

.....
265.965

OSZK

r

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OMNI
LO III 20 10 10

OPTICUM

SZK

5

A
váci kegyes-tanítórendi ház
KÖNYVTÁRA.

Nn. betű IV. a. 5. szím.

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE.

IRTA

MOMMSEN TIVADAR.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS UTÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDITOTTA

TOLDY ISTVÁN.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

#265.965

(R
2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

TARTALOM.

NEGYEDIK KÖNYV.

A forradalom.

ELSŐ FELE.

	Lap
I. Fejezet. A meghódolt tartományok a Gracchusok koráig	1
II. Fejezet. A reformmozgalom és Tibérius Gracchus . . .	88
III. Fejezet. A forradalom és Gaius Gracchus	128
IV. Fejezet. A restauráció uralma	167
V. Fejezet. Az éjszak népei	212
VI. Fejezet. Márius forradalmi és Drusus reform-kísérlete	250

NEGYEDIK KÖNYV.

A forradalom.

ELSŐ FELE.

«Aber sie treiben's toll;
Ich fürcht', es breche».
Nicht jeden Wochenschluss
Macht Gott die Zeche.

Goethe.

I. FEJEZET.

A meghódolt tartományok a Gracchusok koráig.

A makedóniai birodalom megsemmisítésével Róma Az alattvalók. főuri hatalma ténynyé vált, mely nemcsak elvitázhatlanul meg volt állapítva Hercules oszlopaitól a Nil és Orontes torkolatáig, hanem egyúttal mintegy a végzet beteljesülése gyanánt, elháríthatatlanságának teljes súlyával nehezedett a népekre, és csak a reménytelen ellenkezésben vagy reménytelen türésben való lassú enyészet közt látszott nekik választást engedni. Ha a történelem nem követelhetné meg a komoly olvasótól, mint igaz jogát, hogy jó és rossz napokon, a tavasz és tél vidékein át egyaránt kövesse, a történetíró könnyen azon kísértetbe juthatna, hogy felhagyjon a vigasztalan feladattal, hogy a túlhatalomnak e harcát a tehetetlenséggel, úgy a már a római birodalomhoz kapcsolt spanyol tartományokban, mint a még védenejog alapján bírt afrikai, hellén és ázsiai országokban, soknemű és mégis egyhangú fordulataiban kísérje. De bármily jelentékteleneknek és alárendelt fontosságúaknak látszassanak is e harcok egyenként tekintve, összeségökben mégis mély történelmi jelentőséggel bírnak; s mindenekfelett, e kor

itáliai viszonyait csak azon visszahatás magyarázza meg, mely a tartományokból érte az anyaországot.

Spanyolor-
szág.

Azon területeken kívül, melyeket a természettől fogva Itália melléktartományainak kell tekintenünk, hol különben a benszülöttek még szintén korántsem voltak teljesen meghódítva és hol, Rómának nem nagy dicsőségére, a ligurok, sardok és corsok folytonosan alkalmat nyújtottak neki „falusi diadalok“ ünneplésére, Róma forma-szerinti uralma e korszak kezdetén csak a két spanyol provinciára terjedt ki, mely a pyrenaei félsziget nagyobb keleti és déli részét foglalta el. Már fentebb megkísértettük képét adni e félsziget viszonyainak: tarka vegyülekben éltek itt ibériaiak és kelták, phoenikiaiak, hellenek, s rómaiak; egyidejüleg és sokszorosán egymásba fűződve léteztek itt a civilisáció legkülönbefélbb nemei és fokai: az ó-ibériai cultura a tökéletes barbárság mellett, a phoenikiai és görög kereskedő városok művelődési viszonyai az elharapódzó latinosság oldalán, melyet főképen az ezüstyányokban nagy számban dolgozó itáliaiak és az erős állandó őrségek mozdítottak elő. E tekintetben említésre méltók az Ítalica nevű római helység (Sevilla mellett) és Carteia latin gyarmat (a gibraltári öböl mellett), ez utóbbi Agrigentummal az első latin nyelvű és itáliai alkotmányával bíró tengerentúli városi község. Italicát az idősebb Scipio alapította, mielőtt még Spanyolországot elhagyta volna (548), azon veteránjai számára, kik hajlandók voltak a félszigeten maradni, de valószínűleg mint vásárhelyet, nem mint polgárközséget*); Carteia 583-ban alapítottatott, és okul reá azon temérdek tábori

206.

171.

*) Italicát Scipio alkalmasint azzá tette, aminek neve Itáliában *forum et conciliabulum civium Romanorum* volt; hasonló módon keletkezett később Aquae Sextiae Galliában. Tengerentúli polgárköz-

gyermek szolgált, kiket római katonák spanyol rabszolga-
nőkkel nemzettek, s kik jogilag mint rabszolgák, tényleg
mint szabad itáliaiak nőttek fel, s kik utóbb az állam által
szabadoknak nyilvánítottak és Carteia régi lakosaival
egyesítettvén, egy latin gyarmattá alakítottak. Az Ebro-
tartománynak Tiberius Sempronius Gracchus általi szer-
vezése (575. 576.) után a spanyol tartományok majdnem
harminc éven át egészben véve zavartalanul élvezték a
béke áldásait, habár néhányszor van szó a keltibériaiak
és lusitániaiak elleni hadjáratokról. De komolyabb esemé-
nyek következtek be 600-ban. A lusitániaiak egy Punicus
nevű főnökük vezérlete alatt betörték a római területre,
megverték a két ellenök egyesült római helytartót és sok
emberöket leölték. Ez a vettonokat (a Tajo és a felső Duero
közt) rábírta, hogy a lusitániaiak részére álljanak, s ezek,
így megerősödve, képesekké lettek egészen a Középtengerig
elkalandozni s még a bastulophoenikiaiak területét is, nem
messze a római fővárostól Új-Karthágótól (Cartagéna) ki-
fosztani. Rómában a dolgot oly komolynak tekintették, hogy
egy consulnak Spanyolországba küldetését határozták el,
ami 559 óta nem történt, sőt a segély siettetése végett az
új consulokat harmadfél hónappal a törvényes idő előtt
léptették hivatalba — ez okozta, hogy a consulok hiva-
talba lépésének napja március 15-kéről január elsejére téte-
tett át s ezzel az évnek azon kezdete állapotodott meg, mely-
lyel még ma is élünk. Mielőtt azonban Quintus Fulvius
Nobilior consul seregével megérkezett volna, a túlsó Spa-
nyolország helytartója, Lucius Mummius praetor és a

179. 178.

Lusitániai
háború.
154.

195.

ségek keletkesése csak utóbb kezdődik Karthagóval és Narboval;
de figyelemre méltó, hogy bizonyos értelemben már ezt is Scipio kez-
dette meg.

153.

Punicus eleste után utódjává lett Kaesaros által vezérelt lusitániaiak közt a Tajo jobb partján igen komoly ütközetre került a dolog (601). A szerencse kezdetben a rómaiaknak kedvezett, a lusitániai sereget szétverték s táborát elfoglalták. De végre, egyrészt már a menetekben kifáradván, másrészt üldözés közben összezavarodván, a már legvözött ellenfél által tökéletesen megverettek s az ellenség táborán kívül elvesztették a magokét is 9000 halottal együtt. Erre a háború mindenfelé kitört. A Tajó balpartján lévő lusitániaiak Kaukaenus vezérlete alatt a rómaiaknak meghódolt keltiberekre (Aleutejoban) vetették magokat s ezeknek városát, Conistorgist bevették.

Keltibériai
háború.

A lusitániaiak a keltibériaknak a Mummiustól elfoglalt harci jeleket diadalmi jelül s egyszersmind intésül elküldték; s a forrongás itt is lelt tápanyagra. A hatalmas árevakerekkel (a Duéro és Tájó forrásai körül) szomszédos két kis keltibériai népség, a bellusok és titthusok elhatározták, hogy városaik egyikébe, Segedába, összeköltöznek. Mialatt a falak építésével foglalkoztak, a rómaiak őket ettől eltiltották, miután a semproniusi rendszabályok szerint a meghódolt községeknek nem szabad önhatalmúlag városokat alapítaniok, és egyszersmind bekövetelték tőlök azon pénzt és katonaságot, melylyel szerződés szerint tartoztak, de mely hosszabb idő óta tőlök be nem kívántatott. A spanyolok mindkét parancsnak vonakodtak engedelmeskedni, miután nem város-alapításról, csak egy város megnagyobbitásáról vala szó, ama szolgáltatásokat pedig a rómaiak nem csak felfüggesztették, hanem elengedték volt. Ezalatt jelent meg Nobilior az innenső Spanyolországban 30,000-nyi sereggel, melyben numídiái lovasok, sőt tíz elefánt is voltak. Az új város falai még nem készültek el s a segedaiak legnagyobb része meghódolt. Az elszántabbak azonban fe-

leségestől, gyermekestől, a hatalmas arevakerekhez menekültek, s ezeket felszólították, egyesülnének velök a rómaiak ellen. Az arevakerek, a lusitániaiaknak Mummius felett vívott győzelme által felbátorítva, felcsaptak, s a segedai menekültek egyikét, Karust hadvezérökké választották. Megválasztatása után három nappal a vitéz vezér nem élt többé, de a római sereg meg volt verve s vagy 6000 római polgár leölve — augusztus 23. napja, a vulcanáliák ünnepe ettől fogva gonosz emlékezetű maradt a rómaiaknál. Ennek dacára vezérok eleste arra bírta az arevakereket, hogy leg-erősebb városukba, Numantiába (Garray, egy leguányira éjszakknak Soriától, a Duero mentén) vonuljanak vissza, hova Nobilior őket követte. A város falai előtt másodszer is ütközetre került a dolog, melyben a rómaiak kezdetben az ellenséget elefántjaik segélyével visszaszorították a városba, de e közben egy elefánt megsebesülése folytán össze-zavarodtak, és az újonnan kinyomuló ellenség által másodszer is megverettek. Ezen és más csapások, mint egy római lovashadtest megsemmisítése, mely hadjuttalékok behívása végett küldetett ki, oly rosszra fordították a rómaiak sorsát az innenső tartományban, hogy Okilis vára, melyben a rómaiak pénztára és készletei valának, átpártolt az ellenséghez, s az arevakerek, természetesen sikeretlenül, már azt hihették, hogy békét diktálhatnak a rómaiaknak. E veszteségeket azonban némileg ellensúlyozták azon előnyök, melyeket Mummius a déli tartományban kivívott. Bármennyire is meg volt serege a szenvedett vereség által gyöngítve, mégis sikerült vele a meggondolatlanul elszéledt lusitániaiakat a Tajó jobb partján megvernie, s átkelvén a balpartra, hol a lusitániaiak az egész római területet bejárták, sőt egészen Afrikáig elkalandoztak, a déli provinciát az ellenségtől megtisztítania. Az éjszakiba a senátus a következő évben

152. (602) tetemes erősítéseken kívül más fővezért is küldött a tehetségtelen Nobilior helyébe, Marcus Claudius Marcellus
168. consult, ki már 586-ban mint praetor kitüntette magát Spanyolországban s azóta két consulsága alatt tanujelét adta hadvezéri képességének. Ügyes vezénylete s még inkább mérsékelt fellépése csakhamar megfordította a dolgok állását. Okilis rögtön megadta magát neki, s magok az arevakerek is, Marcellus által megerősítettván azon reményben, hogy mérsékelt bírság fejében békét fognak kapni, fegyverszünetet kötöttek és követeket küldtek Rómába. Marcellus ekként a déli tartományba mehetett, hol a vettonok és lusitániaiak ugyan engedelmeskedtek Marcus Atilius praetornak, amíg földjükön állt seregével, de eltávozása után rögtön fellázadtak ismét és Róma szövetségeseit megtámadták. A consul megérkezése helyreállította ismét a rendet, s mialatt a telet Cordubában töltötte, a harci zaj az egész félszigeten lecsendesült. Ezalatt Rómában az arevakerekkel alkudoztak a béke felett. Jellemző Spanyolország belviszonyaira nézve, hogy a békeajánlatok elvetését Rómában leginkább az arevakereknél létező római párt küldöttei vitték keresztül, kifejtván, hogy a rómaiak, ha a római érzelmű spanyolokat nem akarják zsákmányul vetni az ellenpártnak, kénytelenek vagy most adni kiáltó példát a spanyoloknak, vagy pedig évenként egy consult küldeni az országba megfelelő sereggel. Ennek következtében az arevakerek küldöttei döntő válasz nélkül bocsáttattak el s a háború erélyes folytatása elhatározottatott. Marcellus eszerint kénytelen volt a jövő tavasszal (603) újra megkezdeni az arevakerek elleni háborút. Azonban, vagy azért, mert, mikép állítatik, a háború befejezésének dicsőségét nem akarta rövid idő múlva helyébe lépendő utódjának átengedni, vagy azért, a mi talán valószínűbb, mert úgy mint
- 151.

Gracchus, ő is a spanyolokkal való szelíd bánásmódot tekintette a maradandó béke fő feltételének — egy titkos összejövetel után, melyben a római hadvezér az arevakerek legbefolyásosabb embereivel értekezett, Numantia falai előtt egyezség kötött, melyben az arevakerek kegyelemre megadták magokat a rómaiaknak, de, bizonyos összeg lefizetésének és kezesek állításának kötelezettsége mellett előbbi, szerződésekbe foglalt jogaikba visszahelyeztetek. — Midőn az új fővezér Lucius Lucullus consul, a sereghez érkezett, a háborút, melynek vitelére jött, a formaszerinti békekötés által már befejezve, s azon reményét, hogy Spanyolországból dicsőséget s ami fő, pénzt vihet haza magával, már szinte meghiúsulva látta. De azért tudott a bajon segíteni. Lucullus saját szakállára megtámadta az arevakerek nyugati szomszédait, a vaccaeieket, egy még független keltibériai nemzetet, mely a rómaiakkal a legjobb egyetértésben élt. A spanyolok azon kérdésére, hogy mit vétettek neki, Cauca (Coca, 8 leguányira Segoviától nyugatnak) város megrohanásával felelt; s midőn a megrémült város azt hitte, hogy terhes pénzáldozattal a capitulációt már megvásárolta, a római hadak betörték a városba s lakóit minden ürügy nélkül szolgaságba hurcolták vagy legyilkolták. E hőstett után, mely állítólag mintegy 20,000 védtelen embernek életébe került, a consul tovább vonult. A falvak és helységek mindenfelé üresen álltak vagy bezárták kapuikat a római hadak előtt, mint az erős Intercatia és a vaccaeiek fővárosa Pallantia (Palencia). A kapzsiság most önszötte hálójában fogta meg magát; nem akadt község, mely hajlandó lett volna, capitulációt kötni a hitszegő vezérrel, s a lakosság tömeges elmenekülése nemcsak a zsákmányt tette igen soványnyá, hanem a hosszabb időzést is e kietlen vidékeken szinte lehetetlenné. Intercatia előtt egy

150.

tekintélyes hadi tribúnnak, Scipio Aemilianusnak a pydnai győző vérszerinti fiának és a zámái győző fogadott unokájának, miután a hadvezér becsületszava már nem ért semmit, sikerült saját adott szava által rábírní a lakosokat, hogy kössenek vele egy szerződést, melynek következtében a római sereg, szarvasmarháival és ruhaneműekkel elláttatván, elvonult. Pallantia ostromával azonban élelmi szerek hiánya miatt fel kellett hagyni s a római sereg, visszafelé vezető útjában a vaccaeiek által a Duéróig üzetett. Lucullus erre a déli tartományba fordult, melyben Servius Sulpicius Galba praetor ugyanezen évben a lusitániaiak által megverette magát; mindkettő nem messze egymástól töltötte a telet, Lucullus turdetániai területen, Galba Conistorgis mellett, s a következő évben (604) egyesülten támadták meg a lusitániaiakat. Lucullus a gadesi tengerszorosnál némi előnyt vívott ki felettök. Többre ment Galba, ki a Tajó jobb partján három lusitániai törzsszel szerződést kötött s nekik megígérte, hogy jobb lakhelyre fogja őket átköltöztetni; mire a barbárok közül 7000-en, kik a remélt szántóföldek kedvéért nála megjelentek, három szakaszra osztva lefegyvereztettek s részben rabszolgácul elhurcoltattak, részben lemészároltattak. Alig viselt valaki még háborút több hitszegéssel, kegyetlenséggel és kapzsisággal, mint e két hadvezér, és mégis, bünös úton szerzett kincsei segélyével az egyik az eliteltetéstől, a másik pedig még a vád alá fogatástól is megmenekült. Galbát az öreg Cato még nyolcvanöt éves korában, néhány hónappal halála előtt, megkísérté felelősségre vonni a polgárság előtt; de a vezér jajgató gyermekei és haza hozott pénze meggyőzték a római népet ártatlanságáról.

Viriathus.

Nem annyira azon becstelen diadalok, melyeket Lucullus és Galba Spanyolországban kivívtak, mint inkább

a negyedik makedóniai és harmadik karthágói háborúnak kitörése 605-ben okozták, hogy a spanyol ügyek közvetlenül ismét a közönséges helytartókra bízattak. Ennélfogva a lusitániaiak, Galba hitszegése által inkább elkeserítve, mintsem lealázva, szakadatlanul pusztították a gazdag turdetániai területet. A római helytartó, Gaius Vetilius (607/8?*) tehát ellenök ment, s nem csak megverte őket, hanem az egész tömeget összeszorította egy dombra, melyen az menthetetlenül elveszettnek látszott. A capituláció már úgyszólván meg volt kötve, midőn Viriathus, egy csekély származású férfiú, de aki egykor gyermekkorában bátran megvédte nyáját a vadállatok és rablók ellen, s ki most komolyabb harcokban félelmes guerilla-vezér lett s egyike volt azon spanyoloknak, kik véletlenül menekültek meg Galba hitszegő támadása elől, — Viriathus intette földieit, hogy ne hajtsanak a római becsületszóra és menekvést ígért nekik, ha őt követni akarják. Szava és példája hatott; a sereg rábízta a fővezérletet. Viriathus embe-
reinek meghagyta, hogy egyes csapatokban különféle utakon menjenek a meghatározott gyülekezési helyre; ő maga a

149.

*) A viriathusi háború chronológiája még bizonytalan. Annyi áll, hogy Viriathus a Vetilius elleni harcban lépett fel (Appian *Hisp.* 61; Liv. 52; Oros. 5. 4.) és hogy 615-ben halt meg (Diodor Vat. p. 110. stb. h.); kormányának tartamát 8 (Appian *Hisp.* 63), 10 (Justin. 44. 2), 11 (Diodor 597. l.), 14 (Liv. 54; Eutrop. 4, 16; Oros. 5, 4; Flor. 1, 33) és 20 évre (Vellei. 2, 90) teszik. Az első állítás mellett azért szól némi valószínűség, mert úgy Diodor (591. l.; Vat. 107., 108, l.) mint Orosius (5, 4) Viriathus fellépését Korynth feldúlásával hozzák kapcsolatba. Azon római helytartók közül, kikkel Viriathus verekedett, többen kétségkívül az éjszaki tartományból valók voltak, miután Viriathus ugyan túlnyomólag, de nem kizárólag működött a déliben (Liv. 52.); tehát vezérségének éveit nem szabad e nevek száma szerint számítanunk.

189.

legjobb lovakkal ellátott és legmegbízhatóbb emberekből egy 1000 főre menő csapatot alakított s azzal fedezte a többinek elvonulását. A rómaiak, könnyű lovassággal nem lévén ellátva, nem mertek az ellenséges lovasság szemeláttára a többiek üldözésére elszéledni. Viriathus, miután csapatával az összes római sereget teljes két napon át tartóztatta, éjjel gyorsan maga is eltűnt és a kitűzött gyűlhelyre sietett. A római hadvezér utánna ment, de egy ügyesen kivetett törbe esett, melyben seregének felét elvesztette, s maga is elfogatott és megöletett; a sereg többi része is alig bírta Carteia gyarmatba menekülni a tengerszoros mellett. Az Ebrotól nagy sietve jött 5000 főnyi spanyol fölkelő nép a megvert rómaiak támogatására; de Viriathus e hadtestet még útközben megsemmisítette s oly korlátlan ura lett az egész carpetániai benföldnek, hogy a rómaiak itt még felkeresni sem merték. Viriathus, ki most az egész lusitániai nép urának és királyának elismertetett, értett hozzá, mikép kell fejedelmi állásának teljes súlyát a pásztor egyszerűségével egyesítenie. Nem viselt semmi jelt magán, mely a közkatonától megkülönböztesse; ipjának, a római Spanyolországba való Ostolpa fejedelemnek gazdag lakodalmi asztalától felkelő anélkül, hogy a rajta levő arany edényeket és drága ételeket csak meg is érintette volna, aráját maga elé ültette lovára és úgy nyargalt vele vissza hegyei közé. A zsákmányból sohasem vett nagyobb részt magának, mint amekkorát minden egyes bajtársának juttatott. A katona hadvezérét csak magas alakjáról s találó humoráról, és mindenekfelett arról ismerte meg, hogy úgy mértékletesség, mint fáradalmak dolgában túltett mindenkin, hogy mindig teljes fegyverzetben aludt és a csatában valamennyinek élén harcolt. Mintha ezen alapjaiban prózai korban Homér hőseinek egyike

visszatért volna a földre ; Viriathus neve viszhangzott Spanyolország minden zugában s a vitéz nemzet úgy hitte, hogy benne végre megtalálta azon embert, ki hivatva van az idegen uralom bilincseit széttörni. Gaius Plautius praetort (608/9), miután előcsapatát megsemmisítette, át tudta csalni a Tajó jobb partjára s itt oly alaposan megverte, hogy a római hadvezér a nyár derekán téli szállásra ment — utóbb e miatt a nép előtt bevádoltatott, hogy a római községet meggyalázta, s kénytelen volt hazáját kerülni. Hasonlókép megsemmisítette az — úgy látszik innenső provincia — helytartójának, Claudius Unimanusnak seregét, Gaius Negidiusét legyőzte s a sík földet nagy terjedelemben kifosztotta. Diadalmi jelek emelkedtek a spanyol hegyeken, felékesítve a római helytartók insigniáival s a légiók fegyvereivel ; megdöbbenve és szégyenkezve fogadták Rómában hírét a barbár király győzelmeinek. Most ugyan egy megbízható tiszt vette át a spanyol háború vezényletét, a pydnaí győző második fia, Quintus Fabius Maximus Aemilianus consul (609). De ama harcedzett veteránokat, kik épen ekkor tértek haza Makedóniából és Afrikából, most már nem merték újra a gyűlölt spanyol háborúba küldeni ; ama két légió, melyet Maximus magával hozott, újonnan toborzott, és aligha sokkal megbízhatóbb népből állt, mint a régi, teljesen demoralizált spanyol hadsereg. Miután az első csatározásokban a szerencse ismét a lusitániaiaknak kedvezett, a belátó hadvezér az év hátralevő részében hadait Urso (Osuna, délkeletre Sevillától) melletti táborában tartotta együtt, anélkül hogy az ellenség által kínált nyílt ütközetet elfogadná, és csak a következő évben (610), midőn hadai a kis háborúban harc-képesekké lettek, szállt ismét síkra, de ekkor már képes is volt magát előnyös helyzetében fenntartani és szerencsés

146.

145.

144.

143. fegyvertények után Cordubában szállt télire táborba. Midőn
 azonban Maximus helyében a gyáva és ügyetlen Quinctius
 praetor vette át a parancsnokságot, a rómaiak ismét egy
 vereséget szenvedtek a másik után s hadvezérek ismét a
 nyár közepén Cordubába zárkóztak, mialatt Viriathus csa-
 patai a déli tartományt elárasztották (611). Utódja, Maxi-
 mus Aemilianus fogadott testvére, Quintus Fabius Maximus
 Servilianus, ki két új légióval és tíz elefánttal küldetett a
 félszigetre, megkísérté benyomulni a lusitániai területre,
 de egy csomó mit sem döntő csatározás, és egy, a római
 tábor ellen intézett roham nagy nehezen történt visszave-
 rése után kénytelennek látta magát visszahátrálni a római
 területre. Viriathus utánna ment a provinciába, miután
 azonban serege, spanyol felkelő hadak szokásaként egy-
 szerre szétfutott, ő is kénytelen volt Lusitániába vissza-
 térni (612). A következő évben (613) Servilianus ismét táma-
 dólág lépett fel, bejárta a Baetis és Anas vidékét, azután
 Lusitániába törve egy sereg helységet megszállt. Temérdek
 felkelő esett kezébe; vezetőik — volt vagy 500 — kivégez-
 tettek, azoknak, kik római területről származtak s az ellen-
 séghez pártoltak, kezeik levágattak, a többiek tömegesen
 rabszolgákkul adtak el. De a spanyol háború most sem
 tagadta meg ármányos, változékonny természetét. A római
 sereg mindezen sikerek után Erisane ostroma alkalmával
 Viriathus által megtámadtatott, visszaveretett s egy szik-
 lára szorítottván teljesen az ellenség hatalmába került.
 Viriathus azonban, mint egykor a samnitok vezére a cau-
 diumi szorosban, beírta azzal, hogy békét kötött Servilianus-
 sal, melyben a lusitániaiak községe souverainnak, Viriathus
 pedig e község királyának elismertetett. A rómaiak ha-
 talma nem emelkedett többel, mint amennyivel nemzeti
 becsületérzésök súlyedtek; a főváros örült, hogy végre meg-

142. 141.

szabadult a terhes háborútól s nép és senátus megerősíteték a szerződést. De Servilianus édes testvére és hivatalbéli utódja Quintus Servilius Caepio nem igen volt megelégedve ez engedékenységgel, s a senátus elég gyöngye volt arra, hogy kezdetben a consult titkos mesterkedésekre halmazza fel Viriathus ellen, majd, hogy, legalább elnézze, mint töri meg nyíltan az adott szó szentségét. Caepio ekként benyomult Lusitániába s a tartományt egészen a vettonok és gallaekerek földéig bekalandozta; Viriathus került a túlnyomó hatalom elleni harcot és ügyes mozdulatok segélyével elvonta magát az ellenség elől (614). Midőn pedig a következő évben (615) nem csak Caepio újította meg támadását, hanem az időközben az éjszaki tartományban nélkülözhetővé lett s Marcus Popilius által vezérelt sereg is megjelent Lusitániában, Viriathus békét kért bármily feltételek alapján. Megparancsolták neki, hogy mindazokat, kik a római területről pártoltak át hozzá, köztük saját ipját is, adja ki a rómaiaknak; ami megtörténvén, a rómaiak ezeket kivégeztették vagy kezeiket levágatták. De ezzel a mérték még nem volt teljes; akik a rómaiak által leverettek, nem szokták egyszerre megtudni, mi vár rájuk. Egymásután és fokról-fokra elviselhetetlenebb tartalmú rendeletek érkeztek a lusitániaiakhoz, s végre megparancsoltatott nekik, hogy szolgáltassák ki fegyvereiket. Ekkor Viriathus ismét megemlékezett azon honfitársainak sorsáról, kiket Galba fegyverezett le és ismét fegyverhez nyúlt, de már későn. Ingadozása közvetlen környezetében elszórta az árulás magvait; három bizalmas embere, Audas, Ditalco és Minucius, Ursóból, kétségbeesve a diadal lehetősége felett, engedélyt eszközöltek magoknak a királytól, hogy Caepióval még egyszer békealkudozásokat kezdhessenek, s azt arra használták fel, hogy saját maguknak amnestiát és

140.

139.

további jutalmat biztosítván, a lusitániai hős életét az idegeneknek eladják. A táborba visszatérvén, biztosították a királyt alkudozásaik kedvező sikeréről, éjjel pedig sátorában, alvás közben meggyilkolták. A lusitániaiak példátlan halotti ünnepélyt rendeztek a dicső ember tiszteletére, melyben kétszáz pár vívó vívta a temetési játékot; s még inkább megtisztelték azzal, hogy nem hagytak fel a harcra, hanem az elhalt hős helyébe Tantamust fővezérökké választották. Ez készített is egy eléggé merész tervet Saguntumnak elfoglalására a rómaiaktól; de az új hadvezér elődjének sem böles mérsékletével, sem harci ügyességével nem bírt. A kísérlet tökéletesen meghiusult, s a sereg visszatértében, a Baetisen való átkelése alkalmával megtámadtatott és feltétlen megadásra kényszerítettetett. Lusitánia ekként, sokkal inkább idegenek és benszülöttek árulásai és gyilkolásai, mintsem becsületes hadviselés útján, legyőzetett.

Numantia.

Mialatt a déli tartományra Viriathus és a lusitániaiak harca nehezedett, az éjszakinak keltibériai nemzeteinél, egy második, nem kevésbé komoly háború tört ki, melyben Viriathusnak s övéinek keze szintén benne volt. Viriathus fényes diadalai 610-ben rábírták az arevakereket, hogy szintén felkeljenek a rómaiak ellen, s ez volt oka annak, miért nem ment a Maximus Aemilianus felváltása végett Spanyolországba küldött consul Quintus Caecilius Metellus a déli tartományba, hanem fordult ehelyett a keltibériaiak ellen. Metellus ezekkel szemben is, főképp a legyőzhetlennek tartott Contrebia város ostroma alatt, ép oly kitűnően megállta helyét, mint a makedóniai ál-Fülöp legyőzésében; két évi kormányzása (611. 612.) után az éjszaki tartomány ismét visszatért az engedelmességre. Csak két város, Termantia és Numantia nem nyitotta még meg kapuit a

144.

143. 142.

rómaiak előtt; de a capituláció ezekkel is már majdnem meg volt kötve, s a spanyolok feltételeinek legnagyobb részét már teljesítették is. Midőn azonban fegyvereik kiszolgáltatására került a sor, úgy mint Viriathusban, ezekben is megszólalt azon telivér büszkeség, melylyel a spanyol jól kezelt kardjára tekint, és elhatározták, hogy a háborút a vakmerő Megaravius vezetése alatt folytatni fogják. Ez örültségnek látszott; a consuli sereg, melynek parancsnoka 613-ban Quintus Pompeius consul lett, négyakkora volt, mint Numantiának összes fegyverfogható lakossága. De a háborúhoz mitsem értő hadvezér a két város falai alatt oly kemény vereségeket szenvedett (613. 614), hogy végre jobbnak látta alkudozás útján eszközölni ki a békét, melyet fegyverrel nem bírt kivívni. Fermantiával végleges egyességnak kellett létrejönnie; a numantiaiaknak is viszsza kellett a római hadvezér foglyaikat és titokban megígérvén a községnek, hogy jól fog vele bánni, felszólította azt, hogy kegyelemre adja meg magát. A numantiaiak, belefáradván a háborúba, elfogadták az ajánlatot, s a hadvezér csakugyan a lehető legcsekélyebb mértékre korlátozta követeléseit. A foglyok, szökevények, kezesek már át voltak adva s a kikötött pénzösszegnek legnagyobb része lefizetve, midőn az új hadvezér, Marcus Popillius Laenas 615-ben megérkezett. Pompeius, amint a fővezérlet terhére másnak vállára róva látta, nehogy Rómában számadásra vonassék a római felfogás szerint gyalázatos béke megkötése miatt, nem azzal segített magán, hogy szavát megszegte, hanem azzal, hogy kereken eltagadta; és midőn a numantiaiak eljöttek az utolsó részletet lefizetni, előttök és tisztjeik előtt egyszerűen eltagadta, hogy velök szerződést kötött. Az ügy jogi eldöntés végett Rómába vitetett a senátus elé; mialatt itt tárgyalatott, Numantia előtt a háború

141.

141. 140.

139.

137.
Mancinus.

szünetelt, s Laenas azzal töltötte idejét, hogy Lusitániába ment, hol hozzájárult Viriathus vesztének siettetéséhez, s egy portyázó hadjáratot intézett a Numantiával szomszédos lusonok ellen. Midőn a senátus végre határozott, a háború folytatását határozta el — s így az állam részesévé tette magát Pompeius galád cselének. A numantiaiak töretlen bátorsággal és fokozott elkeseredéssel kezdték meg újra a harcot; Laenas szerencsétlenül küzdött ellenök, valamint utódja Gaius Hostilius Mancinus is (617). Végül a katasztróphát nem annyira a numantiaiak fegyverei, mint inkább a római hadvezérek lanyha és nyomorult hadi fegyelme, és ennek következményei okozták: a római katonáknak évről-évre növekvő kicsapongása, fegyelmetlensége s gyávasága. Annak pusztja, s ezenfelül még hazug hírére, hogy a cantabriak és vaccaeiek Numantia felmentésére közelednek, a római sereg parancs nélkül éjnek idején elhagyta táborát s azon sáncok mögé bújt, melyeket tizenhat évvel előbb Nobilior készítettett. A numantiaiak, megtudván a rómaiak eltávozását, utánna eredtek a menekülő seregnek s azt bekerítették; s a rómaiak nem tehettek mást, mint vagy fegyverrel keresztül vágni magokat, vagy a numantiaiak által kiszabott feltételek alapján a békét megkötni. Nem annyira a consul, ki személyére nézve becsületes, de gyöngé és alig ismert ember volt, mint inkább Tibérius Gracchus, ki mint quaestor szolgált a seregben, azon a keltebériaiak előtt birt tekintélyével, melyet apjától, az Ebro-tartomány bölcs szervezőjétől örökölt, rábírt a numantiaiakat, hogy beérjék egy méltányos békeszerződéssel, melyre a sereg minden törzstisztje esküt tett. A senátus azonban nemcsak rögtön visszahívta a hadvezért, hanem hosszas tanácskozás után még azon indítványt tette a polgárság előtt, hogy e szerződéssel úgy bánjanak el, mint

egykor a caudiumival, azaz, hogy tagadtassék meg tőle a helybenhagyás, és a felelősség érette. hárittassék azoknak vállára, kik megkötötték. Jogilag ezek közé tartozott volna minden tiszt, ki esküt tett a szerződésre; de Gracchust és a többieket összekötetések megmentették; s elvégeztetett, hogy Mancinus, ki nem tartozott a legfőbb aristokratiához, egymaga bűnhődjék a maga és mások hibájáért. A római consularis, hivatali jelvényeitől megfosztva vezetett az ellenség előőrseihez, s miután a numantiaiak vonakodtak őt elfogadni, nehogy a maguk részéről is semmisnek ismerjék el a szerződést, a volt fővezér egy ingben, hátrakötött kezekkel egy egész napon át ott állt Numantia kapui előtt, siralmas látványul barátoknak s ellenségnek egyiránt. De Mancinus utódja, consul-társa Marcus Aemilius Lepidus, úgy látszik mitsem okult e keserves tanúságon. Mialatt a Mancinussal kötött szerződés Rómában tárgyalatott, Lepidus, ép úgy, mint tizenhat évvel előbb Lucullus, semmis ürügyek alatt megtámadta a vaccaeiek szabad népét és egyesülten a túlsó tartomány hadvezérével ostrom alá fogta Pallantiát (618). A senátus egy határozata megparancsolta neki, hogy hagyjon fel a háborúval; de ő ennek dacára, azon ürügy alatt, hogy időközben a körülmények megváltoztak, folytatta az ostromot. Emellett katonának ép oly rossz volt, mint polgárnak; miután annyi ideig táborozott a nagy és erős város előtt, míg a zordon ellenséges országban élelmi szereiből ki nem fogyott, kénytelen volt minden sebesültjét és betegét elhagyva visszavonulni, mire a pallantiaiak hátráló seregének felét leölték, és ha az üldözéssel kelletlenül korábban fel nem hagynak, a már teljes bomlásnak indult római sereget valószínűleg teljesen megsemmisítették volna. Ezért a magas születésű tábornok utóbb, midőn hazatért, pénzbírság fizetésére ítéltetett. Utódjainak,

136. Lucius Furius Philusnak (618) és Quintus Calpurnius
 135. Pisonak (619) ismét Numantia ellen kellett háborút viselniök, s miután épen semmit sem tettek, sikerült megveretlenül térniök haza. Most végre még a római kormány is be kezdte látni, hogy ez úton nem lehet tovább menni ; elhátároztatott, hogy a kis spanyol tartomány legyőzésével kivételképen Róma első hadvezére, Scipio Aemilianus bízassék meg. De ekkor is a háborúra szükséges pénzt rosszul alkalmazott fukarsággal adták ki neki, a katonaszedési engedélyt pedig, melyet kívánt, egyenesen megtagadták tőle, amiben alkalmasint a cotteriák ármányainak, valamint azon félelemnek is része volt, hogy a souverain polgárságnak a dolog terhére találna válni. Önkényt azonban számos barátja és védence csatlakozott hozzája, köztök testvére Maximus Aemilianus, ki néhány évvel előbb Viriathus elleni vezérségében kitüntette magát. Scipio e megbízható népre támaszkodva, melyből örsereget formált a hadvezér számára, látott az alapjaiban felbomlott sereg újjászervezéséhez (620). Először is a táborban összegyűlt csöcseléknek — vagy 2000 rima s temérdek minden fajtájú pap és jövendőmondó volt benne — kellett pusztulnia ; s miután a katonákat a harcolásra nem lehetett használni, legalább sáncolni és járni kellett tanulniok. Az első nyáron a hadvezér került minden összeütközést a numantiaiakkal ; mindössze a körülfekvő vidéken levő készleteiket semmisítette meg, s a vaccaeieket, kik a numantiaiaknak gabonát adtak el, megfékezte, és Róma fennhatóságának elismerésére kényszerítette. Csak a tél közeledtekor vonta össze Scipio seregét Numantia körül ; e sereg a lovasokból, gyalogokból és tizenkét elefántból Jugurtha herceg vezetése alatt álló numidiai hadjuttalékon kívül négy légiót foglalt magában, s egészben véve 60,000 főre rúgott, mely egy

Scipio
Aemilianus.

134.

legfeljebb 8000 fegyverfogható polgárral bíró várost fogott körül. Az ostromlottak ennek dacára több ízben ütközetet kínáltak; Scipio azonban, átlátva, hogy a sok éven át meggyökerezett fegyelmetlenséget egy csapással kiirtani nem lehet, került minden összeütközést, s midőn az ostromlottak kitörései alkalmával ennek dacára csatározásra került a dolog, a legionáriusok gyáva megfutamodása, kiket a hadvezér személyes megjelenésével is alig bírt feltartóztatni, nagyon is igazolta ezen taktikáját. Sohsem bánt még hadvezér megvetőbben saját katonáival, mint Scipio a numantiai sereggel; s nem csak keserű szavakkal, de tettel is megmutatta neki, mit tart felőle. A rómaiak most először viselték a háborút ásóval és kapával oly körülmények közt, midőn csupán tőlök függött a kardot használni. Az egész városfal körül, melynek körzete bőven kitett fél német mértföldet, egy kétakkora terjedelmű, falakkal, tornyokkal és árkokkal ellátott, kettős körsánc-vonalat készítettek, s végre a Duero folyót is elzárták, melyen eleinte merész hajósok és bűvárok még némi eleséget szállítottak az ostromoltaknak. Ekként a városon, melyet a rómaiak megrohanni nem mertek, végre is erőt kellett vennie az éhségnek, annál inkább, miután polgársága az elmúlt nyáron nem láthatta el magát a szükséges élelmi szerekkel. A numantiaiak csakhamar mindenben szükségét szenvedtek. A legmerészebbek egyike, Retogenes, kevés társával keresztül vágta magát az ellenség vonalain, és megható kérése, hogy törzsrokonaikat ne engedjék védtelenül elveszni, az arevakerek három városának legalább egyikében, Lutiában, meg is tette hatását. Mielőtt azonban Lutia polgárai elszánták volna magukat, Scipio, a városban levő római érzelműek által értesítettvén, túlnyomó erővel megjelent falaik előtt, és a hatóságokat rákényszerítette, hogy

a mozgalom vezetőit, az ifjúság színéből négyszáz embert, neki kiadjanak, kiknek azután, a római hadvezér parancsára kezeik egytől egyig levágattak. A numantiaiak, ekkép végső reményöktől is megfosztatván, követeket küldtek Scipióhoz, hogy vele meghódolásuk felett alkudozzanak, s a vitéz férfiut felszólították, hogy kimélje a bátrakat; midőn azonban a visszatérő küldöttek azt jelentették, hogy Scipio feltétlen megadást követel, a feldühödt tömeg őket széttépte és ismét jó idő tölt el, mígnem az éhség és járvány befejezték művöket. Végre egy második küldöttség jött a római főhadiszállásba, jelentvén, hogy a város kész magát kegyelemre megadni. Midőn ennek folytán a polgárságnak meghagyatott, hogy másnap jelenjék meg a kapuk előtt, ez néhány napnyi időhaladékot kért, hogy azon polgároknak, kik elhatározták, hogy szabadságuk vesztét nem fogják túlélni, idejük legyen meghalni. A halasztás megadatott és sokan fel is használták. A népesség nyomorult maradványa végre megjelent a kapuk előtt. Scipio a legtekintélyesebbek közül ötvenet kiválasztott diadalmenetének ékesítésére; a többiek rabszolgául eladattak, a város földig leromboltatott, területe pedig a szomszéd városok közt felosztatott. Ez 621. őszén történt, tizenöt hónappal az után, hogy Scipio a fővezérletet átvette. — Numantia eleste gyökerében támadta meg a Róma ellen itt-ott még megmozduló oppositiót; ezentúl néhány katonai séta és kirovott bírságok elegendők voltak a római uralomnak elismertetésére az egész innenső Spanyolországban.

133.

A gallaekerek
legyőzete.

A lusitániaiak leverése által Róma uralma a túlsó Spanyolországban is megszilárdult és kiterjeszkedett. Decimus Junius Brutus consul, ki Caepio helyébe lépett, a hadifogságba esett lusitániaiakat Saguntum közelében telepítette le, és új városuknak Valentiának (Valencia), Carteia

példájára, latin alkotmányt adott (616); továbbá (616— 188 —186. 618) különféle irányban bejárta az ibériai nyugati partot, és első a rómaiak közül, ért az atlanti tenger partjára. Az itt lakó lusitániaiaknak városait, melyeket lakosaik, férfiak s nők egyesülten, makacsul védelmeztek, legyőzte; az addig független gallaekereket pedig egy nagy csata után, melyben állítólag 50,000-en estek el közölök, a római provinciával egyesítette. A vaccaeiek, lusitániaiak és gallaekerek meghódolása után most, az északi part kivételével, legalább névleg az egész félsziget alá volt vetve Rómának. Egy szenátori bizottság küldetett Spanyolországba, hogy az újon szerzett tartományi területet, Scipióval egyetértve, római modorban szervezze; és Scipio minden lehetőt megtett, hogy elődei becsstelen és oktalan politikájának következményeit jóvátehesse, aminthogy például a caucaiakat, kiknek gyalázatos bántalmazását Lucullus által tizenkilenc évvel előbb mint hadi tribun kénytelen volt elnézni, felszólította, hogy térjenek vissza városukba és építsék fel azt újonnan. Ismét tűrhetőbb napok virradtak Spanyolországra. A tengeri rablásnak elfojtása Quintus Caecilius Metellus által, ki a baleári szigeteket, melyek veszélyes fészkül szolgáltak e rablóknak, megszállta (631), nagyban előmozdította a spanyol kereskedés felvirágzását, s e termékeny és sűrű, a parittyázás mesterségében felül nem múlt néptől lakott szigetek más tekintetben is becses szerzemény valának. Mily nagyszámú volt e félszigeten már ekkor a latinul beszélő lakosság, bizonyítja az, hogy az újonnan elfoglalt szigeteken fekvő Palma és Pollentia (Pollenza) városokba 3000 spanyolországi latin telepítettet. Spanyolország római kormányzata, némely súlyos hiányok dacára, egészben véve még mindig magán viselte azon jelleget, melyet Cato kora és főkép Tiberius Gracchus kölcsönzött

Spanyolország új rendezése.

neki. A római határszéleknél ugyan sokat kellett a félig, vagy épen nem legyőzött éjszaki és nyugati törzsek támadásaitól szenvedni. Nevezetesen a lusitániaiak szegényebb fiatalsága rendszerint rablóbandákká egyesült és csoportosan járt saját földjeit vagy a szomszédokat fosztogatni, minek folytán e vidéken az egyedül álló majorságok még sokkal későbbi korban is várszerűen valának építve s szükség esetén védelmezhetők voltak; s a rómaiaknak Lusitánia kietlen és nehezen megközelíthető hegyei közt nem sikerült e rablásoknak véget vetniök. A hajdani háborúk azonban mindinkább egyes bandák garázdálkodásaivá lettek, melyeket minden valamire való helytartó képes volt a közönségesen rendelkezésre álló eszközökkel elfojtani, s a határszélek e megtámadtatásai dacára Spanyolország Róma egész területén a legvirágzóbb és legjobban szervezett ország volt; a tizedrendszer s a közvetítők faja itt ismeretlen, a népesség sűrű s az ország gazdag volt gabonában és marhában.

A védenc-
államok.

Sokkal tűrhetlenebb helyzetben, a formaszerinti souverainitás és tényleges alattvalóság közti állapotban voltak az afrikai, görög és ázsiai államok, melyek a rómaiaknak Karthágó, Makedónia és Syria elleni háborúik s e harcok következményei által vonattak a római hegemonia körébe. A független állam nem fizeti meg túlságos drágán függetlenségét, midőn elviseli a háború viszontagságait, ha azok ki nem kerülhetők; azon állam, mely önállását elvesztette, még legalább némi kárpótlást találhat abban, hogy védura megvédi szomszédai ellen. De Róma ezen védencállamai sem a függetlenségben, sem a békében nem részesültek. Afrikában tényleg szakadatlanul folyt a határszéli háború Karthágó és Numidia közt. Egyiptomban a rómaiaknak, mint választott bírának ítélete ugyan kiegyenlítette a két testvér, Ptolemaeos Philometor és a vastag Ptolemaeos

közi örökösödési vizályt; de azért Egyiptom és Kyréne új urai ennek dacára háborút viseltek Kypros birtokáért. Ázsiában nemcsak szintén örökösödési vizályok és a szomszéd államoknak ez által előidézett beavatkozásai dúlták fel a legtöbb királyságot, Bithyniát, Kappadokiát, Syriát; hanem az Attalidák s a galataiak, az Attalidák és Bithynia királya, sőt Rhodos és Kreta is sokszor, súlyos háborúkat viseltek egymás ellen. Hasonlókép virágzott a tulajdonképeni Hellasban az itt szokásos kicsinyes viszátkodás, s még a különben oly csöndes makedóniai tartomány is felémésztette magát az új demokratikus alkotmányai által támasztott belvizályokban. Az uralkodók s az alattvalók egyiránt hibásak voltak benne, hogy a nemzetek életerejének és jólétének utolsó maradványai is elfecséreltettek e céltalan viszátkodásokban. A vérenc-államoknak be kellett volna látniok, hogy oly állam, mely nem viselhet háborút bárki ellen, egyáltalján nem viselhet háborút, és, miután birtokállományuk és hatalmi helyzetök egytől-egyig római garancia alatt állott, hogy minden felmerült egyenetlenségben csak kettő közt volt választásuk: vagy jó módjával kiegyezkedni szomszédaikkal, vagy ügyök eldöntésére Rómát szólítani fel. Midőn az achaji országgyűlés a rhodosiak és krétaiak által szövetséges segélyadásra felszólíttatott és komolyan tanácskozott annak megküldése felett (601), ez egyszerűen politikai bohózat volt; azon tétel, melyet a római érzelmű párt vezére ez alkalommal felállított, mely szerint az achaioknak nem szabad többé Róma engedélye nélkül háborút viselniök, bár kellemetlen hangzású szabatossággal, de csak azon egyszerű igazságot fejezte ki, miszerint a függő államok formaszertinti souverainitása csakis formai, s hogy minden kísérletnek, mely az árnyékba életet akar lehelni, szükségkép még az árnyéknak is eloszlására kell

vezetnie. De az alattvalóknál súlyosabb megrovás éri az uralkodó községet. Emberre úgy mint államra nézve nem könnyű feladat magát saját semmiségébe beletalálni; az uralkodónak joga és kötelessége vagy felhagyni az uralommal, vagy alattvalóit anyagi túlhatalmának tiszteletet parancsoló kifejtése által lemondásra kényszeríteni. A római senátus egyiket sem tette meg. Mindenfelől segélyül hivatva és ostromolva, a senátus minduntalan beleavatkozott az afrikai, hellén, ázsiai, egyiptomi ügyekbe, de oly állhatatlan és lanyha módon, hogy kiegyenlítési kísérletei a zavart rendszerint csak növelték. Ez a bizottság-küldés aranykora volt. A senátus megbízottjai szakadatlanul jártak Róma és Karthágó, Alexandria, az acháji országgyűlés és az előázsiai urak udvarai közt; folyt a vizsgálás, letiltás, jelentéstétel, s ennek dacára a legfontosabb ügyek nem ritkán a senátus tudta nélkül és akarata ellenére intéztettek el. Megtörténhetett, hogy Kypros, melyet a senátus a kyrenei birodalomnak szánt, ennek dacára Egyiptom kezében maradt; hogy egy syriai herceg azon ürügy alatt lépett elődeinek trónjára, miszerint azt Róma ítélte neki oda, pedig a valóságban a senátus nyíltan megtagadta tőle a trónralépést és ő maga csak szökve menekült meg Rómából; sőt, hogy egy római biztosnak nyilvánvaló meggyilkoltatása, ki a senatus megbízásából gyámi hatalommal vezette Syria kormányát, teljesen büntetlenül maradt. Az ázsiaiak ugyan jól tudták, hogy a római légióknak nem bírnak ellenállani; de nem kevésbé tudták azt is, hogy a senátusnak nem nagy kedve van a polgároknak indulási parancsot adni az Euphrát vagy Nil partjaira. E távol fekvő vidékeken tehát úgy mentek a dolgok, mint az iskolában, melynek tanítója gyöngé, vagy nincs otthon; s Róma uralkadása a népeket úgy a szabadság, mint a rend áldásaitól megfosztotta. A dolgok ezen

állása azonban magokra a rómaiakra nézve is veszélyes volt, mert a déli és keleti határt úgyszólván fedetlenné tette. Itt, anélkül hogy Róma közvetlenül és elég gyorsan meggátolhatná, a római hegemonia körén kívül fekvő beföldi tartományokra támaszkodva, és ellentétben a gyöngye római védenc-államokkal, új birodalmak támadhattak és Rómára nézve veszélyes, és vele előbb-utóbb versenyezni képes hatalomra vergődhetek. Ez ellen ugyan némi óvszerül szolgáltak a szomszédos nemzetek mindenfelé szakadozott és a nagyszerű állami fejlődésre sehol sem kedvező állapotai; de azért a kelet történelmében már igen világosan meglát-szik, hogy e korban Seleukos phalanxa már nem, Augustus légiói pedig még nem álltak az Euphrát partjain.

Nagyon ideje volt már véget vetni e befejezetlen állapotoknak. De ennek egyetlen lehetséges módja csak az volt, hogy a védenc-államok római hivatali kerületekké alakíttassanak át, ami annál inkább keresztülvihető lett volna, miután a római tartományi alkotmány tulajdonképen csak a katonai hatalmat összpontosította a helytartó kezében, az igazgatást és törvénykezést pedig a fődolgokban meghagyta, vagy legalább kellett volna hogy meghagyja a községeknek, s miután ekként az, ami az egykori politikai önállóságból még egyáltalán életképességgel bírt, a községi szabadság alakjában fenn lett volna tartható. Aligha lehetett ezen közigazgatási reform szükségét félreismerni; a kérdés csak az volt, valjon a senátus halasztani fogja-e azt és elkontárkodni, vagy pedig, lesz-e elég bátorsága és hatalma a szükségesnek világos belátására és erélyes megvalósítására.

Nézzük először is Afrikát. A dolgoknak a rómaiak által Libyában megállapított rendje leginkább a Massinissa nomád birodalma és Karthágó város közti súlyegyen

Karthágó és
Numidia.

alapult. Mialatt amaz Massinissa erőteljes és eszélyes kormányzása alatt terjedt, megerősödött és művelődött, a békés idők pusztá következményei legalább gazdagság és népességében Karthágót is azzá tették ismét, ami politikai hatalmának tetőpontján vala. A rómaiak rosszul titkolt, írgy félelemmel tekintettek az egykori vetélytárs elpusztíthatatlannak látszó virágzására; s míg eddig Massinissa szakadatlan túlkapásaival szemben Karthágótól minden valódi védelmet megtagadtak, most nyíltan kezdtek Massinissa javára beavatkozni. Azon több mint harminc éves vitát, mely a város és a király közt a kis Syrtén fekvő Emporia vidékének, a karthágói terület legtermékenyebb részei egyikének birtoka felett folyt, a római biztosok végre (594) úgy döntöttek el, hogy a karthágóiak azon emporiai városokat, melyek még birtokukban maradtak, ürítsék ki, és kárpótlásul a tartomány jogellenes használatáért 500 talentumot (860,000 tallér) fizessenek a királynak. Ennek az lett következése, hogy Massinissa sietett egy második karthágói kerületet, Karthágó területének nyugati határán, Tusca városát és a Bagradas menti nagy földeket is elfoglalni; s a karthágóiak nem tehettek egyebet, mint új reménytelen pört kezdeni ellene Rómában. Hosszas és kétségkívül szándékos késedelmezés után egy második bizottság jelent meg Afrikában (597); miután azonban a karthágóiak nem akartak beléegyezni, hogy e bizottságnak, a jogkérdés előleges szabatos megvizsgálása nélkül kimondandó ítéletét feltétlenül kötelezőnek elismerjék, hanem a jogi kérdés beható tárgyalását követelték, a biztosok szó nélkül visszatértek Rómába. A Karthágó és Massinissa közti jogi kérdés tehát elintézetlenül maradt; de e küldetés egy fontosabb elhatározásra vezetett. E bizottság feje az öreg Marcus Cato volt, ekkor a senátusnak talán legbe-

160.

157.

Karthágó megsemmisítése Rómában elhatározatik.

folyásosabb embere, ki, mint a hannibáli háborúnak veteránja, még egészen el volt telve a púnoktól való félelemmel és irántok való gyűlölettel. Ez meghökkenve és roskedvűleg látta saját szemeivel Róma halálos ellenségének virágzó állapotát, termékeny tartományát és nyüzsgő utcáit, hatalmas fegyverkészleteit a fegyvertárakban és gazdag hajóhadiszerzeit; s már egy második Hannibál jelent meg képzeletében, aki mindezen segédeszközöket Róma ellen fordítja. Cato a maga becsületes és férfias, de teljesen korlátolt eszével azon eredményre jutott, hogy Róma mindaddig nem lehet biztos, míg Karthágó el nem tűnik a föld színéről, és hazatérte után ez eszméket rögtön fejtegetni kezdte a senátusban. Itt az aristokratia világosabban látó emberei, nevezetesen Scipio Nasica komolyan ellene szegültek e nyomorult politikának, és kifejtették, mily hiú minden aggodalom egy kereskedő várossal szemben, melynek phoenikiai lakói mindinkább elszoktak a háborús mesterségektől és gondolatoktól, és hogy e gazdag kereskedő város fennállása tökéletesen összefér Róma politikai suprematiájával. Még Karthágónak római tartományi várossá átalakítása is kivihető lett volna, sőt a jelen állapothoz hasonlítva, talán még magok a phoenikiaiak sem fogadták volna kedvezőtlenül. De Cato a gyűlölt városnak nem alárendelését, hanem mindenáron vesztét akarta. Politikája támaszra lelt úgylátszik egyfelől azon államférfiakban, kik hajlandók voltak a tengerentüli birtokokat közvetlenül függökké tenni Rómától, másfelől és főkép a római bankárok és nagykereskedők hatalmas befolyásában, kiknek, a gazdag pénz- és kereskedőváros megsemmisítése után ennek örököseivé kellett lenniök. A többség elhatározta, hogy a legközelebbi illő alkalmal — ilyet a közvélemény iránti tekintetből be kellett várni — keresztül viszi a Karthágó elleni háborút, vagy

helyesebben, a város megsemmisítését. — A kívánt alkalom csakhamar meg volt találva. A Massinissa és Róma részéről tapasztalt elkeserítő jogsérelmek Karthágóban Hasdrubalt és Karthalot, a hazafipárt vezéreit juttatták kormányra, kik, úgy mint az acháiók, nem gondoltak ugyan a római fenhatóság elleni fellázadásra, de el voltak határozva, hogy legalább azon jogokat, melyek a szerződések értelmében Karthágót megilletik, ha kell, fegyveres erővel is meg fogják Massinissa ellen védeni. A hazafiak Massinissa leghatározottabb hívei közül negyvenet száműzettek a városból s a népet megeskették, hogy nekik soha többé, semmi feltétel alatt a visszatérést meg nem engedi; egyúttal Arkobarzanes, Syphax unokájának vezérlete alatt szabad numidiaiakból erős sereget alakítottak, a Massinissa részéről várható támadások visszaverésére (600 körül). Massinissa azonban most elég ravasz volt arra, hogy ne fegyverkezzék, hanem a Bagradas melletti vitás terület ügyében feltétlenül alávesse magát Róma döntő szavának; s ekként a rómaiak a valóság némi látszatával állíthatták, hogy a karthágói készülődéseknek Róma ellen kell irányozva lenniök, és követelhatték a hadsereg rögtöni elbocsátását és a hajóhad készletek megsemmisítését. A karthágói tanács engedelmeskedni akart, de a tömeg meggátolta határozatának végrehajtását s azon római küldöttek, kik ez izenetet Karthágóba meghozták, életveszélyben forogtak. Massinissa fiát, Gulussát Rómába küldte, hogy tegyen jelentést Karthágó folytonos hadi készületeiről vízen úgy mint szárazon, és siettesse a hadizenetet. Miután egy tiz emberből álló követség még egyszer bizonyította, hogy Karthágó csakugyan fegyverkezik (602), a senátus ugyan elvetette a Cató által kívánt feltétlen hadizenetet, de titkos ülésben elhatározta, hogy a háborút meg fogja izenni, ha a

154.

152.

karthágóiak nem szánják el magokat arra, hogy seregöket elbocsássák és hajóhadit készleteiket megégessék. Ezalatt Afrikában a harc már kitört. Massinissa a Karthágóból száműzött embereket fiának Gulussának kísérő fedezete alatt a városba visszaküldte. Miután azonban a karthágóiak ezek előtt kapuikat bezárták, s az elvonuló numidiaiak közül néhányat még agyon is vertek, Massinissa mozgósította hadait s a karthágói hazafipárt szintén harckészszé tette magát. De Hasdrubal, ki a sereg élére állott, azon közönséges hadrontók közé tartozott, kiket Karthágó hadvezéreivé szokott tenni; a hiú és nehézkes ember, ki hadvezéri biborában úgy büszkélkedett, mint valami színpadi király és tekintélyes hasának ápolásáról még a táborban sem feledkezett meg, nem igen volt alkalmas a megváltó szerepére oly veszélyben, melyet talán már Hamilkar szelleme és Hannibál karja sem bírt volna elhárítani. Scipio Aemilianus szeme előtt, ki, ekkor hadi tribún a spanyol hadseregben, azért küldetett Massinissához, hogy afrikai elefántokat vigyen tőle hadvezérének, és ez alkalommal egy hegy ormáról „miként Zeus Ida hegyéről“ nézte az ütközetet, a karthágóiak egy nagy esatát vívtak a numidiaiakkal, és bár 6000 numidiai lovassal, kiket Massinissa elégedetlen kapitányai hoztak zászlóik alá, megszorítottak és bár számra nézve meghaladták az ellenséget, mégis a rövidebbet húzták. E vereség után a karthágóiak készeknek nyilatkoztak Massinissának földet engedni át és pénzt fizetni, és Scipio, sürgetésökre, igyekezett is egy szerződést hozni létre; de miután a karthágói hazafiak vonakodtak a hozzájuk pártolt szökevényeket kiadni, a békealkudozások nem vezettek eredményre. Hasdrubal azonban, az ellenség hadai által szorosán körülkerítve, kénytelen volt mindent megadni, amit ez követelt: a szökevények kiadását, a

Római had-
ízenet.

száműzöttek visszabocsátását, a fegyverek letételét, a járom alatti elvonulást, ötven évre évi 100 talentum (160,000 tallér) fizetését; s a numidiaiak még ezen szerződést sem tartották meg, hanem a karthágói sereg lefegyverzett maradványait hazatértökben lemészárolták. — A rómaiak, kik óvakodtak a háborúnak jókori beavatkozásuk által elejét venni, most megkapták amit kívántak: volt használható okuk a háborúra — mert a karthágóiak most tényleg megszegették a szerződés azon pontját, mely szerint sem Róma szövetségesei ellen, sem saját határaikon túl nem szabad háborút viselniök — és volt már előre megvert ellenfelek. Az itáliai hadjuttalékok már beszólítottak Rómába s a hájók berendeltettek; a hadízenet minden pillanatban bekövetkezhetett. A karthágóiak mindent elkövettek a fenyegető csapás elhárítására. A hazafipárt fejeit, Hasdrubalt és Karthalot halálra ítélték és követséget küldtek Rómába, hogy ezekre hárítsanak minden felelősséget. De ezzel egyidejűleg Uticának, a libyai phoenikiaiak második városának küldöttjei is megjelentek Rómában, azon felhatalmazással, hogy községöket teljesen átadják a rómaiaknak tulajdonul, — és ezen előzékeny alázatossággal szemben a karthágóiak eljárása, kik beérték azzal, hogy legtekintélyesebb embereik kivégeztetését kéretlenül elrendelték, szinte dac színében tűnt fel. A senátus kijelentette, hogy a karthágóiak mentsége nem találatott kielégítőnek; s azon kérdésre, hogy tehát mi lesz kielégítő, azt felelte, hogy ezt a karthágóiak úgyis tudhatják. Természetesen tudhatták, mit akarnak a rómaiak; de másrészt mégis alig bírták elhinni, hogy szeretett szülővárosuknak végórája már csakugyan bekövetkezett. Még egyszer jöttek követek Karthágóból Rómába, most harmincan, és korlátlan teljhatalommal. De mire megérkeztek, a háború már meg volt ízenve

(605. kezdetén) s a ketűs consuli sereg már hajóra szállt; ennek dacára mégis megkisértették a végveszélyt tökéletes meghódolásuk által elhárítani. A senátus azt felelte nekik, hogy Róma kész a karthágói községnek területét, városi szabadságát, saját jogát, községi és magánvagyonát biztosítani, ha egy hónap leforgása alatt a csak imént Sici-liába indult consuloknak Lilybaeonban az uralkodó családok gyermekeiből kiválogatott 300 kezes állítanak, és azon további rendeleteket, melyeket a consulok, utasításaik értelmében nekik adni fognak, végrehajtják. Kétértelműnek mondták e választ, de helytelenül, amiként ezt élesebb látású emberek már ekkor még Karthágóban is kiemelték. Hogy Róma mindent biztosított, amit Karthágó csak kívánhatott, az egy városnak kivételével, és hogy az Afrikába való seregszállítás beszüntetéséről még szó sem volt, igen világosan elárulta a senátus szándékát; irtóztató keménységgel járt el, de nem igyekezett engedékenységet tettetni. A karthágóiak azonban nem akartak látni; nem akadt államférfi a városban, ki képes lett volna az ingatag tömeget vagy teljes ellentállásra vagy teljes lemondásra bírni. Midőn egyszerre vették az iszonyú hadizenetet és az elviselhető kezes-követelést, először is ezt teljesítették, és ismét reméltek, nem lévén bátorságuk elgondolni, mit tesznek, midőn előre alávetik magokat halálos ellenfelök önkényének. A consulok a kezeseket Lilybaeonból visszaküldték Rómába s a karthágóiaknak azt felelték, hogy a többi Afrikában fog értésükre adatni. A rómaiak ellenállás nélkül szálltak partra és megkapták a kívánt élelmi szereket. Midőn Karthágó összes gerusiája az uticai fő hadiszálláson megjelent, hogy a további parancsokat átvegye, a consulok először is a város lefegyverzését kívánták. A karthágóiak, azon kérdésekre, ki fogja őket ezentúl csak saját kivándor-

lottaik, a kivégeztetés elől szökés által megmenekült Hasdrubalnak 20,000 emberre felszaporodott serege ellen is, megvédeni, azt kapták válaszul, hogy arról majd gondoskodnak a rómaiak. Erre a város tanácsa engedelmességgel megjelent a consulok előtt, magával hozva minden hajóhadit, hadiszereket a nyilvános fegyvertárakból és minden magánbirtokban levő fegyvert — a rómaiak 3000 vetőfegyvert és 200,000 teljes fegyverzetet számláltak meg e tömegben — és kérdezte, parancsolnak-e még valamit. Erre Lucius Marcius Censorinus consul felkelt és kijelentette a tanácsnak, hogy a senátustól nyert utasítása értelmében az eddigi városnak romba kell dőlnie, hogy azonban a lakosoknak szabadságukban áll területekön bárhol, ahol nekik tetszik, de legalább két német mértföldnyire a tenger-től, újra letelepedniök. E rémítő parancsolat lángragyújtotta a phoenikiaiakban azon, nem tudjuk, nagylelkűnek vagy pedig örültnek nevezhető lelkesülést, melynek egykor a tyrusiak Sándor, utóbb a zsidók Vespasián ellen jelét adták. Amily példátlan türelemmel viselte el eddig e nemzet a szolgaságot és elnyomatást, ép oly példátlan volt e kereskedő és tengeren járó népség dühös felháborodása, midőn nem az állam- és szabadság, hanem maga szülővárosuk szeretett földje s a rég megszokott tengeri hazájok forgott veszélyben. Reményről és menekvésről szó sem lehetett; a politikai belátás habozás nélkül engedelmességet tanácsolt e tekintetben is — de azon kevesek hangja, kik intették polgártársaikat, hajoljanak meg a kikerülhetetlen végzet előtt, mint a kormányos kiáltása a zivatarban, elhangzott a tömeg tomboló dühkiáltásai közt, mely őrzöngő dühöngésében a város azon hivatalnokait bántalmazta, kik a kezesek és fegyverek kiszolgáltatását tanácsolták, s az izenet azon ártatlan meghozóin töltötte

A karthágóiak ellen-állása.

bosszúját a rémhír miatt, kik még haza térni merészelték és a véletlenül a városban tartózkodó itáliaiakat széttepte, hogy legalább ezeken előre bosszút állhasson a haza megsemmisítéseért. Nem határozták el az ellenállást; a város védtelen állapotában ez magától értetődött. A kapukat bezárták, a falaknak löfegyverektől megfosztott ormaira köveket hordtak, a főparancsnokságot Hasdrubalra, Massinissa leányának fiára ruházták és minden rabszolgát szabadnak nyilvánítottak. A menekült Hasdrubal alatt álló kivándorlott sereget, mely a keleti partnak a rómaiak által megszállt városait, Hadrumentumot, Kisleptist, Thapsust és Achullát, valamint Uticát kivéve, az egész karthágói területet elfoglalva tartotta, és megbecsülhetetlen támaszul szolgálhatott a védelemben, felszólították, ne tagadja meg a községtől e végveszélyben támogatását. Egyszermind, telivér phoenikiai módon, megkisértették határtalan elkeseredésüket az alázat leple alá rejtve, rászedni az ellenséget. Követség ment a consulokhoz s harminc napnyi fegyverszünetet kért, mely alatt Karthágó követei Rómába mehessenek. A karthágóiak jól tudták, hogy a consulok ezen egyszer már megtagadott kérést nem fogják teljesíteni s nem is teljesíthetik; de ez a consulokat megerősítette azon természetes feltevésben, hogy a teljesen védtelen város a kétségbeesés első kitörései után meg fogja magát adni és ez okból elhalasztották a támadást. E becses időhadékokat a karthágóiak vetőgépek és fegyverzetek készítésére használták; kor és nemkülönbség nélkül éjjel-nappal dolgoztak gépeken és fegyvereken; a középületeket lerombolták, hogy gerendákat és ércet kapjanak belőlök; a nők levágták hajukat, hogy legyen miből fenni a vetőgépekhez elkerülhetlenül szükséges húrokat; a falak és emberek hihetetlenül rövid idő alatt ismét fegyverben álltak. Hogy

mindez megtörténhetett, anélkül hogy a néhány mértföldnyire álló consulok észrevegyék, ez e csodálatos, a nép valóban geniális, sőt daemoni gyűlölete által hordozott mozgalom legbámulatosabb vonásainak egyike. Midőn a consulok beleútván a várakozásba, végre Uticából felkerekedtek, azon reményben, hogy a puszta falakat csupán létrák segítségével megmászhatják, nagy bámulatukra és rémületökre a falak ormait ismét katapultákkal megrakva, és a nagy népes várost, melyet nyílt helyként vélték megszállhatni, késznek és képesnek is találták magát az utolsó emberig védelmezni.

Karthágó
fekvése.

Karthágót természeti fekvése *) valamint falai védelmére nagyon is gyakran rászorult lakosságának művészete igen erőssé tették. A tág tunisi öbölben, melyet nyugaton a Cap Farina, keleten a Cap Bon zár be, keleti irányban egy földesúcs nyúlik a tengerbe, mely három oldalról vízzel van körülvéve és csak nyugat felé függ össze a szárazfölddel. E földesúcs, mely legkeskenyebb helyén csak mintegy fél német mértföldnyi szélességű s egészben véve lapos, az öböl felé ismét kiszélesedik és itt két magaslatban — Dschebel-Khawi és Sibi bu Said — végződik, melyek közt az El Mersa lapály terjed el. Ennek déli részén, mely a Sibi bu Said magaslatában végződik, feküdt Karthágó városa. E magaslatnak meglehetősen meredek lejtője az öböl felé s ennek számos szirtjei és zátonyai természetes erődítményekül szolgáltak a városnak, mely ez oldalon egyszerű

*) A tengerpart alakzata a századok folyamában annyira megváltozott, hogy a régi városi területen csak tökéletlenül ismerjük fel az egykori viszonyokat. A város nevét Cap Kartadschena, mely a rajta lévő szent sírról Ras Sidi bu Said-nak is neveztetik, a félszigetnek az öbölbe benyúló keleti csúcsa és legmagasabb pontja, mely 393 lábnyira fekszik a tenger színe felett, őrizte meg.

körsáncsal beérhette. Ellenben a nyugati vagyis száraz-földi oldal falán, hol a természet semmi védelmet nem nyújtott, az akkori erődítési művészet minden töle telhetőt megtett. E fal, miként nem rég felfedezett és Polybios leírásával pontosan megegyező maradványai mutatják, egy 6¹/₂ lábnyi vastagságú külső falból és óriási bástyaüregek-ből állt, melyek hátulról voltak a falhoz építve, és pedig valószínűleg egész terjedelmének hosszában; ezeket hat láb széles fedett folyosó választotta el a külső faltól, és mindenikök, nem számítva a jó háromlábnyi szélességű elülső és hátulsó falakat, 14 lábnyi mélységű volt.*) Ezen

*) A Beulé (*fouilles à Carthage*. 1861) által közölt mélymér-tékek méterekben és görög lábokban (1 = 0.309 méter):

külső fal	2	méter =	6 ¹ / ₂ láb
folyosó	1.9	„ =	6 „
a kazamáták elülső fala . .	1	„ =	3 ¹ / ₄ „
a kazamáták termei	4.2	„ =	14 „
a kazamáták hátsó fala . .	1	„ =	3 ¹ / ₄ „

a fal összes mélysége 10.1 méter = 33 láb

vagy Diodor (522. l.) szerint 22 rőf (egy görög rőf = 1¹/₂ láb), míg Livius (Orosiusnál 4, 22) és Appian (Pun. 95), kik úgy látszik, Polybiosnak egy másik, kevésbbé pontos helyét tartották szem előtt, a fal vastagságát 30 lábnyira teszik. Appian hármassal, melyről eddig Florus 1, 31 téves fogalmat nyújtott, a külső fal s a kazamáták elő- és hátfalai képezik. Hogy e találkozás nem esetleges, és hogy itt csakugyan a híres karthágói fal maradványai állnak előttünk, mindenki be fogja látni; Davis kifogásai (*Carthage and her remains*, 370. s köv. II.) csak azt bizonyítják, hogy Beulé lényeges felfedezéseit a legjobb akarattal sem lehet megdönteni. De nem szabad felednünk, hogy a régi írók azon adatai, melyekről itt szó van, egytől egyig nem a várfalról szólnak, hanem a város szárazföldi oldalán levő falról, melynek a várhegy déli részén álló fala kiegészítő részét képezte (Oros. 4, 22). Ezzel megegyezik az, hogy a várdomb keleti, éjszaki és nyugati oldalán tett ásások sehol erődítések nyomaira nem vezet-tek, ellenben a déli oldalon épen e nagyszerű falmaradványokat tái-

óriási, tisztán nagy faragott négyszögekövekből épített fal két emeletnyire emelkedve, nem számítva az ormokat s a hatalmas négy emeletes tornyokat, 45 láb*) magas volt, és a kazamáták alsó emeletében 300 elefánt számára nyújtott istállót és takarmányraktárt, a felsőben pedig lóistállót, raktári és kaszárnyahelyiségeket foglalt magában.***) A várdomb, a Byrsa (syriai nyelven *birtha* = vár), aránylag jelentékeny, 188 lábnyi magasságú szikla, melynek alsó körülete jó 2000 kettős lépést***) tett, déli

ták fel. Nincs okunk rá, hogy ezeket egy külön, a városfaltól különböző várerődítmény maradványainak tekintsük; további ásatások megfelelő mélységig — a Byrsa mellett felfedezett városfal alapja 56 lábnyira alatta fekszik a talaj mai felületének — alkalmasint az egész szárazföldi oldal hosszában ugyanily vagy legalább hasonló alapépítményeket fognak napvilágra hozni, habár ott, ahol Magalia fallal övezett külvárosa támaszkodott a főfallhoz, az erődítmény valószínűleg vagy kezdet óta gyengébb volt, vagy már régen elhanyagoltatott. Mekkora volt a fal egész hosszúsága, azt határozottan meg nem mondhatjuk; miután azonban a kazamátákban 300 elefánt számára volt istálló és takarmányraktár, s miután talán még más helyiségeket, valamint a kapukat is hozzá kell számítanunk, már ennél-fogva is tekintélyes hosszának kellett lennie. Könnyen megfogható, hogy a belső város, melynek falába a Byrsa befoglaltatott, főképp ellentétben a külön fallal körülvett Magalia külvárossal, néha maga is Byrsának neveztetett (App. *Pun.* 117; Nepos, Serviusnál *Aen.* 1, 368).

*) Igy számítja Appian i. h.; Diodor, valószínűleg az ormok hozzászámításával, a fal magasságát 40 rőfre, azaz 60 lábra teszi. A fentartott maradványok még 13—16 lábnyi (4—5 méter) magasak.

**) Az ásatások alkalmával napvilágra jutott patkó alakú termek mélysége 14, szélessége 11 görög láb; a bejárások szélessége nincs megadva. Hogy ezen arányok és a folyosó szélessége elég nagyok-e arra, hogy elefánt-istállókra ismerjünk bennök, azt pontosabb vizsgálat által még meg kell állapítani. A termeket egymástól elválasztó közfalak szélessége 1.1 méter = $3\frac{1}{2}$ láb.

***) Oros. 4. 22. Böven 2000 lépés vagy — miként Polybios

végén szögellt belé a falba, azon módon, mint a Capitolium sziklafala a római városfalba. Felső síkján a gyógyistennek hatvan lépcsőnyi alépítményen nyugvó hatalmas temploma állt. A város déli oldalát egyfelől délnyugaton a sekély tunisi tenger mosta, melyet egy a karthágói félszigetről délfelé kinyúló keskeny és alacsony földnyelv*) majdnem egészen elválasztott az öböltől, másfelől délkeleten pedig a nyílt öböl. Ez utóbbi helyen volt a város kettős kikötője, emberi kéz műve: a külső vagyis kereskedelmi kikötő, egy hosszas, keskeny oldalával a tengerre forduló négyszög, melynek csupán 70 lábnyi szélességű torkolatától jobbra balra széles rakpartok vonultak el a víz hosszában, és a belső köralakú hadi kikötő, a Kothon**), közepén, egy szigeten az admiráli épülettel, melybe csak a külsőn keresztül lehetett jutni. A kettő közt vonult el a városfal, mely a Byrsánál keletnek fordulva a földnyelvet és külső kikötőt kizárta, a hadi kikötőt azonban magába foglalta, úgy hogy ez utóbbinak bejáratát kapuként elzárhatónak kell képzelnünk. Nem messze a hadi kikötőtől feküdt a vásártér, melyet három szűk utca kötött össze a város felé nyílt várral. A tulajdonképeni városon kívül és tőle éjszak-

alkalmasint mondta — 16 stádium, körülbelül 3000 méter. A várdomb kerülete, melyen ma sz. Lajos temploma áll, fönt vagy 1400, közép magasságban vagy 2600 méter (Beulé, 22. l.); alsó kerületére a fentebbi adat tehát nagyon ráillik.

*) Ezen áll most a Goletta erőd.

**) Hogy e phoenikiai szó a köralakban ázott medencét jelenti, azt úgy Diodor 3, 44, mint a „kehely“ jelentése bizonyítja, melyben azt a görögök használják. Tehát csak Karthágó belső kikötőjére illik, s erre alkalmazza Strabo is 17, 2, 14 (hol tulajdonképen az admirálsziget helyett használtatik), valamint Fest. ep. v. *cothones* 37. l. Appian Pun. 127. a Kothon négyszögletes előkikötőjét nem egészen szabatosan, annak része gyanánt említi.

nak a mai El Mersa meglehetősen terjedelmű, már e korban leginkább falusi lakoktól és jól öntözött kertektől ellepett térsége, mely ekkor Magaliának neveztetett, külön, a város falához támaszkodó körfallal volt ellátva. A félsziget ezzel szemben fekvő esúcsán, a Dschebel Kavin a mai Qamart falu mellett feküdt a temető. E három rész, a régi- s újváros és a temető együttvéve kitöltötte a földcsúcs egész szélességét az öbölre nyíló oldalán, és csak a két, uticai és tunisi főúton volt hozzáférhető, ama keskeny földnyelven keresztül, mely nem volt ugyan fallal elzárva, de mégis a legkedvezőbb álláspontot nyújtotta a város védelme alatt és védelmére felálló sereg számára. E jól megerősített város legyőzésének súlyos feladatát még az nehezítette meg, hogy a karthágóiak, egyfelől magának a fővárosnak és a még mindég 800 helységet magába foglaló és legnagyobb részben az emigráns párt kezében levő területnek segéd-eszközeire, másfelől az egészen vagy félig szabad libyaiaknak számos, Massinissával ellenségeskedésben álló törzseire támaszkodva, nem voltak kénytelenek a város védelmére szorítkozni, hanem egyszersmind jókora sereget tarthattak a síkon, melyet az ostromlók, a kivándorlottak elkeseredett hangulata és a könnyű numidiai lovasság használhatósága folytán nem hagyhattak figyelembe vétlenül.

Ostrom. — A consuloknak tehát épen nem könnyű feladatot kellett megoldaniok, midőn végre is kénytelenek voltak az ostromot szabályszerűen megkezdeni. Manius Manilius, a szárazföldi sereg parancsnoka, a várfallal szemben ütött tábor, mi alatt Lucius Censorinus a hajóhaddal a tengeri oldalon foglalt állást s ott a földnyelven kezdte meg műveleteit. A Hasdrubal vezérlete alatt álló karthágói hadsereg a sekély tenger másik partján táborozott Nopheris vára mellett, honnan azon római katonáknak, kik a gépekhez megkívántató fa

levágása végett küldettek ki, munkájokat megnehezítette, s nevezetesen Himilkon Phannas, a lovasok kitünő vezére, a rómaiak sok emberét leölte. Censorinus azonban két nagy ostromló bakot állított fel a földnyelven, s ezekkel rést tört a falnak e leggyöngébb részén; de beesteledvén, a rohamot el kellett halasztania. Éjjel sikerült az ostromlótaknak a rés nagy részét ismét kitölteniök s egy kirohanás alkalmával a római gépekben oly kárt tenni, hogy azok másnap nem folytathatták munkájokat. A rómaiak ennek dacára rohamot kockáztattak; de a rést s a legközelebb eső falakat és házakat erősen megszállva találták és oly vigyázatlanul jártak el, hogy nagy veszteséggel visszaverettek, és még több kárt szenvedtek volna, ha Scipio Aemilianus hadi tribún, előre látva a vakmerő támadás kimenetelét, embereit a falak előtt össze nem tartja, hogy a futamodókat felvegyék. Még sokkal kevesebbre ment Manilius a bevehetetlen várfallal szemben. Az ostrom ekként sokáig elhúzódott. A nyári hőség által a táborban támasztott betegségek, a tehetséges hadvezér Censorinus elutazása, végre Massinissa elkedvetlenedése és tétlensége, ki könnyen felfoghatólag igen rossz szemmel nézte, miként foglalják le a rómaiak magoknak a zsákmányt, melyre ő már régóta számot tartott, és a kileneven éves királynak kevéssel utóbb bekövetkezett halála (605 végén) a rómaiak

vereséggel végződött. Amily diestelen volt e háború úgy a hadvezérre, mint seregre nézve, oly fényesen tűntette ki magát benne Scipio haditribún. Midőn az ellenség éjjel rohanta meg a római tábor, ő volt az, aki néhány szakasznyi lovassággal síkraszállva azt hátulról megtámadta és visszafordulásra kényszerítette. A Nopherisbe tett első kirándulás alkalmával, a folyón történt átkelés után, mely tanácsa ellenére hajtatott végre s majdnem vesztére vált a seregnek, ő nyitott egy vakmerő oldaltámadás segélyével utat a visszatérő seregnek és mentett meg önfeláldozó hősiességével egy hadosztályt, mely már végkép elveszettek látszott. Míg a többi tiszt, mindenkifelett a consul, az alkudozásra hajlandó városokat és pártvezéreket szótalanságukkal visszariasztották, Scipionak sikerült ez utóbbiak közül a legkitünőbbek egyikét Himilkon Phannast 2200 lovassal együtt átpartolásra bírni. Végre, miután, a haldokló Massinissa megbízását teljesítendő, birodalmát három fia, Micipsa, Gulussa és Mastanabal királyok közt felosztotta, Gulussában egy apjához méltó lovasvezért nyert meg a római sereg számára és ezzel kipótolta a könnyü lovasságnak addig élénken érzett hiányát. Fínom és mégis egyszerű lény, mely inkább édes atyjára emlékeztetett, mintsem arra, kinek nevét viselte, az írigységet is legyőzte és a táborban úgy mint a fővárosban minden ajk Scipio nevét hangoztatta. Még Cato is, ki dicséret dolgában sohasem volt bőkezű, néhány hónappal halála előtt — 605. végén halt meg anélkül hogy életének fő vágyát, Karthágó megsemmisülését teljesedve látta volna — a fiatal tisztre és tehetség nélküli társaira Homérnak e sorát alkalmazta :

Ő férfi egyedül, a többiek ingatag árnyak.*)

*) Οἷος πέπλυται, τοὶ δὲ σκιᾷ ἀίσσουσιν.

E közben az év vége s ezzel a parancsnokság megváltozásának határideje érkezett: meglehetősen későn jelent meg Lucius Piso consul (606) s vette át a főparancsnokságot a szárazföldi sereg, Lucius Mancinus pedig a hajóhad felett. De míg elődeik keveset, ezek mitsem tettek. Karthágó ostroma vagy Hasdrubal seregének legyőzése helyett Piso az apró phoenikiai tengeri városok megtámadásával töltötte idejét s ezt is többnyire siker nélkül cselekedte, amint hogy Clupea által visszaveretett, Hippon Diarrhytos elől pedig, miután falai előtt az egész nyarat elvesztegette és ostromló szerei kétszer elégettettek, szégyenszemre vissza kellett vonulnia. Neapolis ugyan bevételre; de a városnak az adott becsületszó ellenére történt kifosztása szintén nem igen mozdította elő a római fegyverek diadalát. A karthágóiak bátorsága emelkedett. Egy Bithyas nevű numidiai seik 800 lovassal hozzájuk pártolt; s a karthágói követek megkísérthették összeköttetésbe lépni Numidia és Mauretánia királyaival, sőt még az ál makedóniai Philipposzal is. Inkább a belső viszályok — a kivándorlott Hasdrubal a hasonnevű hadvezért, ki a városban parancsnokolt, Massinissával való rokonsága miatt gyanúsította és a tanácsházban megölette — mintsem a rómaiak tevékenysége okozták, hogy a dolgok Karthágóra nézve még kedvezőbb fordulatot nem vettek. Ennélfogva, hogy az afrikai ügyek aggasztó állapota jobbra forduljon, Rómában azon rendkívüli rendszabályhoz folyamodtak, hogy azon egyetlen embert, ki Lybia síkjain eddig dicsőséget aratott, s kit már neve is ajánlatossá tett e háborúra, Scipiot, az aedilség helyett, melyet éppen ekkor elnyerni törekedett, az ezt tiltó törvények mellőzésével, idő előtt felruházták a consulsággal és különös végzés által az afrikai háború fővezérletével. Scipio (607) oly percben érkezett Uticába, midőn sok for-

gott a kockán. A római admirál Mancinus, Piso által megbizatván a főváros ostromának névleges folytatásával, Magalia külváros nehezen hozzáférhető tengeri oldalán egy meredek, a lakott kerülettől távol fevő és alig védelmeszt szirtet megszállt, és majdnem összes, nem nagy számú legénységét ezen egyesítette, azon reményben, hogy innen benyomulhat a külső városba. A támadók egy percre csakugyan már a kapukon belől is voltak, s a tábori csöcselék a zsákmány reményében már tömegesen odatódult, midőn ismét visszaszorítottak az elfoglalt szirtre, és élelmi szerek nélkül és szinte elmetszve társaiktól, a legnagyobb veszélyben forogtak. Így álltak a dolgok, midőn Scipio megérkezett. A magával hozott legénységet s az uticai polgárkatonaságot rögtön megérkezése után hajón a fenyegetett pontra küldte, miáltal sikerült is ennek őrségét megmenteni s magát a szirtet is megtartani. Miután e veszély elhárítottnak látszott, a hadvezér Piso táborába ment, hogy a sereget átvegye és Karthágó elé vissza vezesse. Hasdrubal és Bithyas azonban, távollétét felhasználva, táborukat közvetlenül a város mellé helyezték át, s a magáliai szirten levő őrséget ismét megtámadták; de Scipio a fősereg előhadával most is még elég jókor érkezett, hogy ez állomásnak segílyt nyújthasson. Erre az ostrom újból és komolyabban megkezdett. Scipio mindenekelőtt a tábort tisztította meg a benne lévő csöcselék és markotányos nép nagy tömegétől és a meglazult fegyelmet ismét szigorúan helyreállította. A katonai műveletek is csakhamar, élénkebben megindultak. Egy a külső város ellen intézett éjjeli támadás alkalmával a rómaiak egy toronyból, mely a falak előtt állt s ezekkel egyenlő magasságú vala, a falak ormára jutottak és kinyitottak egy kis kaput, melyen keresztül az egész sereg benyomult. A karthágóiak a külső várost és a kapuk

előtti tábort feladták, és a 30,000 főre rúgó városi őrség feletti főparancsnokságot Hasdrubalra ruházták. Az új parancsnok legelőször is azáltal bizonyította be erélyét, hogy valamennyi római foglyot a falak ormaira hurcoltatott, s őket az ostromló sereg szemeláttára, kegyetlen kínzások után a magasból ledobatta; s midőn ez eljárást némelyek megrótták, a rémuralmat a polgárokra is kiterjesztette. Scipio ezalatt, miután a várost önmagára szorította, végkép lehetetlenné igyekezett tenni kifelé való közlekedését. Ő maga azon földhátan ütötte fel főhadiszállását, mely által a karthágói félsziget a szárazfölddel összefügg és itt dacára a karthágóiak gyakori kísérleteinek, kik munkáját zavarni igyekeztek, nagy, a földhátat egész szélességében elrekesztő tábort ütött, mely a várost a szárazföldtől teljesen elzárta. Ennek dacára még mindig érkeztek élelmi szerekkel megrakott járművek a kikötőbe, részint merész üzérkedők hajói, kiket a nyereség reménye csábított oda, részint Bithyas hajói, ki a tunisi tenger végéről, Nepherisből minden kedvező szelet felhasznált, hogy élelmi szereket hordhasson a városba; s itt habár a polgárság már szükségét szenvedett, az őrség még eléggé el volt látva. Scipio ez okból a földnyelvről a tenger és öböl közt egy ebbe benyúló, 96 lábnyi szélességű kötöltést rakatott, hogy vele a kikötő bejárását elzárja. Midőn ezen, a karthágóiak által kivihetetlennek gúnyolt vállalat sikerülése nyilvánvalóvá lett, a város elveszettnek látszott. De a karthágóiak e meglepetést hasonlóval viszonozták. Mialatt a római munkások a töltést rakták, a karthágói kikötőben is éjjelnappal folyt a munka két hónapon keresztül, anélkül hogy még a szökevények is meg tudták volna mondani, min török az ostromlottak fejüket. Egyszerre, a mint a rómaiak a kikötő bejárásának eltorlaszolásával elkészültek, ugyan e

kikötőből ötven karthágói három emeletes hajó egy sereg naszád és ladik kíséretében kivitorlázott az öbölbe: — mi alatt az ellenség a kikötő bejáratát délfelől elzárta, a karthágóiak egy kelet felé ásott csatorna képében új kijárót készítettek magoknak, melyet, miután a tenger e helyen már mély volt, lehetetlen volt elzárni. Ha a karthágóiak ahelyett, hogy e paradés kivonulással beérjék, rögtön és elszántan a leszerelt és teljesen készületlen római hajóhadra vetették volna magokat, úgy ez el lett volna veszve; midőn harmadnapra visszatértek a tengeri ütközetet megvívni, a rómaiakat már felkészülten találták. A harc eldöntetlenül végződött, de a karthágói hajók visszatértökben annyira összetorlódtak a kikötő bejáratában és előtte, hogy ezáltal szenvedett káruk felért egy vereséggel. Scipio most a kikötő külső rakpartja ellen intézte támadásait, mely a város falain kívül feküdt és csak egy kevéssel előbb felhányt földsánc által volt fedezve. Gépeit a földnyelven állíttatta fel s a rés csakhamar meg volt törve; de a karthágóiak, átlábolva a sekélyes vizen, páratlan rettenthetlenséggel megtámadták az ostromló szereket, elkergették a megszálló csapatokat, melyek oly vad futásnak eredtek, hogy Scipio kénytelen volt saját lovasaival közéjük vágatni, és összetörték a gépeket. Ekkép időt nyertek a rés kitöltésére. Scipio azonban a gépeket ismét helyreállította s az ellenség tornyait gyújtó lövegekkel felgyújtotta, ami által a rakpart s ezzel a külső kikötő kezébe jutott. Itt a városfallal egyenlő magasságu sáncot hányatott s most végre a város úgy a szárazföld, mint a tenger felől tökéletesen el volt zárva, miután a belső kikötőbe csak a külsőn át lehetett bejutni. Az ostromzár teljes biztosítása végett Scipio a Nopheris melletti tábort, melyben most Diogenes parancsnokolt, Gaius Laeliussal megtámadtatta; ez a

tábort egy szerencsés hadicsel segélyével elfoglalta s benne összegyűlt roppant embertömeget leölte vagy elfogta. Ez alatt beköszöntött a tél, és Scipio beszüntette műveleteit, az éhségre és járványokra bízván a munka befejezését. Mily borzasztó tevékenységet fejtettek ki ezalatt az úr e hatalmasai a megsemmisítés munkájában, mialatt, az igaz, Hasdrubál tovább is dözsölt és dicsekedett, mint azelőtt, rögtön kitűnt, amint a római sereg a 608. év tavaszán a belső város megtámadásához látott. Hasdrubal a külső kikötőt felgyújtatta és felkészült a Kothon ellen várt roham visszaverésére; de egy darabbal feljebb Laeliusnak sikerült a kiéhezett örség által már alig védelmeszt falakat megmásznia, s ekként a belső kikötőig előnyomulnia. A város ezzel meg volt hódítva, de a harc még korántsem ért véget. A támadók a kis kikötővel szomszédos piacot megszállták és azon három keskeny utcán át, mely erről a vár felé vezetett, lassan előre nyomultak — lassan, mert a hatalmas, egészen hat emeletig felemelkedő házakat egyenként kellett megostromolniok; a római katonák a háztetőkön vagy az utcán keresztül fektetett gerendákon át hatoltak e várforma házak egyikéből a másikba vagy a szembenállóba, leölve mindenkit, akit előtaláltak. Hat nap telt el így, iszonyúak a város lakóira, de a támadókra nézve is szükséggel és veszélylyel teljeseek; végre a rómaiak elértek a meredek várszikla elé, melyre Hasdrubal megmaradt katonáival visszavonult. Hogy szélesebb útja legyen, melyen felfelé hatolhat, Scipio az elfoglalt utcákat felgyújtatta és az omladványokat kiegyengettetete, mely alkalommal temérdek, a házakba elbújt hareképtelen ember nyomorult módon elveszett. Ekkor a lakosságnak a várba szorult maradványai végre kegyelmet kértek. Scipio kegyelmet adott életöknek s erre 30,000 férfi és 25,000 nő

146.

A város bevétele.

jelent meg a győző előtt — tizedrésze sem a város egykori lakosságának. Csak a római szökevények, mintegy 900-an, és a hadvezér Hasdrubal, nejével és két gyermekével, vonultak vissza a gyógyisten templomába; ezeket, a szökevény katonákat s a római foglyok gyilkosát semmiféle szerződés meg nem védhette. Midőn azonban a legelszántabbak közölök, haldokolva az éhségtől, a templomot fölgyújtották, Hasdrubalnak nem volt bátorsága szemébe nézni a halálnak; egymaga megszökött s a győző előtt térdreborulva könyörgött életéért. Megkapta; de nejének, ki gyermekeivel a többiek között a templom fedelén állt, midőn őt Scipio lábai előtt térdelve látta, büszke szíve felháborodott a drága, elbukó hazának e meggyaláztatása felett, és keserű szavakkal intvén férjét, ügyeljen drága életére, előbb fiait, azután önmagát is a lángok közé vetette. A harenak vége volt. Határtalan volt az öröm a táborban úgy, mint Rómában; csak a nemzet nemesebb fiai szégyelltek titokban nemzetök e legújabb hőstettét. A foglyok legnagyobb része rabszolgául eladatott; egyesek a börtönben veszttek el; a legelőkelőbbek, Bithyas és Hasdrubal, mint római állami foglyok, Itáliában internáltattak és türhető bánásmódban részesültek. Az ingó vagyon, kivéve az aranyat, ezüstöt és áldozati ajándékokat, a katonák közt prédára bocsáttatott; a templomok kincseiből az, amit a karthágóiak jobb időkben a sicíliai városokból zsákmányként elhurcoltak, ezeknek visszaadatott, s így kapták például vissza az akragasiak Phalaris bikáját; a többi a római államé lett. — A város legnagyobb része azonban még fenállott. Hihető, hogy Scipio kívánta annak fenntartását; legalább ez ügyben még külön kérdést intézett a senátushoz. Scipio Nasica még egyszer megkísérté az ész és becsület igényeit érvényesíteni; de hiába. A senátus

A város
lerombolása.

meghagyta a hadvezérnek, hogy Karthágó városát s a külső várost Magáliát a föld színével egyenlővé tegye, s hasonlókép bánják el mindazon helységekkel, melyek végig Karthágóval tartottak; azután pedig Karthágó talaját szántsa végig az ekével, hogy a város létezésének jogi alakban is véget vessen, s a földet örök időkre átkozza meg úgy, hogy többé se ház, se szántóföld ne lehessen rajta. Úgy történt, amint parancsolta. Tizenhét napig égtek a romok; midőn a karthágói városfal maradványai nemrég kiásattak, négy-öt lábnyi hamuréteggel befödve találtattak, mely telve volt félig elszenesedett fadarabokkal, vasromokkal és hajítógolyókkal. Ahol a szorgalmas phoenikiaiak fél évezreden át kereskedtek és munkálkodtak, ott ettől fogva római rabszolgák távoli uraiknak nyájait legeltették. Scipio azonban, kit természete e hóhérkodásnál nemesebb szerepre szánt, borzadva nézte saját művét, s a diadalmi öröm helyett magát a győzöt meglepték a megtorlás setét sejtelméi, melynek e gatzettet elkerülhetlenül követnie kellend. — Még az ország jövődjéről kellett gondoskodni. A hajdani szokást: a szerzett tengeren túli birtokokat a szövetségeseknek adományozni, Rómában már nem szerették. Micipsa és testvérei nagyjában megtartották eddig bírt területöket, belefoglalva még a Karthágótól nemrég a Bagradas mentén és Emporiában elfoglalt kerületeket; rég táplált reményök, hogy Karthágót fővárosul megkaphatják, most örökre meghiusult; e helyett a senátus nekik ajándékozta a karthágói könyvtárákat. Karthágó területe, amint azt a város végül bírta, vagyis Afrikának azon keskeny partszegélye, mely Siciliával közvetlenül szemben, a Túsca folyótól (Wadi Saine, szemben Galita szigetével) Thenaeig (Karkenah szigettel szemben) terjedt, római tartományná lett. A benfoldön, hol Massinissa túl-

Afrikai provincia.

kapásai a karthágóiak uralmát mind szűkebb térre korlátozták, s hol már Vacca, Zama, Bulla Numidiához tartoztak, a numidiaiak megtartották amit bírtak. De a határ gondos szabályozása a római tartomány és az azt háromfelől körülvevő numidiai királyság közt, megmutatta, hogy Róma maga ellenében nem fogja eltérni azt, amit Karthágó irányában megengedett; sőt az új tartomány elnevezése: Afrika, jelezni látszott, hogy Róma a jelenleg kijelölt határt nem szándékozik véglegesen megállapítotttnak tekinteni. Az új tartomány fő igazgatását egy római helytartó vette át, kinek székhelyévé Utica lett. Rendes határvédelemre nem volt szüksége, miután a szövetséges numidiai birodalom mindenfelől elválasztotta a sivatag lakóitól. Adózás tekintetében a rómaiak egészben véve szelíden jártak el. Azon községek, melyek a háború kezdetétől fogva Róma pártján álltak — ezek csak Utica, Hadrumentum, Kis-Leptis, Thapsus, Achulla, Usalis tengeri városok és a benföldön Theudalis voltak — megtartották határukat és szabad városokká lettek; s ugyane jogot kapta a szökevények újonnan alapított községe. Karthágó városi területe, egy Uticának ajándékozott darab föld kivételével, valamint a többi lerombolt helységek határa római uradalmi földdé lett, és bérbeadás útján értékesített. A többi helységek jogilag szintén elvesztették talaj-tulajdonukat és városi szabadságaikat; de szántóföldjük és alkotmányuk a római kormány további rendelkezéseig visszavonható birtok alakjában mégis meghagyatott, s a községek a római tulajdonná vált talaj használatáért évi, egyszer mindenkorra megállapított adót (*stipendium*) fizettek Rómába, melyet viszont az egyes adókötelezettekől vagyoni adó útján szedtek be. A nyugat első kereskedő városának e megsemmisítéséből azonban tulajdonképen csak a római kereskedők voltak

hasznot, kik, amint Karthágó elhamvadt, tömegesen tódultak Uticába s innen nemcsak a római tartományt, hanem az előlök addig elzárt numidiai és guetaliai vidékeket is kizsákmányolni kezdték.

Körülbelül egy időben Karthágóval tünt el Makedónia is a nemzetek sorából. Azon kis szövetségek, melyekre a római senátus bölcsesége a régi királyságot feldarabolta, egymás közt és önmagukban nem bírtak nyugalomra vergődni; mikép mentek a dolgok ezen országban, mutatja egy egyes, véletlenül említett esemény Phakosból, hol ezen szövetségek egyikének egész kormánytanácsa egy bizonyos Damasippos bujtogatása folytán meggyilkoltatott. Sem a senátus által kirendelt bizottságok (590), sem a Makedónia által görög szokás szerint meghívott idegen választott bírák, mint például Scipio Aemilianus (603-ban) nem voltak képesek csak türhető állapotokat is létrehozni. Ekkor egyszerre egy fiatal ember jelent meg Thrákiában, ki magát Philipposnak, Perseus király s a syriai Laodike fiának adta ki s az előbbihez feltünőleg hasonlított is. Ifjuságát Mysiának Adramyttion nevű városában töltötte; s állítása szerint itt jutott birtokába a magas származását tanúsító bizonyítékoknak. Ezekkel, miután hiába kísértette meg magát szülő hazájában érvényesíteni, anyjának bátyjához, Demetrios Soterhez, Syria királyához fordult. És csakugyan akadtak néhányan kik hittek, vagy legalább azt mondták, hogy hisznek neki és a királyt ostromolták, hogy vagy helyezze vissza a herceget öröklött birodalmába, vagy mondjon le javára Syria koronájáról; mire Demetrios, e hóbortos üzelmeknek véget vetendő, a trónkövetelőt elfogatta és elküldte a rómaiaknak. A senátus azonban ezen embert oly kevés figyelemre méltatta, hogy egy itáliai városban confiniálta és még nem is őriztette komolyan. Innen

Makedónia és
ál-Fülöp.

164.

151.

tehát Miletbe szökött, hol a városi hatóságok ismét elfogták és a római biztosoktól megkérdezték, mit tegyenek a fogolylyal. Ezek azt tanácsolták, hogy ereszszék szabadon, amimegis történt. Erre ismét Thrákiában próbált szerencsét; és eléggé csodálatos módon, itt elismertetett és támogatást nyert, nem csak a thrák barbárok fejedelmeinél, Teresnél, apai nagynénje férjénél, és Barsabasnál, hanem még a ravasz byzanciaknál is. Ez úgynevezett Fülöp thrák segélylyel nyomult be Makedóniába s habár kezdetben megveretett, csakhamar győzelmet vitt a makedóniai felkeltség felett az Odomantikében, túl a Strymonon, s utánna egy másodikat, e folyón innen, mely őt egész Makedónia birtokába juttatta. Bármily koholmány színében tűnt is fel elbeszélése, s habár határozottan tudva volt, hogy Perseus fia, a valódi Philippos tizenyolc éves korában Albában meghalt, s hogy ez ember semmiféle makedóniai herceg, hanem egy Andriskos nevű kallós Adramyttionból, a makedóniaiak mégis annyira hozzá voltak szokva a királyi uralomhoz, hogy a legitimitás kérdésével rövid úton megalkudtak és siettek a régi kerékvágásba ismét visszatérni. A thessaliaiaktól már hírnökök érkeztek s jelentették, hogy a trónkövetelő tartományukba behatolt; a római biztos, Nasica, kit a senátus azon hitben, hogy pusztá szóval véget lehet vetni ez esztelen vállalatnak, katonaság nélkül küldött Makedóniába, kénytelen volt az achái és pergamoni katonaságot fegyverre szólítani, s az acháiakkal Thessáliát a túlhatalom ellen, amennyire lehetett, mindaddig megvédeni, míg (605?) Juventius praetor egy legióval meg nem érkezett. Ez csekély haderejével megtámadta a makedóniakat; de ő maga elesett, serege majdnem egészen tönkrement és Thessáliának legnagyobb része az ál-Philippos kezébe került, ki itt és Makedóniában kegyetle-

nül és gögösen uralkodott. Végre Quintus Caecilius Metellus vezérlete alatt egy erősebb római hadsereg lépett a haretérre, és a pergamoni hajóhad által támogatva, benyomult Makedóniába. Az első lovas csatározásban ugyan a makedóniaiaknak kedvezett a szerencse; de a makedóniai seregben csakhamar szakadások álltak bé és megkezdődött a szökés; a trónkövetelő hibája pedig, ki seregét megosztván, annak egyik részét Thessaliába küldte, könnyűvé és döntővé tette a rómaiak győzelmét (606). Philippos Thrákiába menekült Byzes főnökhöz, de Metellus utánna ment és egy második győzelem után kieszközölte kiadatását. — A négy makedóniai szövetség nem önkényt hajolt meg a trónkövetelő előtt, hanem csupán az erőszaknak engedett. Róma eddig követett politikája értelmében tehát nem volt rá ok a makedóniaiakat az önállás azon árnyékától is megfosztani, mely a pydnai ütközet után nekik még meghagyott; ennek dacára most Sándor birodalma a senátus rendelete folytán Metellus által római provinciává alakítottát. Itt világosan kitűnt, hogy a római kormány megváltoztatta rendszerét és el volt határozva a védenci viszony helyébe az alattvalóság viszonyát tenni; s ezért tekintette a védenc-államok egész köre a négy makedóniai szövetség beszüntetését valamennyiök ellen intézett csapásnak. Ami azelőtt, a rómaiak első győzelmei után Makedóniától elvétellett: epeirosi birtokai, az ioniai szigetek s Apollonia és Epidamnos kikötők, melyek eddig az itáliai hivatali kerülethez tartoztak, most ismét egyesítették Makedóniával, úgy hogy az, valószínűleg már e korban, éjszakkeleten Skodrán túlig teljett, hol Illyria kezdődött. Egyszermind azon véduralom, melyet Róma a tulajdonképeni Görögország felett gyakorolt, magától átszállt Makedónia helytartójára. Ekként Makedónia visszanyerte

Metellus győzelmé.

148.

Makedóniai tartomány.

egységét s körülbelől ugyanazon határait, melyekkel legvirágzóbb korában bírt; de nem egységes birodalom volt többé, hanem egységes provincia, községi sőt úgy látszik, még megyei szervezettel is, de egy itáliai helytartó és kincstárnok alá rendelve, kiknek nevei a honi pénzekben az egyes vidékek nevei mellett elő is fordulnak. Adóul megtartatott azon mérsékelt összeg, melyet még Paullus vetett ki rá, 100 talentom (155,000 tallér), mely az egyes községekre állandó összegben vettetett ki. De az ország régi, dicsőséggel teljes dynastiáját mégsem bírta feledni. Néhány évvel az ál-Philippos bukása után egy másik állítólagos Perseus-fi, Sándor tüzte ki a Nestos (Karasu) partján a lázadás zászlaját és rövid idő alatt 16,000 ember gyűlt köréje; de Lucius Tremellius quaestor a felkelést könnyű szerrel elfojtotta s a menekülő trónkövetelőt egész Dardániáig üldözte (612). Ez azonban utolsó nyilatkozása is volt a makedóniaiak büszke nemzeti érzületének, mely két század előtt oly nagy dolgokat vitt végbe Hellasban és Ázsiában; ezen innen a makedóniaiakról alig mondhatunk egyebet, mint hogy országuk végleges tartományi szervezésének 142. 146. évétől (608) kezdve ismét tettnélküli életöket folytatták. — Ezentúl a rómaiak dolga volt Makedónia éjszaki és keleti széleit, vagyis a hellén civilisáció határait a barbárok ellen megvédeni. E védelmet ki nem elégitő haderővel s egészben véve a kellő erély nélkül teljesítették; de főképp e katonai célra építettett a nagy egnationi töltés-út, mely már Polybios korában a nyugati part két fő kikötőjéből, Apolloniából és Dyrrhachionból a benföldön keresztül Thessalonikébe, utóbb pedig még tovább, egészen a Hebrosig (Maritza) vezetett*). Az új tartomány természetes hadművelési

*) Már „a nevezetes dolgokról“ szóló pseudo-aristotelesi munka

alapul szolgált egyfelől a nyugtalan dalmaták elleni hadjáratok, másfelől a görög félszigettől éjszak felé lakó illyr, kelta és thrák törzsek elleni számos expedíciók számára, melyeket alább történeti összefüggésekben elő fogunk adni.

A tulajdonképeni Görögország Makedóniánál inkább részesült az uralkodó hatalom kegyében; s Róma philhellénjei alkalmasint azon nézetben voltak, hogy itt a perseusi háborúk utófájdalmai már szünőfélben vannak s a viszonyok egyáltalján jobb fordulatot vettek. A most uralkodó párt legdühösebb izgatói, az aetoliai Lykiskos, a boeotiai Mnasippos, az akarnániai Chrematas, az alávaló epeirosi Charops, kit még a becsületes rómaiak is kitiltottak házukból, egymásután sirba szálltak; új nemzedék növekedett fel, melyben a régi emlékezések és régi ellentétek már elhalaványodtak. A római senátus elérkezettnek vélte az általános megbocsátás és feledés idejét, és 604-ben az achái hazafiak közül, kik tizenhét év óta Itáliában voltak internálva, a még életben levőket, kiknek szabadon bocsátatását az achái országgyűlés nem szünt meg követelni, hazabocsátotta. De csalódott. Mily kevéssé sikerült a rómaiaknak minden philhellénségök dacára a hellen hazafiságot bensőleg kiengesztelniök, az legvilágosabban a görögöknek az Attalidák iránti magatartásából tünt ki. II. Eumenes király mint Róma barátja, Görögországon mód nélkül gyűlölt ember volt; de alig állt be közte és a rómaiak közt némi elkedvetlenedés, rögtön népszerűvé lett Görögország-

Görögország.

150.

szerzője is ismeri ez utat, mint az ádriai és fekete tenger közti kereskedelmi utat, melynek közepén a kerkyrai boros korsók a thasosiakkal és lesbosiakkal találkoznak. Ez út még ma is nagyjában ugyanazon irányban megy Durazzoból, a bagorai hegyeket (kandaviai hegység) az ochridai tónál (Lichnitis) átmetszve, Montastiron keresztül Salonikba.

ban ; valamint előbb Makedóniából, úgy most Pergamonból várta a hellén Euelpides az idegen uralom alóli megváltót. Mindenekfelett azonban a társadalmi zavar növekedett a magokra hagyott hellén kis államokban. Az ország elnéptelenedett, nem háború és pestis által, hanem mert a felsőbb osztályok mindinkább elidegenedtek a feleséggel és gyermekekkel való bajlódástól ; míg másfelől a gonosztevő vagy könnyelmű csöcselék ezentúl is, mint eddig leginkább Görögországba özönlött, s itt leste a toborzó tiszteteket. A községek mind jobban eladósodtak, gazdaszatilag elvesztették becsületöket, s ami ezzel jár, hitelöket ; egyes városok, mint például Athén és Theba, pénzügyi szorultságokban egyenesen a rablásra adták magokat és kifosztották a szomszéd községeket. A szövetségek kebelében is korántsem volt a belviszály kiegyenlítve, mint például az achái szövetség önkénytes és kényszerített tagjai közt. Ha a rómaiak, mint látszik, elhitték azt, amit szerettek volna, csakhamar módjuk volt belátni, hogy az újabb nemzedék Hellásban egy cseppet sem jobb sem okosabb, mint volt a régi. A rómaiakkal való viszálykodásra egyenesen kieroszakolták az alkalmat.

149.

Achái háború.

Egy piszkos dolog elfedésére, az achái szövetség az idő szerinti elnöke, Diaeos 605. körül az országgyűlésen azon állítást vetette oda, miszerint a lakedaemoniaknak azon különjogai, melyeket mint az achái szövetség tagjai, ettől kaptak, mint : a lakedaemoniak felmentése az achái büntető törvényhatóság alól, és azon joguk, hogy külön követségeket küldhetnek Rómába, a rómaiak által semmikép nem biztosítottak. Ez szemtelen hazugság volt ; de az országgyűlés sietett elhinni, ami ínye szerint való volt és miután az acháiok késznek mutatkoztak állításaik valóságát fegyverrel bebizonyítani, a gyöngébb spártaiak egy-

előre engedtek, vagy inkább azok, kiknek kiadatását az acháiak követelték, elhagyták a várost és a római senátus előtt vádlókként léptek fel. A senátus szokásához híven azt felelte, hogy bizottságot fog kiküldeni az ügy megvizsgálására; de e válasz helyett mindkét fél küldöttei, Achaiában és Spartában, és egyiránt hazugul, azt jelentették, hogy a senátus az ügyet az ő részökre döntötte el. Az acháioiok, kik miután Thessáliában csak az imént nyujtottak szövetséges segílyt Rómának az ál Philippos ellen, most nagyobb mértékben mint bármikor ezelőtt, érezték képzelt frigyártási egyenlőségöket és politikai fontosságukat, 606-ban stratégájok, Damokritos vezetése alatt benyomultak Lakonikébe; egy Ázsiába menő, s Görögországon átutazó római követség hiába intette őket, Metellus felszólítására, hogy maradjanak békében s várják meg a senátus biztosait. Ütközetre került a dolog, melyben 1000 spártai elesett, és Spártát be lehetett volna venni, ha Damokritos nem lett volna ép oly rosz katona, amily silány politikus. Letették tehát; és utódja Diaeos, az egész bajnak okozója, buzgón folytatta a háborút, Makedónia félelmes parancsnokát egyúttal biztosítván az achái szövetség teljes engedelmes hódolatáról. Ezalatt megjelent a régvárt római bizottság, élén Aurelius Orestessel; a fegyverek zaja elsöndesedett s az achái országgyűlés Korinthban összegyűlt, a bizottság meghallgatására. Ez váratlan és kellemetlen dolgokat mondott nekik. A rómaiak elhatározták, hogy Spartának az achái államok közé történt természetellenes és bitor besorolását megszüntetik s egyáltaljában hogy az acháiokkal alaposan elbánnak. Ezek Pleuron aetoliai várost már néhány évvel előbb (591) kénytelenek voltak szövetségökből elbocsátani; most meghagyatott nekik, hogy a második makedóniai háború óta szerzett minden birtokukról, azaz Korinthról,

148.

163.

Orchomenosról, Argosról, Spartáról a Peloponnesuson és Herakleiaról az Oeta mellett, mondjanak le és szövetségöket ismét azon lábra helyezték vissza, melyen a hannibáli háború végén állt. Az achái követek, amint ezt meghallották, anélkül hogy a rómaiakat végig kihallgatnák, rögtön a piacra rohantak, és a római követeléseket közölték a tömeggel, mire az uralkodó s az engedelmeskedő csöcselék, egyértelműleg elhatározta, először is minden Korinthban jelenlevő lakedaemoninak elfogatását, miután csak Spárta hozta e szerencsétlenséget az országra. Az elfogatások meg is történtek a legzajosabb módon, úgy, hogy a lakon név vagy cipő elég oknak tekintetett valakinek bebörtönzésére; sőt a római követek lakásaiba is benyomultak az odamenekült lakonok elfogása végett, és a rómaiakat, habár személyöket nem bántalmazták, kemény beszédekkel illették. Ezek méltatlankodva tértek haza és keserű, sőt túlzott panaszokat is emeltek a senátus előtt; de ez ennek dacára, ugyanazon mérséklettel, mely minden rendszabályát a görögök irányában jellemzi, egyelőre a megintésre szorítkozott. Sextus Julius Caesar az aegioni országgyűlésen (607. tavaszán) a legszelídebb alakban ismételte Róma parancsait, alig említve a szenvedett sérelmekért való elégtételt. De akik Achaiában a dolgok élén állottak, mindenek felett az új stratégá Kritolaos (stratégá 607. májustól 608. májusig), mint böles és a magasabb politikában jártas emberek e fellépésből csak azt következtették, hogy a rómaiak ügyének Karthágó és Viriathus ellenében igen rosszul kell állania s továbbra is kijátszották és sértegették a rómaiakat. Caesart megkérték, hogy az ügy kiegyenlítésére eszközjön a vitázó felek követei közt Tegeában találkozást; ez meg is történt, de miután Caesar és a lakedaemoni követek e helyen jó ideig hiába várakoztak az acháiokra, végre

Kritolaos egymaga jelent meg és kijelentette, hogy ez ügyben csupán az acháiook általános népgyűlése illetékes, és hogy az csak az országgyűlésen, vagyis hat hónap múlva lesz elintézhető. Caesar erre visszatért Rómába; az acháiook legközelebbi népgyűlése pedig Kritolaos indítványára formászerint hadat izent Spartának. Metellus még most is megkísértette a vitát szép szerivel kiegyenlíteni és követeket küldött Korinthba; de a lármázó ekklesia, mely legnagyobb részben a gazdag kereskedő- és gyárváros csőcselékéből állt, elfojtotta a római követek szavát s őket a szószékek elhagyására kényszerítette. Kritolaos kijelentése, hogy a rómaiakat szeretik ugyan barátok, de nem urok gyanánt, kimondhatatlan újjongással fogadtatott s midőn az országgyűlés tagjai közbe akartak lépni, a csőcselék megvédte kedvencét és tapssal fogadta a gazdagok hazárulásáról és a szükséges katonai dictátorságról mondott frázisokat és azon titokszerű intéseket, melyek szerint rövid időn temérdek nép és király fog Róma ellen feltámadni. Mily szellem lengte át e mozgalmat, mutatja azon két határozat, mely kimondta, hogy a béke helyreállításáig minden klub permanens maradjon és minden adóssági kereset felfüggesztessék. Meg volt tehát a háború, sőt akadtak valódi szövetségesek is: a thebaiak és boeotiaiak ugyanis, továbbá a chalkisiak. Az acháiook már 608. elején benyomultak Thessáliába, hogy az Oeta melletti Herakleiót, mely a senátus határozata értelmében az achái szövetségtől elvált, ismét engedelmességre kényszerítsék. Lucius Mummius consul, kinek a senátus Görögországba küldetését elhatározta, még nem érkezett meg; Herakleia védelmét tehát Metellus vállalta magára a makedóniai légiókkal. Midőn az achái-thébai sereg hírül vette a rómaiak közeledtét, esze ágában sem volt többé megütközni; csak

azon törte fejét, mikép juthatna vissza ismét a biztos Peloponnesusba ; a sereg sebtében odébb állt s még a Thermopylák melletti állomás megtartását sem kísértette meg. Metellus azonban siettette az üldözést s a görög sereget Lokrisban, Skarpheia mellett megverte. A görögök tetemes veszteséget szenvedtek foglyokban és halottakban ; Kritolaosnak az ütközet után többé híre hamva nem volt. A megvert sereg maradványai egyes csapatokban bolyongtak a hellén vidékeken, mindenütt hiába kérve befogadtatást ; a patraei szakasz Phokisban, az arkádiai válogatott hadtest Chaeroneia mellett pusztult el ; egész éjszaki Görögország kitisztult, s az acháiok seregeinek és Théba tömegesen menekülő polgárságának csak csekély része jutott el Peloponnesusba. Metellus a lehető legnagyobb szelídséggel igyekezett a görögöket rávenni, hagyjanak fel az esztelen ellenállással és például megparancsolta, hogy egyetlen egynek kivételével Théba egész lakosságát bántatlanul kell hagyni ; jó szándékú kísérletei nem a nép erélyén, hanem a saját fejöket féltő vezetők kétségbeesésén szenvedtek hajótörést. Diaeos, ki Kritolaos eleste után a főparancsnokságot ismét átvette, minden fegyverfogható embert meghítt az Isthmosra és elrendelte, hogy 12,000 Görögországban született rabszolga soroztassék be a seregbe ; a gazdagok pénzelőlegezésre kényszerítették s a béke barátai, hacsak a rémurak megvesztegetésével életüket meg nem vásárolták, vértörvényszékek segítségével nyomattak el. A harc tehát folyt és pedig az előbbi modorban. Az acháiok 4000 főre rúgó előhada, mely Alkamenes vezetése alatt Megara mellett állt, amint a római harci jelvényeket megpillantotta, szétfutott. Az Isthmoson álló fősereget Metellus épen meg akarta támadtatni, midőn Lucius Mummius consul csekély kísérettel a római fő hadiszálláson

megérkezett s a parancsnokságot átvette. Ezalatt az acháiook, felbátorítva egy támadásuk sikere által, melyet a túlságosan gondatlan római előörsök ellen intéztek, az Isthmoson, Leukopetra mellett ütközetet kínáltak a náluknál kétszerte erősebb római seregnek. A rómaiak nem kés-tek azt elfogadni. Az achái lovasok a hatakkora római lovasság elől mindjárt az ütközet kezdetén tömegesen megugrottak; a hopliták megálltak az ellenség előtt mindad- dig, mígnem a római válogatott hadtest által oldalról meg- támadtatván, soraik szintén összezavarodtak. Ezzel az ellentállásnak vége volt. Diaeos haza menekült, nejét meg- ölte s magát megmérgezte; a városok egytől-egyig ellen- állás nélkül meghódoltak s a rómaiak még a legyőzhetet- len Korinthat is kardesapás nélkül foglalták el, melybe Mummius, cseltől tartva, három napig késett bevonulni.

— A görög viszonyok új rendezése egy tíz senátorból álló bizottsággal egyetértésben Mummius consulra bízott, ki egészben véve áldásos emlékévé tette nevét a meghódított tartományban. Az ugyan, szelíden szólva, ostobaság volt, hogy hadi és győzelmi tetteinek jutalmául „az achái“ elő- nevet elfogadta és Herçulesnek a Győzőnek, hála telt szív- vel templomot épített; de az igazgatás terén Mummius, ki nem aristokratikus fényűzésben és aristokratikus romlott- ságban növekedett fel, hanem „új ember“ volt és aránylag kevés vagyonnal bírt, igazságosnak és szelídnek bizonyí- totta magát. Hogy az acháiak közül csak Diaeos, s a boeo- tiaiak közül csak Pytheas vesztette el életét, az szónoki túlhajtás; nevezetesen Chalkisban rut dolgok mentek végbe; egészben véve azonban a büntetés munkája mérsék- lettel végeztetett. Azon indítványt, mely az achái hazafi- párt megalapítójának, Philopoemennek szobrait le akarta döntetni, Mummius elvetette; a községekre rótt pénzbírsá-

Acháia tarto-
mány.

gok nem a római kincstár, hanem a kárt szenvedett görög városok javára szedettek be, sőt utóbb nagyrészt el is engedtek; azon felségárulók vagyona pedig, kiknek szülei vagy gyermekeik voltak, nem adatott el az állam javára, hanem ezekre ruháztatott át. Csak a műkincseket hordták el a rómaiak Korintheból, Thespieaból és más városokból és állították fel Itáliának részben fővárosában, részben vidéki városaiban*), sőt egyes darabokat az isthmosi, delphii és olympiai templomoknak ajándékoztak. Az ország végleges szervezése is egészben véve mérséklettel hajtott végre. A külön szövetkezések ugyan, amint a tartományi szervezet azt magával hozta, mindenkifelett az achái, mint ilyenek feloszlattattak, a községek elszigeteltettek s azon határozomány, mely szerint senkinek sem szabad egyszerre két községben szereznie földbirtokot, egymás közti forgalmukat megakadályozta. Továbbá, amint már Flaminius megkíséرتette volt, a demokratikus városi alkotmányok egytől-egyig beszüntettek s a kormány minden községben egy, a vagyonosokból alakított tanácsnak kezébe adatott. Egyszersmind minden községre meghatározott összegű, Rómába fizetendő adó rovatott s valamenynyien a makedóniai helytartónak rendeltettek alá oly módon, hogy ezt, mint legfőbb katonai főnököt a közigazgatásban és törvénykezésben is megillette az ügyek fővezetése, s hogy például fontosabb bűnperek eldöntését magához vonhatta. Ennek dacára a görög községek megtartották „szabadságukat“, vagyis a római hegemonia következtében ugyan pusztán névlegessé vált formaszerinti souverainitá-

*) A sabin helységekből, Parmából, sőt még a spanyolországi Italiából is ismerünk több, Mummius nevével jelzett talapzatot, melyen egykor ily zsákmány-ajándékok álltak.

tásukat, mely a földtalaj tulajdonát és a saját igazgatás és jogszolgáltatás jogát foglalta*) magában. Sőt néhány évvel

*) A kérdés, ha valjon Görögország 608-ban római provinciává lett-e vagy nem, a dolog lényegét tekintve pusztá szóvitára vezet. Kicsinált dolog, hogy a görög községek mindnyájan „szabadok“ maradtak (C. I. Gr. 1543, 15; Caesar *b. c.* 3. 5; Appian *Mithr.* 58; Zonar 9, 31); de nem kevésbé kicsinált dolog az is, hogy a rómaiak ekkor Görögországot „birtokukba vették“ (Tac. *ann.* 14, 21; 1 Makkab. 8, 9, 10); hogy ettől fogva minden község meghatározott adót fizetett Rómába (Pausan. 7, 16, 6, v. ö. Cic. *de prov. cons.* 3, 5), a kis Gyáros sziget például évi 150 drachmát (Strabon 10, 485); hogy a római helytartó „vesszeje és bárdja“ ettől fogva Görögországban is gazdálkodott (Polyb. 38, 1 c, v. ö. Cic. *Verr.* 1. 1, 21, 55) s hogy ez a városi alkotmányok feletti fő felügyeletet (C. I. Gr. 1543) úgy, mint bizonyos esetekben a büntető törvényhatóságot (C. I. Gr. 1543; Plut. *Cim.* 2) ezentúl épen úgy gyakorolta mint azelőtt a római senátus; hogy végre a makedóniai tartományi aera Görögországban is szokásossá lett. E tények közt nem találunk semmi ellenmondásra, vagy legfeljebb arra, mely már magában benne rejlik az oly szabad városok helyzetében, melyek hol a tartományon kívül állók (pl. Sueton *Caes.* 25; Colum. 11, 3, 26) hol a tartományba beosztottak gyanánt (pl. József. *ant. Jud.* 14, 4, 4) említetnek. A római uradalmi birtok Görögországban ugyan a korinthei határra s talán még Euboea egy részére (C. I. Gr. 5879) szorítkozott, és tulajdonképeni alattvalók e földeken nem léteztek; de azért, azon tényleges viszonyt tekintve, melyben a görög községek a makedóniai helytartóval álltak, Görögországot ép úgy hozzá lehetett számítani Makedónia, mint Massaliát Narbo s Dyarrhiont Makedonia tartományhoz. Sőt még ezeknél sokkal többet mondó esetekre is találunk: a cisalpín Gallia 665-től fogva csupa polgár- vagy latin-községekből állt s Sulla által mégis provinciává lett; sőt a caesari korban találunk oly vidékeket, melyek kizárólag polgárközségekből állnak s mégis semmi tekintetben sem szünek meg tartományok lenni. A római *provincia* alapeszméje e helytt igen világosan lép előtérbe; első sorban nem egyéb a „parancsnokságnál“ s a parancsnok összes közigazgatási és igazságszolgáltatási tevékenysége eredetileg csak katonai állásának mellékfoglalkozását és corrolariumát képezi. — Másfelől azonban, a szabad községek formaszerinti

utóbb nemcsak megengedettett ismét a régi szövetkezések árnyékát feltámasztaniok, hanem a földbirtok eladásában rájuk rótt nyomasztó korlátok is beszüntettettek. — Szigorúbb bánásmódban részesültek Theba, Chalkis és Korinth községek. Az ellen nem lehet kifogást tenni, hogy az első kettő lefegyvereztetett és falainak leromboltatása folytán nyílt városokká alakítottatott át; ellenben Görögország első kereskedő városának, a virágzó Korinthnak teljesen indokolatlan elpusztítása setét szégyenfoltot képez Róma évkönyveiben. A senátus nyílt parancsára Korinth polgárai összefogdostattak s akik közülök ez alkalommal el nem veszték, rabszolgácul eladattak, a város maga nemcsak falaitól és várától fosztatott meg, ami, ha már állandóan megszállani nem akarták, semmi esetre nem volt elkerülhető, hanem földig leromboltatott és az elpusztult hely új felépítése a szokásos elátkozási formulával betiltatott, területének egyik része Sikyonnak adatott azon kötelezettséggel, hogy Korinth helyett fedezze az isthmosi nemzeti ünnep költségeit, legnagyobb része azonban római közföldnek nyilvánítottatott. Így aludt ki „Hellas szemefénye“, az egykor városokban oly gazdag görög föld utolsó becses ékessége. Ha azonban az egész katasztrófát még egyszer

146. souverainitását véve szemügyre, el kell ismernünk, hogy a 608. év eseményei Görögország helyzetén államjogi tekintetben mitsem változtattak; az, hogy az achái szövetség helyett most Achaia egyes községei, mint adófizető védenc-államok álltak Róma mellett, és hogy a római külön igazgatásnak felállítása óta Makedoniában, a fővárosi hatóságok helyett ez vette át a görög védenc-államok feletti főfelügyeletet, inkább tényleges mintsem jogi különbség vala. Ezek után, aszerint amint inkább hajlunk a tényleges vagy a formaszerinti felfogáshoz, Görögországot a makedóniai parancsnokság részének tekintetjük vagy nem; azonban az első felfogás joggal tekintetik nyomatékosabbnak.

szemügyre vesszük, úgy a pártatlan történetírásnak el kell ismernie, a mit e kor görögjei magok is nyíltan elismer-tek, hogy magának a háborúnak okai nem a rómaiak voltak, hanem hogy a görögök oktalan hitszegése és inaszkadt vakmerősége kényszerítette a rómaiakat beavatkozásra. A szövetségek álsouverainitásának s az egész ezzel kapcsolatban álló homályos és vészthozó szemfényvesztésnek megszűnése szerencse volt az országra nézve, s Makedónia római fővezérének kormányzata, bámenyi kifogást lehetett is ellene tenni, még mindig sokkal jobb volt a görög szövetségek és római bizottságok eddigi zavaros és rossz kormányzásánál. A Peloponnesus megszűnt a világ nagy zsoldos-vására lenni; be van bizonyítva és megfogható is, hogy a közvetlen római kormányzattal a biztosság és jólét némiképp általjában helyre állt. Azon Themistokles-féle epigrammot, mely szerint a bukás háritotta el a romlást, az akkori hellenek meglehetősen találóan alkalmazták a görög önállóság elenyésztére. Azon szertelen elnézést, melylyel Róma a görögök iránt még most is viseltetett, csak akkor méltányolhatjuk teljesen, ha összehasonlítjuk azon eljárással, melyet ugyane hatóságok a spanyolok és phoenikiaiak irányában követtek; barbárokkal kegyetlenül bánni nem tartották tiltott dolognak, de miként utóbb Traján császár, úgy az ekorbéli rómaiak is „kemény és barbár dolognak tartották Athént és Spartát a szabadság még fennmaradt árnyékától megfosztani“. Annál élesebb ellentében áll ez általános szelidséggel Korinth vérlázító elpusztítása, melyet még a karthágói és numantiai események védői is rosszaltak, s melyet a Korinth utcáin a római küldöttek ellen hangoztatott szidalmak semmiképp, még a római nép jog szerint sem, igazolhattak. És mégis, korántsem egyetlen ember, legkevesébbé Mummius brutalitásának

volt eredménye, hanem a római tanács által megfontolt és elhatározott rendszabály vala. Aligha tévedünk, ha e tényben a kereskedő párt kezére ismerünk, mely e korban a tulajdonképeni aristokratia mellett már bele kezd avatkozni a politikába s mely Korinthban kereskedelmi vesenytársát semmisítette meg. Ha a római nagykereskedőknek volt hozzászólásuk Görögország rendezéséhez, akkor értjük, miért intéztetett a halálos ítélet épen Korinth ellen s miért nem érték be a fennálló városnak lerombolásával, hanem tiltottak be a jövőre nézve is minden letelepedést e helyen, mely a kereskedésre nézve oly szerfelett kedvező fekvésű vala. A Hellasban is nagy számmal levő római kereskedők középpontja ettől fogva a peloponnesusi Argos lett; a római nagykereskedésre nézve azonban fontosabbá lett Delos, mely már 586 óta római szabad kikötő levén, Rhodos üzletének nagy részét magához vonta s most hasonló módon átvette Korinth kereskedését. E sziget hosszabb időre fő rakodó helyévé lett a keletről nyugatra menő árucikkeknek. *)

168.

Ázsia.

A harmadik, távolabb eső világrészben a római uralom tökéletlenebbül vert gyökeret, mint az Itáliától csak keskeny tengerek által elválasztott afrikai és makedóniai-hellén vidékeken. — Elő-Ázsiában a Seleukidák háttérbe szorítása által a pergamoni birodalom lett az első hatalommá. Az Attalidák, nem zavartatva magokat a Sándor-

Pergamon
királyság.

*) Ennek nevezetes bizonyítéka a finom görög bronz- és rézművek elnevezése, melyek Cicero korában különbség nélkül „korinthetai“ vagy „deloszi réznek“ neveztetnek. Az elnevezés Itáliában, könnyen felfoghatólag, nem a gyártás, hanem a kivitel helyeiről származott (Plin. *h. n.* 34, 2, 9); ami természetesen nem mondja azt, hogy efféle edények magában Korinthban és Delosban is ne készítették volna.

féle monarchiák tradíciói által, eléggé belátók és józanok levén arra nézve, hogy a lehetetlenről le tudjanak mondani, nyugodtan viselték magokat és nem igyekeztek sem határaikat kiterjeszteni, sem magokat a római hegemonia alól elvonni, hanem birodalmuk jólétét, amennyire a rómaiak megengedték, előmozdították és a béke művészeit ápták. Ennek dacára nem kerülhették el Róma féltékenységét és gyanúját. II. Eumenes király, a Propontis európai partjának, Kis-Ázsia nyugati partjának s a kis-ázsiai beföldnek a kappadokiai és kilikiai határig, birtokában, szoros összeköttetésben a syriai királyokkal, kik közül Antiochos Epiphanes (+ 590) az Attalidák segélyével jutott trónra, hatalmával, mely Makedónia és Syria mind mélyebbre sülyedése mellett még tekintélyesebb színben tűnt fel, aggodalmakat költött magában e hatalom megalapítójában, Rómában; már elmondtuk, miként igyekezett a senátus a harmadik makedóniai háború után e szövetségesét nem finom diplomatai mesterkedések által lealázni és gyöngíteni. Pergamon urainak már magában véve is bonyolódott viszonyait egyfelől a birodalomnak határain belől fekvő egészen és félig szabad kereskedő városok, másfelől a határain élő barbár szomszédok irányában, a védúr kedvetlensége még kellemetlenebbül összebonyolítá. Nem levén világos, valjon a pamphyliai és pisidiai tartományban fekvő Taurus-hegyek az 565-iki békeszerződés után a syriai vagy a pergamoni birodalomhoz tartoznak-e, a vitéz selgusok, úgylátszik, a syriai fennhatóság névleges elismerése mellett II. Eumenes és II. Attalos királyoknak évek hosszú során át Pisidia nehezen hozzáférhető hegységeiben erélyesen ellentálltak. Az ázsiai kelták, kik egy ideig a rómaiak engedélyével Pergamon uralma alatt állottak, szintén elpártoltak Eumenestől és egyetértésben az Atta-

164.

189.

167. lidák öröklött ellenségével, Prusias bithyniai királyljal, 587 körül váratlanul háborút kezdtek ellene. A királynak nem volt ideje zsoldos hadakat fogadni; minden okossága és bátorsága dacára a kelták az ázsiai polgárkatonaságot megverték s az országot elárasztották; azon sajátságos közbenjárást, melyre a rómaiak Eumenes kérelmére ráadták fejöket, már elbeszeltük. De Eumenes, amint időt nyert hadi pénztára segélyével harc képes sereget állíthatni a síkra, a vad csordákat gyorsan kiverte birodalma területéről; és habár Galatia elveszett volt reá nézve és macacsul folytatott kísérleteit, hogy az ottani ügyekre befolyást gyakorolhasson, a rómaiak megghiúsították*), mégis, dacára

*) II. Eumenes és II. Attalos királyoknak több levele, melyek Pessinus papjához intéztettek, ki rendszerint az Attis nevet viseli (v. ö. Polyb. 22. 20), és melyek rövid idő előtt (Münchener Sitzungsberichte 1860. 180. s köv. II.) lettek ismeretessé, igen világos magyarázatát adják e viszonyoknak. A legrégebb közölök, az egyetlen, melynek kelete van, s mely Eumenes 34. uralkodási évében a Gorpiaeos vége előtti 7. napon, tehát a város 590/1-dik évében íratott, katonai segélyt kínál a papnak, hogy a (különben ismeretlen) pesongerek kezéből egy általuk megszállt szent helyet kiragadhasson. A következőben, melyet szintén még Eumenes írt, a király fél gyanánt szerepel a pessinusi pap és testvére Aiorix közti viszályban. Eumenes e két tette kétségkívül azok közé tartozik, melyek az 590. s a következő években Rómában feljelentettek, mint jelei annak, hogy a király még mindig megkísérti a gall ügyekbe való avatkozást és ott lévő párthíveinek támogatását (Polyb. 31, 6, 9. 32, 3. 5). Ellenben utódja, Attalos leveleinek egyikéből kitűnik, mennyire megváltoztak az idők s mennyivel lejjebb szálltak a pergamoniak vágyaikkal. Attis pap egy találkozás alkalmával Apameiában, úgylátszik, Attalostól ismét ígéretet nyert, hogy ez fegyverrel fogja őt támogatni; utóbb azonban azt írja neki a király, hogy egy ez ügyben tartott államtanácsban, melyben Athenaeos (bizonyosan a király ismert testvére), Sosandros, Menogenes, Chloros és más rokonai (ἀναγνακταί) részt vettek, a többség hosszas ingadozás után végre magáévé tette Chloros azon véleményét, mely

164/3.

164.

azon nyílt támadásoknak és titkos mesterkedéseknek, melyekkel szomszédai és a rómaiak ellene törtek, halálakor (595 körül) csorbítatlan hatalomban hagyta hátra birodalmát. Testvére II. Attalos Philadelphos (+ 616) római segélylyel utasította vissza Pharnakes pontosi király kísérlétét, ki Eumenes kiskorú fia felett magának akarta megszerezni a gyámságot, és mint Antigonos Doson, életfogytiglani gyámként uralkodott unokaöccse helyett. Ügyes, kitartó, simulékony, szóval telivér Attalida levén, sikerült a gyanakvó senátust előbb táplált aggodalmainak alyaptalanságáról meggyőznie. A Róma-ellenes párt azzal vádolta őt, hogy nem állja az országot a rómaiak számára örízni s ezektől nyugodtan tűr minden sértést és zsarolást; ő azonban, biztos levén a római védelemről, határozólag avatkozhatott a syriai, kappadokiai és bithyniai trónvillongásokba. Azon veszélyes bithyniai háborúból is, melyet a Vadásznak nevezett II. Prusias király (572?—605), ki a barbárság és a civilisáció minden bűnét egyesítette magában, kezdett ellene, a római beavatkozás mentette ki — ámbár csak akkor, midőn már maga, saját fővárosában ostromoltatott s Prusias a rómaiaktól kapott első megintést nem csak meg nem fogadta, de kigúnyolta (598—600). Gyámfiának III. Attalos Philometornak trónraléptével (616—621) azonban a békés és mértéket tartó polgárkirályság helyét ázsiai szultánuralom váltotta fel, mely alatt megtörtént az, hogy a király, hogy atyai barátainak kényelmetlen tanácsadásától megszabaduljon, ezeket a palotában összehívatta, és előbb őket, azután nejeiket és gyer-

szertint a rómaiak előleges megkérdezése nélkül minek sem szabad történni; mert még a siker esetében is kitennék magokat a nyert vívmány ismétli elvesztésének s azon gyanúnak, „melyet már testvére (II. Eumenes) ellen is tápláltak“.

Ázsiai tarto-
mány.

mekeiket bérencei által leölette; emellett könyveket írt a kertészetről, mérges füveket tenyésztett és viaszból képeket mintázott, mignem a halál váratlanul elragadta. Benne kihalt az Attalidák nemzetsége. Ily esetben, azon államjog szerint, mely legalább Róma védenc-államai számára érvényben állt, az utolsó uralkodó végrendeleti úton rendelkezhetett a trónöröklésről. Valjon az alattvalói elleni örfjögéssel határos gyűlölség, mely az utolsó Attalidát életében gyötörte, költötte-e fel agyában azon gondolatot, hogy végrendeletében birodalmát a rómaiaknak hagyományozza, vagy pedig valjon ebben csak Róma tényleges fő hűbéruri jogának egy további elismerése rejlett-e, az ma már el nem dönthető. A végrendelet megvolt; a rómaiak beleültek az örökségbe s az Attalidák országa és kincsei feletti kérdés Rómában új Eris almájaként esett a viszálykodó politikai pártok közé. De e királyi végrendelet Ázsiában is felszította a polgárháborút. II. Eumenesnek egy természetes fia, Aristonikos, bizva az ázsiaiaknak a bekövetkezendő idegen uralom elleni ellenszenvében, Leukaeben, egy Smyrna és Phokaea közt fekvő kis kikötővárosban trónkövetelőként lépett fel. Phokaea és más városok melléje álltak; de az ephesusiak által, kik privilégiumaik fenntartásának egyetlen lehetőségét a Rómához való szoros csatlakozásban látták, a tengeren Kyme előtt megveretvén, kénytelen volt a belföldre menekülni. Már eltűntnek hitték, midőn egyszerre ismét megjelent az új „napváros polgárainak*”) azaz egy tömeg általa szabadságra felszólított rabszolgá-

Háború
Aristonikos
ellen.

*) E sajtóságos „heliopoliták“ egy barátomnak előttem kifejezett valószínű véleménye szerint úgy magyarázandók, hogy a felszabadított rabszolgák, mint egy újrakeresztelt, vagy egyelőre talán még csak képzelt Heliopolis nevű város polgárai constituálták magokat, mely nevét a Syriában nagy tiszteletben álló napistentől vette.

nak élén, elfoglalta Thyateira és Apollonis lydiai városokat valamint az attalosi helységek egy részét és thrák zsoldos hadakat hitt zászlói alá. A harc komoly lett. Római hadak e pillanatban nem voltak Ázsiában; az ázsiai szabad városok és Bithynia, Paphlagonia, Kappadokia, Pontos, Arménia védenec-fejedelmeinek hadjuttalékai nem bírtak a trónkövetelővel; ez fegyveres kézzel benyomult Kolophonba, Samosba, Myndosba, és már majdnem elődei összes birodalmának ura volt, midőn 623 végén egy római sereg szállt ki Ázsia partjaira. Ennek vezére, Publius Licinius Crassus Mucianus consul és főpontifex, Róma leggazdagabb és egyszersmind legmíveltebb embereinek egyike, s egyiránt kitünő szónok és jogtudós, a trónkövetelőt Leukaeban ostrom alá készült fogni, de az e célra tett előkészületek közben, a kelletinél kevesebbre becsült ellenség által magát meglepette s megverette, s egy thrák csapat által maga is elfogatott. Azon dicsőségben azonban, hogy Róma fővezérét fogolyként mutathassa meg a világnak, ily ellenséget nem akart részesíteni; azon barbárokat, kik őt anélkül hogy ismernék, elfogták, addig ingerelte, míg megölték (624 kezdetén), s a consularis csak halva ismer tetett fel. Úgy látszik, vele esett el Ariarathes, Kappadokia királya is. Aristonikost azonban kevéssel e győzelem után Crassus utódja, Marcus Perpenna megtámadta, és seregét szétugrasztotta; ő maga Stratonikeiában ostrom alá vétett, elfogatott és nemsokára Rómában kivégeztetett. Az utolsó, még ellenálló városok meghódoltatását s a tartomány végleges szervezését Perpenna rögtöni halála után Manius Aquillius vette át (625). Itt úgy jártak el, mint a karthágói területen. Az Attalidák birodalmának keleti része átadatott a védenec-királyoknak, hogy a rómaiakat a határvédelem terhe, s ezzel állandó őrség tartása alól

181.

180.

129.

Ázsiában felmentsék; Telmissos a lykiai szövetségnek jutott; az európai birtokok Thrákiában, Makedónia tartományhoz csatoltattak; a fennmaradt rész új római provinciává alakítottatott, mely, úgymint a karthágói, nem minden szándék nélkül, azon világrész nevével ruháztatott fel, melyben feküdt. Azon adók, melyeket az ország Pergamonba fizetett, elengedtettek, s a tartomány ugyanazon szelíd bánásmódban részesült, mint Hellas és Makedónia. Ekként a legtekintélyesebb kisázsiai állam római helytartósággá lett.

Elő-Ázsia. Elő-Ázsia számos más apró államai, Bithynia királyság, a paphlagoniai és gall fejedelemségek, a lykiai, kariai, pamphiliai szövetségek, Kyzikos és Rhodos szabad városok ezentúl is megmaradtak eddigi korlátolt viszonyaik közt.

Kappadokia. — A Halyson túl, Kappadokia, miután V. Ariarathes Philopator (591—624) leginkább az attalidák segélyével tartotta fenn magát Syria részéről támogatott testvére és vetélytársa Holophernes ellenében, lényegében Pergamon politikáját követte, úgy Róma iránti feltétlen odaadásában, mint a hellén míveltségre irányzott törekvéseiben. Általa hatolt ez az addig majdnem barbár Kappadokiába, de vele együtt behatoltak természetesen kinövései is, mint a Bakchos-tisztelet és a vándorló színésztársaságok, az úgynevezett „művészek“ sivár garázdálkodási. Jutalmul Róma iránti hűségeért, melyet e fejedelem a pergamoni trónkövetelő elleni háborúban életével fizetett meg, a rómaiak kiskorú örökösét, VI. Ariarathest nemcsak a pontosi király bitorlási kísérletei ellen védték meg, hanem az Attalidák birodalmának délkeleti részét, Lykaoniát, a kelet felől vele határos, és régebben Kilikiához számított tartományal együtt, neki adták. — Végre Kis-Ázsia távol éjszakkéleti részében „a tenger melletti Kappadokia“ vagy röviden a

Pontos.

„tengeri ország“, Pontos, növekvő terjedelemre és jelentőségre kapott. Nem sokkal a magnesia-i ütközet után I. Pharnakes király a maga területét a Halyson túl messze, egészen a bithyniai határon fekvő Tiosig kiterjesztette s nevezetesen hatalmába kerítette a gazdag Sinopet, mely görög szabad városból e királyok székvárosává lett. Az ezen túlkapások által veszélyeztetett szomszéd államok, élükön II. Eumenes királylyal, e miatt ugyan háborút viseltek ellene (571—575), és római közbenjárás segítségével kicsikarták tőle azon ígéretet, hogy Galatiát és Paphlagoniát odahagyja; de az események menete azt mutatja, hogy Pharnakes úgy mint utódja V. Mithridates Euergetes (598?—634), Róma hű frigyársai úgy a harmadik pún, mint az Aristonikos elleni háborúban, nemcsak a Halyson túl birtokban maradtak, hanem a földolgokban még a paphlagoniai és galatii dynastiák feletti véduraságot is megtartották. Csak ezen előfeltevés magyarázhatja meg annak lehetőségét, hogy Mithridates, állítólag az Aristonikos elleni háborúban elkövetett hőstettei jutalmául, a valóságban azonban a római hadvezérnek fizetett nagy összegekért, ettől az Attalidák birodalmának felosztása után Nagy-Phrygiát kapta. Mennyire terjedt ki a pontos birodalom e korban más oldalon a Kaukasz és Euphráth forrásai felé, az pontosan meg nem határozható; úgy látszik azonban, hogy Armenia nyugati részét Enderes és Diwirigi körül, vagyis az úgynevezett Kis-Armeniát mint függő satrapiákat magába foglalta, míg Nagy-Armenia és Sophene külön független birodalmakat képeztek. — Míg ekként a kisázsiai felszigeten az uralom a dolog lényegében Róma kezében volt, és bármennyi történt is tudtán kívül vagy akarata ellenére, nagyjában mégis ő határozta meg a birtokállapotot, azalatt a Tauroson túl fekvő nagy terjedelmű

183—179.

156—120.

Syria-
Egyiptom.

189. föld és a Felső-Euphrát vidéke egészen le a Nil völgyéig, nagyjában önmagára hagyatott. Azon, az 565-ben Syriával kötött békének alapjául szolgáló elvhez, mely szerint a római védenc-uralom keleti határát a Halys és a Tauros képezze, a senátus ugyan nem tartotta magát, s az különben is már magában véve tarthatatlan volt. A politikai látkör épen ugy csalódáson nyugszik mint a physikai; s midőn a syriai államnak a békeszerződésben eléje szabott, hány hadihajót és harci elefántot szabad tartania, midőn a syriai sereg a római senatus parancsára a félig már elfoglalt Egyiptomot odahagyta, ez már a hegemonia s a védencség tökéletes elismerését foglalta magában. Ez okból úgy a syriai mint az egyptomi trónviszályok is eldöntés végett a római kormány elé terjesztettek. Rómában vitáztak Antiochos Epiphanes halála után (590), a negyedik Demetriosnak kezes gyanánt Rómában élő fia, Seleukos, ki utóbb Soternek neveztetett, és az utolsó királynak, Antiochos Epiphanesnek kiskorú fia, Antiochos Eupator, a korona felett;
164. 170. innen üzetett ki a két, 584-től fogva közösen uralkodó test-
- 181—146. vér közül az idősebb, Ptolemaeos Philometor (573—608) az ifjabbik, II. Ptolemaeos Euergetes, vagy a Vastag által
117. 164. (+ 637) az országból (590), és itt jelent meg személyesen, visszahelyezését kieszközlendő. Mindkét ügyet a senátus tisztán diplomatai úton itézte el, és a dolog lényegében Róma érdekében. Syriában Antiochos Eupator a több jogosultságú Demetrios mellőzésével királynak elismertetett, és a királyi gyermek feletti gyámság vezetésével a senátus által Gnaeus Octavius római senátor bízott meg, ki természetesen mindenben Róma érdekei szerint vezette a kormányt, a hadihajók s a hadi elefántok számát az 565-ki békeszerződés értelmében leszállítá és az országot már teljesen a katonai romlás útjára terelte. Egyiptomban nem

csak Philometor visszahelyeztetése vitetett keresztül, hanem egyszersmind, részint hogy a testvérviszály véget érjen, részint Egyiptom még mindig tekintélyes hatalmának gyöngítése végett Kyrene a birodalomtól elszakított s Euergetesnek adatott kielégítésül. „Király az, kit a rómaiak akarnak, s akit nem akarnak, azt elkergetik országából s népe közül“ — írta kevéssel utóbb egy zsidó. Azonban ezúttal hosszú időre utólszor fordult elő, hogy a római senátus a keleti ügyekben azon tetterővel és avatottsággal lépett fel, melyet a Philipposzal, Antiochosszal és Perseusszal való bonyodalmakban kezdettől végig tanusított. A kormányzat belső súlyedése legkésőbbben, de végre mégis visszahatott a külföldi ügyek vezetésére is. A kormányzat ingataggá és bizonytalanná lett; az alig kézbe vett gyeplő meglazult sőt majdnem kisiklott ismét Róma kezéből. Syria gyámi kormányzója Laodikeiában meggyilkoltatott; a visszautasított trónkövetelő, Demetrios, Rómából elszökött és azon vakmerő ürügy alatt, hogy a római senátustól erre felhatalmazást kapott, a királyi gyermeket eltette útjából és kezébe kerítette atyai birodalmának kormányát (592). Kevéssel utóbb Egyiptom és Kyrene királyai közt háború tört ki Kypros sziget birtoka felett, melyet a senátus előbb az idősebbnek, azután az ifjabbiknak ítelt oda, s az most, ellentétben Róma legutóbbi határozatával, végre Egyiptomnál maradt. A római kormánynak ekként, hatalma teljességében és mialatt otthon kívül és belül a legmélyebb béke uralkodott, a kelet tehetetlen királyai által, decretumait kigúnyolták, nevével visszaéltek, gyámfiát és biztosát meggyilkolták. Midőn hetven évvel előbb az illyrek hasonló módon merték kezöket Róma küldötteire tenni, az akkori senátus a meggyilkoltnak emléket állított a vásártéren és hajóhaddal és sereggel ment a gyilkosokra, őket

146.

számadásra vonni. A mostani senátus szintén emléket állítatott Gnaeus Octaviusnak, amint azt az ősök szokása megkívánta; de ahelyett hogy hadakat küldött volna Szíriába, Demetriost elismerte az ország királyának: — hiszen Róma most már oly hatalmas volt, hogy feleslegesnek látszott becsületét megőrizni. Hasonlóképp nem csak Kypros maradt a senátus ellenkező határozatainak dacára Egyiptom birtokában, hanem midőn Philometor halála után (608) Euergetes lépett nyomába s ezáltal a megosztott birodalom ismét egyesítettett, a senátus ezt is gátolatlanul hagyta megtörténni. Ily események után a római befolyás e tartományokban tényleg megtört s az itteni viszonyok közvetlenül a rómaiak hozzájárulása nélkül idomulnak; de a dolgok további menete szempontjából most is szükséges nem csak a közelebbi, hanem a távolabb kelet ügyeit is szem elől nem tévesztetni. — Míg a mindenfelől elzárt Egyiptomban a status quo nem változott meg egykönnyen, azalatt Ázsiában, az Euphráton innen és túl, a római fővezetés e megakadása idejében és részben következménye gyanánt a népek és államok lényegileg új csoportosuláson mentek keresztül. A nagy iráni sivatagon túl nem sokkal Nagy Sándor után az Indus mentén Palimbothra birodalma támadt Csandragupta (Sandrakottos) alatt, a felső Oxus táján pedig a hatalmas baktriai állam, mindketten a nemzeti elemeknek s a hellén civilizáció keleti kiágazásainak vegyülekéből alakulva. Ezekről nyugatra kezdődött Ázsia birodalom, mely még Nagy Antiochos alatt, megfogyva ugyan, de még mindig óriási terjedelmében a Hellesponttól a médiái és persa tartományokig terjedt s az Euphrát és Tigris egész folyamvidékét magába foglalta. Ama király fegyvereivel még a sivatagon túl a párthusok földén és Baktriában járt; csak alatta kezdett a hatalmas állam fel-

India.
Baktria.

Ázsia állam
hanyatlása.

bomlásnak indulni. Nemcsak Elő-Ázsia veszett el a magnésiai ütközet következtében; a két Kappadokia s a két Arménia végleges elszakadása, a tulajdonképeni Arméniáé éjszakkeleten és Sophene tartományé délnyugaton, s ezeknek átalakulása syriai hűbérfejedelemségekből önálló királyságokká, szintén e korba tartozik. Ez államok közül nevezetesen Nagy-Arménia az Artaxiadák alatt csakhamar tekintélyes állásra vergődött. Talán még veszélyesebb sebeket ütött az államon utódjának, Antiochos Epiphanesnek (579—590) okatlan nivelláló politikája. Bármily igaz volt is, 175—164.

hogy birodalma inkább hasonlított egy országsoporthoz, mint államhoz, és hogy alattvalóinak nemzetiségi és vallási különfélesége a legkomolyabb akadályokat gördítette kormánya útjába, mégis azon terv: a hellén-római életet és hellén-római istentiszteletet országában mindenütt életbe léptetni s népeit politikai úgy mint vallási tekintetben azonosítani, minden körülmények közt oktalanság volt; még eltekintve attól is, hogy II. Józsefnek e torzképe korántsem bírt az ily óriási feladathoz szükséges személyes tulajdonokkal s nagy mérvben üzött templomfosztogatásával és a legveszettebb ereneküldözéssel a lehető legrosszabb módon egyengette útját reformjainak. Ennek egyik következménye az volt, hogy az Egyiptom felé eső határszéli tartomány lakóit, a zsidókat, e különben az alázatos- Zsidók.

ságig engedelmes és szerfelett tevékeny és szorgalmas népet, rendszeres vallási kényszer által nyílt lázadásra kényszerítette (587 körül). Az ügy a senátus elé került; s 167.

ez miután épen ekkor egyfelől teljes joggal el volt keseredve Demetrios Soter ellen, másfelől tartott az Attalidák és Seleukidák összeköttetésétől, s miután egy középhatalomnak keletkezése Syria és Egyiptom közt egyáltalában Róma érdekében feküdt, a felkelt nemzet szabadságát és

161. önállását minden nehézség nélkül rögtön elismerte (593 körül). Egyébiránt Róma csakis annyit tett a zsidókért, amennyit tehetett anélkül hogy önmagát fárasztaná; dacára azon, a rómaiak és zsidók közt kötött szerződésben foglalt záradéknak, mely a zsidókat megtámadtatásuk esetére Róma támogatásáról biztosítá, s dacára azon, Syria és Egyiptom királyaihoz intézett tilalomnak, mely megtiltá hadaikat a zsidók földjén átvezetni, ezeknek természetesen magokra hagyatva, önmagoknak kellett a syriai királyok elleni védelmőkről gondoskodniok. Hatalmas szövetségeseik levelezésénél több hasznot hajtott a zsidóknak a felkelésnek vitéz és körültekintő vezetése a Makkabeusok hős nemzetsége által: a Tryphon és Demetrios Nikator syriai királyok közti viszály alatt a zsidóknak autonomiájok és adómentességök formáserint megadatott (612), sőt kevéssel utóbb még a Makkabeusok házának feje, Simon, Mattathias fia úgy a nemzet mint a syriai nagykirály által Izrael főpapjának és fejedelmének formáserint elismertetett*) (615). — Az izraeliták e felkelésénél még következménydúsabb volt azon mozgalom, mely ezzel egyidejűleg s valószínűleg ugyanazon okból keletkezett a keleti tartományokban, hol Antiochos Epiphanes ép úgy kiűrtette a perzsa istenek templomait, mint a jeruzsálemit, s aligha nyerte meg jobban Ahuramazda és Mithra híveinek tetszését, mint itt Jehova fiait. Úgy mint Judaeában, csak hogy tágabb területen és nagyobb szerű viszonyok közt, az eredmény itt is a hazai szokások és hazai vallás reakciója

189.
A pártusok
birodalma.

*) Tőle származnak a „Shekel Israel“ feliratú és a „szent Jeruzsálem“ vagy „Sion megváltásától“ számított és számokkal ellátott pénzek. A hasonló, Simon, Israel fejedelme (Nessi) nevével ellátott pénzek nem tőle, hanem Bar-Kochbá-tól, a Hadrián alatti felkelés vezérértől valók.

volt a hellenesség és a hellen istenek ellen; e mozgalom hordozói a párthusok voltak s belőlök támadt a nagy párthus birodalom. A „parthwá“-k vagy párthusok, kikkel, mint egyikével azon számtalan népségeknek, melyek a nagy perzsa birodalomba felolvadtak, először a mai Khorasanban, a káspi tengertől délkeletnek, találkozunk, már 500-tól fogva az Arsakidák skytha, azaz turáni fejedelmi háza alatt élve már önálló államként jelennek meg, mely azonban csak egy századdal utóbb bontakozott ki a homályból. A hatodik Arsakes, I. Mithridates (579?—618?) tulajdonképeni megalapítója a párthus nagy hatalomnak. Általa bukott el a magában véve sokkal hatalmasabb, de egyfelől a turáni skytha lovas hordákkal és az Indus-melléki államokkal folyt viszályai, másfelől a belzavarok által már alapjaiban megingatott baktriai birodalom. Majdnem hasonló győzelmeket vitt a nagy sivatagtól nyugatnak fevő tartományokban. A syriai birodalom épen akkor, részben Antiochos Epiphanes elhibázott hellenesítő politikája, részben az ennek halála után támadt trónkövetkezési viszályok folytán a legmélyebb zavarokba volt merülve s a belső tartományok már el kezdtek szakadni Antiocheiától és a tengerparti vidéktől; Kommageneben például, Syria legéjszakibb tartományában a kappadokiai határon, Ptolemaeos satrapa, az Euphrát túlsó partján, az éjszaki Mesopotámiában vagy Osroene tartományban Edessa fejedelme, a nagyfontosságú mediai tartományban Timarchos satrapa függetlenekké tették magokat; sőt ez utóbbi a maga függetlenségét a római senátus által is helybenhagyatta, és a szövetséges Arméniára támaszkodva egészen le a Tigris mellett fekvő Seleukeiáig uralkodott. Ilynemű rendetlenségek az ázsiai birodalomban állandóan napirenden voltak, úgy a tartományok félig vagy egészen független satrapái

250.

175—186.

alatt, mint a főváros a maga csőceselékével, mely ép oly fegyelmetlen és fékezhetetlen volt, mint a római és alexandriai, örökös lázongásban álltak. A szomszéd királyok egész raja, Egyiptom, Arménia, Kappadokia, Pergamon szakadatlanul beleavatkoztak Syria ügyeibe és szitották a trónöröklési viszályokat, úgy hogy a polgárháború, s az uralomnak tényleges felozlása két vagy több trónkövetelő közt, állandó csapássá lett az országra nézve. A római védnöki hatalom, ha a szomszédokat nem uszította, tétlenül nézte a dolgokat. Mindezekhez járult még az új párthus birodalom, mely keletről szorongatta Syriát, és nemcsak anyagi hatalmával, hanem egyszersmind nemzeti nyelvének és vallásának egész túlsúlyával, nemzeti hadi és állami alkotmányával nehezedett az idegenekre. Nincs még ezúttal helyén Kyros ezen újjászületett birodalmát lefesteríteni; elég általánosságban kiemelnünk, hogy, bármily hatalmasan lép is fel benne még a hellenesség, a párthus állam mégis, a Seleukidákéhoz hasonlítva, a nemzeti és vallási reakción alapszik s hogy a régi iráni nyelv, a mágusok rendje és Mithras tisztelete, a keleti hűbéralkotmány, a sivatag lovassága s az ív és nyíl itt lépett fel ismét először túlnyomó hatalommal a hellenség ellen. A birodalmi királyok helyzete mindezzel szemben valóban szájalomraméltó volt. A Seleukidák nemzetsége korántsem volt annyira elerőtlenedve mint például a Lagidáké s egyes tagjai nem voltak bátorság és tehetség híjjával; ama számos lázadó, trónkövetelők és beavatkozók némelyikét sikerült is rendre utasítaniok; de uralmok annyira nem bírt szilárd alappal, hogy ennek dacára az anarchia felett még mulandóan sem bírtak úrrá lenni. Az eredmény az is lett, aminek lennie kellett. Syria keleti vidékei, védtelen vagy épen lázadó satrapáik alatt, párthus uralom alá kerültek; Perzsia,

Babylonia, Media örökre elszakítottak a syriai birodalomtól; a párthusok új állama a nagy sivatag mindkét oldalán az Oxustól és Hindukustól a Tigrisig és az arabs sivatagig terjedt, ismét pusztán szárazföldi monarchia, mint a perzsa birodalom és Ázsia minden régibb nagyhatalma, és úgy mint a perzsa birodalom, örök viszályban állva egyfelől Turan népeivel, másfelől a nyugotiakkal. A syriai állam a tengerparti tartományon kívül legfeljebb még Mezopotámiát foglalta magába, és, inkább belső zavarai mint területének összeolvadása folytán, örökre eltűnt a nagy államok sorából. Hogy az országnak több ízben félhető teljes meghódítása a párthusok által be nem köyetkezett, ez nem az utolsó Seleukidák ellenállásának, még kevésbé Róma befolyásának, hanem inkább azon sokszoros belső viszályoknak, melyek magában a párthusok birodalmában kitortek, s mindenekfelett annak tulajdonítandó, hogy a turáni sivatagi népek gyakran betörték a párthusok keleti tartományaiba. — A népvizonyok ez átalakulása Ázsia belsejében képezi a forduló pontot az ókor történetében. A népek azon áradatát, mely eddig nyugatról kelet felé özönlött és a nagy Sándorban lelte végső és legnagyobb kifejezését, az apály követi. A mióta a párthus állam fennáll, nemcsak elveszett mindaz, ami eleme a hellenségnek Baktriában és az Indus mentén netalán még fenntartotta magát, hanem a nyugati Iran is visszatér ismét évszázadok óta elhagyott, de még el nem enyészett kerékvágásába. A római senátus feláldozza Sándor politikájának első lényeges eredményét s ezzel bevezeti azon hátrafelé menő mozgalmat, melynek utolsó kiágazásai a granadai Alhambrában és Konstantinápoly nagy mecsetjében végződnek. Amíg a Ragaetól és Persepolistól a közép tengerig terjedő föld még Antiochia királynak engedelmeskedett, addig Róma hatalma is kiterjedt a

A kelet reac-
tíója a nyugat
ellen.

nagy sivatag határáig; de a párthtis állam, nem mert nagyon hatalmas volt, hanem mert súlypontját a tengerparttól távol, Ázsia bensejében bírta, sohasem léphetett be a földközi tengeri birodalom védencségébe. Sándor óta a világ kizárólag a nyugatiaké volt s a kelet ezekre nézve csak az látszott lenni, ami utóbb Amerika és Ausztrália lettek az európaiakra nézve; I. Mithradatessel ez ismét belépett a politikai mozgalom körébe. Ismét két ura volt a világnak.

Tengeri
viszonyok.

Kalózság.

Hátra van még egy pillantást vetnünk e kor tengeri viszonyaira, habár ezekről alig mondhatunk egyebet, mint azt, hogy tengeri hatalom többé nem létezett. Karthágó meg volt semmisítve, Syria hajóhada a szerződés értelmében tönkre tétetett, Egyiptomnak egykor oly hatalmas hadi tengerészete mostani erőtlen uralkodói alatt mély sülyedésnek indult. A kisebb államoknak s nevezetesen a kereskedő városoknak ugyan volt még néhány felfegyverzett hajójuk, de ezek még a tengeri rablás elnyomására sem voltak elegendők, ami a földközi tengeren oly nagy nehézségekkel járt. Ez szükségkép Rómának, mint a földközi tengeri vezérhatalomnak lett feladata. Amint egy századdal előbb a rómaiak épen ez irányban léptek fel különös és jótékony határozottsággal, és főkép a keleten suprematíjokat leginkább a közjó érdekében erélyesen kezelt tengeri rendőrségük által állapították meg, ép oly határozottan jelzi ennek tökéletes semmisége már e korszak kezdetén az aristokratikus kormány borzasztóan gyors hanyatlását. Saját hajóhada Rómának nem volt többé; beérte azzal, hogy midőn szükségesnek látszott, hajókat követelt be az itáliai, kisázsiai és más tengeri városoktól. Ennek természetes következménye volt, hogy a kalózság szervezkedett és megerősödött. Ennek elnyomására, ha nem is elég, de

valami mégis történt ott, ahová a rómaiak közvetlen hatalma elért, az ádriai és tyrrhénai tengeren. Az ezen korszakban a dalmát és liguriai partok ellen intézett expedícióknak fő célja a tengeri rablásnak elnyomása volt a két itáliai tengeren; ugyanezen okból szállták meg 631-ben a baleari szigeteket. Ellenben a mauretániai és a görög vizeken a lăkosok és hajósok magokra hagyatva kénytelenek voltak a kalózzokkal egy vagy más módon kiegyezni, miután a római politika szívósan ragaszkodott azon elvhez, hogy e távolabb fekvő vidékekkel lehető legkevesebbet kell törődni. Az ily módon önmagokra hagyott parti államoknak pusztuló félben levő és tönkrement községei ezáltal természetesen a kalózzok menhelyeivé lettek, s ilyenekben főképp Ázsiában, nem volt hiány. E tekintetben legrosszabbul álltak a dolgok Krétában, mely szerencsés fekvése s a nyugat és kelet nagy államainak gyöngesége vagy gondatlansága folytán, valamennyi görög telep közül egymaga őrizte még meg függetlenségét; a római bizottságok természetesen e szigeten is jártak-keltek, de itt még kevesebbre mentek, mint magában Syriában és Egyiptomban. Majdnem úgy látszott azonban, mintha a sors a krétaiaknak csak azért hagyta volna meg szabadságukat, hogy megmutassa, mily eredményekre vezet a hellenek függetlensége. A sziget borzasztó látványok színhelye lett. A községi szervezet régi dóriai szigora úgy mint Tarentben sivár demokrátiába csapott át, a lakosok lovagias szelleme vad rablásvágygyá és prédaszomjjá fajult; egy tiszteletreméltó hellén maga bizonyítja, hogy Kréta az egyetlen föld, hol misem tartatik gyalázatosnak, ami hasznot hajt, és még Pál apostol is helyeselve idézi egy krétai költőnek szavait:

„Hazugok a krétaiak mind, lusták és tisztátalan állatok.“

Az örökös polgárháborúk a római békeszerzések da-

123.

cára a „száz város szigetének“ régi földjén egymás után romba döntötték a virágzó helységeket. Ezek lakosai rablókként kalandoztak hazájokban s a külföldön, szárazon és vizen; a sziget a körülfekvő királyságok toborzó helyévé lett, amióta e rendetlenségek a Peloponnesuson meg nem türettek és mindenekfelett a tengeri kalózság valódi fészkévé, amint hogy például ez időtájt Siphnos szigete egy krétai kalóz hajóhad által teljesen kirabolgatott. Rhodos, mely szárazföldi birtokainak elvesztét és a kereskedelmét ért csapásokat különben sem bírta kiheverni, végső erejét azon háborúban fecsérelte el, melyeket kénytelen volt a tengeri rablás elnyomása végett a krétaiak ellen viselni

150.

Kilikia.

146—139.

148.

(600 körül), s melyekben a rómaiak ugyan megkisértették a közbenjárást, de nem komolyan és úgy látszik, sikertelenül. — Kréta mellett csakhamar Kilikia kezdett e rabló gazdaság második hazájává lenni; és itt nem csak a syriai uralkodók tehetetlensége mozdította elő a kalózságot: a bitorló Diodotos Tryphon, ki rabszolgából Syria királyává küzdte fel magát (608—615), hogy a kalózok segítségével trónját megszilárdíthassa, saját főfészkében, a zord vagy nyugati Kilikiában minden módon felülről mozdította elő a tengeri rablást. Miután a kalózokkal való közlekedés, kik egyúttal e kor fő rabszolga-fogdosói és rabszolgakereskedői valának, szerfelett jövedelmező volt, a kereskedő közönség még Alexandriában, Rhodosban és Delosban is bizonyos türelemben részesítette őket, melynek, legalább tétlenségek által még a kormányok is részeseivé lettek. A baj oly komolylyá lett, hogy a senátus 611 körül legkülönb emberét, Scipio Aemilianust Alexandriába és Syriába küldte, hogy a helyszínén járjon végére, mit lehetne ellene tenni. De a rómaiak diplomatiái intései nem önthettek erőt a gyöngye kormányokba; más nem segíthetett, mint egyene-

sen egy hajóhadat tartani-e vizeken, a mihez azonban a római kormányban sem elég erély, sem elég következetesség nem volt. Így minden ismét a régiben maradt, a kalózok hajóhada az egyetlen tekintélyes tengeri hatalom s az emberfogdosás az egyetlen virágzó ipar volt a földközi tengeren. A római kormány tétlenül nézte e dolgokat, a római kereskedők pedig, mint a rabszolgavásár legjobb vevői, a kalózkapitányokkal, mint ezen árúcikkben a legjelentékenyebb nagykereskedőkkel Delosban és egyébütt élénk és barátságos üzleti forgalomban álltak.

Róma külviszonyainak s általjában a római-hellén világnak átalakulását a pydnai ütközettől a Gracchusok koráig, a Tajótól és a Bagradastól a Nilusig s az Euphrátig, fővonalaiban előadtuk. Nagy és terhes volt a feladat, melyet Róma e római-hellén világ kormányzásával magára vállalt; teljesen ugyan félre nem ismerte, de korántsem teljesítette. A catói kor azon eszméjének, hogy az államot Itáliára kell korlátozni és Itálián kívül csupán a védnökség alakjában uralkodni, tarthatatlanságát a reá következő nemzedék vezérférfiai teljesen belátták és belátták azt is, hogy e védnöki uralom helyébe Rómának közvetlen, de a községi szabadságot érintetlenül hagyó uralmát kell tenni. A dolgok ez új rendjének szilárd, gyors és egyöntetű életbeléptetése helyett azonban Róma egyes vidékeket magának lefoglalt, amidőn épen az alkalom, mellékes előnyök és véletlen által erre rávezettetett, a védnöksége alatt álló terület nagyobb részét azonban vagy meghagyta eddigi helyzetének elviselhetetlen tökéletlenségében, vagy épen, mint nevezetesen Syriát, egészen ki hagyta siklani befolyása alól. De maga e kormányzat is mindinkább gyöngye és rövidlátó önzéssé fajult. Beérték a máról holnapra való rendszabályokkal és csupán a folyó ügyeknek legelkerülhet-

Összere-
mény.

181.

lenebb elintézésével. A gyöngékkal szemben Róma a szigorú urat adta — midőn Mylasa szabad város Kariában, Publius Crassus consulnak 623-ban egy ostrombak készítéséhez más gerendát küldött, mint melyet az kívánt, a város előjárója emiatt kikorbácsoltatott; pedig Crassus nem rossz ember és szigorúan becsületes hivatalnok volt. Ott azonban, hol a szigor helyén lett volna, mint például a szomszéd barbárok s a kalózok irányában, ott nyomára sem találunk. Midőn a központi kormány a tartományi viszonyok minden fővezetéséről és áttekintéséről lemondott, a mindenkori helytartónak nem csak az alattvalók, hanem az állam érdekeit is teljesen tetszésökre bízta. A Spanyolországban történtek, bár magokban véve nem bírtak jelentőséggel, e tekintetben igen tanulságosak. Itt, ahol a kormány nem szorítkozhatott annyira a pusztá szemlélő szerepére mint a többi tartományokban, a római helytartók nem csak egyenesen lábbal taposták a népjogot, és a szerződésekkel és egyességekkel űzött bűnös játékuk, alattvalók lemészárlása és az ellenséges hadvezérek ellen intézett gyilkolási merényletek által, hallatlan hitetlenséggel és szőszegéssel maradandóan a sárba gázolták Róma becsületét, hanem a római fő hatóság nyíltan kifejezett akarata ellenére még háborút is viseltek s békét kötöttek és jelentéktelen eseményeket, mint például a numantiaiak engedetlenségét, az ügyetlenség és gonoszság sajátságos vegyülékével úgy elmérgesítettek, hogy az államra nézve veszélyes katasztróffá váltak. És mindez végbement anélkül, hogy Rómában csak a vétkesek komoly megbüntetését is elhatározták volna. A legfontosabb állomások betöltése s a legfontosabb politikai kérdések elintézése feletti határozatokban nemcsak a senátus különböző kottériái rokonszenveinek és versengéseinek volt részök, hanem már a

külföldi uralkodók aranya is utat lelt Róma tanácsurainak zsebéhez. Elsőnek, ki sikerrel kísértette meg a római senátus megvesztegetését, Timarchost említik, Antiochos Epiphanes syriai király († 590) követét; s a befolyásos senátoroknak idegen királyok általi megajándékozása csakhamar oly szokásossá lett, hogy már feltűnt, midőn Scipio Aemilianus azon ajándékokat, melyeket Syria királya a numantiai táborban neki küldött, a hadi pénztárba tette be. Azon régi elvet, mely szerint az uralom díjja csak magában az uralomban áll s hogy az uralom nem csak jog és haszon, hanem egyszersmind teher és kötelesség, mindenben elejtették. Így növekedett fel azon új állami gazdaság, mely mellőzte a polgárok megadóztatását, ellenben az alattvalókat, mint a község hasznót hajtó birtokát, egyfelől községi úton kizsákmányolta, másfelől a polgároknak kizsákmányolás végett odavetette; nem csak bűnös engedékenységgel szabad tért engedtek a tartományi kormányzásban a római kereskedők pénzszerzésének, hanem még az ezekre nézve kellemetlen kereskedelmi versenytársak az állam seregei által tétettek el láb alól és a szomszéd országok legpompásabb városai nem az uralomvágy, hanem az üzérkedés még sokkal alávalóbb barbárságának estek áldozatul. A régibb hadi rendszer rombadöntése által, mely mindenestre súlyos áldozatokat rótt a polgárságra, az állam, mely végelemzésben mégis csak katonai túlsúlyán alapult, saját támaszát ásta alá. A hajóhadat egészen megszűnni, a szárazföldi hadügyet a leghihetlenebb hanyatlásnak indulni engedték. Az ázsiai és afrikai határok őrzését az alattvalók vállaira rótták s amit magokról el nem háríthattak, mint az itáliai, makedóniai és spanyolországi határvédelmet, azt a legnyomorultabban látták el. A jobb osztályok annyira eltünedeztek a

hadseregből, hogy a spanyol seregek számára már nehéz volt a szükséges tiszteket előteremteni. A folyton növekvő idegenkedés főképp a spanyolországi hadiszolgálatról, kapcsolatban a hivatalnokoknak a katonaszedésben tanúsított részrehajlásával, 602-ben szükségessé tette azon régi gyakorlat megszüntetését, mely szerint a katonák kiválasztása, a megkivántató számban, a szolgálatra kötelezett legénység közül, a tisztek szabad tetszésére bízott, és ennek helyébe az összes katonakötelezettek sorából való sorshuzás életbe léptetését — ami kétségkívül nem vált az egyes hadosztályok katonai közszellemének és harcképességének előnyére. A hatóságok ahelyett hogy szigorúan jártak volna el, e tőrre is kiterjesztették a nép iránti gyászos hizelgést: ha egy consul a spanyolországi hadi szolgálat számára véletlenül köteletségéhez híven szigorú katonaszédést rendelt el, a tribunok, felhasználva alkotmányos jogukat, siettek őt elfogadni (603. 616); és már említettük, miszerint Scipio azon kérelmét, hogy engedtessek meg neki katonát szedni a numantiai háborúra, a senátus egyenesen megtagadta. És a Karthágó és Numantia előtt álló római seregek már hasonlítani is kezdenek azon syriai hadakhoz, melyekben a sütők és szakácsok, színészek és más nem harcolók száma négy akkora volt, mint az úgynevezett katonáké; a római tábornokok, a hadmegrontás mesterségében már alig állnak karthágói kollégáik megett és a háborúk Afrikában úgy, mint Spanyolországban, Makedóniában úgy mint Ázsiában már rendszerint vereségeken kezdődnek; Róma már némán tűri Gnaeus Octavius meggyilkoltatását, Viriathus orv módon meggyilkoltatása már mesterművét képezi a római diplomatiának, s Numantia meghódítása már a nagy tettek sorába tartozik. Mennyire elvesztették már a rómaiak a nemzeti és férfiúi becsület érzetét,

azt epigrammai csípősséggel bizonyítá a levetköztetett és megkötözött Mancinus szobra, melyet ez, büszkeséggel eltelten saját hazafiúi önfeláldozása felett, önmagának emeltett Rómában. Bárhová tekintsünk, Rómának úgy belerejét mint külhatalmát gyors hanyatlásban látjuk. Az óriási harcokban nyert területet a béke e korában nem terjeszti tovább, sőt meg sem tartja mindenütt. Nehéz a viláгурalmat kivívni, de még nehezebb megtartani; arra képes volt a római senátus, ezen hajótörést szenvedett.

II. FEJEZET.

A reformmozgalom és Tiberius Gracchus.

A római kormányzat a Gracchusok kora előtt.

A pydnai ütközet után egy egész emberkoron keresztül a római állam a legmélyebb, alig itt-ott felületesen megzavart békének örvendett. Területe mindhárom világrészre kiterjedt; Róma hatalmának fénye s nevének dicsősége folytonosan emelkedett; az egész világ szeme Itálián csüggött s oda tódult minden tehetség és minden gazdagság; úgy látszott, mintha itt most a békés jólét és szellemi életélvezetek aranykorának kellene megkezdődnie. A kelet fiai e korban bámulattal beszéltek egymásnak a nyugat hatalmas köztársaságáról „mely a királyságokat közel és távol legyőzte, s a ki nevét meghallotta, félelemmel tölt el; barátaival és véenceivel azonban békés lábon állt. Ennyi pompa volt a rómaiaknál, és mégis, senki sem tette fejére a koronát és senki sem pompázott a bíboröltönyben; hanem a kit évről-évre urokká tettek, annak szavára hallgattak és nem volt köztök sem irigység, sem visszavonás.“

Gyors hatnyatlás.

Ilyeneknek látszottak a dolgok távolból; közelből más szint öltöttek. Az arisztokratia kormányzata teljes erővel dolgozott saját művének megrontásán. Nem mintha a

cannaei legyőzötteknek és a zámái győzőknek fiai és unokái teljesen elütöttek volna atyáiktól és öseiktől; kevéssel különböztek a senátus mostani tagjai a régibb kor szenátoraitól. Hol régi, megszilárdult gazdagsággal és öröklött államférfiúi jelentőséggel bíró családoknak egy meghatározott száma vezeti a kormányt, ott az a veszély napjaiban ép oly páratlanul szívós következetességet és hősiességet fog kifejteni, amily rövidlátóan, önzően és lanyhán fog nyugalmas időkben kormányozni — mindkettőnek csirája benne rejlik az öröklés és collegialitás természetében. A kóranyag rég meg volt, de kifejlesztéséhez a szerencse napsütésére volt szükség. Cato azon kérdésének, mi lesz Rómából, ha nem lesz többé állam a világon, melytől félnie kelljen, mély értelme volt. Most már ennyire jutottak a dolgok: azon szomszédok, kiktől félni lehetett, politikailag megvalának semmisítve, s azon férfiakat, kik a dolgok régi rendjének korában, a hannibáli háború szigorú iskolájában nevelkedtek s kikben e hatalmas kor utóhangjai egészen késő aggságukig még viszhangzottak, a halál egymásután elszólitotta az élők sorából, míg végre az utolsónak, az öreg Catonak szava is elnémult a tanácsházban úgy, mint a piacon. Ifjabb nemzedék jutott a kormányra és politikája gonosz válaszul szolgált a régi hazafiama kérdésére. Miként alakult kezök alatt az alattvalók kormányzata és a külpolitika, már előadtuk. A belügyek terén, ha lehet, még inkább rábízták a hajót a szelek szeisélyére; s ha a belkormányzat alatt többet értünk a folyó ügyek elintézésénél, akkor Rómában e korban egyáltalában nem kormányoztak. Az uralkodó testület egyetlen vezéreszméjét, saját bitorolt elöljogainak fenntartása, és ahol lehetett növelése, képezte. Az államnak nem volt joga megkivánni, hogy legfőbb hivatala az arravaló és a legkitü-

151.

nőbb emberre ruháztassék; hanem a pajtáság minden tagja vele született joggal bírt a legfőbb hivatalra, melynek sem rangtársának méltánytalan versengése, sem a kizártaknak túlkapásai által nem volt szabad megrövidíttetnie. Ez okból az uralkodó clique legfontosabb politikai célul a consulságra való újra megválasztás korlátozását és az „új emberek“ kizárását tűzte ki; és csakugyan sikerült is annak betiltását 603 körül törvénybe iktatnia*) és a kormányzatot nemes születésű semmi-emberek kezében megtartania. A kormánynak kifelé való tétlensége is kétség kívül összefügg a nemességnek ezen, a polgárság irányában kizárólagos és az egyes rangtársak iránt bizalmatlan politikájával. Alacsony származású embereket, kiknek tetteik képezik nemeslevelöket, legjobban úgy lehetett az arisztokratia tiszta köreitől távol tartani, ha egyáltalán senkinek sem engedtetett meg nagy tetteket végbe vinni; és csakugyan, az általános közepszerűség fenálló uralmára nézve már az oly nemes is veszélyessé válhatott volna, ki Syriát vagy Egyiptomot meghódította volna. — Igaz ugyan,

Reformkisére-
letek. Állandó
bűntügyi bi-
zottságok.

*) A consulságra való újra-megválasztást korlátozó törvény 537-ben az itáliai háború tartanára (tehát 551-ig) felfüggesztetett (Liv. 27, 6). Mercellus halála után (546) azonban a consulságra történt újra-megválasztás, ha az 592-ki, lemondott consulokat ide nem számítjuk, egyáltalán csak az 547. 554. 560. 579. 585. 586. 591. 596. 599., 602. években fordult elő, tehát ötvenhat év alatt nem többször mint például tíz év alatt 401-től 410-ig. Ezek közül csak egy, és pedig az utolsó választás ment végbe a tíz éves időköz megsértésével; és kétségkívül Marcus Marcellusnak sajtáságos consullá választatása 588-ban, utóbb 599-ben és harmadszor 602-ben, melynek közelebbi körülményeit nem ismerjük, szolgált alkalmul a consulságra való újból megválasztásnak kereken betiltására (Liv. ep. 56); főkép miután ez indítványnak, melyet Cato támogatott (Jordan 55. l.) 605 előtt kellett megtéetnie.

hogy ellenzékben most sem volt hiány, sőt hogy ez bizonyos mértékig még eredményeket is bírt felmutatni. Az igazságszolgáltatást megjavították. A közigazgatási jogszolgáltatás, amint azt a senátus vagy maga, vagy alkalma-
 milag rendkívüli bizottságok útján gyakorolta a tartományi hivatalnokok felett, mint általánosan elismertetett, nem volt kielégítő; és a római község egész nyilvános életére nézve következménydús újítás volt az, hogy 605-ben Lucius Calpurnius Piso indítványára állandó szenatori bizottság (*quaestio ordinaria*) alakították, hogy a tartományi lakosoknak az őket kormányzó római hivatalnokok ellen pénzsarlás miatt emelt vádjait a törvényes formák szerint megvizsgálja. Megkísértették a comitiumokat az arisztokratia túlnyomó befolyása alól kiszabadítani. A római demokratia panaceáját is a polgárság gyűléseiben való titkos szavazás képezte, melyet először az előljárók választására nézve a gabiniusi (615), azután a néptörvényszékek számára a cassiusi (617) s végre a törvényjavaslatok feletti szavazásra nézve a papiriusi törvény (623) léptetett életbe. Kevéssel utóbb (625 körül) ugyanezen úton a senatoroknak egy népvégzés meghagyta, hogy a szenátusba való belépésök alkalmával lovagi lovukat adják át, és ezáltal a tizenhét lovag-centuriában gyakorolt szabadalmas szavazó helyekről mondjanak le. Meglehet, hogy e rendszabályokban, melyeknek célja volt a választó közönséget az uralkodó úriosztály gyámsága alól emancipálni, azon párt, mely azokat keresztülvitte, kezdetét látta az állam újjáteremtésének, a valóságban azonban ez mitsem változtatott a római község törvény szerint legfőbb közegének semmisségén és tehetetlenségén, sőt azt még nyilvánosabban feltárta mindazok előtt, kiket illetett és nem illetett. Épen ily hiú hengegés volt a polgárság függetlensége és souve-

149.

Titkos szavazás.

139.

137.

131.

129.

A szenátorok kizárása a lovag-centuriákból.

rainitásának formaszerinti elismerése is, melyben ez azáltal részesült, hogy gyülekezési helye a tanácsház alatt fekvő régi menedékhelyről áttétetett a vásártérre (609. körül). — Az alaki népsouverainitásnak e harca a tényleg fennálló alkotmány ellen azonban jó részben csak látszólagos természetű volt. A pártphrázisok mindenfelé hangzotak; maguknak a pártoknak alig volt nyomuk a valódi és közvetlenül gyakorlati ügyekben. A polgári hivatalokra nevezetesen a consulságra és censorságra való évenkénti községi választások képezték az egész hetedik századon keresztül tulajdonképen állandóan a napi kérdés tárgyát és voltak központja a politikai mozgalmaknak; de a különböző kijelölésekben egymással ellentétes politikai elvek csak egyes ritka esetekben valának megtestesülve; e választások rendszerint csupán személyes kérdések körül forogtak s a dolgok menetére nézve mindegy volt, valjon a választó testületek többsége a Caeciliusra vagy Corneliusra adja-e szavazatát. Az tehát, ami a pártélet minden hátrányát türhetővé és jóváteszi, a tömegek szabad és közös mozgalma a célszerűnek ismert, kitűzött cél felé, hiányzott; s a pártüzelmek visszásságait egytől egyig mégis eltűrték csupán az uralkodó coteriák kicsinyes szereplésének javára. A római nemesek aránylag könnyen léphettek mint quaestorok vagy néptribunok a hivatalos pályára; de a consulságot és a censorságot ők is csak nagy és éveken át tartott erőfeszítés segélyével érhatték el. Pályadíj sok volt, de kevés érte meg a küzdelmet; a küzdők, mint egy római költő alkalmilag megjegyzi, úgy futottak, mint oly pályán, melyet korlátai mind keskenyebbre szorítanak. Ez helyes volt mindaddig, míg a hivatal az volt, aminek neveztetett „tiszteesség“, s amíg katonai, politikai és jogi capacitások versengve küzdtek a csekély számú koszorúkért; most azon-

ban a nemesség tényleges elzártága a versenyt megfosztotta előnyeitől és csak hátrányait hagyta meg. Az uralkodó családokhoz tartozó fiatal emberek kevés kivétellel mind a politikai pályára tolultak s a mohó és éretlen dicsvágy csakhamar hatásosabb eszközökhöz nyúlt, mint minő a közjóért való hasznos tevékenység vala. A közpályának első feltételévé a hatalmas összeköttetések lettek; az tehát nem a táborban kezdődött többé, mint azelőtt, hanem a befolyásos férfiak előszobáiban. Amit azelőtt csak a védenek és szabadon bocsátottak tettek, hogy t. i. korán reggel eljöttek uraikhoz tisztelegni és nyilvánosan megjelentek kíséretökben, az most az új előkelő clientélában is szokássá vált. De a csöcselék is nagy úr és megköveteli hogy mint olyat, megtiszteljük. A söpredék jog gyanánt kezdte követelni, hogy a leendő consul minden pimaszban, kit az utcán előtalál, felismerje és tisztelje a souverain népet, s hogy minden jelölt „körjárata“ (*ambitus*) alkalmával minden egyes szavazót nevéen szólítva üdvözljön és vele kezét szorítson. Az előkelő világ készségesen alája vetette magát e lealázó hivatalvadászatnak. Azon jelölt, ki dolgát értette, nemesak a palotákban, hanem az utcán is csúszott-mászott és kacsingatásokkal, elnézéssel, finomabb vagy durvább minőségű udvariasságokkal ajánlta magát a tömeg kegyeibe. A reformok követelését s a demagogiát arra használták, hogy magokat a közönséggel megismertessék és megszeretessék; s ezek annvival inkább hatottak, mennyivel inkább nem a dolgok, hanem személyek ellen voltak irányozva. Szokássá lett, hogy előkelő származású csupasza állú ifjak hogy fényes módon léphessenek fel a közpályára, gyermekes ékes szólásuk éretlen szenvedélyével Cato szerepét folytatták s valamely igen magasan álló és igen népszerűtlen ember ellenében önhatalmúlag az állam szószólóivá

159.

tolták fel magokat; eltűrték hogy a büntető igazságszolgá-
 tás és a politikai rendőrség komoly intézménye a hivatal-
 vadászat eszközévé tétessék. Pompás népmulatságok ren-
 dezése, vagy, ami ennél még rosszabb volt, megigérése,
 már régóta mintegy törvényes előfeltétele lett a consulság
 elnyerésének; de most, mint az 595 körül ez ellen kibocsá-
 tott tilalom bizonyítja, már elkezdtek a választók szavaza-
 tait egyenesen pénzen vásárolni. Annak, hogy az uralkodó
 aristokratia folytonosan kénytelen volt a tömeg kegyét
 hajhászni, talán legrosszabb következménye azon ellentét
 lett, melyben e koldulás és hizelgés állt azon helyzettel,
 mely a kormányt a kormányzottakkal szemben jog szerint
 megilleti. A kormányzat ezáltal áldásból átokká lett a népre
 nézve. Nem mertek többé a polgárok életével és vagyoná-
 val a haza javára a szükséghez képest rendelkezni. A pol-
 gárságot hozzá engedték szokni azon veszedelmes gondo-
 lathoz, hogy ő még az egyenes adók előlegképen való
 fizetése alól is törvényesen fel van mentve, — a Perseus
 elleni háború után a községre többé adó nem rovatott.
 Inkább hanyatlásnak hagyták eredni a hadügyet, semhogy
 a polgárságot a gyűlölt tengerentúli szolgálatra kényszerí-
 tenék; mikép jártak egyes hivatalnokok, kik megkísérlet-
 ték a katonaszedést a törvényszabta szigorral keresztül-
 vinni, már elmondottuk. — Az e korbéli Rómában aggasztó
 módon fonódnak össze az elfajult olygarchia és a még
 kifejtetlen, de már csirájában az üszöktől meglepett demo-
 kratia kettős árnyoldalai. Pártelnevezéseik szerint, me-
 lyek először e korszakban hangoztatnak, az „optimáták“
 a legjobbak, a „popularisok“ a község akaratát igyekeztek
 érvényre emelni; de a valóságban e korban Rómában sem
 igazi aristokratia sem valóban önelhatározású község, nem
 létezett. Mindkét párt mintegy álomképekért küzdött és

Optimáták és
 popularisok.

mindkettőnek sorai merőben ábrándozókból és tettetőkből álltak. A politikai rothadás mindkettőn egyiránt erőt vett s mindkettő csakugyan egyiránt nem ért semmit. Mindkettő szükségkép a statusquo szűk keretébe volt szorítva, miután egyik résznek sem volt, nem politikai terve, de még politikai gondolata sem, mely annak korlátain túl ment volna, s így mindkettő oly tökéletesen meg is fért egymással, hogy minden lépten nyomon találkoztak egymással úgy céljaikban, mint eszközeikben, s hogy a pártváltoztatás inkább a politikai taktika, mintsem politikai hitvallás felcserélésében állt. Az államnak kétségkívül hasznára vált volna, ha vagy az aristokrátiának sikerült volna a polgársági választások helyett az örökösödés valamely rendjét, vagy ha a demokrátiának sikerült volna egy valódi demagóg-kormányt a maga kebeléből életbe léptetnie. De a hetedik század kezdetének ezen optimatái és populárisai sokkal nélkülözhetlenebbek voltak egymásra nézve, semhogy ily módon életre halálra küzdhettek volna egymás ellen; nemcsak nem bírták egymást megsemmisíteni, hanem ha bírták volna, sem akarták volna. Ez által a közállomány természetesen politikai úgy mint erkölcsi tekintetben mindinkább megrendült és gyorsan ment végleges felbomlása felé.

Azon válság, mely Rómában a forradalmat megindította, nem is e szegényes politikai összeütközésből, hanem azon gazdasági és társadalmi viszonyokból eredt, melyeket a római kormány mint minden egyebet, egyszerűen fejlődni engedett, s melyeknek ezáltal idejük volt a régóta forrongó kóranyagot most gátolatlanul, borzasztó gyorsasággal és erőszakossággal megérlelni. A római gazdaság öt idők óta két egymást örökké kereső és egymással örök viszályban álló tényezőn, a paraszt- és pénzgazdaságon alapult. Ez utóbbi, benső szövetségben a nagy földbirtokkal már egy-

Társadalmi
válság.

szer századokon át oly harcot viselt a parasztság ellen, melynek, úgy látszott, mintha először magának a parasztságnak s utánna az egész társadalomnak bukásával kellene végződnie, mely azonban eldöntetlenül félbenszakadt a szerencsés háborúk és az általok lehetővé tett nagy terjedelmű és nagyszerű domaniális felosztás következtében. Már elmondottuk fentebb, hogy ugyanazon időben, mely a patriciusok és plebejusok közti ellentétet megváltozott nevek alatt megújította, az aránytalanul megnövekedett tőke második támadásra készült a parasztgazdaság ellen. Útja ugyan most más volt. Azelőtt a kis paraszt kölcsönzés által ment tönkre, mely őt tényleg hitelezőjének majorosává szállította le; most a tengeren túli és főképp a rabszolgakéz által termelt búza versenye nyomta el. Az idő haladt és vele a viszonyok; a tőke a munka, azaz a személy szabadsága ellen viselte a háborút, mint mindig, természetesen most is a jog szigorú formái közt, de nem többé azon illetlen módon, hogy a szabad ember adósságai folytán rabszolgává lett, hanem az által, hogy a gazdaság jogszerűen vásárolt és fizetett rabszolgák által üzetett; az egykori fővárosi tőkepénzesből most, az idők folytán iparos ültetvény-tulajdonos lett. De a végeredmény mindkét esetben ugyanaz volt: az itáliai paraszttelkek értéküket elvesztették, a kiscgazdaság a jószággazdaság által leszorított a térről először a provinciák egy részében, azután Itáliában; itt ezek is túlnyomóan a marhatenyésztésre, olaj- és szőlőtermelésre vetették magokat, végre a szabad munkások helyét a tartományokban úgy mint Itáliában rabszolgák foglalták el. Valamint a nobilitás azáltal volt veszélyesebb a patriciusságnál, mert amazt nem lehetett az alkotmány megváltoztatása által megszüntetni, mint ez utóbbit: azonképen ezen új tőkehatalom is azáltal lett veszélyesebbé a

negyedik és ötödik századbelineél, hogy az országos jog megváltoztatásával mire sem lehetett menni ellene.

Mielőtt megkísértenők a tőke és munka e második nagy összeütközésének menetét lerajzolni, szükséges lesz e helyt némi tájékozást nyújtani a rabszolga-gazdálkodás mivolta és terjedelme felett. Nem a régi, bizonyos tekintetben ártatlan mezei rabszolgasággal van itt dolgunk, melyben a paraszt vagy együtt szánt szolgájával, vagy pedig, ha több földje van, mint amennyin maga gazdálkodhatnék, ezt vagy mint igazgatót, vagy akár mint bizonyos tekintetben bérlőt, ki a termés egy meghatározott részét neki beszolgáltatni tartozik, egy kihatott majornak élére állítja; ily viszonyokra ugyan minden időben találunk — Comum vidékén például még a császári korban is ez volt a szabály — de csak mint kivételes állapotra kiváltságos vidékeken és szelídséggel igazgatott jószágokon. Itt azon rabszolgákkal dolgozó nagy-gazdaságról van szó, mely a római államban, mint egykor a karthágóiban a tőke túlnyomó hatalmából fejlődött ki. Míg a régibb korban a hadi foglyokból és a szolgaság örökléséből a rabszolgák szükséges száma kitelt, addig az új rabszolgagazdaság, teljesen úgy, mint az amerikai, a rendszeresen üzött embervadászaton alapszik, miután a rabszolgák száma, használati módjuk következtében, mely kevés tekintettel volt a rabszolgák életére és nemzés általi szaporítására, szakadatlanul hanyatlott s még a rabszolgavásárt mindig új és új tömegekkel ellátó háborúk sem bírták már a támadt hiányt fedezni. Nem volt ország, hol e vadászható vad megtermett, mely tőle megkíméltetett volna; még magában Itáliában is korántsem volt hallatlan dolog az, hogy a szegény szabad ember gazdája által a rabszolgák közé soroztassék. E kor

A rabszolga-
ság és követ-
kezményei.

100.

négereit azonban Elő-Ázsia*) szolgáltatta, hol a krétai és kilikiai kalózok, kik mesterségként űzték a rabszolgavadászatot és rabszolgakereskedést, Syria partjait s a görög szigeteket fosztogatták, hol a római vámbérlők, velök versenyezve rendeztek a védenc-államokban embervadászatokat és az elfogottakat rabszolga-cselédségök közé sorozták — ami oly mérvben űzetett, hogy 650 körül Bithynia királya kijelentette, miszerint nem képes a kívánt hadjuttalékot kiállítani, miután a vámbérlők birodalmának minden munkaképes emberét elhurcolták. A delosi nagy rabszolgavásáron, hol a kisázsiai rabszolgakereskedők árúikat az itáliai üzéreknél eladták, egy napon néha egészen 10,000-ig ment azon rabszolgák száma, kit reggel a hajókról kiszállítottak és estig egytől egyig eladtak — ami egyuttal azt is bizonyítja, mily óriási számmal szállították a rabszolgákat és azt is, mennyire meghaladta mégis a kereslet mindig a kínálatot. És ez nem volt csuda. Már a hatodik századbéli római gazdaság leírásában előadtuk, hogy az, úgy mint általában az ókor összes nagygazdasága, a rabszolgák általi kezelésen alapult. Bármire vetette is magát az üzérkedés, eszközét kivétel nélkül mindig a jogilag állattá aljasított ember képezte. Rabszolgák űzték nagy részben a kézi mesterségeket úgy hogy munkájok haszna az úr zsebébe jutott. Az adót bérlő társaságok az alsóbb fokokon rendszerint rabszolgáik által szedették be a nyilvános illetékeket. Rabszolgakéz művelte a bányákat, égette a szurkot és végzett minden hasonló munkát; csakhamar szokásba jött rabszolga-csapatokat küldeni a spanyol bányákba,

*) E korban is éltek azon indokolással, hogy az ittlakó emberfaj különös tartóssága által kiválóképen alkalmas a rabszolgaságra. Már Plautus (*trin.* 542) dicséri a „syriai fajt“ mely „többet kibír bármely másnál.“

melyeknek igazgatói azokat szívesen elfogadták és magas bért fizettek értük. A bor- és olaj-szüretet Itáliában nem a jószágon alkalmazott munkások, hanem valamely rabszolgatulajdonos végezte, kinek az egyesség útján kiadott. A marha-csordákat közönségesen rabszolgák őrizték; az Itália nagy terjedelmű legelőin élő felfegyverzett, gyakran lovas pásztorrabszolgákat már említettük, és a legelőgazdaságnak e neme csakhamar a tartományokban is kedvenc tárgyát képezte a rómaiak üzérkedésének, — így például, Dalmátia alig volt meghódítva (599), és a római tökepénzesek már elkezdtek ott itáliai modorban nagyban üzni a marhatenyésztést. De minden tekintetben még sokkal ártalmasabb volt ennél a tulajdonképeni ültetvényes rendszer, melyben a föld egy csorda, gyakran vassal bélyegzett rabszolga által műveltetett, kik békóval lábukon felügyelők őrizete alatt nappal a mezei munkát végezték s éjjelre egy közös, gyakran földalatti börtönbe csukattak össze. Ezen ültetvényes gazdálkodás keletről jött át Karthágóba s úgy látszik, a karthágóiak révén jutott át Siciáliába, hol is, valószínűleg ez okból, az ültetvényes rendszer korábban és teljesebben kifejlődve lép fel, mint a római uralom alatt bármely más területen*). A mintegy 30,000 jugerum mívelhető földet magában foglaló leontini határt, mely mint római uradalom a censorok által adatott bérbe, néhány évtizeddel a Gracchusok kora után mindössze 84 bérlő közt találjuk felosztva, kik közül tehát mindenkire átlag 360 jugerum esett és kik közt csak egyetlen

155.

*) A munkásháznak hybrid görög elnevezése is (*ergastulum*, innen *εργαστήριον*, a *stabulum*, *operculum* analogiája szerint) arra mutat, hogy e gazdálkodási mód a görög nyelvterület valamelyik vidékéről és pedig egy hellenesen még teljesen ki nem művelt korban jutott el a rómaiakhoz.

egy leontini volt, a többiek idegenek, többnyire római üzerek valának. Látszik ebből, mily mohósággal léptek a római üzérkedők elődeik nyomába, s hogy mily óriási üzleteket kellett a siciliai marhával és siciliai, rabszolgakéz által termelt búzával csinálniok a római és nemrómai üzereknek, kiknek legelői és ültetvényei lepték el a szép szigetet. Itália azonban a rabszolgagazdaság e legártalmasabb alakjától egyelőre még nagyjában megkíméltetett. Habár Etruriában, hol, úgy látszik, Itáliában először jött az ültetvényes rendszer divatba, s ahol, legalább, negyven évvel utóbb nagy terjedelemben fennállott, igen valószínűleg már most sem volt hiány munkás-börtönökben, mégis az itáliai mezei gazdaságot e korban még túlnyomó részben szabad emberek vagy legalább láncrea nem vert szolgák látták el, s ezeken kívül vállalkozók, kik a nagyobb munkákat egyességileg elvállalták. Az itáliai és siciliai rabszolgagazdálkodás közti különbség igen világosan szembeötlik

135—132. abban, hogy a 619—622-iki siciliai rabszorgalázadásban csupán az itáliai módon élő mamertumi község rabszorgái nem vettek részt. — Az ínségnek és nyomornak e tengerébe, mely a proletárság e legnyomorultabb nemében táruul fel szemünk előtt, száljon le az, ki ily mélységekbe le mer hatolni tekintetével; könnyen meglehet, hogy a négerek minden szenvedései összevéve semmi ahoz képest, amit a római rabszorgáknak ki kellett állniok. Itt nem annyira magának a rabszolga népségnek nyomoráról, mint inkább azon veszélyekről van szó, melyeket az a római államra hozott és a kormány magatartásáról szemben ez állapotokkal. Az világos, hogy e proletárságot a kormány sem életbe nem léptette, sem egyenesen neki véget nem vethetett; ezt csak oly gyógyszerek segélyével tehette volna, melyek még rosszabbak lettek volna magánál a bajnál. A kormány

kötelessége csak az volt, hogy egyfelől komoly biztonsági rendőrsége által elejét vegye azon közvetlen veszélynek, melylyel a rabszolga-proletárság az állam lakóinak életét és tulajdonát fenyegette, hogy másfelől a szabad munka emelése által lehetőleg hasson e proletárság korlátozására. Lássuk, mikép teljesítette a római arisztokrácia e kettős feladatot.

Miként kezeltetett a rendőrség, mutatják a mindenfelé kitört rabszolgaösszeesküvések és rabszolgaháborúk. Itáliában most megújulni látszottak azon sivár jelenetek, melyeknek az ország a hannibáli háború közvetlen utófájdalmi alatt volt színhelye; a fővárosban egyszerre 150, Minturnaeben 450, Sinuessában meg éppen 4000 rabszolgát kellett összefogdosni és kivégeztetni (621). Természetesen még rosszabbul álltak a dolgok a provinciákban. A delosi nagy rabszolgavásáron s az attikai ezüstabányákban ugyanez időtájt fegyverrel kellett a felkelt rabszolgákat ráncba szedni. Az Aristonikos és a mellette harcoló kizsázsiai „napvárosbeliek“ elleni háború tulajdonképen a birtokos osztály harca volt a fellázadt rabszolgák ellen. Legrosszabbul természetesen az ültetvényes rendszer paradicsomában, Siciliában álltak a dolgok. A rablógazdaság itt, főkép a benföldön, már régóta állandó csapássá lett; s most felkeléssé kezdett növekedni. Egy gazdag ennai (Castrogiovanni) ültetvényest, Damophilost, ki élő tőkájének iparos kizsákmányolásában az itáliai urakkal versenyzett, elkeseredett mezei rabszolgái megtámadták és meggyilkolták; mire a vad csorda Enna városába rontott, s ott ugyane jelenetet nagyobb mértékben ismételte. A rabszolgák tömegesen keltek fel uraik ellen, megölték vagy rabokká tették őket és a már tekintélyes nagyságra növekedett felkelő sereg élére egy csudatevő embert híttak

Rabszolga
lázadások.

133.

Az első sici-
liai rabszolga-
háború.

meg a syriai Apameiából, ki tudott tüzet okádni és jövendőt mondani, s addig mint rabszolga Eunusnak, most mint a felkelők feje, Antiochosnak, a syriaiak királyának neveztetett. És miért ne? Hiszen néhány évvel előbb egy másik syriai rabszolga, ki még próféta sem volt, Antiochiában magát a Seleukidák koronáját feltehetette fejére. Az új király vitéz „hadvezére“, a görög rabszolga Achaeos, bekalandozta a szigetet és nemcsak a vad pásztorok özönlöttek közelből s távolból a furcsa zászlók alá, — a szabad munkások, kik szívesen látták az ültetvényesek bajba keveredését, szintén összekötötték ügyüket a fellázadt rabszolgákkal. Siciliának egy más vidékén egy kilikiai rabszolga, Kleon, ki hazájában egykor vakmerő rabló volt, követte a példát s elfoglalta Akragast, és miután a felkelés fejei meg tudtak férni egymással, több csekély győzelem után sikerült magát Lucius Hypsaeus praetornak, legnagyobbrészt siciliai polgárkatonaságból álló seregét teljesen megverniök és táborát elfoglalniök. Ezáltal majdnem az egész szigetet a felkelők hatalmába került, kik a legmérsékeltebb adatok szerint állítólag 70,000 fegyverfogható embert számláltak magok közt; a rómaiak kénytelenek voltak három éven át

134—132.

(620—622) consulokat és consuli seregeket küldeni Siciliába, mígnem végre a felkelés, számos eldöntetlen, sőt részben szerencsétlen csatározás után Tauromenion és Enna bevételével legyőzetett. Ez utóbbi város előtt, melybe a felkelők legelszántabb része vetette magát, hogy e legyőzhetetlen állásban úgy védelmezze magát, mint szokták férfiak, kik úgy a menekvés mint a megkegyelmezés reményéről lemondottak, Lucius Calpurnius Piso és Publius Rupilius consulok két évet töltöttek táborban s végre is a felkelőket inkább az éhség, mintsem fegyvereik

segélyével győzték le.*) — Ezek valának a biztonsági rendőrségnek eredményei, amint azt a római senátus és hivatalnokai Itáliában s a provinciákban kezelték. Míg a feladat: véget vetni a proletárságnak, valamely kormány összes hatalmát és bölcsességét igénybe veszi, sőt legtöbb esetben meghaladja, addig másfelől annak rendőri féken tartása minden nagyobb társadalomban aránylag könnyű feladat. Jó dolguk volna az államoknak, ha a birtoknélküli osztályok nem fenyegetnék nagyobb veszélylyel, mint a minő érheti a medvék és farkasok részéről is; csak a szepgők s azok, kik a tömeg együgyű félelmével üzérkednek, szokták a rabszolgák lázadásaiából vagy a proletárság felkeléseiből a polgári rend bukását jósolni. De a római kormány, dacára a legtökéletesebb békének s az állam kimeríthetetlen segélyforrásainak, még feladata e könnyebb részének sem tudott megfelelni s nem bírta az elnyomott tömegeket féken tartani. Ez gyöngeségének, de nem pusztán ennek, jele volt. Jogilag a római helytartó kötelessége volt az országutakon a biztonságról gondoskodni s a kézre kerített rablókat, ha rabszolgák voltak, keresztre feszíteni; ami természetes volt, mert a rabszolgagazdaság rémuralom nélkül lehetetlen. Ez időben azonban Siciliában koronkint, midőn az utak biztonsága már tűrhetlenné vált, a helytartó razziákat rendezett az utonállók ellen, nehogy azonban az itáliai ültetvényesek haragját magára vonja, a hatóság az elfogott rablókat rendszerint visszaadta uraiknak, hogy ezek belátásukhoz képest büntessék őket; ezek pedig takarékos emberek voltak, kik pásztor

*) Castragiovanni előtt, azon helyen, hol a feljárás legkevésbé meredek, még ma is nem ritkán találni római hajító golyókat a 621-ki consul nevével: L. Piso L. f. cos. megjelölve.

rabszolgáiknak, ha ruhát kértek, ütlegekkel s azon kérdéssel feleltek, ha valjon az utazók meztelenül járnak-e az országúton. Ez engedékenység eredménye aztán az lett, hogy a rabszolga-lázadás legyőzése után Publius Rupilius consul mindenkit, aki élve kezébe került, vagyis 20,000 embernél többet, keresztre feszítettett. Most már természetesen nem lehetett többé a tőkét kímélni.

Az itáliai
parasztság.

Hasonlíthatlanabbul nehezebben elérhető, de természetesen egyszersmind végtelenül gazdagabb eredményekre vezethetett volna a kormány gondoskodása a szabad munka emeléséről és ezáltal a rabszolga-proletárság számának csökkentéséről. Fájdalom, e tekintetben egyszerűen semmi sem történt. Az első társadalmi válság alkalmával a jószágtulajdonosnak törvényesen meghagyatott, hogy rabszolga munkásainak számával bizonyos meghatározott arányban álló számú szabad munkásokat kell alkalmaznia. Most a kormány intézkedése folytán egy a mezei gazdaságot tárgyazó pún munka, kétségkívül egy utasítás az ültetvényes gazdaságnak kezelésére karthágói szokás szerint, az itáliai üzérkedők hasznára és épülésére latinra lefordítottatott — az első és egyetlen irodalmi vállalat, mely létrejövetelét a római senátusnak köszönte! Ugyanezen irányzat nyilatkozik egy még fontosabb ügyben, vagy inkább Róma életkérdésében, a telepítési rendszerben. Nem volt bölcsességre szükség, elég volt megemlékezni Róma első társadalmi válságának lefolyásáról, hogy átlássák, miszerint a földművelő-proletárság ellenében más komoly gyógyszer nem létezik egy nagymérvű és szabályozott kivándorlási rendszernél, amire Róma külviszonyai a legkedvezőbb alkalmat nyújtották. És a hatodik század végeig csakugyan az itáliai kisbirtok szakadatlan enyészetének új paraszttelkek folytonos alapítása által igyekeztek elejét

venni. Ez ugyan koránt sem történt oly mértékben, aminőben lehetett és kellett volna történnie; nem csak hogy a régi idők óta magánosok által elfoglalt uradalmi föld nem vonatott vissza, hanem még újonnan szerzett földek új occupatiója is megengedettetett és más igen fontos szerzemények, nevezetesen Capua területe, habár nem vettek is zsákmányul az occupatio elé, de nem is osztattak fel, hanem mint hasznothajtó uradalom, értékesítették. A földkiutalványozás ennek dacára áldásosan hatott, a szükölködők közül soknak nyújtott segílyt, reményt pedig valamennyinek. Luna alapítása (577) után azonban, kivéve

177.

Auxinum (Osimo) pirenaeusi gyarmatnak magában álló alapítását 597-ben, további földutalványozásoknak hosszú időn át nyomára sem akadunk. Ennek oka igen egyszerű. Miután a boiusok és apuaiak legyőzetése után Liguria kevésbé kecsegtető völgyein kívül a rómaiak Itáliában új területeket nem szereztek, nem létezett itt más felosztható terület, mint a bérbeadott vagy occupált uradalmi földek, melyekhez nyúlni az aristokratiának könnyen felfoghatólag ép oly kevés kedve volt most, mint háromszáz évvel ezelőtt. Az Itálián kívül szerzett területet kiosztásra bocsátani azonban politikai okokból nem látszott megengedhetőnek; Itáliának kellett az uralkodó országnak maradnia s a válaszfalnak az itáliai urak és a szolgáló tartománybeliek közt nem volt szabad leomlania. Ha a magasabb politika tekinteteit, vagy éppen a rendi érdekeket háttérbe szorítani nem akarták, a kormány nem tehetett egyebet, mint tétlenül nézni az itáliai parasztrend romlását; és így is történt. A tökepezések ezentúl is kibecsülték a kis birtokosokat javaikból, sőt, ha makacsokdtek, szántó földeiket adás vévesi okmány nélkül is elfoglalták, ami természetesen nem ment mindig jó sikerrel — s aminek legkedveltebb módja

157.

az volt, hogy a parasztnak, mialatt a harctéren állt, nejét és gyermekeit házából kilökték s őt a bevezézt tények elméletének segélyével bírták engedékenységre. A jószág-birtokosok szabad munkások helyett ezentúl is többnyire rabszolgákat használtak, már azért is, mert ezek nem voltak hadi szolgálatra beszólíthatók mint amazok, és ezáltal a szabad proletárságot a nyomornak ugyanazon színvonálára taszították le, melyen a rabszolgaság állt. A Siciliában rabszolga-kezek által termelt, potom áron adott búzával ezentúl is leszorították az itáliait a főváros piacáról, s az egész félszigeten megfosztották értékétől. Etruriában a régi benszülött arisztokratia, szövetkezve a római tőkepénzesekkel már 520-ban annyira vitte, hogy szabad paraszt 284. nem volt többé a tartományban. Bátran el lehetett mondani a főváros piacán, hogy az állatoknak meg van fekvő helyök, a polgároknak azonban nem maradt egyébök a levegőnél és napsugárnál s hogy azoknak, kik a világ urainak neveztetnek, nincs egy rög földjük, melyet a magokénak nevezhetnének. A római polgárság számlálási lajstromai commentárul szolgáltak az ily állításokhoz. A hannibáli háború végétől 595-ig a polgárok száma szakadatlanul 159. emelkedik, aminek oka leginkább az uradalmi földek szakadatlan és nagymérvű kiosztásában keresendő; az 595. év után azonban, melyben 328,000 fegyverfogható polgár számoltatott meg, szabályszerű apadásra találunk, a fegyverképes polgárok száma 600-ban 324,000-re, 607-ben 154. 147. 322,000-re, 623-ban 319,000-re rúgott, — ijesztő eredmény a teljes belső és külső békének e korában. Ha ez így tart tovább, a polgárság ültetvényesekre és rabszolgákra volt oszlandó és a római állam végre oda juthatott, hogy 181. mint a párthusok tették, a rabszolga-piacon vásárolja katonáit.

Igy álltak Róma kül- és belviszonyai, midőn az állam fennállásának hetedik századába lépett. Bárhová fordult a szem, visszaéléseken és hanyatláson akadt fenn; minden értelmes és jóakarátú ember előtt fel kellett ötlenie a kérdésnek, vajjon nem lehet-e ez állapotokon segíteni és javítani. Ilyenekben Rómában nem volt hiány; de a politikai és társadalmi reform nagy munkájának keresztül vitelére senki sem látszott hivatottabbnak, mint Aemilius Paullusnak kedvenc fia, a nagy Scipio fogadott unokája, ki annak dicsteljes afrikai melléknevét nemesak örökölte, hanem maga is kiérdemelte: Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (570—625). Úgy mint atyja, ő is mértékletes, minden ízében egészséges ember volt, testében sohasem beteg és mindig biztos a legközelebbi és szükséges elhatározásra nézve. Már ifjúkorában távol tartotta magát a politikai kezdők szokott üzelmeitől, az előkelő senátorok előszobáiban nem ácsorgott és törvényszéki declamációktól tartózkodott. Ellenben szerette a vadászatot, — tizenhét éves korában, miután a Perseus elleni hadjáratban apja vezérlete alatt kitüntetéssel részt vett, jutalmul ezért szabad vadászati jogot kért magának a makedóniai királyoknak négy év óta használatlan vadaskertjében — és szabad idejét legszívesebben tudományos és irodalmi élvezetekre fordította. Atyjának gondoskodása jókor beavatta azon valódi görög műveltségbe, mely felülemelte az embert a közönséges félműveltség ízetlen helleneskedésén; e római oly komolyan és igazságosan tudta méltányolni a jót és rosszat a görögségben s megjelenése oly nemes volt, hogy a keleti udvarokat, sőt még Alexandria gúnyolódni szerető népét is tiszteletre kényszerítette maga iránt. Hellenessége leginkább beszédének finom gúnyában és klasszikailag tiszta latinságában tűnt ki. Bár nem volt tulajdonképen író,

Reformcsz-
mék.

Scipio
Aemilianus.

184—129.

mégis feljegyezte politikai beszédeit, mint Cato — s a későbbi irodalmárok e beszédeket úgy mint fogadott nővéreknek, a Gracchusok anyjának leveleit a mintaszerű próza mesterművei gyanánt becsülték — és szerette a jobb görög és római irodalmárokat körébe vonni, mely plebejus társaságát természetesen rossz néven vették neki azon kollégái a senátusban, kik egyetlen kitüntetésként nemes származásukra valónak utalva. Erkölcsileg szilárd és megbízható ember lévén, szavában barát és ellenség megbízott; nem építkezett s nem üzérkedett és egyszerűen élt; de pénzügyekben nem csak becsületesen és önzetlenül, hanem egyszersmind oly gyöngédséggel és bőkezűséggel járt el, mely kortársainak kalmári szelleme előtt furcsának tűnhetett fel. Jeles katona és tiszt volt: az afrikai háborúból azon dicskoszorút hozta magával, mely azoknak szokott adatni, kik veszélyben forgó polgárokat saját életök kockáztatásával megmentenek, s a háborút, melynek kezdetén tiszt volt, mint hadvezér fejezte be; de valóban nagy feladatok megoldására, melyek hadvezéri ügyességét próbára tették volna, a körülmények nem adtak neki alkalmat. Scipio ép oly kevéssé volt geniális természet, mint apja — ezt mutatja már Xenophon, e józan katona és szabatos író iránti előszeretete is, — de derék és valódi férfi, ki a többieknél inkább látszott hivatva lenni organikus reformok által útját állni a megindult hanyatlásnak. Annál jellemzőbb, hogy ezt nem kísértette meg. Ahol és amint tehetett, ugyan segédkezet nyújtott a visszaélések meggátolására és beszüntetésére s nevezetesen a jogszolgáltatás javításán dolgozott. Lucius Cassius, egy derék, az ösök szigorú szellemével és becsületességével eltelt ember, leginkább az ő támogatása segélyével volt képes az optimaták legszenvedélyesebb ellenzése dacára keresztülvinni szavazási tör-

vényét, mely a titkos szavazást léptette életbe a néptörvényszékeken, melyek a büntető igazságszolgáltatásnak még mindig legfontosabb részét foglalták magokban. Ugyancsak ő, kinek semmi kedve nem volt a suhancok vádaskodásai-ban részt venni, érett korában maga az aristokratia legbü-nösebb emberei közül többet törvényszék elé idézett. Ugyane szellemtől áthatva, mint hadvezér, Karthágó és Numantia előtt az asszonyokat és papokat a táborból kikergette s a katonai csőcseléket ismét alája vetette a régi hadi fegyvelem vas hatalmának, mint censor (612) a csupaszállú jár-dataposók előkelő népsége közt rendet csinált s a polgár-ságot komoly szavakkal intette, hogy ragaszkodjék híveb-ben az ősök tiszteletreméltó erkölceihez. De senki, s ő maga legkevésbé élhetett csalódásban afelett, hogy a jog-szolgáltatás szigorúbbá tételével és az üdvös beavatkozás egyes eseteivel azon organikus bajok gyógyítása még csak meg sem volt kezdve, melyekben az állam szenvedett. Ezekhez Scipio nem nyúlt. Gaius Laeliusnak (consul 614), Scipio idősebb barátjának s politikai mesterének és bizal-mas emberének terve volt az el nem adományozott, de egyelőre elfoglalt itáliai uradalmi földek lefoglalását indít-ványozni s annak felosztása által nyújtani segílyt a szem-mel láthatólag enyésző itáliai parasztságnak; de midőn látta, mily vihart keltene ezáltal maga ellen, felhagyott szándékával s ettől fogva „az okosnak“ neveztetett. Scipio is így gondolkozott. Teljesen át volt hatva a baj nagyságá-nak tudatától, és ahol az csak önmagára nézve járt kockáz-tatással, tekintet nélkül a személyekre, tiszteletet érdemlő bátorsággal támadott és győzött; de meg volt győződve arról is, hogy az országon csak oly forradalom árán lehet segíteni, minő a negyedik és ötödik században fejlődött ki a reform kérdéséből és ő, okkal vagy ok nélkül, a gyógy-

142.

140.

szert rosszabbnak tartotta a betegségnél. Így állt barátainak kis csoportjával közepén, egyfelől az aristokraták közt, kik sohasem bocsátották meg neki, hogy a cassiusi törvényt támogatta, másfelől a demokraták közt, kiknek szintén nem tett és nem akart eleget tenni; életében magára hagyatva, halála után mindkét párt által ünnepeeltetve, hol mint az arisztokratia előharcosa, hol mint a reform előmozdítója. Az ő koráig a censorok, hivatalból kilépésök alkalmával arra kérték az isteneket, adjanak az államnak nagyobb hatalmat és dicsőséget; Scipio mint censor, azért imádkozott, hogy legyenek kegyesek az államot fenntartani. E fájdalmas fohászban benne van egész politikai hitvallása.

Tiberius
Gracchus.

163—133.
177. 163.
169.

De midőn az, ki a római hadsereget mély sülyedéséből győzelemre vezette, bátorságát veszté, egy még mit sem tett ifjú fel mert lépni Itália megszabadítójaként. Neve Tiberius Sempronius Gracchus volt (591—621). Hasonnevű atyja (consul 577. 591; censor 585) valódi példányképe volt egy római arisztokratának. Aedilisi játékainak ragyogó, de a függő községek terheltetésével kiteremtett pompája a senátus részéről súlyos és megérdemlett megrovást vont fejére; míg másfelől beavatkozása által a vele személyes ellenségeskedésben álló Scipiók ellen sajnos pörbe, lovagias szellemének és kétségkívül egyúttal rendi önérzetének; a szabadon bocsátottak elleni erélyes fellépése által censorsága korában, conservatív gondolkozásának adta bizonyítékát és mint az Ebro-tartomány helytartója, vitézsége és mindenekfelett igazságossága által a haza körül maradandó érdemeket szerzett magának s egyúttal a meghódított nemzet szívében állandóan tisztelet és szeretet tárgyává tette nevének emlékezetét. — Anyja, Cornélia, a zámai győzőnek volt leánya, ki eddigi ellenségét épen

ama nemes lelkű beavatkozása folytán választotta vejévé; ő maga nagy műveltségű, kiváló asszony, ki nálánál sokkal idősebb férjének halála után Egyiptom királyának kezét visszautasította és három megmaradt gyermekét férjének és atyjának emlékezetében nevelte. A két fiú közül az idősebbik, Tiberius jó és erkölcsös lelkületű, szelíd tekintetű és nyugodt természetű ifjú volt és inkább bármi egyébre látszott hivatottnak, mint a tömegek izgatására. Minden viszonyai és nézetei által a Scipiók köréhez tartozott, melynek finom görög és nemzeti műveltségében testvéreivel együtt osztozott. Scipio Aemilianus unokabátyja s egyúttal nővérének férje volt; Tiberius, tizennyolc éves korában, alatta vett részt Karthágó ostromában, és érdemelte ki vitézsége által a szigorú hadvezér dicséretét és szerzett hadi kitüntetések. Hogy a jeles fiatal ember azon nézeteket az államnak főben és tagjaiban való hanyatlása felett, melyeket e kör táplált, nevezetesen az itáliai parasztság felsegélésének eszméjét az ifjúság egész hevével és szigorúságával magáévá tette s még fokozta, az könnyen felfogható; hiszen csupán a fiatal emberek tartották Laeliust, amiért reformeszméinek megvalósítása előtt meghátrált, „okos“ helyett gyöngének. Appius Claudius, a volt consul (611) és censor (618), a senátus legtekintélyesebb embereinek egyike, azon erőszakos szenvedélyességével, mely örökségként szállt a Claudiusok nemzetségében apáról fiúra, róttá meg a Scipiók körét, amiért az uradalmak felosztásának tervét oly gyorsan elejtette, és úgy látszik, annál nagyobb elkeseredéssel, mert a censorságra törekvése alkalmával személyes összeütközései voltak Scipio Aemilianussal. Ugyanígy nyilatkozott az ekkori fő pontifex, Publius Crassus Mucianus, ki mint ember és mint jogtudós a senátusban úgy mint a népnél köztiszteletben

állott. Sőt még testvére, Publius Mucius Scaevola, a tudományos jogtudomány megalapítója Rómában, sem látszott idegenkedni a reformtól, és szava annál nyomatékosabb volt, mert ő bizonyos tekintetben a pártokon kívül állt. Igy gondolkozott Quintus Metellus is, Makedónia és az achaiok legyőzője, ki azonban hadi tetteinél még nagyobb tiszteletben állott azért, mert úgy családi mint nyilvános életében példányképe volt a régi szigornak és erkölcsöknek. Tiberius Gracchus közel állt ez emberekhez, nevezetesen Appiushoz, kinek leányát ő maga, és Mucianushoz, kinek leányát öcsse bírta nőül; nem volt csoda, hogy feltámadt benne a gondolat, ismét napirendre hozni a reform tervét, amint oly állásra vergődhetik, mely alkotmányos jogot ad neki a kezdeményezésre. Személyes indokok e szándékában megerősíthették. Azon békeszerződés, melyet Mancinus 617-ben a numantiaiakkal kötött, tulajdonképen Gracchusnak műve volt; s az, hogy a senátus e szerződést megsemmisítette, hogy a hadvezér emiatt az ellenségnek kiszolgáltattatott és hogy Gracchus a többi főbb tisztekkel csak az által menekült meg ugyane sors elől, hogy magasabban állt a polgárság kegyében, ez a fiatal, becsületes és büszke férfit nem bírhatta mérsékeltebb gondolatokra az uralkodó aristokratia irányában. Azon hellen rhetorok, kikkel szeretett bölcsekedni és politizálni, a mytilenaei Diophanes, a kymaei Gaius Blossius, még táplálták lelkében azon eszményeket, melyeken csüggött; midőn szándéka tágabb körben ismertté lett, mindenfelé helyeslésre talált és nem egy nyílt falragasz szólította fel az afrikainak unokáját, ne feledkezzék meg a szegény népről, Itália megmentéséről.

137.

134.

Gracchus
tribúnusága.

Tibérius Gracchus 620. december 10-én vette át a néptribúnuságot. Az eddigi rossz kormányzat borzasztó következményei, a polgárság politikai, katonai, gazdasági és

erkölcsi hanyatlása épen akkor leleplezve, nyíltan álltak mindenek szeme előtt. Ez évnek két consula közül az egyik sikeretlenül harcolt Siciliában a fellázadt rabszolgák ellen, a másik pedig Scipio Aemilianus, hónapok óta egy kis spanyol vidéknek nem meghódításával, hanem elnyomásával volt elfoglalva. Ha volt még különös felszólításra szükség arra, hogy Gracchus határozata ténynyé váljék, ez meg volt ezen állapotokban, melyek minden hazafi lelkét kimondhatatlan aggodalommal töltötték el. Ipja támogatását ígerte neki szóval és tettel, és ugyanezt várhatta a jogász Scaevolától is, ki kevéssel előbb a 621. évre consullá választatott. Gracchus tehát rögtön hivatalba lépése után egy szántóföld-törvény kibocsátását indítványozta, mely bizonyos értelemben nem volt egyéb, mint a város 387. évében hozott licinius-sextiusinak megújítása. E törvény elrendelte, hogy minden occupált és a bírlalók által bérfizetés nélkül használt állami földek — a bérbeadottakra, mint például Capua vidékére, a törvény ki nem terjeszkedett — az állam által visszavétessenek, azon megszorítással azonban, hogy minden elfoglaló a maga számára 500, és minden fia számára 250, de egészben véve 1000-nél nem több holdat állandó és biztosított birtokul megtarthasson vagy ehelyett földben való kárpótlást igényelhessen. Netaláni, az addigi bírlalók által eszközölt javításokért, mint házakért és ültetvényekért, úgy látszik, kártérítést engedélyezett. Az ekként visszafoglalt uradalmi föld osztassék fel 30 holdas részletekre s ezek részben polgárok, részben itáliai szövetségesek közt osztassanak fel, nem szabad tulajdonul, hanem elidegeníthetlen örökbérletül, melynek bírlalói kötelezzék magokat, hogy a földet mezei gazdálkodásra használják és érette mérsékelt évi bért fizetnek az állami pénztárba. Egy három emberből álló collé-

133.
Szántóföld-
törvény.
367.

gium, kik a község rendes és állandó hivatalnokainak tekintettek és évenként a népgyűlés által választattak, bízott meg a lefoglalás és felosztás munkájának keresztül vitelével, amihez később még azon fontos és sok nehézséggel járó feladat járult, hogy jogilag meg kellett állapítania, mi uradalmi föld és mi magán tulajdon. A földkiosztás eszerint állandóan eszközendőnek és az összes reászoruló osztályra kiterjeszkedőnek terveztetett; ami mellett természetesen feltételeznünk kell, hogy azon esetre, midőn a nagy terjedelmű és nehezen tisztába hozható itáliai uradalmak már szabályozva lesznek, további rendszabályokra nyílt kilátás, például arra, hogy a kiosztó férfiaknak az állami pénztárból évenként bizonyos meghatározott összeg utalványoztassék újonnan kiosztandó itáliai földbirtokok vásárlására. A licinius-sextiusi törvényhez hasonlítva a semproniusi szántóföld-törvényben új volt egyfelől az örökség útján birtokba jutott bírlalók javára szolgáló záradék, másfelől azon örökbérleti minőség és elidegeníthetlenség, melyet az új telkekre nézve javaslatba hozott, végre és mindenek felett azon állandó végrehajtó hatóság, melynek hiánya a régi törvényben fő oka volt annak, hogy annak nyomatékos gyakorlati alkalmazása elmaradt. — A nagy földbirtokosoknak, kiknek most úgy, mint három század előtt, főképviselőjük a senátus vala, ezzel a háború meg volt izenve, és régóta először történt, hogy egyes hivatalnok komoly ellenzéket csinált az aristokratikus kormánynak. Ez elfogadta a harcot és pedig azon, ily esetekben hagyományossá lett módon, hogy a hivatalnoki kar túlkapásait önmaga által igyekezett ártalmatlanná tenni. Gracchusnak egyik társa, Marcus Octavius, elszánt, és az indítványozott uradalmi törvény célszerűtlenségéről komolyan meggyőződött férfi, felszólalt ellene, midőn azt szavazás

alá kellett volna bocsátani, amiáltal az indítvány az alkotmány értelmében megbukott. Erre Gracchus viszont az államügyek és a jogszolgáltatás menetét akasztotta meg és lepecsételte a közpénztárakat; és ezt eltűrték, — a dolog kellemetlen volt ugyan, de az évnek végre is el kellett múlnia. Gracchus, nem tudva mit tegyen, törvényét másodszer is szavazásra bocsátotta, Octavius természetesen ismét előállt vetojával, és társának s addig barátjának esdeklő kérésére, ne tegye lehetetlenné Itália megmentését, alkalmasint azt felelte, hogy épen afelett, mikép lehet Itáliát megmenteni, vannak eltérő véleményben, és hogy alkotmányos joga, melynél fogva társának indítványa ellen vetojával élhet, minden kétségen felül áll. A senátus most megkíséرتette elfogadható visszavonulási utat nyújtani Gracchusnak: két consuláris felszólította őt, tárgyalassa tovább az ügyet a curiákban, s a tribún mohón kapott a tanácson. Ez ajánlatba bele igyekezett magyarázni azt, hogy a senátus ezzel az uradalmak felosztásába elvileg beleegyezett; de a tanács nem ezt jelentette, és a senátus sem volt hajlandó ez ügyben bármit is engedni; a tárgyalások eredménytelenül végződtek. Az alkotmányos eszközök készlete ezzel ki volt merítve. Hajdanában a rómaiak ily körülmények közt, kitartásukat el nem veszítve, a tett indítványt ezen évre pihenni hagyták, de minden következő évben megújították mindaddig, míg a követelés komolysága és a közvélemény nyomása meg nem törték az ellenállást. Most minden gyorsabban ment. Gracchus úgy látta, hogy azon ponton áll, hol kénytelen vagy egyáltalában lemondani a reformról vagy megkezdeni a forradalmat; és ez utóbbit cselekedte, midőn azon kijelentéssel lépett a polgárság elé, hogy vagy neki vagy Octaviusnak ki kell lépnie a tribúnok collégiumából, és ettől azt követelte,

engedje meg, hogy a polgárok szavazzanak afelett, melyiket akarják kettőjük közül elbocsátani. A hivatalból való letétel a római alkotmány szerint jogilag lehetetlen dolog volt; Octavius természetesen megtagadta beleegyezését ez indítványtól, mely a törvényeket s őt magát is gúny tárgyává tette. Erre Gracchus félbenszakította az alkudozást társával és azon kérdéssel fordult az összegyűlt tömeghez, ha valjon azon néptribún, ki a nép ellen cselekszik, nem vesztette-e el már ezáltal hivatalát; és a gyűlés, mely már rég megszokta igent mondani minden elébe terjesztett indítványra és mely legnagyobb részben a vidékről becsődült és a törvény keresztül vitelében személyesen érdekelt földművelő proletárságból állt, szinte egyhangúlag igennel felelt reá. Marcus Octavius, Gracchus parancsára, a törvényszéki szolgák által eltávolított a tribúnok padjáról, mire a szántóföld-törvény általános örömjongás közt elfogadtatott és az első földkiosztó férfiak megválasztottak. A nép szavazatai a törvény kezdeményezőjére, ennek még csak húsz éves öccsére Gaiusra, és ipjára Appius Claudiusra estek. E családi választás még inkább növelte az aristokratia elkeseredését. Midőn az új hivatalnokok szokás szerint a senátushoz fordultak, hogy tőle berendezési és napi dijaik utalványozását kinyerjék, a senátus amazt megtagadta tőlök, ennek fejében naponkénti 24 asst (10 garas) utalványozott nekik. A vizály mind nagyobb mérveket s mind gyűlöletesebb és személyeskedőbb jelleget öltött. Az uradalmak elhatárolásának, lefoglalásának és felosztásának nehéz és bonyolódott munkája minden polgárközségbe, sőt még a szövetséges itáliai városokba is bevitte az egyenetlenséget. Az aristokratia nem csinált titkot belőle, hogy a törvényt talán el fogja tűrni, mert kénytelen vele, de hogy a hivatlan törvényhozó nem fog bosszúja

elől megmenekülni; és Quintus Pompeiusnak azon kijelentése, miszerint ő Gracchust ugyanazon napon, melyen a tribúnuságról lelép, vád alá fogja fogatni, korántsem volt legveszedelmesbike azon fenyegetődzéseknek, melyek a tribún ellen irányultak. Gracchus, valószínűleg joggal, veszélyeztetve hitte személyes biztonságát és nem jelent meg többé a piacon 3—4000 emberből álló kíséret nélkül, ami miatt a senátusban keserű szemrehányásokat kellett hallania Metellustól, ki a reformtól, magában véve, nem idegenkedett. Egyáltalán, ha Gracchus azt hitte, hogy szántóföld-törvényének keresztül vitele által műve be van fejezve, most át kellett látnia, hogy ezzel csak meg volt kezdve. A „nép“ hálaára volt kötelezve iránta; de azért ő el volt veszve, ha más nem védte többé a népnek ezen hálájánál, ha nem tudta magát rá nézve nélkülözhetlenné tenni, és ha nem sikerül új és mind messzebbre ható indítványok által szakadatlanul új és új érdekeket és reményeket kötnie saját személyéhez. Pergamon utolsó királyának végrendelete által épen ekkor jutottak a rómaiak az Attalidák birodalmának és vagyonának birtokába; Gracchus a nép előtt indítványozta, hogy a pergamoni kincstár tartalma az új földbirtosok közt a szükséges beruházások költségeinek fedezésére osztassék fel, és ellentétben a fennálló szokással, általjában jogot követelt a polgárságnak arra, hogy az új tartomány felett végleg határozhasson. Állítólag további népszerű törvények indítványozására is készült, a szolgálati idő megrövidítéséről, a provocatio jogának kiterjesztéséről, a szenátorok azon előjogának eltörléséről, mely szerint ők kizárólag működtek mint polgári esküdtek, sőt még az itáliai szövetségeseknek a római polgárság kötelékébe való felvételéről is; mennyire terjedtek tervei a valóságban, háttározottan meg nem mondhatjuk, bizonyos csak az, hogy

Törekvése a második tribúnuságra.

Gracchus abban látta egyedüli menekvését, ha azon hivattal, mely őt megvédte, a polgárság által a második évre is felruháztatik, és hogy, hivataloskodásának ez alkotmányellenes meghosszabbítását kieszközlendő, további reformokat helyezett kilátásba. Amíg kezdetben önmagát kockáztatta az állam megmentéseért, most már a közjót kellett kockára tennie, hogy önmagát megmenthesse. A kerületek összegyűltek, hogy a következő évre a tribúnokat megválasszák és az első osztályok Gracchusra adták szavazataikat; de az ellenpárt, kifogásaival legalább annyiban győzött, hogy a gyűlés eredmény nélkül feloszlattatott s az ügy eldöntése másnapra halasztatott. E napra Gracchus mozgásba tett minden eszközt, jót s rosszat egyiránt: gyászruhában jelent meg a nép előtt és pártfogásába ajánlta kiskorú fiát; azon esetre, ha a választás beavatkozás által ismét megzavartatnék, készülteket tett rá, hogy az aristokratia pártját erőszakkal elűzhesse a capitoliumi templom előtt levő gyülekező helyről. Igy virradt fel a választás második napja; a szavazás épen úgy ment, mint az első napon, de a beavatkozás szintén nem maradt el; a zenebona megkezdődött. A polgárok szétoszlottak; a választó gyűlés tényleg eloszlott; a capitoliumi templom bezáratott; a városban majd azt beszéltek, hogy Tibérius valamennyi tribúnt letett hivatalából, majd hogy el van határozva hivatalát újonnan való megválasztás nélkül is tovább viselni. A senátus a hűség templomában, Jupiter templomának tőszomszédjában összeült; az ülésben Gracchus legelkeseredettebb ellenfelei vitték a szót; midőn Tibérius kezét homlokához emelte, hogy a vad zsvajban tudtára adja a népnek, miszerint életét fenyegetik, azt mondták, arra szólítja fel a tömeget, hogy ékesítse fel homlokát a királyi koronával, Scaevola consultól követel-

Gracchus
halála.

ték, ölesse meg azonnal a hazaárulót; midőn e mérsékelt ember, ki magának a reformnak épen nem volt ellensége, az ép oly oktalan, mint barbár követelést méltatlankodva visszautasítá, a consuláris Scipio Nasica, e makacs és szenvedélyes aristokrata elvtársait felszólította, hogy fegyverkezzenek fel ahogy tudnak és kövessék őt. A vidékiekből alig jött be valaki a választásra, s a városi népség, midőn az előkelő urakat széklábakkal és bunkós botokkal kezökben, haragos tekintettel maga felé rohanni látta, ijedten szétfutott; Gracchus kevesek által kísérve, megkísérté a menekülést. De futása közben a Capitol lejtőjén elesett, és a dühöngők egyike — Publius Satureius és Lucius Rufus vitáztak utóbb egymással e hóhéri tett dicsősége felett — a hét király szobra előtt, szemben a hűség templomával, bunkósával halántékon ütve, megölte; s vele együtt halt háromszáz ember, de egy sem vasfegyver által. Este a holttestek a Tiberisbe dobattak; hiába kérte Gaius, engedjék meg neki bátyját eltemethetni. Ilyen napja Rómának még nem volt. A pártoknak egy századnál hosszabb vizsgálódása az első társadalmi válság alatt, nem vezetett oly katastrófára, minővel a második kezdődött. Az aristokratia jobb része is megborzadhatott a történetek felett, de meghátrálnia többé nem lehetett. Csak kettő közt volt választása, vagy zsákmányul vetni a tömeg bosszúja elé a legmegbízhatóbb párthívek nagy részét, vagy a felelősséget e gatzettért az összes rendre hárítani; s az aristokratia ez utóbbit cselekedte. Hivatalosan megmaradtak amellett, hogy Gracchus a korona után törekedett és e legújabb bünt azzal igazolták, mely egykor, régen Ahalán követetett el; sőt a további vizsgálatra Gracchus büntársai ellen egy különös bizottságot küldtek ki, és e bizottság elnökének, Publius Popillius consulnak gondoskodnia kel-

132. lett róla, hogy egy csomó apró emberre kimondott verítélet utólag mintegy jogi bélyeget nyomjon a Gracchuson elkövetett vértettre (622). Nasica, ki ellen minden többieknél inkább lihegett a tömeg bosszút, s kinek legalább volt annyi bátorsága, hogy tettét a nép előtt nyíltan bevallotta és védelmezte, megtisztelő ürügyek alatt Ázsiába küldetett,
130. s kevéssel utóbb (624), távolléte alatt a fő pontifexséggel ruháztatott fel. Ebben a mérsékelt párt sem vált el társaitól. Gaius Laelius részt vett a Gracchus-pártiak elleni vizsgálatban; Publius Scaevola, ki a gyilkosságot meggátolni igyekezett, azt utóbb a senátusban védelmezte; Scipio Aemilianus, midőn Spanyolországból visszatérvén
132. (622). felszólíttatott, jelentené ki nyilvánosan, ha helyesli-e sógorának megöletését vagy nem, azon, legalább kétértelmű választ adta, hogy, amennyiben a korona után törekedett, joggal öletett meg.

Az uradalmi
kérdés magá-
ban véve.

Kisértsük meg, véleményt alkotni magunknak e következménydús eseményekről. Oly hivatalnoki collegium felállítása, melynek feladata a parasztság számának folytonos csökkenését új kis telkeknek államköltségen való folytonos alakítása által meggátolni, természetesen nem volt egészséges nemzetgazdasági állapotoknak jele, de a létező politikai és társadalmi viszonyok közt célszerű rendszabály vala. Az uradalmak felosztása továbbá, magában véve nem volt politikai pártkérdés; az utolsó talpalatnyi földig keresztül volt vihető anélkül, hogy a fenálló alkotmányt megváltoztatta, s az aristokratia uralmát bármiképp megíngatta volna. Ép oly kevéssé lehetett szó ez ügyben jogsérelemről. Az elfoglalt területeknek általánosan elismert tulajdonosa az állam volt; a bírlaló, mint csupán túrt birtokos, rendszerint még a jóhizemű tulajdoni birtoklást sem igényelhetette magának, s ahol ezt kivételképp megte-

hette, ott az szólt ellene, hogy a római országos jog szerint az állammal szemben nem volt helye az elévülésnek. Az uradalmak felosztása a tulajdoni jognak nem megszüntetése, hanem gyakorlása volt; minden jogász megegyezett annak formaszertinti jogossága felett. De az, hogy az uradalmak felosztása sem a fennálló alkotmányon nem ütött csorbát, sem jogsérelmet nem foglalt magában, politikailag még korántsem igazolta a kísérletet: az állam e jogi igényeinek ez időben való érvényesítésére. Az, ami napjainkban felhozatik, ha valamely nagy földesúr, őt jogilag megillető, de tényleg évek hosszú során át szünetelt igényeit egyszerre, egész terjedelmökben érvényesíteni kezdi, ugyanannyi, sőt még több joggal volt a Gracchus-féle rogatio ellen felhozható. Tagadhatatlan volt, hogy ezen occupált uradalmak, részben háromszáz év óta örökölhető magánbirtokban voltak, az állam telektulajdona, mely természeténél fogva egyáltaljában könnyebben elveszti magánjogi jellegét, mint az egyes polgáré, e jószágokra nézve úgy szólván elenyészett, s azok mostani birtokosai egytől-egyig vétel, vagy másnemű terhes szerzés útján jutottak a birtokokhoz. Bármit mondtak is a jogászok, az üzletemberek szemében e rendszabály a nagy földbirtokosok kisajátítása volt a földművelő proletárság javára; s a valóságban, másnak azt államférfiak sem tekinthették. Hogy Cato korának vezéreibei is ekként itéltek e kérdésben, igen világosan mutatja az, mikép jártak el egy hasonló esetben, mely korokban fordúlt elő. Capuának és a szomszéd városoknak 543-ban uradalommá nyilvánított területe, a bekövetkezett zavaros időkben tényleg magánbirtokba ment át. A hatodik század utolsó éveiben, midőn a kormány sok tekintetben, különösen Cato befolyása által ösztönöztetve, ismét szorosabbra vonta a kormányzat gyeplőit, a polgárság elhatá-

172. rozta, hogy a campániai területet ismét visszaveszi és az államkincstár javára bérbe adja (582). E birtok egy, nem előleges felszólítás, hanem legfeljebb a hatóságok elnézése által igazolt, és sehol egy emberkornál sokkal hosszabb ideig nem folytatott occupáción alapult; s a bírlalók mégis csak bizonyos kárpótlási összeg fejében tétettek ki a birtokból, melyet a senátus megbízásából Publius Lentulus 165. városi praetor szabott meg (189 körül). Kevesebb szó fér talán, de azért fér ahoz is, hogy az új földrészletek örök-bérleti minőséggel ruháztattak fel és elidegeníthetlenné nyilvánítottak. A forgalomszabadság körüli legszabadelvűbb vezérelvek tették nagygyá Rómát és a római intézmények természetével sehogysem egyezett meg az, miszerint ez új parasztok felülről reákényszerítették, hogy telköket bizonyos meghatározott módon műveljék, s hogy a telekre nézve a visszavásárlási jog és mindazon megszorító rendszabályok, melyek a forgalom szabadságának korlátozásával járnak, megállapítottak. — El kell ismerni, hogy e kifogások a semproniusi szántóföld-törvény ellen, eléggé súlyosak. És még sem döntök. Az uradalmak birtokosainak ama tényleges kisajátítása kétségkívül nagy baj volt; de mégis az egyetlen eszköz, melylyel legalább jó időre elejét lehetett venni egy még nagyobbak, mely az államot egyenesen megsemmisítendő volt, az itáliai parasztrend vesztének. Ez megmagyarázza, miért helyeselték és kíván-

*) E tényt, melyet eddig csak részben és csak Ciceróból (*de l. agr.* 2, 31, 82: v. ö. Liv. 42, 2, 19) tudtunk, most Licinianus töredékei (4. l.) lényegesen kiegészítik. A két adat abba foglalandó össze, hogy Lentulus a bírlalókat egy, általa meghatározott kárpótlási összeg fejében kisajátította, a valódi földbirtokosokkal azonban nem ment semmire, miután ezeket kibecsülni joga nem volt, földjeiket eladni pedig nem voltak hajlandók.

ták az uradalmak felosztását magában véve, még a conservatív párt legkitünőbb és leghazafiasabb emberei is, élökön Gaius Laeliusszal és Scipio Aemilianusszal. De míg Tiberius Gracchus kitűzött célját az előre látó hazafiak nagy többsége helyesnek és üdvösnek ismerte el, az út, melyen azt elérni törekedett, nem talált és nem találhatott helyeslésre egyetlen egynél sem a nevezetesebb hazafiak közül. Rómát ez időben a senátus kormányozta. Aki valamely közigazgatási rendszabályt a senátus többségének ellenére vitt keresztül, az forradalmat csinált. Midőn Gracchus az uradalmi kérdést a nép elé terjesztette, forradalmi ellentétbe állt az alkotmány szellemével; és forradalom volt az alkotmány betűje ellen is, midőn az állami gépezet correctivumát, melynek segélyével a senátus a kormányzásába való beleavatkozást alkotmányos úton megghiúsíthatta, a tribúni intercessiót, társának alkotmányellenes és méltatlan sophisticával igazolt letétele által nem csak a jelenben, hanem örök időkre megsemmisítette. De azért nem ebben rejlik Gracchus eljárásának erkölcsi és politikai visszássága. A történetnek nincsenek paragraphusai a felségárulás számára; aki az államban egy hatalmi tényezőt küzdelemre szólít a másik ellen, kétségkívül forradalmár, de lehet egyszerismind előrelátó és dicséretre méltó államférfi. A gracchusi forradalom fő hibája egy, többnyire észre sem vett tényben: az akkori polgárgyűlések szervezetében rejlik. Spurius Cassius és Tiberius Gracchus szántóföld-törvényeinek a földologra nézve tartalmuk és céljok ugyanaz volt; s a két ember kezdeményezése mégis ép annyira különbözött egymástól, amennyire az egykori római polgárság, mely a volsk zsákmányon a latinokkal és hunicusokkal osztozott, különbözött a mostanitól, mely Ázsiát és Afrikát tartományaivá tette. Amaz városi község volt, mely

Az uradalmi kérdés a polgárság előtt.

összegyűlhetett és együtt cselekedhetett; ez nagy államot képezett, melyben, ha hozzátartozói egy és ugyanazon ösgyűlésben összejöttek és e gyülekezet határozatot hozott, az eredmény ép oly gyászos lett mint nevetséges. Itt megboszszulta magát az ókori politika azon alaphibája, melynél fogva a városi alkotmányról sohasem haladt elő tökéletesen az államira, vagy ami ezzel egyre megy, az ösgyűlések rendszeréről a képviseleti rendszerre. Róma souverain gyűlése az volt, ami Anglia souverain gyülekezete lenne, ha a képviselők helyett Anglia valamennyi választója akarna parlamentté összeülni: nyers tömeg, melyet minden érdek és minden szenvedély magával ragadt, s melyben az értelmiség nyomtalanul eltűnt; tömeg, mely sem a viszonyokat áttekinteni, sem még saját emberségéből magát elhatározni sem volt képes; és ami fő, oly tömeg, melyben, kevés esetek kivételével, néhány száz vagy ezer a főváros utcáin véletlenül összezsúfolt ember szavazott és cselekedett a polgárság nevében. A polgárságot a kerületekben úgy mint a századokban, tényleges képviselői rendszerint ép oly kielégítőleg képviselték, mint a curiákban azon harminc törvényszéki szolga, kik ezekben jogilag annak képviselőjeként szerepeltek; és valamint az úgynevezett curia-végzés nem volt egyéb azon hivatalnok végzésénél, ki a törvényszéki szolgákat összehívta, azonképen e korban a tribus és a centuria határozata nem volt lényegében más, mint az indítványozó hivatalnoknak határozata, melyet néhány kész köteles élő szavazógép igenje helyben hagyott. Míg azonban e szavazógyűlésekben, a comitiumokban, bármily kevésbé vették is komolyan a megszabott qualificációt, egészben véve mégis csak polgárok jelentek meg, addig a pusztá népgyűlésekben, a contiókban helye és ordítási joga volt mindenkinek, akinek csak két keze s

két lába volt, egyiptomiaknak és zsidóknak, utcagyerköknek és rabszolgáknak egyiránt. A törvény szemében az ily meeting ugyan semmi jelentőséggel nem bírt; nem szavazhatott és határozatot nem hozhatott. Tényleg azonban uralkodott az utcán s az utcák véleménye már hatalommá lett Rómában, és már nem volt közönyös dolog, valjon e sivár tömeg hallgat-e vagy ordít, ha valamit közölnek vele, valjon tapsal és örömjajjal, vagy fütytyel és vonítással fogadja-e a szónokot. Kevés embernek volt annyi bátorsága, mint Scipio Aemilianusnak, ki midőn a tömeg őt sógora halála felett tett nyilatkozata miatt kipisszegte, rákiáltott: nektek pedig, kiknek Itália nem anyja, hanem mostoha anyja, nektek a dolgotok hallgatás! és midőn még zajosabban zúgolódtak, hozzá tette: csak nem gondoljátok, hogy félni fogok azoktól feloldozva, kiket bilincsre fűzve küldtem a rabszolgavásárra? — Elég baj volt már az is, hogy a comitiumok megrozsdásodott gépezetét választásokra és törvényhozásra használták fel. De e tömegeknek, közvetlenül a comitiumoknak, és tényleg a contióknak is, beavatkozást engedni a közigazgatásba s emellett a senátus kezéből kicsavarni az eszközt ily beavatkozások elhárítására; megengedni, hogy ez úgy nevezett polgárság közöltségen szántóföldeket szavazzon meg önmagának minden hozzávalóval együtt, — mindenkire nézve, kinek a viszonyok és a proletárságra gyakorolt befolyása folytán módjában volt néhány órán át uralkodni az utcán, lehetővé tenni azt, hogy terveire a souverain népakarat törvényes bélyegét ráüsse: ez nem kezdetét, hanem végét jelentette a nép szabadságának, s ezzel Róma nem a demokratiához jutott el, hanem a monarchiához. Ez okból az előbbi korszakban Cato és elvtársai az ily kérdéseket soha sem terjesztették a polgárság elé, hanem csupán a senátusban

232.

tárgyalták. Ez okból tekintik Gracchus kortársai, a Scipio-kör tagjai az 522-iki flaminiai szántóföld-törvényt az első lépésnek ama végzetes úton, mely Róma nagyságának hanyatlását jelenti. Ezért ejtették el ugyanezek az uradalmak felosztásának kezdeményezőjét és tekintették borzasztó végét mintegy védtöltésnek netaláni hasonló kísérletek ellen a jövőben, mialatt az általa keresztül vitt uradalmi felosztáshoz magok is teljes erélyökkel ragaszkodtak s azt felhasználták: — oly nyomoruságos állapotok uralkodtak Rómában, hogy becsületes szándékú hazafiak kénytelenek voltak azon visszataszító tettetésre vetemedni, mely a bűnöst kárhoztatja, de bűnének gyümölcseit szedi. Ez okból Gracchus elleneinek bizonyos értelemben igazuk is volt, midőn őt azzal vádolták, hogy a koronára törekszik. Hogy e gondolattól ő maga, valószínűleg, idegen volt, az inkább új vádul szolgál ellene, semmint igazolásául. Az aristokratikus kormányzat minden tekintetben oly romlás-hozó volt, hogy azon polgár, ki képes lett volna a senátust megbuktatni s annak helyét elfoglalni, talán többet használta, mint ártott volna a közügynek. De ily merész játékot Tiberius Gracchus nem űzött; ő középszerű tehetségű, teljesen jóakarátú conservatív hazafi volt, ki maga sem tudta, mibe fogott belé, ki a csőcseléket zudította fel azon hitben hogy a népet szólítja fel és a korona után törekedett anélkül hogy maga tudna róla valamit, mígnem a dolgok kérelhetlen logikája ellenállhatlanul rászorította a demagogiai tyrannis útjára, mígnem a családi bizottság, a közpénztárakba való beavatkozás, a szükség és kétségbeesés által kisajtolta további „reformok“, az utcai testőrsereg és az utcai küzdelmek benne, úgy a maga mint mások szemében mindinkább felül kerítették a szájalomra méltó bitorlót, s mígnem végre a forradalom fékvesztett szellemei

Eredmények.

gyöngé felidézőjüket megragadták és elnyelték. Azon becs-
telen mérsárlás, melyben végét érte, megbélyegzi önmagát,
amint megbélyegzi azon nemes csöcseléket, mely azt elkö-
vette; de a vértanúság azon dicsfénye, melylyel Tiberius
Gracchus nevét körülvette, miként rendesen, úgy ez eset-
ben sem illette meg azt, akinek jutott. Kortársainak leg-
jobbjai másként itéltek. Scipio Aemilianus, midőn a kata-
strófát neki hírül hozták, Homér szavaival felelt rá:

„Igy vesszen mindaz, ki hasonló dolgokat mívelt!”

és midőn Tiberius ifjabbik testvére hasonló módon készült
fellépni, saját anyja írta neki: „, tehát házunkban az örült-
ség sohse érjen véget? hol lesz itt a határ? nincs-e már
elég okunk szégyelni magunkat afelett, hogy az államot
zavarba s rendetlenségbe döntöttük?“ Nem az aggódó
anya szól e sorokban, hanem Karthágó meghódítójának
leánya, kire nézve volt még nagyobb veszély is, mint gyer-
mekeinek halála.

III. FEJEZET.

A forradalom és Gaius Gracchus.

Az osztó
bizottság.

131. Tiberius Gracchus halva volt; de művei: a földkiosztás és a forradalom túléltek. Szemben a nyomorgó földművelő proletársággal a senátus merhetett egy embert meggyilkolni, de nem merhette e gyilkosságot a semproniusi szántóföld-törvény eltörlésére felhasználni; a pártszenvédély amaz örült kitörése magát a törvényt inkább még megerősítette, mintsem megingatta. Az arisztokrátiának a reformokra hajlandó része, mely nyíltan előmozdította az uradalmak felosztását, élén Quintus Metellusszal, ki éppen ez időtájt (623) censor volt, és Publius Scaevolával, szövetkezve Scipio Aemilianus pártjával, mely a reformot legalább nem ellenezte, most még magában a senátusban is többségre vergődött, s egy senátusi végzés az osztó-uraknak világosan meghagyta, hogy lássanak munkájokhoz. A semproniusi törvény szerint e hivatalnokoknak évenként a község által kellett választatniok, ami valószínűleg meg is történt; de feladatuk természete magával hozta, hogy a választás minden alkalommal ugyanazon emberekre esett és tulajdonképeni új választásra csak akkor került a dolog,

midőn valamelyiknek helye a halál által megüresedett. Igy lépett Tiberius Gracchus helyébe, öcsésének, Gaiusnak íjja, Publius Crassus Mucianus a bizottságba; s midőn ez 624-ben elesett és Appius Claudius is meghalt, a földosztás munkáját, a fiatal Gaius Gracchusszal egyesülten a mozgalom pártjának két legtevékenyebb vezetője, Marcus Fulvius Flaccus és Gaius Papirius Carbo intézték. Már e férfiak neve is kezességül szolgál az iránt, hogy az elfoglalt uradalmi földek lefoglalása és felosztása erélyesen és buzgón vétetett foganatba, aminek különben tényleges bizonyítványaival is bírunk. Már a 622. év consula, Publius Popillius, ugyanaz, ki a Tiberius Gracchus párthívei elleni vértörvényszékeken elnökölt, egy nyilvános emléken úgy jelöli meg magát, mint „az elsőt, ki az uradalmakról a pásztorokat kiutasította s a parasztokat rájuk vezette“, s a hagyomány különben is mondja, hogy a felosztás munkája egész Itáliára kiterjedt s hogy a paraszttelkek száma az addigi községekben mindenütt megsaporítottatott — mert a semproniusi törvény a parasztságot nem új községek alapítása, hanem a létezők erősbitése által igyekezett emelni. E földosztásnak terjedelmét és gyökeres hatását számos oly intézkedés bizonyítja a római földmérési mesterségben, melyek a Gracchus-féle kiosztásra vezetendők vissza; amint például úgy látszik, hogy a határköveknek kellő és jövődöbéli tévedések elhárítása végetti felállítását először a Gracchus-féle határtörvényszékek és földosztás léptették életbe. De legvilágosabban beszélnek a polgárlajstrom számai. Azon számlálás, mely 623-ban tétetett nyilvánossá, de tényleg alkalmasint a 622-ik év elején eszközöltetett, mindössze 319,000 fegyverképes polgárt foglalt magában; hat évvel utóbb (629) azonban az addigi csökkenés helyett a polgárok száma már 395,000-re, tehát 76,000-rel emel-

130.

132.

131.

132.

125.

kedett, — kétségkívül kizárólag annak következtében, amit a földosztó bizottság tett a római polgárság érdekében. Kétséges, valjon az itáliaiaknál is ugyanezen arányban szaporította-e a paraszttelkeket; de az eredmény, melyet felmutatni bírt, mindenképen nagy és áldásos volt. Természetes volt, hogy e munka tiszteletre méltó érdekek és fenálló jogok sokszoros sérelme nélkül nem volt végbevihető. Az osztó emberek hivatala, mely a leghatározottabb pártemberek által volt betöltve és mindenben bírāja volt saját ügyének, tekintetekre nem hajtva, sőt még zajt is ütve végezte feladatát; nyilvános falragaszok felszólítottak mindenkit, aki csak képes reá, hogy adjon felvilágosítást az uradalmi földek terjedelme iránt; kérlelhetlenül visszatértek a régi földkönyvekhez s nem csak hogy különbség nélkül követelték vissza a régen és újonnan occupált földet, hanem számos esetben valódi magánvagyonot is elkoboztak, melynek birtokosa nem volt képes tulajdonjogát kellőleg igazolni. Bármily hangosak és nagy részben alaposak voltak is az ellenök emelt panaszok, a senátus nem zavarta a földosztókat munkájokban: azt belátta mindenki, hogy, ha egyszer az uradalmi kérdést el akarják intézni, az csak ily kíméletlen és gyökeres eljárással lehetséges. De e szabad működésnek is meg voltak határai. Az itáliai uradalmi föld nem volt kizárólag római polgárok kezében; nagy részei a nép vagy senátus végzése által egyes szövetséges községeknek engedettek át kizárólagos haszonélvezetre, más részeit latin polgárok occupálták volt meg vagy meg nem engedett módon. Az osztó hivatal végre ezekre is rátette kezét. A formai jog a nempolgárok által egyszerűen elfoglalt földek visszavételét kétségtelenül megengedte, s valószínűleg megengedte azon uradalmi földek lefoglalását is, melyek senátusi végzések, vagy akár állam-

Az osztó bizottság fel-függesztése Scipio Aemilianus által.

szerezések által is, jutottak az itáliai községek kezébe, miután az állam ezen utalványozással még korántsem mondott le tulajdon jogáról, és, amint minden jel erre mutat, a községeknek is csak visszavonható adományokat adott, úgy mint a magánosoknak. De e szövetséges vagy alattvaló községek panaszait, hogy Róma nem tartja meg velök kötött szerződéseit, nem lehetett egyszerűen ad acta tenni, mint az osztó hivatal által megsértett római polgárok felszólalásait. Jogilag meglehet, hogy azok sem voltak indokoltabbak emezeknél; de míg az utóbbi esetben az állam saját hozzátartozóinak magán érdekei forogtak szóban, addig a latin possessiókra nézve azon kérdés merült fel, valjon helyes-e politikai szempontból, a latin községeket, melyek oly nagy katonai fontossággal bírtak, és jogilag s tényleg sok tekintetben háttérbe szorítottván, Rómától már is elidegenedtek, még anyagi érdekeiknek ez érzékeny megsértése által is újonnan elkedvetleníteni. A kérdés eldöntése a középpárttól függött; ez védte meg Gracchus halála után, ennek híveivel szövetkezve, a reformot az olygarchia ellen, s most csupán ez lehetett képes, egyesülten az olygarchiával, korlátokat szabni a reform elé. A latínok személyesen e párt legkiválóbb emberéhez, Scipio Aemilianushoz fordultak azon kéréssel, hogy védje meg jogaikat; ő ezt megígérte nekik és leginkább az ő befolyásának*) volt köszönhető, hogy 625-ben egy népvégzés az osztó bizottságtól megvonta a törvényhatóságot, s annak eldöntését, valjon valamely föld uradalmi föld-e vagy magánbirtok,

129.

*) Ide tartozik beszéde: *contra legem iudiciariam Ti. Gracchi*, ami alatt nem egy a questio-törvényszékekről szóló törvény értetik, mint némelyek gondolták, hanem a szántóföld-rogiatójához tartozó pótléktörvény: *ut triumviri iudicarunt, qua publicus ager, qua privatus esset*. (Liv. ep. 58.)

a consulokra bizta, kiket az, amennyiben különös törvények mást nem rendeltek, megilletett. Nem volt ez egyéb, mint az uradalmi földek további felosztásának felfüggesztése kíméletes alakban. Tuditanus consul, éppen nem osztván a gracchusi nézeteket és nem sok kedve levén a földszabályozás kényes kérdésével bajlódni, felhasználta az első alkalmat, hogy az illyr sereghez utazhassék s a reábízott munkát végzetlenül hagyhassa; az osztó bizottság ugyan fennmaradt, miután azonban az uradalmi földek törvényszéki szabályozása megakadt, nem bírta folytatni munkáját. A reformpárt mélyen el volt keseredve. Még oly férfiak is rosszalták Scipio beavatkozását, mint Publius Mucius és Quintus Metellus. Mások nem érték be tette nek rosszalásával. A következő napok egyikére Scipio bejelentette, hogy előterjesztést kíván tenni a latínok ügyében; de e nap reggelén halva találtatott ágyában. Hogy az ötvenhat éves, erejének és egészségének teljes birtokában levő férfi, ki még előtte való napon nyilvánosan szónokolt, s ezután estve, a szokottnál korábban vonult vissza hálószobájába, hogy másnap tartandó beszédjére készüljön, politikai gyilkosságnak esett áldozatul, az kétségbe nem vonható; ő maga kevéssel előbb nyilvánosan említette, hogy életére törnek. Kie volt az orgyilkos kéz, mely korának első államférfiát és első hadvezérét az éj homályában megfojtotta, az soha napvilágra nem derült, és a történelemhez nem méltó sem ismételni azon híreket, melyeket az egykorú városi mendemonda szállított reánk, sem azon gyermekes kísérletre vállalkozni, hogy ily adatokból az igazságot kiderítse. Csak az világos, hogy a tett szerzőjének a Gracchus-párthoz kellett tartoznia; Scipio meggyilkoltatása a demokratia felelete volt azon vérjelenetre, melyet az aristokratia a hűség temploma előtt rendezett.

Aemilianus
meggyilkol-
tatása.

A törvényszékek nem avatkoztak a dologba. A néppárt, joggal attól tartván, hogy vezetői, Gaius Gracchus, Flaccus, Carbo, akár bűnösök, akár nem, bele kevertetnek a perbe, teljes erejével ellenezte a vizsgálat megindítását; s az arisztokrátiának, ki Scipióban ép úgy ellenfelét mint szövetségését veszttette el, szintén nem nagy kedve volt a dolgot bolygatni. A tömeg s a mérsékelt emberek megiszonyodtak e tettől, s leginkább Quintus Metellus, ki rosszalta ugyan Scipio fellépését a reform ellen, de irtózva fordult el ily szövetségeseiktől és négy fiának meghagyta, hogy vigyék nagy ellenfelének ravatalát az elégetés helyére. A hulla eltemetését siettették; a zámai győző nemzetségének utolsó sarja letakart fővel vitetett ki anélkül, hogy bárkinek megengedettetett volna előbb a halott arcát megtekinteni s a máglya lángjai az áldozat porhüvelyével együtt a bűn nyomait is felemésztették. — Róma története nem egy geniálisabb embert mutathat fel Scipio Aemilianusnál, de egyet sem olyat, ki erkölcsi tisztaság, a politikai önzés tökéletes hiánya s a legnemesebb hazaszeretet dolgában hozzá fogható volna; s talán olyat sem, kit végzete tragikusabb sorsra juttatott volna. Eltelve a legjobb akarattal, öntudatával bírva nem közönséges képességeinek, a sors arra kárhoztatta, hogy saját szemével lássa beteljesedni hazájának romlását s kénytelen legyen önmagában leküzdeni a megmentésnek minden komoly kísérletét, jól tudva, hogy azzal a bajt csak növelné; ezenkívül rákényszerítve, hogy oly gaztetteket, minő Nasicéé volt, helyeseljen, és ugyanekkor a meggyilkoltnak művét gyilkosai ellen védelmezze. Ennek dacára elmondhatta magáról, hogy nem élt hiába. Neki köszönhetta a római polgárság, legalább neki ép annyira, mint a semproniusi törvény megalkotójának, hogy mintegy 80,000 új paraszttelkekkel gyarapodott; s ő akasz-

totta meg e földfelosztást, midőn már használt annyit, amennyit használhatott. Igaz ugyan, miszerint jó szándékú emberek is tagadták, hogy már ideje lett volna a munkát félben szakítani; de azon tény, hogy ezen, bátyjának törvénye értelmében felosztandó, de felosztatlanul maradt birtokokra komolyan még Gaius Gracchus sem tért vissza, erősen szól amellett, hogy Scipio a dolog lényegében eltalálta a helyes utat. Mindkét rendszabály kicsikartatott a pártoktól, az első az arisztokratiától, a második a reform barátaitól; ez utóbbit, kezdeményezője, életével fizette meg. Nem egy csatateren harcolt hazájáért és sértetlenül tért vissza a csaták zajából, hogy otthon orgyilkos kéz ölje meg; de csöndes kamrájában ép úgy Róma ügyéért szenvedte a halált, mint, ha Karthágó falai előtt esett volna el.

Demokratikus
izgatás Carbo
és Flaccus
alatt.

181.

A földosztásnak vége volt; megkezdődött a forradalom. A forradalmi párt, mely az osztó hivatalban mintegy szervezett vezérlettel bírt, imitt amott már Scipio életében csatározásba ereszkedett a fennálló kormányrendszerrel; nevezetesen Carbo, e kor legkitünőbb szónoki tehetségeinek egyike mint néptribún 623-ban sok dolgot adott a senátusnak, a titkos szavazást a polgárság gyűléseiben, amennyiben még meg nem volt állapítva, keresztül vitte, sőt azon jellemző indítvánnyal is fellépett, hogy engedtessek meg a néptribúnoknak a hivataloskodásukat közvetlenül követő évre ugyanazon hivatalra ismét pályázniok, vagyis, hogy azon akadály, melyen Tiberius Gracchus közvetlenül hajótörést szenvedett, törvény által szüntettessék meg. Scipio ellenállása akkor a tervet megghiúsította; néhány évvel utóbb, úgy látszik Scipio halála után a törvény meghozatott. A pártnak fő célját azonban a tényleg tétlenségre kárhoztatott osztó hivatal működésének újra megindítása

képezte; a vezetők komolyan tanácskoztak azon terv felett, hogy azon akadályok elhárítása végett, melyeket az itáliai szövetségesek e munka útjába gördítettek, ezek ruháztassanak fel a római polgárjoggal, s az izgatás most leginkább erre vetette magát. Ennek élet veendő, a senátus 628-ban Marcus Junius Pennus néptribún által indítványoztatta, hogy valamennyi nem-polgár utasíttassék ki a fővárosból, s az indítvány, dacára a demokraták, nevezetesen Gaius Gracchus ellenzésének és dacára azon forrongásnak, melyet e gyűlöletes rendszabály a latin községekben okozott, elfogadtatott. Marcus Fulvius Flaccus erre a következő évben (629) mint consul azon indítvánnyal felelt, hogy engedjék meg minden szövetségesnek kérni a római polgárjogot s hogy e kérelem felett a comitiumok szavazzanak; de majdnem egyedül maradt javaslatával — Carbo időközben megfordította köpönyegét s buzgó aristokratává lett, Gaius Gracchus pedig Sardiniában volt mint quaestor — és hajótörést szenvedett nemcsak a senátus, hanem egyszermind a polgárság ellentállásán is, mely épen nem volt hajlandó szabadalmait még nagyobb körre kiterjeszteni. Flaccus elhagyta Rómát, hogy a kelták ellen a főparancsnokságot átvegye; s ezzel, míg egyfelől a havasokon túli hódításai által a demokratia nagy terveinek útját egyengette, más felől megszabadult azon kellemetlen helyzetből hogy az önmaga által felbiztatott szövetségesek ellen fegyvert kelljen fognia. Fregellae, mely Latium és Campania határán, a Lirisen való fő átkelő helyen egy nagy és termékeny terület közepén feküdt, e korban talán második városa volt Itáliának, s a Rómával folyt alkudozásokban valamennyi latin gyarmatnak rendszerinti szószólója. Most, Flaccus indítványának vissza utasítása következtében háborút kezdett Róma ellen, — százötven év óta első oly példája Itália

126.

125.

Fregellae
elpusztítása.

- komoly fellázadásának a római hegemonia ellen, melyet nem kül hatalmak idéztek elő. Ez alkalommal azonban még sikerült a tüzet elfojtani, mielőtt más szövetséges községekre is elharapódzott volna; nem a római fegyverek túlnyomó hatalma, hanem a fregellaei Quintus Munitorius Pullus árulása segélyével Lucius Opimius praetor gyorsan úrrá lett a fellázadt város felett, mely városi jogát s falait elvesztette, és úgy mint Capua, faluvá tétetett. Területének
124. egy részén 630-ban Fabrateria gyarmat alapított; a többi, magával az egykori várossal együtt a körül fekvő községek közt osztatott fel. A gyors és borzasztó büntetés ráijesztett a szövetségesekre és a végtelenbe nyúló felségárulási pörökkel nem csak a fregellaeiek, hanem a néppárt római vezetői is üldözöbe vétettek, kiket az arisztokratia, könnyen felfoghatólag, bűnrészeseknek tekintett a felkelésben. E közben Gaius Gracchus ismét megjelent Rómában. Az arisztokratia félvén tőle, őt először Sardiániában igyekezett visszatartóztatni, elmulasztván őt szokás szerint mással felváltatni, azután pedig, midőn nem törődve ezzel mégis visszajött, mint egyikét a fregellaei felkelés szerzői-
- 125—124. nek, törvényszék elé állította (629—630). De a polgárság felmentette a vád alól s erre ő is felvette az elébe dobott keztyűt, pályázott a néptribúnuságért és egy szokatlanul
123. nagyszámú választó gyűlésben a 631. évre néptribúnusnak meg is választatott. Ezzel a háború meg volt izenve. A demokratikus párt, mely mindig szegény volt vezérlő capacitásokban, kilenc éven át úgy szólván szünetelt; most a fegyverszünet véget ért s élén Gaius állt, ki, becsületesebb levén Carbonál és tehetségesebb Flaccusnál, minden tekintetben hivatva volt a vezérségre.
- 153—121. Gaius Gracchus (601—633) egészen más ember volt mint kilenc évvel idősebb bátyja. Mint ez, idegenkedett az
- Gaius Gracchus.

aljas élvezetektől és üzelmektől, finom műveltségű ember volt és vitéz katona; Numantia előtt sógora alatt és később Sardiniában kitüntetéssel harcolt. De tehetség, jellem, és mindenek felett szenvedély dolgában határozottan fölötte állt Tibériusnak. Azon világosság és biztosság, melylyel e fiatal ember utóbb a legkülönfélébb ügyek nagy halmazának közepette, melyek számos törvényeinek gyakorlati keresztülvitelére szükségesek voltak, mozogni tudott, félreismerhetlen jelei voltak valódi államférfiúi képességének; míg azon szenvedélyes, a halálig hű odaadás, melylyel közelebbi barátai rajta csüggttek, mutatta, mennyi szeretetre volt képes e nemes természet. Akaratának és tevékenységének erélyére csak jó hatással volt a szenvedésnek azon iskolája, melyen keresztül ment és kényszerült visszavonulása az elmúlt kilenc év alatt; nem lohadt, hanem sűrített lánggal égett benne a lelke mélyébe visszaszorított elkeseredés azon párt ellen, mely hazáját zavarokba döntötte s bátyját meggyilkolta. Lelkének e borzasztó szenvedélye Rómának minden időkben legnagyobb szónokává tette őt; nélküle alkalmasint minden idők legnagyobb államférfiai közé sorolhatnók. Feljegyzett beszédeinek némelyike, még azon szegényes töredékekben is, melyeket belőle bírnunk, szívrázó hatalommal szól az emberhez*), és könnyen megértjük, hogy azt aki ezeket hallotta, vagy

*) Így a törvényjavaslatainak bejelentése alkalmával mondott szavai: „Ha hozzátok fordulnék és kérnélek benneteket, hogy, miután származásomra nézve nemes vagyok és bátyámat érettetek vesztetem el, és ma már Publius Africanus és Tiberius Gracchus ivadékaik közül senki sincs többé életben rajtam és egy gyermekem kívül, hogy engedjétek engem szünetelni, nehogy törzsünk gyökerestől kiirtassék, s hogy e nemzetségnek legalább egy sarjadéka megmaradhasson: ti e kérésemet kétségkívül készségesen teljesítettétek volna“.

csak olvasta is, szavainak zúgó vihara magával ragadta. De bármennyire mestere volt a beszédnek, nem ritkán annyira erőt vett rajta a harag, hogy a ragyogó szónok csak zavarosan vagy akadozva tudott beszélni. Beszéde hű képmása politikai tevékenységének és szenvedéseinek. Gaius természetében nincs egy vonás sem bátyja lelkületéből, Tibérius azon kissé érzelgős és nagyon rövidlátó és homályos kedélyességéből, mely könyörgéssel és könyhulatással szerette volna politikai ellenfeleit megnyerni; biztos öntudatossággal lépett a forradalom útjára és tört célja, a bosszú után. „Elöttem sincs semmi szebb és magasztosabb, írta neki anyja, mint bosszút állni az ellenségén, amennyiben ez megtörténhetik anélkül, hogy a haza elveszzen. De ha ez nem lehetséges, akkor ellenségeink hadd maradjanak életben és hadd maradjanak azok, amik; ezerszer inkább, semhogy a haza tönkre menjen.“ Cornélia ismerte fiát; ennek hitvallása épen az ellenkező volt. Bosszút akart állni a nyomorult kormányon, bosszút minden áron, habár magának, sőt az államnak el kellene is veszni általa: — azon sejtelem, hogy a végzet őt ép oly biztosan el fogja érni, mint bátyját, csak még nagyobb sietségre ösztönözte, mint a halálosan megsebesített harcost, ki ellenfelére veti magát. Anyja nemesebben gondolkozott; de az utókor fiát is, e mélyen ingerlékeny, szenvedélyesen izgatott, minden ízében olasz lelket, inkább siratta, mintsem kárhóztatta, és ezt helyesen cselekedte.

Gaius alkot-
mánymódo-
sítása.

Tibérius Gracchus egyetlen közigazgatási reformmal lépett a polgárság elé. Gaiusnak egy sereg, külön előterjesztett javaslatai egészen új alkotmányt foglaltak magokban, melynek első alapkövéül tűnik fel azon, már előbb keresztül vitt újítás, mely a néptribúnának megengedte magát egy második évre is megválasztatnia. Míg ezáltal a

nép fejének megadatott a lehetőség, hogy tartós és birto-
kosát megvédő állást szerezhessen magának, tovább ha-
ladva az anyagi hatalmat kellett számára biztosítani,
vagyis a fővárosi tömeget — mert az már eléggé bebizo-
nyult, hogy a csak időről időre a városba jövő vidéki nép-
ségre támaszkodni nem lehet — érdekei által szilárdan
vezéréhez csatolni. Ennek főeszközét a fővárosi gabna-
kiosztás életbeléptetése képezte. Azon gabna, mely a tar-
tományok tizedeiből jutott az állam birtokába, már azelőtt
is gyakran potom áron vesztegettetett el a polgárság közt.
Gracchus úgy intézkedett, hogy ezentúl minden, a fővá-
rosban személyesen jelentkező polgárnak havonként egy
bizonyos mennyiség — úgy látszik 5 modius ($\frac{5}{6}$ porosz
véka) — szolgáltatassék ki a közraktárakból, modiusát $6\frac{1}{3}$
ass-al ($2\frac{1}{2}$ garas) vagyis egy alacsony átlagos ár felénél
kevesebbel számítva; mi végből a nyilvános búzraktárak
az új semproniusi magtárak felállítása által megnagyobbít-
tattak. E gabonakiosztásnak, mely, a fővároson kívül
lakó polgárokra ki nem terjedvén, a polgári proletárság
egész tömegét természetesen és szükségkép bevonta Ró-
mába, célja az volt, hogy a fővárosi polgári proletárságot,
mely addig leginkább az arisztokrátiától függött, a mozga-
lom pártja vezetőinek védnöksége alá vonja s ezzel az
állam új urának egyfelől testőrségül szolgáljon, másfel-
ől a comitiumokban neki állandó többséget biztosít-
son. Ez utóbbinak további biztosítására ezenkívül azon, a
centuriák comitiumaiban még fennálló szavazati rendszer,
melynek értelmében az öt vagyoni osztály minden kerület-
ben egymás után szavazott, eltöröltetett; s ennek helyében
elhatározott, hogy ezentúl valamennyi centuria egymás
után, minden esetben külön, a sors által meghatározandó
sorrendben szavazzon. Habár e határozmányok fő célja az

Gabnakiosz-
tás.

A választási
rend megvál-
toztatása.

volt, hogy az állam új feje számára a fővárosi proletárság által megszerezze a főváros és ezzel az állam feletti tökéletes uralmat, a legszabadabb rendelkezést a comitiumok gépezetével, s végre ama lehetőséget, hogy szükség esetén a senátust és a hivatalnokokat terrorizálhassa, emellett a törvényhozó mégis és pedig teljes komolysággal és nyomatékkal hozzálátott a létező társadalmi bajok orvoslásához is. Az itáliai uradalmi kérdés ugyan bizonyos értelemben már meg volt oldva. Tibérius szántóföld-törvénye, sőt maga az osztó hivatal is jogilag még fennállt; a Gaius által keresztülvitt szántóföld-törvény tehát semmi más új rendelkezést nem foglalhatott magában, mint, hogy az osztó hivatalnokoknak törvényhatóságukat visszaadta. Hogy ennek célja csak az elvnek megmentése volt s hogy a földkiosztás, ha egyáltalában újra folyamatba tétetett, mégis csak igen korlátolt mérvben eszközöltetett, bizonyítja a polgárlajstrom, melynek számai a 629. és 639. években teljesen megfelelnek egymásnak. Ez irányban Gaius kétségkívül azért nem ment tovább, mert a bátyja által felosztásra kijelölt uradalmi földek legnagyobb részben már fel voltak osztva, a latinok által haszonélvezetül bírt uradalmak kérdését azonban csak a polgárjog kiterjesztésének sok nehézséggel járó kérdésével együtt lehetett szőnyegre hozni. Ellenben egy fontos lépéssel túl ment Tibérius földtörvényén, midőn gyarmatok alapítását indítványozta Itáliában, nevezetesen Tarentben és mindenekelőtt Capuában, tehát az állam által bérbeadott s eddig a felosztás alól elvont uradalmi földet is bevonta a földosztás keretébe, és pedig nem az addig követett eljárás szerint, mely új községek alapítását kizárta, hanem a gyarmatosítási rendszer alapján. Kétségkívül e gyarmatok feladata is az leendett, hogy maradandó védelmére szolgáljanak azon forradalom-

Szántóföld-törvények.

125. 115.

Capua gyarmat.

nak, melynek lételöket köszönték. Még nagyobb jelentőségű és következménydúsabb rendszabály volt az, hogy Gaius Gracchus először kísértette meg az itáliai proletárságnak az állam tengerentúli birtokaiban szerezni ellátást, midőn azon helyre, melyen egykor Karthágó állt, 6000, talán nem csupán a római polgárok soraiból, hanem egyszersemind az itáliai szövetségesek közül is kiválasztott gyarmatosítást. Tengeren túli gyarmatosítás.

gyarmatosított s az új Junonia nevű várost római polgár-gyarmat jogával ruházta fel. A telep fontos volt, de még nagyobb fontosságú a tengerentúli kivándorlás elve, mely vele felállított; miáltal az itáliai proletárság számára maradandó levezető csatornát, és valóban több mint ideiglenes segélyforrást nyitott meg, de egyúttal feladta az addig fenállott államjog azon elvét, mely szerint Itália a kizárólag uralkodó, a tartományok területe pedig a kizárólag alattvaló országot képezte.

Ezen, a proletárság nagy kérdésével közvetlen kapcsolatban álló rendszabályokhoz egy csomó oly intézkedés járult, melyek azon általános irányzathból indultak ki: a fennálló alkotmány öröklött szigora helyében enyhébb és korszerűbb élveket emelni érvényre. Ide tartoznak a hadügy körül eszközölt könnyítések. A szolgálatidő tartamára nézve a régi jog semmi más korlátot nem foglalt magában, mint azt, hogy egy polgár sem volt tizenhatodik évének befejezte előtt és negyvenhatodik évének betöltése után a rendes hadi szolgálatra kötelezve. Midőn utóbb Spanyolország megszállása következtében a katonai szolgálat állandóvá kezdett válni, úgy látszik, először az rendeltetett el a törvény által, hogy az, aki egymásután hat évet töltött a táborban, ezáltal először is jogot nyer elbocsáttatását kívánni, anélkül azonban, hogy ez az újonnan való behivatástól megmentené; később, talán e század elején, sza-

Enyhítések a büntetőjogban.

bálylyá lett az, hogy húsz éves gyalog vagy tíz éves lovas hadi szolgálat az illetőt a további szolgálat alól egyáltalán felmenti*). Gracchus megújította azon, alkalmasint több ízben erőszakosan megsértett szabályt, miszerint tizenhatedik évének kezdete előtt a polgárt nem szabad a seregbe besorozni, és úgy látszik, lejjebb szállította azon hadjáratok számát is, melyek a katonakötelezettség alóli teljes felmentésre szükségesek valának; ezenkívül ettől fogva az állam ingyen szolgáltatotta ki a katonáknak ruházatukat, melynek ára eddig zsoldjukból levonatott. — Ide tartozik továbbá azon, a gracchusi törvényhozásban több helytt előtérbe lépő iránzat, mely a halálos büntetésnek, ha nem is eltörlésére, de az eddigieknél még szűkebb korlátok közé szorítására törekedett, s mely részben még magában a katonai törvényhatóságban is érvényre vergődik. A hivatalnok már a köztársaság életbeléptetése óta elveszté azon jogot, hogy, kivéven a hadi jog szerint, a község megkérdezése nélkül halálbüntetést róhasson a polgárra; és ha a polgárnak ezen provocatio-joga csakhamar Gracchus kora után a táborban is alkalmazható, s a hadvezérnek azon joga, melynél fogva a halálbüntetést vegrehajthatja, a szövetségesekre és alattvalókra korlátooltan tűnik fel, ennek forrását valószínűleg Gaius Gracchus provocatio-törvényében kell keresnünk.

*) Igy lehet talán Appián azon helyét (*Hisp.* 78), mely szerint hat évi szolgálat jogot ad az elbocsátás követelésére, megegyeztetni Polybios azon ismertebb helyével (6, 19) melyet Marquardt (*Alterth.* 3, 2, 286 A. 1580) helyesen ítél meg. E két újítás idejét nem lehet közelebbről meghatározni, mint úgy, hogy az első valószínűleg már 603-ban (Nitzsch *Gracchen* 231. l.) a másik már Polybios korában bizonyosan, szokásban volt. Hogy Gracchus a törvényes szolgálati évek számát leszállította, úgy látszik, Asconiusból (*in Cornel.* 68. l.) következik; v. ö. Plutarch. *Ti. Gracch.* 16. Dio *fr.* 83, 7 Bekk.

De a községnek azon joga, melynél fogva a halálos büntetést kimondhatja, vagy inkább megerősítheti, szintén korlátoztatott, közvetve ugyan, de jelentékenyen azáltal, hogy Gaius azon aljas büntetteket, melyek leggyakrabban nyújtottak alkalmat a halálbüntetésre, a méregkeverést s a gyilkosságot egyáltalában, elvonta a polgárság hatásköréből és állandó bizottsági törvényszékek elé utasította, melyeknek eljárása nem volt úgy, mint a néptörvényszékeké, egy tribún beavatkozása által megakasztható, s melyektől nemesak a községhez való feljebbezésnek nem volt helye, hanem melyeknek ítéleteit ép úgy, mint a régóta fennálló polgári esküdtekéit, a község meg nem semmisíthette. A polgárság törvényszéke előtt ugyan, különösen a tulajdonképeni politikai pörökben, már szintén régóta szabály volt, hogy a vádlott szabad lábon állt a pör folyama alatt s hogy megengedett neki magát, a polgárjogról való lemondás által a büntetés elől elvonna, s életét és szabadságát úgy mint vagyonát ez úton megmentenie, természetesen amennyiben ez utóbbi ellen polgári igények nem érvényesíttetek. Az előleges elfogatás és tökéletes végrehajtás lehetősége azonban ez eljárásban jogilag fennmaradt s néha még előkelő emberekre is alkalmaztatott, amint például Lucius Hostilius Tubulus praetor 612-ben, súlyos bűn miatt főbenjáró pörbe fogatván, számkivetési jogának megtagadása mellett elfogatott és kivégeztetett. Ellenben a polgári peres eljárásból keletkezett bizottmányi törvényszékek valószínűleg kezdet óta, nem nyúlhattak a polgár szabadságához és életéhez és legfeljebb száműzetésre ítélethetők, — ez, mely eddig csak a bűnösnek talált embernek engedtetett meg, enyhítés gyanánt, most először vált tulajdonképeni büntetéssé. A száműzött e kényszerített számkivetésben épen úgy megtartotta vagyonát, mint az

önkénytesben, amennyiben azt a kárpótlási igények és pénzbírságok fedezése ki nem merítette. — Az adóssági ügyben végre, Gaius Gracchus ugyan semmi újítást nem léptetett életbe; de azért igen figyelemre méltó tanúk állítják, hogy az eladósodott embereknek reményt nyújtott tartozásaik leszállítására vagy elengedésére, ami, ha igaz, szintén e radikálisan népies rendszabályok közé sorozandó.

A lovagság
felvirágozta-
tása.

Gracchus, míg ekként a tömegre támaszkodott, mely anyagi helyzetének javítását részint tőle várta, részint neki köszönhette, másfelől ugyanily erélylyel dolgozott az arisztokratia megrontásán. Jól tudván, mily biztalan az államfőnek oly uralma, mely csupán a proletárságon alapszik, mindenekelőtt azon volt, hogy az arisztokrátiát megosztassa és annak egy részét a maga érdekeihez csatolja. Ily szakadásra az elemek megváltak. A gazdagok arisztokrátiája, mely mint egy ember támadt fel Tibérius Gracchus ellen, csakugyan két lényegileg különböző tömegeből állott, melyeket némileg az angol Lord- és City-arisztokrátiával lehet összehasonlítani. Az egyik az uralkodó szenátori családok tényleg elzárt körét foglalta magában, melyek a közvetlen üzérkedéstől tartózkodtak és óriási tőkéiket részint földbirtokokba fektették, részint mint nagy társulatok lappangó társai, értékesítették. A második osztály magvát az üzérkedők képezték, kik vagy mint e társulatok ügyvivői vagy saját szakállukra üzték a nagy kereskedést és a pénzüleket a római hegemonia egész területén. Előadtuk már, miként lépett az utóbbi osztály, főképp a hatodik század folyama alatt, lassanként melléje a szenátori arisztokrátiának, s miként emelt a Gracchusok elődje, Gaius Flaminius által kezdeményezett claudiusi népvégzés, mely a szenátorokat a kereskedelmi üzletekből törvényesen kizárta, külső válaszfalat egyfelől a szenátorok, másfelől a kereskedők és pénz-

emberek közé. A mostani korszakban a kereskedő arisztokratia a „lovagság“ neve alatt határozó befolyást kezd gyakorolni a politikai ügyekre is. E megjelölés, mely eredetileg csak a szolgálattelvő polgárlovagságot illette meg, lassanként, legalább a mindennapi nyelvhasználatban, mindazokra átment, kik legalább 400,000 sestertius értékű vagyonnal bírván, általában kötelezve voltak a lovas szolgálatra, tehát Rómának összes szenátori és nem szenátori előkelő társaságát magába foglalta. Miután azonban nem sokkal Gaius Gracchus előtt a curiában való ülés törvényesen összeférhetlennek állapítottatott meg a lovas szolgálattal, s a szenátorok ekként a lovagságra képesítettek osztályából kiváltak, a lovagi rend ellentétben a szenátussal, nagyban és egészben véve, az üzérkedők arisztokrátiája képviselőjének volt tekinthető, dacára annak, hogy a szenátori családoknak a szenátusba be nem lépett, főképp tehát ifjabb tagjai nem szűntek meg mint lovagok szolgálni s tehát e nevet viselni, sőt a tulajdonképeni polgárlovasság, vagyis a tizenyolc lovas centuria, a censorok által történt összeállítását következtében, ezentúl is túlnyomólag a fiatal szenátori arisztokratia soraiból egészítette ki magát. — A lovagoknak, azaz főképp a vagyonos kereskedőknek e rendje sokszoros, épen nem szelíd surlódásban állt az uralkodó szenátussal. Természetes ellenszenv uralkodott az előkelő nemesek és azok közt, kik pénzök útján jutottak rangjokhoz. Az uralkodó férfiak, főképp a legjobbak közülök, ép oly távol álltak az üzérkedéstől, amily közönyösek voltak az anyagi érdekek emberei a politikai kérdések és a cotteriák viszállyai iránt. A két elem, nevezetesen a provinciákban már több ízben élesen összeütközött egymással, mert, habár a tartománylakosoknak általában véve sokkal több okuk volt a római hivatalnokok részrehajlása felett panaszkodniok, mint a római tőkepen-

zéseknek, a senátus uralkodó emberei mégsem voltak hajlandók a pénzemberek kapzsiságát és igazolhatlan követeléseit az alattvalók rovására oly feltétlenül és annyira kivétel nélkül előmozdítani, amennyire ezek szerettek volna. Dacára az összetartásnak oly közös ellenség ellen, minő Tibérius Gracchus volt, mély szakadás választotta el a nemesi és a pénzaristokrátiát egymástól; és Gaius, bátyjánál ügyesebben, e szakadást mindaddig tágitotta, míg a szövetséget szétépnie s a kereskedő osztályt a maga részére vonnia nem sikerült. Hogy azon külső előjogokat, melyek a lovagsági censushoz tartozókat utóbb a többi tömegtől megkülönböztették — a közönséges vas vagy rézgyűrű helyett hordott arany gyűrűt, és a polgári ünnepélyeken őket megillető elkülönzött és jobb helyet — először Gaius Gracchus adta meg a lovagságnak, az nem bizonyos, de nem is valószínűtlen. Mert kétségen felül áll, hogy ez időtájt jöttek divatba, és valamint ezen, addig lényegileg senatori szabadalmaknak kiterjesztése az általa felemelt lovagrendre, teljesen megfelel Gracchus szellemének, úgy a valóságban célja egyenesen az volt, hogy a lovagságra egy, a senatori aristokratia és a közönséges tömeg közt középen álló, szintén elhatárolt és előjogokkal bíró rend bélyegét üsse rá; s ama rendi megkülönböztető jelek, bármily csekélyek voltak is magukban véve, s bár akárhány lovagságra képesített ember nem akart velök élni, épen e célt mozdították elő, és pedig jobban mint akárhány magában véve sokkal fontosabb rendszabály. Az anyagi érdekek pártja azonban, habár az efféle megtiszteltetéseket korántsem veti meg, csupán ily áron mégsem kapható meg. Gracchus jól tudta, hogy a legtöbbet ígérő jogosan magáénak tekintheti, de hogy kell is érte nagy és valódi árt ajánlani; megkínálta tehát az ázsiai jövedelmekkel és az esküdtszékekkel.

A lovagság
ismertető
jelei.

— A római pénzügyi kormányzat rendszere, mely úgy a közvetett adókat, mint az uradalmak jövedelmeit, közbenjárók segítségével hajtotta be, már magában véve is a legnagyobb előnyöket nyújtá a római tőkepezések osztályának, az adó fizetők rovására. Az egyenes adók azonban, vagy mint a legtöbb hivatali kerületben, a községek által fizetendő előre meghatározott összegekből álltak, ami római tőkepezések beavatkozását már magától kizárta, vagy mint Siciliában és Sardiniában, a föld termésének tizedében, melynek minden egyes községben való beszedése magokban a provinciákban adatott bérbe, minek folytán tehát rendszerint a vagyonos tartománylakosok, igen gyakran a tizedköteles községek magok vették bérbe kerületekben a tized behajtását, s ezáltal a veszélyes római közbenjárókat elhárították magokról. Midőn hat évvel előbb Ázsia tartomány jutott a rómaiak birtokába, a senátus azt a fő dolgokban az előbbi rendszer alapján szervezte. Gaius Gracchus*) ez intézkedést egy népvégzessel megdöntötte, s nemcsak a legnagyobb egyenes és közvetett adókat róttá ki az addig majdnem adómentes tartományra, nevezetesen a termés tizedét, hanem azt is elrendelte, hogy ezek beszedése az egész provinciára nézve együttesen és pedig Rómában adassék bérbe, — mely rendelkezés a tartománylakosok bármily nemű részvételét tényleg kizárta és mely az ázsiai tartomány tizedének, legelőbérének és vámjainak beszedésével foglalkozó közbenjárókban a tőkepezéseknek egy óriási terjedelmű társulását eredményezte. Gracchus azon törekvésére nézve, melylyel a tőkepezések rendjét a

Ázsia meg-
adóztatása.

*) Hogy e törvény megalkotója ő, és nem Tibérius, azt most Fronto kimutatja a Verushoz írt levelekben (z. A.). V. ö. Gracchust Gell.-nél 11, 10; Cic. *de rep.* 3, 29; és *Verr.* 5, 6, 12; Vellei. 2, 6.

senátustól függetlenné tenni igyekezett, jellemző még azon határozmány, mely szerint a bérösszeg egészben vagy részben való elengedése ne függjön többé, mint eddig, a senátus kényétől, hanem előre meghatározott esetekben a törvény értelmében lépjen életbe. Míg ebben Gracchus valódi aranybányát nyitott meg a kereskedő osztály előtt és az új társulat tagjaiból a felsőbb pénzköröknek oly gyűpontja, valódi „senátusa a kereskedőknek“ alakult, mely még a kormánynak is imponálhatott, azalatt másfelől az esküdtszékekben meghatározott nyilvános tevékenységi kört nyújtott neki. A bünyfenyítő pör, mely jogilag a polgárság foruma elé tartozott, a rómaiaknál kezdet óta igen szűk korlátok közé volt szorítva, és mint említettük, Gracchus által még jobban korlátoztatott; a pörök legnagyobb részét, úgy az aljas bűnök miatt mint polgári ügyekben megindítottakat vagy egyes esküdtek vagy részint állandó, részint rendkívüli bizottságok intézték el. E bizottságok tagjai eddig úgy mind az esküdtek, kizárólag a senátus padjairól vétettek; Gracchus az esküdti teendőket úgy a tulajdonképeni polgári pörökben, mint az állandó és nem állandó bizottságokban, a lovagok rendjére ruházta át, midőn elrendelte, hogy az esküdtek lajstroma, a lovagcenturiák analogiája szerint, a lovagságra képesített egyének összeségéből évenként újra állíttassék össze, s a senatorokat egyenesen, a szenatori családok fiatal tagjait pedig bizonyos életkornak megszabása által kizárta a törvényszékekből*). Nem valószínűtlen, hogy az esküdttválasztás túlnyomó részben ugyan-

Esküdtszé-
kek.

*) Nagy részben bírjuk még azon, a bírói személyzet ezen megváltozása következtében szükségessé vált új törvénykezési rendtartást, mely a zsarolások elítélésére felállított állandó bizottság számára készítettett, s mely a serviliusi vagy inkább aciliusi repetunda-törvény neve alatt ismeretes.

azon emberekre irányoztatott, kik a nagy kereskedői társulásokban, nevezetesen az ázsiai és más adóbérlők társulataiban a fő szerepeket játszották, épen azért, mert ezeknek igen közvetlen, saját érdekekben állt, hogy a törvénytörvényeségekben helyet foglalhassanak; s ha ekként az esküdtek lajstroma és a publicanusok társaságai fejeikben egyesültek, annál szembe ötlőbbé lesz az ekként létrehozott ellenszenátusnak nagy jelentősége. Ennek lényeges következménye az lett, hogy, míg eddig csak két hatalom létezett az államban: a kormány mint igazgató és ellenőrző, s a polgárság mint törvényhozó hatalom, az igazságszolgáltatás pedig a kettő közt meg volt oszolva, most a pénzaristokratia nemcsak hogy az anyagi érdekek erős alapján szilárdan elhatárolt és szabadalmas osztálylyá alakult, hanem egyúttal ítélő és ellenőrző hatalomként lépett be az államba és az uralkodó aristokratia mellett vele majdnem egyenrangú helyet foglalt el. A kereskedők minden régi ellenszenvének a nemesség ellen ezentúl nagyon is gyakorlati módon kellett az esküdtek ítéleteiben nyilatkoznia; s a mi a földolog volt, a tartományi helytartók felett ítélő számadási törvénytörvényeségekben a senátor ezentúl nem mint eddig, rangtársai, hanem nagykereskedők és bankárok ajkáról volt kénytelen lesni az ítéletet, mely polgári léte felett határozott. A római tökepénzesek és római helytartók közti viszályok színhelye ezáltal a tartományi kormányzatból áttétetett a számadási pörök veszélyes talajára. Gracchus ekként nem csak ketté választotta a gazdagok aristokrátiáját, hanem gondoskodott arról is, hogy a két résznek viszálya mindig leljen új táplálékra és hogy könnyen nyilatkozhassek.

Igy elkészített fegyvereivel, a proletársággal és kereskedő osztálylyal fogott Gracchus fő munkájához, az ural-

Monarchiai
kormányzat
a senátusi he-
lyett.

kodó aristokratia megbuktatásához. A senátus megbuktatásához két dolog kellett: először törvényes újítások segítségével megfosztani illetékességének javától, másodsor a létező aristokrátiát inkább személyes és átmeneti intézkedések segítségével tönkre tenni. Gracchus mindkettőt megtette. Először is, a közigazgatás eddig kizárólag a senátust illette; Gracchus ezt attól megfosztotta, midőn egyfelől a legfontosabb közigazgatási kérdéseket comitiumi törvények, azaz a valóságban a tribúnok hatalomszava által döntette el, másfelől a senátust a folyó ügyek elintézésében lehetőleg korlátozta, s végre midőn az ügyeket nagy mértékben saját kezébe ragadta. Az első osztályba tartozó rendszabályokat már említettük: az állam új ura a senátus megkérdezése nélkül rendelkezett az állam pénztárával, midőn a gabnakiosztásban nyomasztó és maradandó terhet rótt a közpénztárra, az uradalmakkal, midőn gyarmatokat küldött rájuk, a tartományi kormányzattal, nem mint eddig a senátus, hanem a nép végzéseinek alapján, midőn azon adórendszert, melyet Ázsia tartomány a senátustól kapott, egy néptörvény által eltörölte és egészen mást tett helyébe. A senátus folyó ügyeinek egyik legfontosabbikát, a két consul illetékességi körének minden egyes esetben való önkényes megsabását ugyan nem vonta el tőle, de azon közvetett nyomást, mely ezáltal eddig a legfőbb hivatalnokokra gyakoroltatott, megszüntette azáltal, hogy a senátus oda utasítottatott, miszerint ezen illetékességi köröket az illető consulok megválasztatása előtt szabja meg. Végre Gaius példátlan tevékenységgel saját személyében összpontosította a legkülönbélebb nemű és legbonyolódottabb kormányzati ügyek vezetését: ő maga ügyelt fel a gabnakiosztásra, választotta ki az esküdteket, alapította meg dacára hivatalának, mely őt törvényesen a városban tar-

tózkodásra kötelezte, személyesen a gyarmatokat, szabályozta az utak ügyét és kötötte meg az építési szerződéseket, vezette a senátus tárgyalásait és határozta meg a consulok választását, — szóval hozzá szoktatta a népet ahhoz, hogy egy ember legyen minden dologban az első, és a szenátori testület lanyha és döcögös igazgatását erőteljes és ügyes személyes kormányzatával elhomályosította. — Még erélyesebben avatkozott Gracchus a senátus törvényhatóságába, mint a közigazgatásba. Már említettük, hogy a szenátorok rendes törvényhatóságát eltörölte; ugyanezt tette azon törvényhatósággal is, melyet a senátus mint legfőbb kormányzó hatóság kivételes esetekben magának megengedett. Rendkívüli felségárulási bizottságoknak, aminő az is volt, mely bátyjának meggyilkoltatása után annak hívei felett ítéletet tartott, szenátusi végzés általi kiküldetését, úgy látszik, a megújított provocatio-törvényben*), szigorú büntetés terhe alatt betiltotta. E rendszabályok végeredményökben arra mentek ki, hogy a senátus teljesen elvesztette ellenőrző hatalmát s a közigazgatásból csak azt tartotta meg, amit az állam feje jónak látott neki meghagyni. E constitutív rendszabályok azonban nem voltak elegendők; a jelenben uralkodó arisztokratia közvetlenül is megtámadtatott. Az csupán a bosszúnak ténye volt, hogy a legutóbb említett törvény visszaható erővel ruháztatott fel, s ezáltal azon arisztokrata, kit, Nasicának időközben bekövetkezett halála után, leginkább ért a demokraták gyűlölete, Publius Popillius, kénytelen lett hazáját kerülni. Ez indítvány a kerületi gyűlésen, eléggé nevezetesen, csak 18 szóval 17 ellen ment keresztül, —

*) Ez alkalmasint azonos a *ne quis iudicio circumveniat*ur féle törvénynyel.

jelül annak, mily nagy volt még az aristokratia befolyása a tömegre, legalább személyes érdekű kérdésekben. Egy hasonló, de sokkal kevésbé igazolható decretumot, azon Marcus Octavius ellen irányzott indítványt, hogy az, aki népvégzés által vesztette el hivatalát, örökre képtelen legyen nyilvános állomás betöltésére, Gaius anyja kérésére visszavonta, s ezáltal megkímélte magát azon szégyentől, hogy egy világos alkotmánysértés törvényesítése által a jogot nyíltan kigúnyolja, és hogy aljas bosszút álljon egy becsületés emberen, ki egy keserű szót sem ejtett Tibérius ellen és csak az alkotmánynak és saját kötelességének értelmében cselekedett, aszerint természetesen, amint ő ezeket értelmezte. De mindezen rendszabályoknál sokkal nagyobb fontosságú volt Gaiusnak azon, aligha megvalósult terve, hogy a senátust 300 új taggal szaporítsa, tehát eddigi számát körülbelül megkétszerezze, mely új tagokat a comitiumok választották volna a lovagok rendjéből, — mely nagymérvű pair-kinevezés a senátust tökéletesen függővé tette volna az állam fejétől.

Ime azon államalkotmány, melyet Gaius Gracchus tervezett és néptribúnuságának két éve (631. 632) alatt fő pontjaiban meg is valósított, és pedig, amennyire mi látunk, anélkül hogy bármiben nevezetesebb ellenállásra akadt és kénytelen lett volna erőszakot használni céljainak elérésére. Azon sorrend, melyben e rendszabályok keresztül vitettek, zavaros hagyományainkban többé fel nem ismerhető, és nem egy közel fekvő kérdésre kénytelenek vagyunk adósak maradni a válaszszal; úgy látszik azonban, hogy lényeges momentumokat a homály nem takar el szemünk elől, miután a fő dolgokról teljesen biztos híreink vannak, s miután Gaius korántsem tolatott mind előbbre s előbbre az események árja által, mint bátyja, hanem nyilvánvalólag

Gaius Gracchus alkotmányának jellemzése.
123. 122.

jól meggondolt, nagyszabású tervét egy csomó speciális törvényben, a fő dolgokban teljesen megvalósította. — Hogy pedig Gaius Gracchus nem akarta a római köztársaságot új demokratikus alapra fektetni, mint sok jámbor ember hitte az ó és új korban, hanem hogy célja volt a köztársaságot eltörölni, s egy hivatalnak, mely folytonos újra megválasztás által életfogytiglanná legyen és feltétlenül uralkodván a formailag souverain comitiumokban, korlátlan hatalommal bírjon, az életfogytiglani korlátlan néptribúnuságnak alakjában a köztársaság helyébe a tyrannist, vagyis mai kifejezés szerint a nem feudális és nem demokratikus, azaz a napoleoni monarchiát léptetni életbe, az magából a semproniusi alkotmányból félreérthetetlenül szemébe ötlük mindenkinek ki látni tud és akar. És valóban, ha Gracchus, amint szavai világosan és művei még világosabban mutatják, a senátus uralmát meg akarta buktatni, minő politikai rendszer vált volna még lehetővé az aristokratiai kormányzat bukása után a tyrannison kívül, oly állam számára, mely csak az ős gyűlésekben nyilatkozott s melynek számára a parlamentarismus nem létezett? Ábrándozók, minő előde volt, és szemfényvesztők, minőket a következő kor termett, ezt tagadásba vehették, Gaius Gracchus azonban államférfi volt, s habár azon mód, melyen e nagy ember nagy művét saját gondolataiban formulázta, nem szállt ránk és igen sokféle módon elképzelhető, mégis kétségkívül tudta, mit akar. Bármily kevésbé félreismerhető, hogy Gaius a monarchiai hatalom bitorlására törekedett, ép oly kevésbé fogja őt emiatt kárhoztatni az; ki e kor viszonyait áttekinteni képes. Az absolut monarchia nagy szerencsétlenség a nemzetre nézve, de mégis kisebb az absolut olygarchiánál; s azt, ki a nagyobb rossz helyett a kisebbet rójja egy nemzet nyakába, a históriának nem szabad

gáncsolnia, legkevésbé az oly szenvedélyesen komoly és minden aljastól annyira távol álló jellemet, minő Gaius Gracchus volt. Azt azonban ennek dacára sem szabad elhallgatnia, hogy összes törvényhozásán bizonyos, igen ártalmas ellentét vonul végig, amennyiben az egyfelől a közjót tartja szem előtt, másfelől személyes érdekeknek, sőt az uralkodó személyes bosszúvágyának áll szolgálatában. Gracchus komolyon törekedett gyógyszer találni a társadalmi bajok ellen és elejét venni az elharapódzó pauperismusnak; s mégis, gabnakiosztása által, melynek pályadíjjá kellett lennie az összes munkakerülő koplaló polgári csőcesélék számára, amivé lett is, egyúttal a legrosszabb fajtájú fővárosi utcai proletárságot nevelte fel, és pedig szándékosan. A legkeserűbb szavakkal ostorozta a senátus megvesztegethetőségét s nevezetesen azon botrányos üzérkedést, melyet Manius Aquillius a kis-ázsiai tartományokkal üzött, kíméletlen és igazságos szigorral leplezte le*). De ugyancsak az ő műve volt az is, hogy a főváros souverain csőceséléke, kormány-gondjai fejében az alattvalóság rovására tartatta el magát. Gracchus erősen ellenezte a provinciák

*) Ezen, Phrygia birtokával üzött kereskedésre, mely tartományt az Attalidák birodalmának birtokba vétele után Manius Aquilius Bithynia és Pontos királyainak kínált oda megvételre, s melyet mint legtöbbet ígérő, ez utóbbi szerzett meg, vonatkozik Gracchus egy beszédének még meglevő nagyobb töredéke. Megjegyzi ebben, hogy a szenátorok közül senki sem törődik ingyen az állam ügyeivel, és hozzáteszi: a szóban forgó törvény (Phrygiának adományozásáról Mithradates király javára) tekintetében a senátus három részre oszlik: azokra kik pártolják, azokra kik ellenzik s azokra, kik hallgatnak, — az első osztályt Mithradates király vesztegette meg, a másodikat Nikomedes király, a harmadiknak tagjai pedig a legravaszabbak, mert ezek mindkét király követői által megfizetteték magokat és mindegyik féllel elhitették, hogy az ő érdekében hallgatnak.

gyalázatos kizsákmányolását, és nemcsak keresztülvitte, hogy egyes esetekben a kormány szigorúan lépjen közbe, hanem kivitte a teljesen elégtelen szenatori törvényszékek eltörlését is, melyek előtt még Scipio Aemiliánus is hiába vetette latba tekintélyének egész súlyát, hogy a legismertebb gonosztevőket büntetéssel sújtassa. Ennek dacára a kereskedő-törvényszékek felállítása által a tartománylakosokat ugyanakkor megkötött kezekkel zsákmányul vetette az anyagi érdekek pártja, és ezzel egy, még az aristokratiánál is kíméletlenebb despotia elé; Ázsiában pedig oly adórendszert léptetett életbe, melyhez hasonlítva még a Siciáliában fennálló, karthágói modorú adórendszert is enyhének s emberségesnek letetett nevezni, — mindkettőt azért, mert részint a pénzemberek pártja számára, részint gabnaciosztásainak és egyéb, a közkincstárra rótt terheknek fedezésére új és gazdag jövedelmi forrásokra volt szüksége. Gracchus kétségkívül erős közigazgatást és rendezett igazságszolgáltatást akart, mint számos, egytől egyig célszerű rendelkezései bizonyítják; új közigazgatási rendszere mégis csak egyes, csupán formailag törvényesített bitorlások szakadatlan során alapszik; s a törvénykezést, melyet minden rendezett állam, amennyire csak lehet, nem ugyan a politikai pártok fölé helyezni, de legalább körükből kiválasztani igyekszik, szándékosan belevonta a forradalom árjának kellő közepébe. Ez ellentéték bűne Gaius Gracchus törekvéseiben igen nagy részben kétségkívül inkább helyzetének, semmint személyének rovandó fel. Már itt, a tyrannis küszöbén előáll azon végzetes, erkölcsi s politikai dilemma, mely megkívánja, hogy ugyanazon ember, mondhatnók, rabló vezér módjára tartsa fenn önmagát és egyúttal vezesse az államot, mint annak első polgára; mely dilemmának Perikles, Caesar, Napoleon is kénytelenek vol-

tak gyászos áldozatokat hozni. Gracchus eljárását azonban e szükség egészen még sem magyarázza meg; ezenkívül még az emésztő szenvedély dolgozik benne s a lángoló bosszúvágy, mely, előre látva saját bukását, üszköt dob az ellenség házára. Maga is kimondta, mikép vélekedik esküdtszéki rendszeréről és más, az aristokratia megszakítására célzó rendszabályairól; töröknek nevezte ezeket, melyeket a piacra dobott, hogy a polgárok — természetesen az előkelők — magokat velök össze marcangolhassák. Politikai gyujtogató volt. Nem csak azon száz éves forradalom, mely vele kezdődik, Gaius Gracchus műve, amennyiben egy emberé lehet, hanem mindenek felett, ő valódi megteremtője azon borzasztó, felülről hizelgéssel elkényeztetett és megfizetett fővárosi proletárságnak, mely miután a búzakiosztás által szükségkép öszpontosult a fővárosban, egyfelől tökéletesen demoralizálódott, másfelől hatalmának öntudatára jutott, és hol együgyű, hol éretlen igényeivel és a népsouverainitásnak magán viselt torzképével fél ezredéven át lidércnyomásként nehezedett a római államra s csak ezzel együtt veszett el. És a politikai bűnösök e legnagyobbika egyúttal mégis újjá teremtette hazáját. Alig van a római monarchiában alkotó gondolat, mely ne Gaius Gracchusra volna visszavezethető. Tőle ered azon, bizonyos értelemben ugyan a hagyományos hadi jog lényegén alapuló, de ily terjelemben és ilynemű gyakorlati alkalmazásában a régi államjog előtt mégis ismeretlen elv, mely szerint az alattvaló községek minden földje az állam magántulajdonának tekintendő, — mely tétel először is arra használtatott, hogy alapján az állam jogot igényelhesen magának e területeket tetszéséhez képest megadóztatni, mint Ázsiában, vagy gyarmatok alakítására fordítani, mint Afrikában történt, s mely utóbb a császári

korban a jog alapelveinek egyikévé lett. Tőle származik a demagogok és tyrannusok hadi taktikája : az anyagi érdekekre támaszkodva törni meg az uralkodó aristokrátiát, és egyáltaljában, a fennállott rossz kormányzat helyett az alkotmány módosítását utólag, szigorú és célszerű közigazgatással igazolni. Tőle ered mindenek felett kezdete a Róma és tartományai közti kiegyenlítésnek, amit a monarchia életbe léptetésének elkerülhetlenül magával kellett hoznia ; a kísérlet : az Itália féltékenysége által feldúlt Karthágót ismét felépíteni, s egyáltalján az itáliai kivándorlásnak utat nyitni a tartományokba, első láncszeme e következménydús és áldásos fejlődés hosszú láncolatának. E ritka emberben és e csodálatos politikai viszonyok közt az igazság és bűn, áldás és szerencsétlenség úgy egymásba fonódnak, hogy itt helyén lesz az, amit a történelemnek csak ritkán szabad tennie : ítéletével elnémulnia.

Midőn Gracchus az általa tervezett új államalkotmányt fő lényegében megvalósította, egy második, sok nehézséggel járó munkához fogott. Az itáliai szövetségesek kérdése még függőben volt. Mikép gondolkoztak felette a demokratikus párt vezérei, az már eléggé kitűnt ; természetesen a római polgárjog lehető legnagyobb kiterjesztését kívánták, nem csak azért hogy a latinok által elfoglalt uradalmakat is feloszthassák, hanem mindenekfelett azért, hogy clientélájokat az új polgárok nagy tömegével szaporíthassák, hogy a comitiumok gépezetét a szavazásra jogosított választó közönség folytonos szaporítása által mind teljesebben hatalmukba keríthessék, s egyáltalján, hogy véget vessenek azon különbségnek, mely a köztársasági alkotmány bukásával különben is elvesztette komoly jelentőségét. De ebben ellentállásra találtak saját pártjokban és főképen azon bandában, mely különben készségesen rámondta

A szövetségesek kérdése.

souverain igenjét mindenre, akár értette a dolgot, akár nem, azon egyszerű okból, mert ez emberek a római polgárjogot úgy szólván mintegy részvénynek tekintették, mely nekik igényt adott mindennemű, igen kézzel fogható, közvetlen és közvetett nyereség-részletekre, minél fogva semmi kedvök sem volt a részvényesek számát növelni. A fulviusi törvény elvetése 629-ben és a fregellaeieknek ebből keletkezett felkelése intő jelek voltak úgy a polgárság azon töredékének makacs kitartására nézve, mely a comitiumokban uralkodott, mint a szövetségesek türelmetlen sürgetéseire nézve. Második tribúnuságának (632) vége felé Gracchus, valószínűleg a szövetségesek irányában adott szava által le levén kötelezve, megkockáztatott egy második kísérletet; egyesülten Marcus Flaccusszal, ki, habár consuláris volt, a néptribúnuságot ismét elvállalta, hogy az egykor általa sikertelenül indítványozott törvényt most keresztül vihesse, indítványozta, hogy a latinoknak a teljes polgárjog, a többi itáliai szövetségeseknek pedig a latinok addigi joga adassék meg. A javaslat azonban felköltötte a senátus és a fővárosi csöcselék szövetkezett oppositóját; milynemű volt e szövetkezés és minő fegyverekkel harcolt, mutatja egy véletlenül fenmaradt töredéke azon beszédnek, melyet Gaius Fannius consul a polgárság előtt a javaslat ellen mondott. „Azt hiszitek talán, így szólt az optimata, hogy ha a latinoknak a polgárjogot megadjátok, hogy akkor a polgárok gyűlésében vagy a játékokon és népmulatságokban, valamint most előttem álltok ott, azután is helyet fogtok találni? nem valószínűbb-e hogy azon emberek minden talpalatnyi földet el fognak foglalni?“ Az ötödik századbéli polgárság, mely egy napon a sabinok összeségét felruházta a polgárjoggal, az ily szónokot kétségkívül kipisszegte volna, a hetedik századbéli roppant meggyő-

zöknek találta indokait, s az árt, melyet Gracchus ajánlt neki a polgárjog megadásáért, a latin uradalmak kiosztását, keveselte. Már midőn a senátusnak sikerült keresztül vinnie, hogy a döntő szavazás napja előtt minden nem-polgárt kiutasíthasson a városból, előre volt látható, minő sors fogja érni a javaslatot. Midőn azután a szavazás előtt Gracchusnak egy társa, Livius Drusus a törvény ellen fellépett, a nép oly módon fogadta vetőjét, hogy Gracchus nem merhetett tovább menni, nem hogy Drusust Marcus Octavius sorsában részesíthette volna. — Úgy látszik, e siker bátorította fel a senátust, hogy a diadalmas demagog megbuktatását megkísértcse. Támadó fegyverei lényegökben ugyanazok voltak, melyekkel eddig Gracchus maga küzdött. Gracchus hatalma a kereskedőkön s a proletárságon alapúlt, főkép ez utóbbin, mely e küzdelemben, melyben egyik fél sem rendelkezett katonai tartalékkal, mintegy a hadsereg szerepét játszotta. Az világos volt, hogy a senátusnak nincs többé elég hatalma sem a kereskedő osztályt sem a proletárságot megfosztani új jogaitól; bármely kísérlet a gabnatörvényeknek vagy az új esküdtszéki rendszernek megtámadására, nyersebb vagy civilisáltabb alakban, de utcai lázadásra vezetett volna, melylyel a senátus teljesen védtelenül állt volna szemben. De ép oly világos volt az is, hogy magát Gracchust és a kereskedőket s a proletárságot nem tartotta össze egyéb a kölcsönös haszonnál, és hogy úgy az anyagi érdekek pártja a maga állomásait, mint a tulajdonképeni esőcselék a maga gabnáját ép oly kész bárki mástól elfogadni, mint ahogy elvette eddig Gaius Gracchustól. Gracchus intézményei, legalább e pillanatban, rendíthetetlenül szilárdan álltak, egyetlen egynek, saját elsőségének kivételével. Ennek gyöngesége abban rejlett, hogy Gracchus alkotmányában a vezér és a sereg

Gracchus bu-
kása.

közt hűségi viszony egyáltalán nem létezett, s hogy az új alkotmányban az életképességnek minden eleme megvolt, de egynek kivételével: hiányzott belőle azon erkölcsi kötelék az uralkodó és az alattvalók közt, mely nélkül minden állam alapja ingatag. Midőn azon indítvány, mely a latinokat a polgári kötelékbe fel akarta venni, elvettetett, szembeszökően kiviláglott, hogy a tömeg tulajdonképen sohasem szavazott Gracchus, mindig csak önmaga kedvéért; s erre az aristokratia elhatározta, hogy a gabnaosztás és földadományozás eszközlőjével saját talaján fog megmérkőzni. Magától értetik, hogy a senátus a proletárságot nemcsak ugyanazzal kínálta meg, amit Gracchus neki gabonában és egyebekben biztosított, hanem ennél többet is ajánlott neki. Marcus Livius Drusus néptribún a senátus megbízásából indítványozta, hogy azoknak, kik a gracchusi földosztásban részesültek, a reájuk rótt bér engedtessek el, s hogy telkeik szabad és elidegeníthető tulajdonnak nyilváníttassanak; továbbá, hogy a proletárság a tengerentúli birtokok helyett tizenkét itáliai gyarmatban láttassék el, melyeknek mindenike 3000 települőből álljon, s hogy e terv megvalósítására a nép nevezze ki az alkalmas embereket; csak maga Drusus mondott le — ellentétben a gracchusi családi collégiummal — minden részvételtől e megtisztelő feladatban. Azokul, kiknek rovására e tervnek megvalósíttatnia kellett, valószínűleg a latinok jelöltettek ki, mert más nagyobb terjedelmű uradalmi föld, mint melyet ők birtak használatul, Itáliában, úgy látszik, már nem létezett. Találunk Drusus némely oly rendelkezéseire is, melyeknek célja valószínűleg az volt, hogy a latinoknak szenvedett veszteségeikért kárpótlást nyujtsanak, mint például azon határozmányra, miszerint ezentúl a latin katonát csak latin előjárója ítélhesse halálbüntetésre, a római tiszt

A senátus versenye a demagogiában. A liviusi törvények.

többé ne. A terv nem igen finoman volt szöve. A vállalat versenyzési célja a kellőnél világosabb volt, nagyon is szembeötlő vala a törekvés: a nemesség és proletárság közti szép kapesot a latinok további közös tyrannizálása által vonni még szorosabbra; nagyon közel feküdt a kérdés, hogy, miután az itáliai uradalmak fő része már el volt adományozva, honnan fognak venni az itáliai félszigeten annyi occupált uradalmi földet, amennyi tizenkét újonnan alakítandó és elzárt polgárság számára szükséges, még akkor is, ha a latinoktól elveszik mindazt, ami egykor nekik adatott; végre Drususnak azon nyilatkozata, miszerint ő nem akar foglalkozni saját törvényének végrehajtásával, oly átkozottan okos volt, hogy majdnem szerfelett együgyűnek látszott. Azon oktan vad számára azonban, melyet elfogni akartak, e durva háló épen jó volt. Ehez járult, és talán ez döntötte el a dolgot, hogy Gracchus, kinek személyes befolyásától függött minden, épen akkor Afrikában volt, a karthágói gyarmat szervezésével elfoglalva, helyettese a fővárosban, Marcus Flaccus pedig, heves és ügyetlen fellépése által az ellenségnek még kezére dolgozott. A „nép“ ennél fogva ép oly készségesen ratificálta a liviusi törvényeket, mint azelőtt a semproniusiakat. Azután új jótevőjének, szokás szerint, azzal hálálta meg jó tetteit, hogy az előbbit szelíden oldalba rúgta, s midőn ez a 633. évre harmadszor pályázott a tribúnuságért, őt többé meg nem választotta; mely alkalommal azonban a Gracchus által előbb megsértett tribún, ki most a választást vezette, állítólag rendellenességeket követett el. Ezzel Gracchus alatt uralmának alapja romba dőlt. Egy második csapás érte őt a consulválasztások által, melyeknek eredménye nemcsak általjában a demokratia ellen irányult, de melyek által Lucius Opimiusban azon ember állíttatott az állam

121.

125. élére, ki 629-ben mint praetor Fregellaet meghódította, a szigorú nemesi párt legelszántabb és legkevesebb kifogás alá eshető tagjainak egyike, ki szilárdan el volt határozva a veszélyes ellenséget első alkalommal eltenni láb alól. Ez
122. csakhamar megjött. Gracchus 632. december 10-kén szűnt meg néptribún lenni; Opinius 633. január elsején foglalta
121. meg hivatalát. Az első támadás természetesen Gracchus leg-
hasznosabb és legnépszerűtlenebb rendszabálya, Karthágó
visszaállítása ellen intéztetett. Míg eddig a tengerentúli
gyarmatokat csak közvetve támadták meg az itáliai telepít-
és csalétkével, most az afrikai hyaenák feldöntötték az
újonnan lerakott karthágói határköveket, és a római papok
bizonyították, amint kívántatott, hogy a jelek és csudák
komoly intésül szolgálnak az elétkozott város újra felépít-
ése ellen. A senátus erre, lelkiismerete által ösztönöztetve
egy törvényt indítványozott, mely Junónia gyarmat létre-
hozatalát betiltsa. Gracchus, ki más, a gyarmat megalko-
tásával megbízott férfiakkal együtt ekkor épen a települőket
válogatta ki, a szavazás napján megjelent a capitoliumban,
hová a polgárság is meghívatott, hogy pártjával a törvény
elvetését keresztül vigye. Kerülni igyekezett minden
erőszakot, nehogy elleneinek maga szolgáltatassa a keresett
ürügyet; azt azonban nem gátolhatta meg, hogy híveinek
nagy része, megemlékezve Tibérius haláláról és jól ismer-
vén az aristokratia szándékait, fegyveresen ne jelenjék
meg; és azon óriási izgatottságban, mely mindkét részen
uralkodott, az összeütközés alig volt elkerülhető. Midőn a
capitoliumi templom csarnokában Lucius Opimius consul
bemutatta a szokásos égő áldozatot, egyike azon törvény-
széki szolgáltnak, kik ebben neki segédkezet nyújtottak,
Quintus Antillius, a szent beleket kezében tartva, rákiál-
tott a „rossz polgárookra“ hogy takarodjanak a csarnokból

Támadás a
tengerentúli
gyarmatosi-
tás ellen.

Gracchus ha-
lála.

és úgy látszott, mintha kezét magára Gaiusra is rá akarná tenni; mire Gracchusnak egy buzgó híve kardot rántott s őt leszúrta. Iszonyú zenebona támadt. Gracchus hiába kísértette meg a néphez szólani, hogy az istenkáromló gyilkosság elkövetésének vádját magáról elhárítsa; csak újabb, formaszerinti vádokat szolgáltatott ellenfeleinek, midőn, anélkül hogy a zsvajban észrevették volna, egy épen a néphez beszélő tribúnak szavába vágott, amire egy elévült statutum a rendek régi küzdelmének korából, igen súlyos büntetést szabott. Lucius Opimius consul sietett rendelkezni, hogy a köztársasági alkotmány megbuktatására irányzott felkelést, — erre keresztelték el e nap eseményeit — fegyveres kézzel nyomhassa el. Ő maga Castor templomában a piacon, virrasztva töltötte az éjet; korán reggel a capitolium megtelt krétai íjászokkal, a tanácsház és a piac a kormánypárt embereivel, a szenátorokkal és a lovagság velök tartó töredékével, kik a consul parancsára mindannyian fegyverben és fejenként két fegyveres rabszolga kíséretében jelentek meg. Az aristokratia tagjai közül nem hiányzott senki, még a tiszteletre méltó agg, és a reform iránt jóindulatú Quintus Metellus is megjelent pajzsos karddal felfegyverkezve. Egy kitünő, a spanyol háborúban kipróbált tiszt, Decimus Brutus vette át a fegyveres erő feletti parancsnokságot; a tanács a curiában ült össze. A törvényszéki szolga holttestét hordó ravatal a curia előtt állíttatott fel; a tanács, ezáltal mintegy meglepetve, csoportosan megjelent az ajtóban a holttestet megszemlélendő, azután ismét visszavonult a teendőkről tanácskozni. A demokratia vezérei a capitoliumból házaikba mentek; Marcus Flaccus egész éjjel az utcai harcra tett előkészületeket, mialatt Gracchus, úgy látszott, nem tartotta méltónak harcra szállni a végzettel. Midőn

másnap reggel az ellenfélnek a capitoliumon s a piacon tett rendelkezéseit megtudták, mindketten az Aventinre mentek, a néppárt régi várába a patriciusok és plebejusok harcaiban. Némán és fegyvertelenül ment oda Gracchus; Flaccus fegyverre szólította a rabszolgákat és Diána templomában elsáncolta magát, ifjabb fiát, Quintust, egyúttal elküldve az ellenséges táborba, hogy, hacsak lehet, eszközjön egyességet. Ez azon izenettel jött vissza, hogy az aristokratia feltétlen megadást követel; egyszersmind magával hozta a senátus idéző parancsát Gracchus és Flaccus számára, hogy jelenjenek meg előtte és adjanak számot a tribúni majestás megsértése miatt. Gracchus meg akart jelenni az idézésre, de Flaccus meggátolta, és ehelyett ismételte ép oly hibás, mint gyöngeségét eláruló kísérletét, oly ellenfelet, minő a római aristokratia volt, egyezkedésre bírni. Midőn a két megidézett vezér helyett ismét csak a fiatal Quintus Flaccus jelent meg a senátus előtt, a consul amazok elmaradását a kormány elleni nyílt fellázadás kezdetének nyilvánította, a követet elfogatta és jelt adott az Aventin megtámadására, egyúttal kikiáltatván az utcákon, hogy annak, ki Gracchus vagy Flaccus fejét meghozza, a kormány a szó betűszerinti értelmében ugyanannyit nyomó aranyat fog jutalmul adni, és hogy mindazoknak, kik az Aventint a harc megkezdése előtt elhagyják, teljes büntetlenséget biztosít. Az Aventinen állók sorai gyorsan megfogytak; a vitéz nemesség, egyesülten a krétaiakkal és a rabszolgákkal a szinte védetlen hegyet rohammal elfoglalta, s akit előtalált, vagy 250, többnyire jelentéktelen embert, leölte. Marcus Flaccus, legidősb fiával valahová elbújt, de felfedeztetvén mindketten megölettek. Gracchus, midőn a csata kezdődött, Minerva templomába vonult vissza, és itt saját kardjával akarta kioltani életét,

de barátja Publius Laetorius karjaiba vetette magát és kérte, tartsa fenn magát, ha lehet, jobb idők számára. Gracchus rábíratta magát, hogy megkíséرتse átmenekülni a Tiberis túlsópartjára. De amint a hegyről lesietett, megbotlott és lábát megrándította. Hogy neki időt szerezzenek a menekülésre, kísérői, Marcus Pomponius a Porta Trigeminánál az Aventín alján, Publius Laetorius pedig a Tiberis hídján, ott hol egykor Horatius Cocles állítólag egymaga állt szembe az etrusk sereggel, útjába álltak az üldözőknek és levágatták magokat; s ezáltal sikerült Gracchusnak, csupán Euporus nevű rabszolgája kíséretében, a Tiberis jobb partján levő külvárost elérnie. Itt, Furrina ligetében találták meg később mindkettőnek holttestét; úgy látszott, hogy a rabszolga előbb urát, azután önmagát ölte meg. A két elesett vezér feje a kormánynak, mint meg volt hagyva, beszolgáltatott, s annak, ki Gracchus fejét meg hozta, az előkelő Lucius Septumuleiusnak a megígért díj, sőt még annál is több, ki is fizettetett, Flaccus gyilkosai azonban, közönséges emberek lévén, üres kézzel bocsáttattak el. A megölték hullái a folyóba dobattak, a vezérek házai prédául vettek oda a tömegnek. A pörös háború nagyszerű mérvben megindult Gracchus párthívei ellen; állítólag 3000-en akasztattak fel a börtönben, köztök a tizennyolc éves Quintus Flaccus is, ki a harcban nem vett részt s fiatalága és szeretetreméltósága folytán közrészvét tárgya lön. A capitolium alatti szabad térségen, hol azon oltár állt, melyet a belbéke helyreállítása után Camillus emelt, más szentélyeivel együtt az egyetértésnek, melyek hasonló alkalmakkor állítottak fel, most e kis kápolnák leromboltattak, és a megölt vagy elítélt felségárulók vagyonából, mely nejeik hozományaival együtt elkoboztattott, a senátus határozata alapján Lucius Opimius consul

egy új pompás templomot épített az Egyetértés számára, a hozzá tartozó csarnokkal együtt — és kétségkívül helyén volt a régi egyetértés emlékeit eltenni szem elől és újat emelni helyökbe a zámái győző három unokájának holtteste felett, kik most mindannyian, először Tibérius Gracchus, utána Scipio Aemilianus, és végre a legifjabb és legnagyobb közöttök, Gaius Gracchus, a forradalomnak estek áldozatul. A Gracchusok emlékezete hivatalosan megmaradt átkozva; Cornéliának még gyászruhát sem volt szabad utolsó fiának haláláért öltenie; de azon szenvedélyes ragaszkodás, melylyel igen sokan viseltettek életökben a két nemes testvér, és főkép Gaius iránt, megható módon nyilvánult haláluk után is azon majdnem vallásos tiszteletben, melylyel a nép, minden rendőri tilalmak dacára, nem szünt meg emlékezetöknek, s azon helyeknek adózni, melyeken elhullottak.

IV. FEJEZET.

A restauráció uralma.

Azon új épület, melyet Gaius Gracchus emelt, halálával romba dőlt. Halála ugyan úgy mint bátyjéé közvetlenül nem volt egyéb a bosszúvágy tényénél; de egyúttal nagy lépés volt a régi alkotmány restaurációjára az, hogy a monarchia, épen midőn alakuló félben volt, a monarcha személyétől megfosztatott; és pedig ez esetben annál inkább, miután Gaius katastrophja s az aristokratia által rendezett alapos vértörvényszék után egyáltalján nem volt ember, ki, akár az elesett államfővel való vérrokonság alapján, akár kimagasló képességeinek jogcímén feljogosítva érezte volna magát csak meg is kísértetni a megüresedett hely elfoglalását. Gaius gyermektelenül múlt ki a világból és Tibérius hátrahagyott fia is még gyermekkorában meghalt; az egész úgy nevezett néppártnak a szó szoros értelmében nem volt egyetlen vezére sem, ki csak említést is érdemelne. A gracchusi alkotmány várhoz hasonlított, mely elvesztette parancsnokát; a falak s az őrség sértetlenül megvoltak, de hiányzott a vezér és a csak imént megbuktatott kormányon kívül nem volt senki, ki megürült helyét elfoglalhatná.

A kormányzat
megüresede-
ése.

A visszaállított arisztokratia.

És aminek történnie kellett, be is következett. Gracchus magtalan halála után a senátus uralma mintegy magától helyreállt ismét; s ez annál természetesebb volt, miután az Gaius Gracchus által formáserint el nem töröltetett, hanem nagy mérvben üzött kivételes tevékenysége által csak tényleg tétetett semmivé. Ennek dacára nagyot tévedne az, aki e restaurációban nem akarna egyebet látni az államgépezet visszazökkenésénél a régi, századokon át követett és kitaposott kerékvágásba. A restauratio mindig egyúttal forradalom is; ez esetben azonban nem annyira a régi kormányrendszer, mint inkább a régi uralkodó helyezettett vissza. Az olygarchia a megbuktatott tyrannis hadi eszközeivel újonnan felfegyverkezve lépett fel; a senátus, valamint saját fegyvereivel ütötte ki Gracchust a nyeregből, úgy a fő dolgokban ezentúl is a Gracchusok alkotmányát használta fel az uralkodásra, kétségkívül azon utógondolattal, hogy annak idején, ha egészen meg nem döntheti is, legalább alaposan meg fogja tisztítani az uralkodó arisztokrátiával tényleg ellenséges lábón álló elemektől. Egyelőre a reakció főképp csak a személyek ellen fordult; Publius Popillius a reá vonatkozó intézkedések megsemmisítése után számkivetéséből visszahivatott (633) s Gracchus hívei pörökkel vétettek üldözöbe; ellenben a néppárt kísérlete, mely Lucius Opimiust, hivatalból kilépése után felségárulás miatt el akarta ítéltetni, a kormánypárt által meghiusított (634). Jellemző a restauratio ez uralmára nézve, mennyire haladt az arisztokratia a meggyőződés szilárdsága tekintetében. Gaius Carbo, egykor a Gracchusok szövetségese, már régóta megtért, s még nem rég Opimius védelmében, bizonyosságát adta buzgalmának és használhatóságának. De azért renegát maradt; s midőn a demokraták ellene ugyanazon vádat emelték, melylyel Opimiust támadták meg,

121.

120.

A demokraták üldöztetése.

a kormány épen nem kellettlenül, elejté őt, mire Carbo, a két párt közt veszve látván magát, önkezével oltotta ki életét. A reakció emberei ekként a személyes kérdésekben telivér aristokratáknak bizonyították magokat. Ellenben a gabnakiosztást, az ázsiai tartomány adórendszerét, a Gracchus-féle esküdtszéki és törvényszéki rendtartást a *reactio* egyelőre nem támadta meg, és nemcsak kímélte a kereskedőket s a proletárságot, hanem, mint már a liviusi törvények meghozásával cselekedte, ezentúl is hódolt e két hatalomnak, és pedig a proletárságnak még sokkal határozottabban, mint magok a Gracchusok. Ennek oka nemcsak az volt, hogy e Gracchus-féle forradalom a kortársak lelkét még sokáig mozgalomban tartotta, és megvédte saját alkotásait: a nép vagy legalább a csöcselék érdekeinek gondozása és előmozdítása csakugyan tökéletesen össze is fért az aristokratia saját érdekeivel, s ez eljárásban a közjón kívül semmi egyebet nem kellett feláldozni. Mindazon rendszabályokat, melyeket Gaius Gracchus a közjó előmozdítására léptetett életbe, törvényhozásának épen legjobb, de természetesen egyszersmind legnépszerűlenebb részét az aristokratia elejtette. Semmit sem támadott meg oly gyorsan és annyi sikerrel, mint épen terveinek legnagyobb részét: mely abban állt, hogy először a római polgárságot Itáliával, azután Itáliát a tartományokkal egyenlő lábra helyezze, és miután ezáltal az állam csupán uralkodó és fogyasztó és csupán szolgáló és dolgozó tagjai közti különbség el leendett törölve, egyúttal a társadalmi kérdést nagymérvű és rendszeres kivándorlás által oldja meg. A restaurált olygarchia a kimerült aggság egész elkeseredettségével és duzzogó makacsságával a jelenre újra rákényszerítette az elmúlt nemzedékek azon alapelvét, mely szerint Itáliának uralkodó országnak, és Rómának Itáliában az ural-

Az uradalmak kérdése a restauráció előtt.

118.

kodó városnak kell maradnia. Az itáliai szövetségesek visszautasítása még Gracchus életében bevégzett ténynyé vált, s a tengerentúli gyarmatosítás nagy eszméje már ekkor komolyan megtámadt, a mi legközelebbi okul szolgált Gracchus bukására. Halála után a kormánypárt könnyű szerivel megghiúsította Karthagó helyreállításának tervét, habár az egyes, e helyen már kiosztott földrészletek megmaradtak az illetők birtokában. Azt ugyan nem gátolhatta meg, hogy a demokratikus pártnak egy más helyen hasonló gyarmat alapítása ne sikerüljön: az Alpokon túl tett hódítások folyamában, melyeket Marcus Flaccus kezdett meg, ott 636-ban Narbo (Narbonne) gyarmat alapított, legrégibb tengeren túli polgárvárosa a római birodalomnak, mely a kormánypárt gyakori támadásainak s annak dacára, hogy a senátus egyenesen megszüntetését indítványozta, mégis állandóan fenn maradt. Kivéve azonban ez egy, elszigeteltségében nem igen jelentékeny esetet, a kormánynak sikerült az Itálián kívüli földkiosztást minden ponton megakadályoznia. Hasonló értelemben intéztetett el az itáliai uradalmak kérdése. Gaius itáliai gyarmatai, mindenek felett Capua, eltöröltettek, amennyiben már megvalósítottak, ismét feloszlattattak; csak a tarenti maradt fenn oly formán, hogy Neptunia városa az addigi görög község mellé helyeztetett. Ami az uradalmaknak nem gyarmat-alapítás céljából történt kiutalványozása folytán már tényleg fel volt osztva, meghagyatott az illetők kezében; azon megszorításokat, melyeket Gracchus a közjó érdekében rótt e telkekre, az örökbér fizetését és elidegeníthetlenségöket, Marcus Drusus már megszüntette. Ellenben el volt a kormány határozva, hogy azon, még az occupatio jogi alapján bírlalt uradalmakat, melyek a latinok által használt uradalmi földeken kívül leginkább alkalmasint azon földbirtó-

kokban álltak, melyeket a Gracchus-féle maximum a birtokosoknak meghagyott, végkép reá ruházza az addigi elfoglalókra s egyúttal a jövőre nézve minden felosztást lehetetlenné tegyen. Természetesen főképp e földekből kellett volna a Drusus által megígért 36,000 új paraszttelnek kikerülnie; de a kormány megkímélte magát annak fáradságos kutatásától, hogy a világ melyik zugában találja meg a több százezer holdnyi itáliai uradalmi földeket, és a liviusi telepítési törvényt, miután megtette szolgálatát, hallgatólag ad acta tette, — legfeljebb talán Scylacium (Squillace) jelentéktelen gyarmata vezethető vissza Drusus telepítési törvényére. Ellenben egy törvény, melyet a senátus megbízásából Spurius Thorius néptribún vitt keresztül, a földosztó hivatalt 635-ben megszüntette, és az uradalmi földek elfoglalóira meghatározott bér fizetését róttá, melynek jövedelme a fővárosi csöcseléknek vált javára, úgy látszik az által, hogy a búzakiosztás részben reá alapított: a még tovább menő javaslatokat, talán a gabna-ajándékok megnagyobbítását, az értelmes Gaius Marius, néptribún, meghíúsította. Nyolc évvel utóbb (643) megtétetett az utolsó lépés is, midőn egy új népvégzés*) az elfoglalt uradalmi földeket egyenesen az addigi elfoglalók bérmentes magán vagyonává alakította át. Hozzá tétetett, hogy ezen túl uradalmi földek többé egyáltalján ne occupáltassanak, hanem vagy bérbe adassanak, vagy mint közlegelő mindenkinék nyitva álljanak; ez utóbbi esetre egy igen alacsony tiz darab nagy és ötven darab kis marhára rugó maximum megállapítása által eleje vétetett annak, nehogy a nagy

119.

111.

*) Nagy részben még megvan és a thoriusi szántóföld-törvénynek most háromszáz éven át használatban állt hamis neve alatt ismeretes.

nyájbirtokosok az aprókat tényleg leszorítsák a legelőkéről, — józan rendelkezések, melyek által a különben már rég abban hagyott occupálási rendszernek ártalmas volta, hivatalosan elismertetett, melyek azonban, elég szerencsétlenül csak akkor tétettek meg, midőn az az államot uradalmi birtokainak legnagyobb részétől már megfosztotta. A római arisztokratia, míg egyfelől ekként gondoskodott önmagáról, és ami occupált földet még kezében tartott, saját tulajdonává változtatta át, másfelől az itáliai szövetségeseiket azzal csillapította le, hogy az általuk, nevezetesen pedig municipális arisztokrátiájok által bírlalt latin uradalmi földekre nézve, habár azokat nekik tulajdonul oda nem adta, de legalább szabadalmaik által biztosított jogukat csorbítatlanul fenntartotta. Az ellenpárt azon kényelmetlen helyzetben volt, miszerint a legfontosabb anyagi kérdésekben az itáliaiak érdekei homlok egyenest ellenkeztek a fővárosi ellenzék érdekeivel, sőt amazok mintegy szövetségre léptek a római kormánynyal, és némely római demagogok kicsapongó szándékai ellenében a senátusnál kerestek és talál-

Proletárság és lovagság a restauráció alatt.

tak ótalmat. — Mialatt a restaurált kormány ekként buzgólkodott azon, hogy a jobb jövőnek azon csiráit, melyek a Gracchus-féle alkotmányban megvoltak, alaposan kiirtsa belőle, azon ellenséges elemekkel szemben, melyeket Gracchus nem az összeség üdvére támasztott fel ellene, teljesen tehetetlen maradt. A fővárosi proletárság, elismert ingyeneelési jogával együtt fenmaradt; a kereskedők sorából kikerült esküdteket a senátus szintén eltűrte, bármily rosszul esett épen az arisztokratia jobb és büszkébb részének e járom viselése. Méltatlan bilincsek voltak ezek az arisztokratia tagjain; de annak nem akadunk nyomára, hogy komolyan igyekezett volna tőlök szabadulni. Marcus Aemilius Scaurus azon 632-ki törvénye, mely legalább a

szabadon bocsátottak szavazati jogának alkotmányos korlátozásait újra felelevenítette, sok időn át az első és igenszelíd kísérlet maradt, melyet a szenátori kormány, a maga zsarnokának a csöcseléknek megfélemezésére tett. Azon indítványt melyet Quintus Caepio consul tizenhét évvel a lovagi törvényszékek felállítása után (648) tett, s mely a pörököt ismét szenátori esküdtek elé akarta utasíttatni, elárulta, hogy mit szeretne a kormány, de el azt is, hogy mire képes, midőn nem uradalmak elfecsérléséről, hanem arról van szó, hogy egy befolyásos rend ellenében szerezzen érvényt akaratának: megbukott vele*). A kormány nem bírta magát kényelmetlen társai alól a hatalomban, emancipálni, de azon eredményök e rendszabályoknak mégis megvolt, hogy az uralkodó aristokrátiának sohasem őszinte egyetértését a kereskedő osztálylyal s a proletársággal, ezentúl is megzavarták. Mindkettő jól tudta, hogy a senátus minden engedményre csak félelemből és kelleetlenül szánja el magát; sem a hála, sem a haszon tekintetei által nem lévén maradandólag a senátus uralmához csatolva, mindkét elem minden percben kész volt ugyanezen szolgálatokat megtenni bármely hatalmasnak, ki neki többet, vagy csak ugyanannyit is ígért, és, ha volt alkalom a senátus bosszantására vagy akaratának megghiúsítására, semmi kifogást nem tett ellene. Így uralkodott tovább a restauráció a legitim aristokratia óhajaival és nézeteivel s a tyrannis alkotmányával és kormányzati eszközeivel. Uralma nemcsak ugyanazon alapokon nyugogo-

106.

*) Ezt bizonyítják, mint tudjuk, a tovább történtek. Ez ellenében felhozott az, hogy Valerius Maximus (6, 9, 13) Quintus Caepiot a senátus patronusának nevezi; de ez részint nem bizonyít elég, részint az, ami e helyen elmondatik, egyszerűen nem illik a 648. év consulára, s e helyen tévedésnek keltett előfordulnia, vagy a névre, vagy az elmondott tényekre nézve.

dott, melyeken a Gracchusé, hanem ép oly rosszul, sőt még rosszabbul volt megerősítve; erős volt, midőn, szövetkezve a csöcselékkal célszerű intézményeket kellett romba dönteni, de teljesen tehetetlen szemben az utcai csöcselékkal s a kereskedők érdekeivel. Rossz lelkiismerettel és ingatag reménynyel ült a megüresedett trónon, haraggal eltelten saját államának intézményei iránt és mégis képtelenül azokat tervszerűleg csak megtámadni is, biztosság nélkül tetteiben és mulasztásaiban, kivéven ott, ahol saját anyagi érdeke forgott szóban, a hitszegésnek saját úgy mint az ellenpártja irányában, a belső ellenmondásoknak, a legszálnalomra méltóbb tehetetlenségnek s legaljasabb önzésnek megtestesült képe, utól nem ért ideálja a rossz kormányzatnak.

A restauratió
emberei.

Nem is lehetett ez másképp; az összes nemzet, és főkép a felsőbb osztályok, értelmi és erkölcsi tekintetben sülyedésnek indultak. A Gracchusok kora előtti aristokratia valóban nem volt bővében a talentumoknak s a senátus tagjai tele voltak gyáva és megromlott nemesi csöcselékkal; de mégis benne ültek Scipio Aemilianus, Gaius Laelius, Quintus Metellus, Publius Crassus, Publius Scaevola és számos más tiszteletre méltó és tehetséges emberek is, és némi jó akarattal el lehetett mondani a senátusról, hogy visszaéléseiben bizonyos mértéket és rossz kormányzata mellett bizonyos decorumot meg tud tartani. Az aristokratia megbukott és ismét talpra állíttatott; és ettől fogva a restauratió átka nehezedett reá. Míg az aristokratia ezelőtt jól rosszul és több mint egy század óta minden érezhető ellenzék nélkül uralkodott, a most kiállt válság, mint a villám a setét éjben, megmutatta neki az örvényt, mely lábai előtt tátongott. Csoda volt-e hogy ettől fogva a régi nemes úri párt kormányzatát maradandóan az elkeseredés,

és, midőn bátorsága volt rá, a rémuralom jellemezte? hogy az uralkodók az eddiginél még végtelenül ridegebben és erőszakosabban álltak szemben mint szilárdan elhatárolt párt, a nem uralkodó tömeggel? hogy a családi politika, úgy mint a patriciusság legrosszabb korában, ismét elfoglalta a tért, és hogy például Quintus Metellus négy fia és (valószínűleg) két unokaöccse, egyetlen egynek kivételével csupa jelentéktelen, részben együgyűségökről általánosan ismert emberek, tizenöt év alatt (631—645) mindnyájan elnyerték a consulságot s egynek kivételével még diadalmenetet is kaptak, vejeit és többi atyafiságát nem is említve? hogy minél erőszakosabban és kegyetlenebbül lépett fel valaki övéik közül az ellenpárt ellen, társai annál inkább ünnepelték, s a telivér aristokratának minden gáztettet, minden orcátlanságot megbocsátottak? hogy a kormányzók és kormányzottak csak azért nem voltak hadviselő felekhez hasonlíthatók, mert háborújokban a népjog ismeretlen dolog vala? Fájdalom, nagyon is megfogható volt, hogy míg a régi aristokratia vesszővel, a restaurált aristokratia skorpiókkal verte a népet. Visszatért, de sem okosabb, sem jobb nem lett. A római aristokratia mindaddig sohsem volt oly teljesen híjával minden államférfiúi és katonai tehetségeknek, mint a restauratio e korában a gracchusi és a Cinna-féle forradalom között. Jellemző e tekintetben e kor senátori pártjának koryphaeusa, Marcus Aemilius Scaurus. Előkelő nemességű, de vagyontalan szülők gyermeke és ezáltal reászorulva nem közönséges képességeinek értékesítésére, felvitte a consulságig (639) és censorságig (645), sok éven át a senátus elnöke volt s rangtársainak politikai orákuluma, és nevét nem csak mint szónok és író, hanem egyszersmind mint az e században létrejött állami építkezések néhány legtekintélyesebbjének kezdeményezője is, megörökítette.

123—109.

Marcus Aemilius Scaurus.

115. 109.

Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a dolgokat, úgy találjuk, hogy nagy tettei mindössze abban állnak, hogy mint hadvezér néhány falut az Alpok közt legyőzött, mint államférfi szavazási és fényüzési törvényével néhány körülbelül ép oly jelentőségű diadalt vitt a kor forradalmi szellemén, tulajdonképeni kitünősége azonban abban állt, hogy ép oly hozzáférhető és megvesztegethető volt, mint bármely más becsületes tagja a senátusnak, de hogy némi ravaszsággal előre megsejtette, mikor kezd a dolog baljóslatú fordulatot venni, és mindenek felett, hogy előkelő és tiszteletreméltó megjelenése által a közönség előtt jól tudta Fabriciust játszani. Katonai tekintetben találunk ugyan az arisztokratia legfelső köreiben, tiszteletreméltó kivételekül néhány jeles tisztre; a szabály azonban az volt, hogy a nemes urak, midőn a hadsereg élére kellett állniok, a görög hadi kézikönyvekből és a római évkönyvekből sebtiben kiolvastak annyit, amennyi egy katonás dictio elszavalására szükséges volt, a táborban pedig a valódi parancsnokságot, a legjobb esetben még egy alacsony származású és kipróbált szerénységű tisztre bízták. És csakugyan, ha a senátus néhány század előtt királyok gyülekezetéhez hasonlított, utódaik most nem rosszul adták a hercegek szerepét. E restaurált nemesség tehetetlenségével azonban teljesen egy fokon állt politikai és erkölcsi alávalósága. Ha azon vallási állapotok, melyekre még vissza fogunk térni, hű tükrét nem nyujtanák is e kor sivár ziláltságának, s ha e korszak kültörténete nem árulná is el, hogy legnagyobb tényezőinek egyike a római nemesség tökéletes romlottsága, azon irtóztató bűnök, melyek Róma legelőkelőbb köreiben nyomon követték egymást, azt már magokban véve is eléggé jellemeznék.

A kormányzat benn és kifelé olyan volt, aminő ily

kormányrendszer mellett lehetett. A társadalmi romlás ^{A restauráció igazgatása.} ijesztő gyorsasággal harapódzott el Itáliában; amióta az aristokratia törvényes engedélyt adatott magának a kisbirtokosok kibecsülésére és új elbizakodásában mind gyakrabban megengedte magának azok megfosztását jószágaitól, a paraszttelkek úgy eltünedeztek, mint egy csepp víz a tengerben. Hogy a politikai olygarchiával a gazdasági legalább is karöltve járt, bizonyítja egy mérsékelt demokratának, Lucius Marcius Philippusnak 650 körül tett azon nyilatkozata, miszerint az összes polgárságban alig akad 2000 vagyonos család. Ez állapotokhoz gyakorlati commentárul ismét a rabszolgázadások szolgáltak, melyek a kimberháború első éveiben Itáliában évenként megújultak, így Nuceriában, Capuában s Thurii vidékén. Ez utóbbi csődülés már oly nagy mérvű volt, hogy ellene a városi praetornak egy légióval kellett síkra szállnia, s hogy ez mégis nem fegyveres ereje, hanem csak árulás segélyével bírta a felkelést legyőzni. Az is aggasztó jelenség volt, hogy élén már nem rabszolga állt, hanem egy római lovag, Titus Vettius, kit adósságai vittek azon örült lépésre, hogy rabszolgáit szabadoknak, magát pedig királyuknak nyilvánítsa (650). ^{Itália társadalmi viszonyai.} Mily veszélyesnek találta a kormány a rabszolgák nagy tömegének felhalmozódását Itáliában, mutatják a victumulaei aranyosódákban életbeléptetett elővigyázati rendszabályok, mely mosódák 611-től fogva a római kormány által kezeltettek: a bérlőknek először meghagyatott, hogy 5000-nél több munkást ne alkalmazzanak, utóbb pedig az üzlet egy senátusi végzés által végkép beszüntetett. Ily kormány alatt, minővel Róma most bírt, csakugyan lehetett is félni mindentől, ha egyszer, ami könnyen megtörténhetett, egy transalpín sereg betör Itáliába és a vele nagy részben törzsrokon rabszolgákat fegyverre találja

100.

104.

148.

A tartományok. — Aránylag még többet szenvedtek a tartományok. Kisértsük meg elképzelni, miképen állanának a dolgok Kelet-Indiában, ha az angol aristokratia olyan volna, minő e korban a római volt, és fogalmunk lesz Sicilia és Ázsia helyzetéről. A törvényhozás, midőn a hivatalnokok ellenőrzését a kereskedőkre bízta, azokat mintegy rákényszerítette, hogy ezekkel egy gyékényen áruljanak, és hogy a tartományokban levő tőkepénzesek iránti feltétlen engedékenységekön korlátlan rablási szabadságot és minden vád ellen védelmet vásároljanak magoknak. E hivatalosan és félhivatalosan alkalmazott rablókon kívül még szárazföldi és tengeri rablók is fosztogatták a földközi tenger minden vidékeit. Különösen az ázsiai vizeken a kalózok annyira mentek, hogy 652-ben még a római kormány is kénytelennek látta magát egy, leginkább a függő kereskedő városok hajóiból alakított hajóhadat küldeni Kilikiába a proconsuli hatalommal felruházott Marcus Antonius praetor vezérlete alatt. Ez nemcsak elfogott egy csomó kalózhajót és feldult néhány sziklafészket, hanem a rómaiak itt egyúttal maradandóan megtelepedtek, és a tengeri rablás kiirtása végett, ennek fő székhelyén, a zord, vagyis nyugati Kilikiában erős katonai posztiókat szálltak meg, ami kezdetét képezte Kilikia tartomány szervezésének, mely innen fogva a római hivatalok sorában szerepel*). A szándék

Kilikia megszállása.

*) Gyakran felvették, hogy Kilikia tartomány szervezése csak Publius Servilius kilikiai expedíciója (676 s köv.) után ment végbe, de tévesen; mert Sulla már 662-ben (Appian *míthr.* 57; *b. c.* 1, 77; Victor 75), Gnaeus Dolabella 674 s 675-ben (Cic. *Verr.* I. 1, 16, 44) Kilikia helytartójaként szerepel; ami után nem marad más hátra, mint e tartomány szervezését a 652. évre tenni. Emellett szól továbbá az is, hogy e korban a rómaiaknak a kalózok elleni hadjárataik, mint például a baleári, liguriai, dalmátiai expedíciók rendsze-

92.

80. 79.

102.

dicséretes volt és a terv magában véve célszerű; csak hogy a kalózkodásainak folytatása, sőt még nagyobb elharapódzása az ázsiai vizeken és különösen Kilikiában, szomorú bizonyága volt annak, hogy mily elégtelen eszközökkel küzdöttek ellene az elfoglalt posztókból. De a római tartományi igazgatás tehetetlensége és visszássága semmiben sem jutott oly rideg meztelenségében napvilágra, mint a rabszolga-proletárság felkeléseiben, melyek az arisztokratia restaurációjával egyidejűleg ismét régi állapotukba visszahelyezetteknek látszottak. A rabszolgáknak azon, lázadásokból háborúkká növekedett felkeléseik, minők épen 620 körül fordultak elő és talán főokul szolgáltak a Gracchus-féle forradalomra, gyászos egyformaságban újulnak meg és ismétlődnek. A római birodalom összes rabszolga népsége ismét forrongásban volt, mint harminc év előtt. Az itáliai zavarokat már említettük. Az attikai ezüstbányákban a bányamunkások fellázadtak, megszállták Sunion hegyfokot s innen hosszabb időn át fosztogatták a

Rabszolga-
lázzadások.

134.

rint azon parti helyek megszállására látszanak irányulni, melyek a kalózkodásnak kiindulási helyül szolgáltak; és pedig igen természetesen, mert, miután állandó hajóhaduk nem volt, a tengeri rablás meggátlásának egyetlen hatékony eszközét a partok megszállása képezte. Egyébiránt nem szabad felednünk, hogy a *provincia* fogalma nem jelenti okvetlenül a tartomány birtokát, hanem magában véve nem egyéb egy önálló katonai parancsnokságnál; s igen lehetséges, hogy a rómaiak e zord vidéken eleinte csupán állomáshelyet foglaltak magoknak hajóik és legénységök számára. — A sík keleti Kilikia a Tigranes elleni háborúig a syriai birodalomhoz maradt csatolva (Appian *Syr.* 48); a Taurostól éjszakra fekvő, egykor Kilikiához számított tartományok, az úgynevezett kappadokiiai Kilikia és Kataonia közül az első az Attalidák birodalmának felosztásától fogva (Justin 37, 1), a második alkalmasint már az Antiochossal kötött béke óta, Kappadokiához tartoztak.

A második
sicíliai rab-
szolgahá-
ború.

104.

vidéket; egyéb helyeken hasonló mozgalmak mutatkoztak. E borzasztó események fő színhelyét ismét mindenek előtt Sicília képezte ültetvényeivel és ezeken felszaporodott kisázsiai rabszolga-csordáival. Jellemző a baj nagyságára nézve, hogy az új felkelés közvetlen okául a kormánynak egy kísérlete szolgált, mely a rabszolgatartók legkiáltóbb gazdasági ellen volt intézve. Hogy a szabad proletároknak Siciliában alig volt jobb dolguk a rabszolgáknál, mutatta már magoktartása az első felkelés alkalmával; ennek legyőzése után a római üzérkedők azzal álltak rajtok bosszút, hogy a szabad tartománybélieket tömegesen a rabszolgák közé dugták. Egy erélyes rendeletkövetkeztében, melyet a senátus 650-ben bocsátott ki e visszaélés ellen, Sicília ekkori helytartója, Publius Licinius Nerva Syrakusában egy szabadság-törvényszéket állított fel, mely csakugyan komolyan is vette feladatát; rövid idő alatt nyolcszáz pert döntött el a rabszolgatulajdonosok ellen, s a függőben levő pörök száma még folytonosan növekedett. A megrémült ültetvénybirtokosok Syrakusába tódultak, hogy a római helytartót e hallatlan jogszolgáltatás beszüntetésére kényszerítsék; Nerva elég gyöngye volt magát terrorizáltatni és a pörért folyamodó nem szabadoknak nyers szavakkal megparancsolni, hogy hagyjanak fel a jog és igazság alkalmatlan követelésével, és rögtön térjenek vissza azokhoz, kik magokat uraiknak mondták. Az elutasítottak ehelyett összeszedték magokat és a hegyek közé vonultak. A helytartó fegyveres fellépésre nem volt elkészülve, s még a sziget nyomorult népfelkelése sem volt rögtön kéznél; mi okból szövetséget kötött a sziget legismertebb rablóvezéreinek egyikével és kegyelmet igérvén neki a maga s övéi számára, őt rábirta, hogy a fellázadt rabszolgákat árulás útján a rómaiaknak kezébe játssa. E rajon ekként erőt bírt

venni. Ellenben egy más sereg megszökött rabszolgának sikerült Enna (Castrogiovanni) őrségének egy részét megvernie s az első győzelem megszerezte a felkelőknek azt, amire legnagyobb szükségök volt: a fegyvert és számuk szaporodását. Az elesett és megfutamodott ellenfelek hadiszerei első alapjául szolgáltak katonai szervezetőknek s a felkelők száma csakhamar számos ezerre növekedett. E syriaiak úgy mint elődeik, az idegen földön már méltóknak tartották magokat arra, hogy királyok által kormányoztassanak, mint földieik otthon, és — hogy hazai nyomorult királyukat még név dolgában is parodizálják — egy Salvius nevű rabszolgát választottak királyukká Tryphon név alatt. Az Enna és Leontinoi (Lentini) közti területen, mely e csordáknak főfészkül szolgált, a síkföld teljesen a felkelők kezében volt, Morgantiát pedig és más fallal kerített városokat már ostrom alá fogták, midőn a római helytartó sebtiben összeszedett itáliai és siciliai csapataival a rabszolgahadat Morgantia előtt megtámadta. Védtelen táborukat megszállta; de a rabszolgák, bár meglepettek, helyt álltak, s a mint ütközötre került a dolog, a sziget népfelkelése nem csak hogy az első összezapásra meghátrált, hanem miután a rabszolgák mindenkit, ki fegyvereit eldobta, bántatlanul menekülni engedtek, a polgárkatonák szinte kivétel nélkül felhasználták az alkalmat a kerékdásra és a római sereg teljesen szétfutott. Ha a Morgantiában levő rabszolgák támogatni akarták volna a kapuk előtt álló társaikat, a város el lett volna veszve; ezek azonban célszerűbbnek tartották a szabadságot uraik által törvényesen megadatni magoknak és vitézségökkel segítették őket a város megmentésében, mire aztán a római helytartó a szabadságnak azon ígérését, melyet az urak ünnepélyesen tettek rabszolgáiknak, mint jogtalanul kieroszakoltat, jogi-

Athénion.

lag megsemmisítette. — Mialatt ekként a sziget belsejében a felkelés aggasztó mérvben elharapódzott, egy második tört ki a nyugati parton. Itt Athénion állt a dolgok élén. Úgy mint Kleon, egykor rettegett rablóvezér volt szülőföldén Kilikiában, s innen rabszolgaként vitetett Siciliába. Épen úgy, mint elődei, leginkább jövendőmondás és más épületes szemfényvesztés segélyével kerítette hatalmába a görögök és syriaiak lelkét; de értelmes és harcban jártas ember létére nem fegyverezte fel a hozzátódulók összes tömegét, mint tették elődei, hanem a fegyverfogható legénységből szervezett hadsereget alakított, a tömeg túlnyomó részét pedig békés foglalkozásra utasította. Szigorú fegyelme által, melylyel seregében minden ingadozást és az engedetlenség minden mozzanatát elnyomta, s a tartomány békés lakói sőt még a foglyok iránti szelíd bánásmódja segélyével is, gyors és nagy sikereket vitt ki. A rómaiak azon reményökben, hogy a két vezető össze fog veszni egymással, ezúttal is megcsalódtak: Athénion készségesen meghajolt a nálánál sokkal kevesebb tehetségű Tryphon király előtt s ezzel a felkelők közt a jó egyetértést fenntartotta. Ezek csakhamar úgy szólván korlátlanul uralkodtak a sík földön, hol a szabad proletárok többé-kevésbé ismét a rabszolgákkal tartottak; a római hatóságok nem voltak képesek ellenök síkra szállni s kénytelenek valának beérni azzal, hogy a siciliai és a sebtiben segítségül hitt afrikai népfelkeléssel megvédjék a városokat, melyek a legszánalomra méltóbb állapotban voltak. Az igazságszolgáltatás az egész szigeten megakadt és kizárólag az ököljog uralkodott. Miután a földműves polgár nem mert többé a kapun ki, a paraszt nem a városba bemenni, kitört a legborzasztóbb éhség és a városi népsépet e szigeten, mely másor Itáliát eleséggel ellátta, a római hatóságok vol-

tak kénytelenek gabnaküldeményekkel támogatni. Ehez járult, hogy a városban mindenütt a városi rabszolgák özszeesküvései, a falakon kívül pedig a felkelő hadak fenyegették a lakosságot, és például csak egy hajszálon függött, hogy Messanát Athénion el nem foglalta. Bármily nagy fáradságába is került a kormánynak a komoly kimber háború alatt egy második sereget állítani ki a síkra, mégis kénytelen volt 651-ben egy, a tengerentúli polgárkatonaságot bele nem számítva, 14,000 rómaiból és itáliaiból álló sereget küldeni a szigetre Lucius Lucullus praetor vezérlete alatt. A rabszolgák egyesült serege Sciacca felett állt a hegyekben és elfogadta a Lucullus által kínált ütközetet. A rómaiak jobb katonai szervezetők segélyével győztek; Athénion, halottnak vélve a csatatéren maradt, Tryphon kénytelen volt Triokala sziklavarába menekülni; a felkelők komolyan tanácskoztak afelett, valjon lehetséges-e a harcot tovább folytatni. Azon párt azonban, mely el volt szánva, az utolsó emberig helyt állani, felülkerekedett; Athénion, ki csudás módon megmenekült, ismét visszatért övéihez és újra felélesztette lankadó bátorságukat, de legtöbbet az tett, hogy Lucullus, megfoghatatlan módon mitsém tett győzelmének kizsákmányolására, sőt állítólag a sereget készakarva desorganisálta s hadi szereit elégette, hogy hivataloskodásának teljes sikeretlenségét elfedje s nehogy utódja által elhomályosíttassék. Akár igaz ez, akár nem, utódja Gaius Servilius (652) szintén nem jutott jobb eredményre s utóbb mindkét tábornok hivataloskodása miatt bünyfenyítő pörbe fogatott és elítéltetett, ami természetesen szintén nem elegendő bizonyítéka bűnösségöknek. Athénion, ki Tryphon halála után (652) egymaga vette át a főparancsnokságot, győztesen állt tekintélyes seregének élén, midőn 653-ban Manius Aquillius, ki az előtte való évben

103.

102.

102.

101.
Aquillius.

Marius alatt a teuton háborúban tüntette ki magát, vette át mint consul és helytartó a háború vezetését. Két évig tartó makacs küzdelem után — Aquillius állítólag személyesen vívott Athénionnal s őt e párviadalban megölte — a római hadvezér végre győzött a rabszolgák kétségbeesett ellentállásán, és a felkelőket utólsó búvóhelyeiken éhséggel törte meg. A rabszolgáknak a fegyver viselése megtiltatott, s a béke ismét helyreállott a szigeten, vagyis az új zsarnokokat ismét felváltották a régiek; amint hogy például maga a győző is előkelő helyen áll e kor számos és erélyes rablőhivatalnokai sorában. Akinek pedig még bizonyítékra volt szüksége, hogy belássa, minő volt benn a restaurált aristokratia kormányzata, azt e második, öt évig tartott siciliai rabszolgaháború keletkezése és vezetése eléggé meggyőzhette a tények állásáról.

A védenc-
államok.

És bárhová tekintsen a szem a római kormányzat tág körében, mindenütt ugyanazon okokkal és ugyanazon eredményekkel találkozik. Míg a siciliai rabszolgaháború azt bizonyítja, mily kevésbé volt képes a kormány csak legegyszerűbb feladatának, a proletárság fékentartásának is megfelelni, az Afrikában ugyanekkor végbement események megmutatták, miként értettek most Rómában a védenc-államok kormányzásához. Azon idő tájban, midőn a siciliai rabszolgaháború kitört, tárult fel az elámult világ szeme előtt azon látvány is, melyben, ellenében ama hatalmas köztársaságnak, mely Makedónia és Ázsia királyságait súlyos karjának egyetlen csapásával romba bírta dönteni, egy jelentéktelen védenc fejedelem tizennégy évig tartó bitorlásra és lázzadásra volt képes, és ezt nem saját fegyvereinek, hanem urai nyomoruságának köszönte.

Numidia.

Numidia királyság a Molochath folyótól a nagy Syrteig terjedt, úgy hogy egy oldalon a tingisi (ma Marocco) mau-

retániai birodalommal, más oldalon Kyrenével és Aegyiptommal volt határos, és a római Afrika nevű provincia keskeny partvidékét nyugatról, délről és keletről körülvette; a numidiai főnökök régi birtokain kívül magában foglalta túlnyomó részét azon területnek, melyet Karthágó virágzásának korában bírt Afrikában, és e területen több jelentékeny ó-phoenikiai várost, mint Hippon regium (Bona) és Nagyleptist (Lebidah), egyáltalában a gazdag éjszakafrikai partvidék legnagyobb és legjobb részét. Aegyiptom után kétségtelenül Numidia volt a legtekintélyesebb Róma minden védenc-államainak sorában. Massinissa halála (605) után Scipio az apai örökséget akként osztotta fel három fia, Micipsa, Gulussa és Mastanabal királyok közt, hogy az első szülött a székvárost s az állampénztárt, a második a hadügyet, a harmadik a törvénykezést vette át. Most, két testvérének halála után Massinissa legidősb fia, Micipsa*) ismét egyedül uralkodott, egy gyöngé békeszerető aggasztán, ki jobb szeretett a görög bölcészek tanulmányzásával mintsem az állam ügyeivel foglalkozni. Fiai még nem lévén felnőve, a kormány gyeplőit tényleg a király egy törvény-

149.

*) A numidiai fejedelmek családfája a következő:

Massinissa 516—605 (238—149).

<i>Micipsa</i> † 636 (118)		<i>Gulussa</i> † 636 előtt (118)		<i>Mastanabal</i> † 636 előtt (118)	
<i>Adherbal</i> † 642 (112).	<i>I. Hiempsal</i> † 637 körül (117).	<i>Micipsa</i> (Diod. 607. l.)	<i>Massiva</i> † 643 (111).	<i>Gauda</i> † 666 előtt (78)	<i>Jugurtha</i> † 650 (104)
				II. <i>Hiempsal</i>	<i>Oxyntas</i> .
				I. <i>Juba</i>	
				II. <i>Juba</i> .	

Jugurtha. telen unoka öcsese, Jugurtha herceg tartotta kezében. Jugurtha nem volt méltatlan unokája Massinissának. Szép ember volt s ügyes és bátor lovas és vadász; földieit nagyra becsülték benne a világos eszű és értelmes kormányzót, katonai használhatóságát pedig Scipio szemeláttára bebizonyította Numantia előtt, hol a numidiai hadjuttalékot vezényelte. A királyságban elfoglalt állásánál és azon befolyásnál fogva, melylyel számos barátai és hadi bajtársai révén a római kormánynál bírt, Micipsa király tanácsosnak látta 120. őt fiává fogadni (634), és végrendeletében elrendelni, hogy a királynak két legidősb saját véréből való fia, Adherbal s Hiempsal és fogadott fia Jugurtha, hárman együtt közösen örököljék és kormányozzák a birodalmat úgy, miként ő maga tette két testvérel. E rendelkezés, nagyobb biztosság kedvéért a római kormány jóállása alá helyeztetett. Kévéssel 118. utóbb, 636-ban Micipsa király meghalt. A végrendelet hatályba lépett, de Micipsa két fia, és pedig nem annyira az idősb, de gyöngé Adherbal, mint inkább a heves Hiempsal, unokatestvérekkel, kit betolakodónak tekintettek törvényes örökükbe, csakhamar oly szenvedélyesen összeütköztek, miszerint le kellett mondani ama gondolatról, hogy a három király együtt kormányozhasson. Megkísértették tehát a birodalmat a valóságban felosztani magok közt; de a vitázó királyok a földből és a kincstárból egynek egynek járó rész felett nem tudtak megegyezni, a védnöki hatalom pedig, melyet ez ügyben a döntő szó jogilag megilletett, szokása szerint nem törődött az ügyekkel. Törésre került a dolog; Adherbal és Hiempsal apjuk végrendeletét kicsikartnak állították és Jugurtha öröktársi jogát egyáltalában megtagadták, Jugurtha viszont az összes királyságra nézve lépett fel trónkövetelőül. Hiempsal még az osztozás feletti alku-dozások folyama alatt bérelt orgyilkosok eltették láb alól;

118.
A numidiai
öröködési
háború.

Adherbal és Jugurtha közt polgárháborúra került a dolog, melyben egész Numidia részt vett. Jugurtha győzött csekélyebb számú, de gyakorlottabb és jobban vezényelt hadaival és a birodalom összes területét hatalmába kerítvén, az unokatestvéréhez ragaszkodó főnököket kegyetlenül üldöztette. Adherbal a római tartományba menekült s innen Rómába ment panaszra. Jugurtha erre számított és el volt készülve elhárítani magáról a fenyegető beavatkozást. A numantiai táborban a rómaiaknak egyebét is megismerte hadi taktikájoknál: a numidiai herceg, midőn a római arisztokratia köreibé bevezettetett, egyszersmind beavattatott a római coterriák ármánykodásaiba is, és a dolgok forrásánál tanulmányozta, hogy mi mindent lehet római nemesekről feltenni; már akkor, tizenhat évvel Micipsa halála előtt illoyális alkudozásokba bocsátkozott előkelő római bajtársával a numidiai trónkövetkezés ügyében, és Scipionak komolyan kellett őt figyelmeztetnie, miszerint idegen hercegekhez illőbb a római állammal, semmint egyes római polgárokkal lépni barátságra. Jugurtha követei, nem csupán szavakkal felszerelten, megjelentek Rómában; és a siker bizonyítá, hogy meg tudták választani a diplomatia valódi rábeszélő eszközeit. Adherbal igaz jogának legbuzgóbb pártolói hihetetlen gyorsasággal meggyőződtek róla, hogy Hiempsalt saját alattvalói, kegyetlensége miatt ölték meg s hogy az öröködési háborút nem Jugurtha, hanem Adherbal kezdte. Magok a senátus vezértagjai is megrémültek a botrány felett; Marcus Scaurus megkísértette elejét venni, de hiába. A senátus némán elnézte a történeteket és elrendelte, hogy a két életben levő végrendeleti örökös közt a birodalom két egyenlő részre osztassék, és hogy új viszály meggátlása végett, a felosztást a senátusnak egy bizottsága eszközölje. Ez megtörtént; a consularis Lucius Opimius,

kit a forradalom elnyomása körül szerzett érdemeiről ismerünk, elérkezettnek vélte az alkalmat, midőn hazafiságának jutalmát elveheti, és a bizottságnak élére állította magát. A felosztás mindenben Jugurtha előnyére ütött ki, és a biztosok sem vallották kárát; Cirta (Constantine) főváros Rusicade (Philippeville) nevű kikötőjével együtt ugyan Adherbálnak jutott, de épen ennek folytán ő a birodalomnak keleti, majdnem merő homoksivatagokból álló, Jugurtha ellenben termékeny és népes nyugati részét kapta, a későbbi caesariensi és sitifensi Mauretániát. — Ez már csúfság volt, de csakhamar még cifrábban mentek a dolgok. Jugurtha, hogy Adherbalt az önvédelem némi külszíne alatt megfoszthassa országától, őt háborúra ingerelte; midőn azonban a gyöngé ember, okulva a tett tapasztalatokon, Jugurtha lovasait bántatlanul hagyta területén pusztítani s mindössze Rómában emelt panaszt ez eljárás ellen, Jugurtha, türelmét veszítve ez unalmas húzavonásban, minden ürügy nélkül megkezdte a háborút. Adherbal a mai Philippeville tájékán teljesen megveretett és közel fekvő fővárosába, Cirtába vonult. Mialatt az ostrom folyt és Jugurtha hadai naponként verekedtek a városban nagy számban letelepedett itáliaiakkal, kik a város védelmében élénkebb részt vettek mint magok az afrikaiak, megjelent azon bizottság, melyet a római senátus Adherbal első panaszaik folytán küldött ki; természetesen csupa fiatal, tapasztalatlan emberek, minőket a kormány e korban közönséges állami küldetésekre rendszerint használni szokott. A követek azt kívánták Jugurthától, hogy őket, mint akiket a védnöki hatalom Adherbalhoz küldött, a városba beereszsze, a háborúval pedig egyáltalában hagyjon fel és fogadja el közbenjárásukat. Jugurtha mindkettőt kereken megtagadta, mire a követek gyorsan hazamentek, mint a

gyermekek, amik voltak is, jelentést tenni a város atyáinak. Az atyák meghallgatták a jelentést és cirtai földieiket hagyták tovább verekedni, ameddig kedvök telik benne. Csak midőn az ostrom ötödik hónapjában Adherbálnak egy küldötte, az ellenség sáncain szerencsésen átlopódzva, a királytól levelet hozott a senátushoz, tele könyörgő kérésekkel, tudta ez magát annyira megemberelni, hogy valóban határozatot hozzon, — nem hogy általa a háborút megizenje, mint a kisebbség kívánta, hanem hogy új követséget küldjön Afrikába, de olyat, melynek élén Marcus Scaurus állt, a tauriskusok és a szabadon bocsátottak nagy legyőzője, az aristokratia tiszteletet parancsoló hőse, kinek puszta megjelenése elég lesz arra, hogy az engedetlen királyt más gondolatra térítse. Jugurtha a parancsszóra csakugyan meg is jelent Uticában, Scaurusszal tanácskozandó; végtelen hosszú viták tartattak, és midőn az értekezlet végre befejeztetett, semmi eredményre nem vezetett. A követség visszament Rómába anélkül hogy a háborút megizente volna s a király ismét elment Cirta ostromát folytatni. Adherbal végkép kimerült és kétségbeesett Rómának támogatása felett; a Cirtában levő itáliaiak, belefáradva az ostromba és saját biztosságukat illetőleg bízva a Róma nevét környező félelemben, különben is sürgették a megadást. A város tehát capitulált. Jugurtha parancsára fogadott testvére kegyetlen kínok közt kivégeztetett, a város összes felnőtt férfi lakossága pedig, úgy az afrikaiak mint az itáliaiak, lemészároltattak (642).

Egész Itáliában hangosan kitört a megbotránkozás. Maga a senátus kisebbsége, és mindazok, kik nem tartoztak a senátushoz, egyhangúlag elítélték a kormányt, melynek szemében az ország becsülete és érdeke nem látszott egyébnek lenni árúcikknel; és pedig lehangosabban a

112/1.

kereskedő osztály, melyet a Cirtában lakó római és itáliai kereskedők lemeszárlása a legközelebről érdekelt. A senátus többsége ugyan még mindig vonogatta magát; az arisztokratia rendi érdekére appellált és a collegiális ügyhalasztás minden eszközét mozgásba hozta, hogy a drága békét még tovább fenntarthassa. Midőn azonban a jövő évre kijelölt néptribún, a tevékeny és ékesszóló Gaius Memmius e kufárkodást nyilvánosan szóba hozta és azzal fenyegetődött, hogy a legnagyobb bűnösöket mint tribún törvényszéki úton felelősségre fogja vonni, a senátus megengedte, hogy a háború Jugurthának megizentessék (642/3). Úgy látszott, hogy most komolyan fog menni a dolog. Jugurtha követei Itáliából kiutasítottak, anélkül hogy kihallgatásra bocsátottak volna; az új consul, Lucius Calpurnius Bestia, ki, legalább rangtársai között, belátás és tevékenység által kitüntette magát, erélyesen fegyverkezett; maga Marcus Scaurus is elvállalt egy parancsnoki állomást az afrikai seregben; rövid idő alatt egy római hadsereg állt Afrika földén és a Bagradas (Medserda) mentében felfelé menve, benyomult a numidiai királyságba, hol a királyi hatalom székhelyétől legtávolabb fekvő városok, mint Nagyleptis, már önkényt bejelentették meghódolásukat, mialatt Bocchus, Mauretánia királya, ámbár leánya Jugurthának neje volt, barátságot és szövetséget kínált a rómaiaknak. Jugurtha maga, bátorságát veszítve követeket küldött a római főhadiszállásba és fegyverszünetet kért. A harc vége közelnek látszott és még gyorsabban bekövetkezett, mint gondolták. A Bocchus királylyal való szerződés azon szenvedett hajótörést, hogy a király, nem ismervén a római szokásokat, ezen, a rómaiakra nézve előnyös szerződést ingyen vélte velök megköthetni s ez okból elmulasztotta követét a római szövetségek piaci árának költségével ellátni.

Jugurtha mindenesetre jobban ismerte a római intézményeket és nem mulasztá el a fegyverszünetre vonatkozó ajánlatait illő pénzkisérettel támogatni; azonban ezúttal ő is csalódott. Az első alkudozások után kitűnt, hogy a római főhadiszálláson nemcsak a fegyverszünet, hanem maga a béke is eladó. A királyi kincstár még Massinissa idejéből jól meg volt töltve, s az egyesség csakhamar létrejött. A szerződés, miután a formák kedvéért a hadi tanács elé terjesztetett és rendetlen s lehetőleg sommás letárgyalás után annak beleegyezése kieszközöltetett, megkötetett. Jugurtha kegyelemre megadta magát; a győztes fél azonban kegyelmes volt s a királynak sértetlenül visszaadta birodalmát, mérsékelt bírság s a római szökevények és saját hadi elefántjainak kiszolgáltatása fejében (643), mely utóbbiakat azonban a király az egyes római térparancsnokokkal és tisztekkel kötött szerződések segélyével utóbb nagyrészt ismét visszakereskedte. — Ennek hírére Rómában ismét kitört a vihar. Mindenki tudta, mikép jött létre a béke; tehát még Scaurust is meg lehetett venni, csakhogy drágábban mint átlag a szenátorokat! A szenátusban komolyan megtagadták a béke jogérvényességét; Gaius Memmius kijelentette, hogy a király, ha csakugyan feltétlenül meghódolt, nem vonakodhatik Rómában megjelenni, tehát be kell őt idézni, hogy a teljesen szabályellenes békealkudozásokra vonatkozólag mindkét szerződő fél kihallgatása által a tényállást meg lehessen állapítani. A szenátus engedett az alkalmatlan követelésnek; az azonban ellenkezett a jogos szokással, hogy a királynak, ki nem ellenségkép, hanem mint hódoló jött, egyúttal sértetlenségét biztosította. Erre a király csakugyan megjelent Rómában és oda állott kihallgatás végett az összegyűlt nép elé, melyet nagy fáradsággal lehetett csak rábírní, hogy tartsa tiszteletben

Szerződés
Róma és Nu-
midia közt.

111.

biztosított bántatlanságát és a cirtai itáliaiak gyilkosát ott helyben szét ne tépje. De alig intézte Gaius Memmius az első kérdést a királyhoz, társainak egyike vetojogára hivatkozva közbelépett és a királynak hallgatást parancsolt. Az afrikai arany tehát itt is hatalmasabb volt a souverain nép és főhivatalnokainak akaratanál. Ezalatt a senátusban tovább folyt a tárgyalás az imént megkötött béke érvényesége felett s az új consul Spurius Postumius Albinus buzgón pártolta azon indítványt, mely azt meg akarta semmisíttetni, remélvén, hogy ez esetben ő nyerendi el a főparancsnokságot Afrikában. Ez Massinissának egy Rómában élő unokáját, Massivát arra ösztönözte, hogy a megüresedett numidiai birodalomra a senátus előtt igényt támaszson; mire Bomilkar, Jugurtha király bizalmas embereinek egyike, urának versenytársát, kétségkívül annak megbízása folytán orgyilokkal eltette láb alól, s miután emiatt pörbe fogatott, Jugurtha segítségével megszökött Rómából. Ezen, a római kormány szemeláttára elkövetett új gaztettnek legalább azon hatása volt, hogy a senátus most a békét megsemmisítette s a királyt a városból kiutasította (643/4 telén). A háború tehát ismét megindult és Spurius Albinus consul átvette a főparancsnokságot (644). Az afrikai sereg azonban legelső rétegeiig oly zilált állapotban volt, mely teljesen megfelelt az ily politikai és katonai fővezetésnek. Nem csak hogy fegyvelelről többé szó sem volt, s hogy a fegyverszünet alatt a római soldatesca főfoglalkozását a numidiai helységek sőt még a római tartományi területnek is fosztogatása képezte, hanem számos tiszt és katona, tábornokainak példáját követve, titkos összeköttetésbe lépett az ellenséggel. Hogy ily sereggel a haremezön mire sem lehetett menni, az világos volt, és ha Jugurtha a római fővezértől ez alkalommal is megvásárolta tétlenség-

A szerződés
megsemmi-
sítése.

111/10.

Hadizenet.

110.

gét, amint ez később ellene a törvényszék előtt felhozott, úgy valóban felesleges pazarlást vitt végbe. Spurius Albinus tehát beérte a semmittevéssel; ellenben testvérének, ki, Spurius elutazása után a főparancsnokságot ideiglenesen átvette, az ép oly oktalanul vakmerő mint tehetségtelen Aulus Postumiusnak, a tél közepén azon ötlete támadt, hogy egy merész csapással a király kincseit kézrekerítse, melyek a nehezen hozzáférhető és nehezen elfoglalható Suthul (utóbb Calama, most Guelma) városban őriztettek. A hadsereg megindult és elérkezett a városhoz; de az ostrom sikertelen és reménytelen maradt, és midőn a király, ki hadaival egy ideig a város előtt állt, a sivatagba ment, a római hadvezér tanácsosabbnak tartotta őt üldözöbe venni. Épen ezt akarta Jugurtha. Egy éjjeli támadással, melyben a talaj nehézségei és Jugurthának a római sereggel fenntartott titkos összeköttetései megtették a magokét, a numidiaiak elfoglalták a római táborát és a túlnyomó részben fegyvertelen rómaiakat tökéletes és szégyenletes futásban üzték magok előtt. Ennek capituláció volt következménye, melynek feltételeit: a római seregnek a járom alatti elvonulását, Numidia egész területének rögtöni kiürítését és a senátus által megsemmisített szövetségi szerződés megújítását Jugurtha dictálta a rómaiaknak s ezek elfogadták (645 elején).

A rómaiak
capitulációja.
Második béke.

109.

A főváros
hangulata.

Ezt már Rómában is megsokalták. Mialatt az afrikaiak újjongtak és az idegen uralom imént még lehetetlennek tartott bukására váratlanul támadt kilátások a szabad és félig szabad sivataglakosok közül számos törzset hajtottak a győztes király zászlai alá, Itáliában erőszakosan felzúdult a közvélemény az ép oly romlott mint romlásthozó kormányaristokratia ellen és a pörfefogatások oly viharában tört ki, mely, a kereskedőosztály elkeseredése által táplál-

tatván, a nemesség legmagosabb köreiből egy sereg áldozatot ragadott magával. Gaius Mamilius Limetanus népbíró indítványára, dacára a senátus félénk kísérleteinek, melyekkel a zivatart el akarta hárítani, rendkívüli esküdtbizottság küldetett ki a numidiai trónöröklési kérdésben elkövetett hazaárulás megvizsgálására, és ennek ítéletei a két eddig szerepelt fővezért, Gaius Bestiát és Spurius Albinust, továbbá Lucius Opimiust, az első afrikai bizottság fejét s mellesleg még Gaius Gracchus hóhérat, s a kormánypártnak még számos más kevésbé nevezetes bűnös és büntelen emberét számkivetésbe küldötték. Hogy azonban e pöröknek egyetlen célja volt egyes, leginkább compromittált egyének feláldozása által, főkép a tökepenzes osztály felizgatott közvéleményét lecsillapítani, hogy azonban ez ügyben a maga az arisztokratia és az arisztokratikus kormány elleni támadásnak nyoma sem fordult elő, azt igen világosan bizonyítja azon tény, hogy a bűnösök legbűnösebbikét, a ravasz és hatalmas Scaurust nemcsak senki megtámadni nem merete, hanem hogy ő épen ezen időtájt censórrá, sőt szinte hihetetlen módon, a rendkívüli felségárulási bizottság egyik elnökévé választatott. Annál kevésbbé történt még csak kísérlet is a kormány illetékességi körébe való avatkozásra, és tisztán a senátusra maradt bízva, hogy a numidiai botránynak az arisztokrátiára nézve legkiméletesebb alakban véget vessen; mert hogy ennek végre megjött az ideje, azt még a legaristokratikusabb nemésnek is be kellett látnia.

A szerződés
megsemmisíté-
tése.

A senátus a második békeszerződést is megsemmisítette — a főparancsnokot, ki azt aláírta, kiszolgáltatni az ellenségnek, amint az még harminc év előtt megtörtént, a szerződések szentsége felől uralkodó új nézetek szerint nem látszott többé szükségesnek — s a háború megújítása ezút-

tal teljes komolysággal elhatározott. Az afrikai főparancsnokságot ugyan aristokratára, de mégis egyikére bízták azon kevés előkelő embereknek, kik katonai és erkölcsi tekintetben a feladatnak meg tudtak felelni. Quintus Metellusra esett a választás. Metellus, mint azon egész hatalmas család, melynek tagja volt, elveiben merev és tekintetekre nem hajtó aristokrata volt, mint hivatalnok ugyan dicsőségül róttá fel magának az állam érdekében orgyilkosokat bérelni s valószínűleg gyakorlatiatlan Donquixotériaként nevette volna ki azt, amit Fabricius tett Pyrrhus irányában, de mégis hajthatatlan, úgy a félelem mint a megvesztegetés számára hozzáférhetetlen politikai s értelmes és tapasztalt katonai hivatalnok volt. E tekintetben rendi előítéleteitől is mentt vala annyiban, hogy alparancsnokokul nem előkelő embereket keresett ki magának, hanem egy kitűnő tisztet, Publius Rutilius Rufust, kit példás hadi fegyelme folytán és mint egy módosított és javított begyakorlási szabályzat készítőjét, a katonai körökben nagyra becsültek, és Gaius Mariust nevezte azokká, ki latin paraszt fiúból vitézsége segélyével küzdte fel magát. Ezen és más tehetséges tiszték kíséretében Metellus a 645. év folyamában mint consul és fővezér megjelent az afrikai seregnél, melyet oly zilált állapotban talált, hogy a tábornokok eddig nem merték ellenséges területre vezetni s hogy senki másra nézve nem volt félelmes, mint a római tartomány szerencsétlen lakóira nézve. Ezt gyorsan és szigorúan újjá szervezte és 646*) tavaszán átlépte vele Numi-

Metellus mint
fővezér.

109.

108.

*) Sallustius, e háború érdekfeszítő és szellemes leírásában az időszámítást kelleténél erősebben elhanyagolja. A háború 649 nyarán végződött (c. 114); ha tehát Marius a maga hadviselését mint 647-iki consul kezdte, akkor három hadjáratban kellett parancsnokolnia Afrikában. Az elbeszélés azonban csak kettőt ír le, és igaza van. Mert,

105.

107.

dia határát. Jugurtha amint a dolgok e fordulatát észre vette, előre látta bukását, és még a harc megkezdése előtt komoly szándékú ajánlatokat tett a kiegyezésre, sőt végül más egyebet sem kívánt, mint, hogy hagyják meg életét. Metellus azonban el volt határozva és talán utasításba is kapta, hogy a háborút ne fejezze be máskép, mint a vakmerő védenc-fejedelem feltétlen meghódolásával és kivégeztetésével; és csakugyan ez volt a harc azon egyetlen kimenetele, melylyel a rómaiak beérhették. Jugurthát, Albinus

A háború
megújulása.

109. valamint Metellus, miként minden erre mutat, ugyan már 645-ben ment Afrikába, de miután későn érkezett (c. 37. 44) és a sereg újjászervezése is idejébe került (c. 44), hadi műveleteit csak a következő évben kezdette meg, azonképen Marius is, ki szintén hosszabb időt töltött Itáliában hadi előkészületeivel (c. 84), vagy mint consul 107. 647-ben, de az év vége felé és már a hadjárat befejezése után, vagy elő-
106. szőr is csak mint proconsul 648-ban vette át a főparancsnokságot; úgy
108. 107. hogy eszerint Metellus két hadjárata a 646 és 647, Mariusé pedig a
106. 105. 648 és 649 évekre esnek. Ennek teljesen megfelel az is, hogy a Muthul melletti ütközetet és Zama ostromát, azon viszony után ítélve, melyben Mariusnak a consulságra való pályázásával állanak, szükségkép a
108. a 646. évre kell tennünk. A pontatlanság vádja alól az író semmi
105. esetre fel nem menthető; aminthogy például Mariust még 649 után is consulnak nevezi. — Döntő körülmény volna az, ha a senátus Metellus parancsnokságát meghosszabbította és ha e meghosszabbítás
108. késleltette volna Marius elutazását; mert ez nem szólhatna a 646-iki hadjáratra, melyben Mariusnak semmi igénye sem lehetett a főparancsnokságra, hanem csak a 647-kire. Azon eddig forgalomban levő feltevés
107. azonban csak a c. 73. 7. betoldásán alapszik, mely mindkét család jobb kézrtaiban hiányzik, és magában véve sem valószínű, miután a senátus decretuma a népvégzést jogilag meg nem csorbította, s miután arról, hogy Marius önkényt engedett volna e tekintetben, Sallustius utóbb sehol egy szót sem szól, sőt inkább az ellenkezőt állítja. Az említett hézagos helyeken alkalmasint egészen más állt, talán ez: [ei (Mario) uti Gallia provincia es) set, paulo (ante senatus) decreverat; ea res frustra fuit.

felett vitt győzelme óta az afrikai nép Lybia megszabadítójának tekintette a gyűlölt idegenek uralma alól; s ő tekintetekre nem hajtva és ravaszsága segélyével, támogatva a római kormány éhhetetlensége által, bármikor, a béke megkötése után is újra felszithatta hazájában a háborút; a béke tehát nem volt biztosítva és a sereg Afrikából nem volt visszavonható mindaddig, míg Jugurtha király életben vala. Hivatalosan Metellus kitérőleg válaszolt a király ajánlataira; titokban azonban ennek követeit rá igyekezett venni, hogy urokat élve vagy halva a rómaiak kezébe szolgáltatásák. De ha a római hadvezér az orgyilkolás mezején akart az afrikaival versenyezni, úgy most emberére talált; Jugurtha átlátott tervén és miután mást nem tehetett, kétségbeesett önvédelemre készült. Túl azon teljesen kopár hegyláncon, melyen át kellett a rómaiaknak a belföldre menniök, négy német mértföldnyi szélességben egészen a hegylánccal párhuzamos irányban folyó Muthul vizéig tág síkság terült el, melyen a folyó közvetlen közepéig, nem volt sem víz sem fa, s melyet csak alacsony bozóttal benőtt dombhát metszett középen keresztül. E dombháton várt Jugurtha a római seregre. Hadait két tömegbe osztotta: az egyiket, a gyalogság egy részét s az elefántokat Bomilkar vezérlete alatt oda állította, hol a dombhát a folyam felé végződött, gyalogságának színét és egész lovasságát pedig feljebb a hegylanc felé, a bozót által elfedve. A hegységből kiérve a rómaiak az ellenséget oly helyzetben találták, mely seregükön jobb oldalról teljesen uralkodott, és miután a hegység kopár és víznélküli gerincén lehetetlen volt megmaradniök és kénytelenek valának a folyóig hatolni, azon nehéz feladatot kellett megoldaniök, hogy a négy mértföldnyi széles, teljesen fedetlen síkon, az ellenség lovasainak szemeláttára nyomuljanak a folyamig anélkül, hogy könnyű

lovassággal rendelkeznének. Metellus egy szakaszt Rufus vezetése alatt egyenes irányban a folyó felé küldött, hogy ott tábort üssön; seregének zöme pedig a hegység szorosaiból kilépve ferde irányban haladt a síkon keresztül a dombhát felé, hogy az ellenséget róla lekergetse. E menet a síkon azonban, úgy látszott, hogy a seregnek vesztét fogja okozni, mert mialatt a rómaiak háta mögött numidiai gyalogság szállta meg a hegyszorosokat, amint ezeket a rómaiak elhagyták, azalatt a támadó hadoszlopot mindenfelől ellenséges lovasok rajzották körül, a dombhátról lefelé intézvén ellene támadásaikat. Az ellenséges rajokkal való szakadatlan összeütközések meggátolták a rómaiakat haladásukban s úgy látszott, mintha az ütközet egy csomó zavaros csatározásba készülne felbomlani; mialatt egyidejűleg Bumilkar, a maga osztályával Rufusét foglalkoztatta, nehogy a keményen-szorongatott római főszeregnek segítségére mehessen. Metellusnak és Mariusnak mindazonáltal sikerült néhány ezer emberrel a dombhát aljáig érniök; mire a magaslatokat védő numidiai gyalogság, túlnyomó száma és kedvező állása dacára majdnem ellenállás nélkül megfutott, amint a legió katonáit rohamléptekkel látta a dombra feltörni. Ép ily rosszul tartotta magát a numidiai lovasság Rufus ellenében; az első támadásra szétporlott, az elefántok pedig az átszeldelt talajon egytől egyig elfogattak vagy leölettek. A két római hadtest, mindenik külön győzván és aggódva egymás sorsa felett, késő estve találkozott a két csatater közötti síkon. Ez ütközet ép oly bizonyítéka volt Jugurtha rendkívüli katonai tehetségének, mint a római gyalogság elpusztíthatlan jóságának, mely egymaga képes volt a stratégiai vereséget győzelemmé változtatni. Jugurtha a csata után hadainak nagy részét haza küldte és a kis háborúra szorítkozott, melyet szintén

nagy ügyességgel viselt. A két római hadoszlop, az egyik Metellus, a másik Marius vezérlete alatt, ki, bár születésre és rangra nézve a legesekélyebb, a Muthul melletti ütközet óta az első helyet foglalta el a hadtestparancsnokok sorában, bejárta Numidia területét, megszállta a városokat, és ahol valamely helység jó módjával meg nem nyitotta kapuit, férfi lakosságának felnőtt részét lemészárolta. A Bagradas völgyében fekvő városok legnagyobbika, Zama azonban komolyan ellentállt a rómaiaknak, miben a király által hathatósan támogatott. Egyszer még a római tábornok is sikerült meglepnie, s a rómaiak végre kénytelenek voltak felhagyni az ostrommal és téli szállásra menni. Metellus, hogy hadait könnyebben elláthassa, őrseget hagyván az elfoglalt városokban, a római tartományba ment a telet tölteni s a fegyvernyugvást új alkudozások megindítására használta fel, hajlandónak mutatkozván elviselhető békét engedélyezni a királynak. Jugurtha készségesen belement az alkudozásba; és már késznek nyilatkozott 200,000 font ezüstöt fizetni, söt elefántjait és 300 kezesét, valamint a nála levő 3000 római szökevényt már át is szolgáltatta, kik azonnal lemészároltattak. Metellus azonban ezzel egyidejűleg a király legbizalmasabb tanácsosát, Bomilkart, ki nem ok nélkül attól tartott, hogy, ha békére kerül a dolog, Jugurtha őt mint Massiva gyilkosát ki fogja szolgáltatni a római törvényszéknek, a maga részére megnyerte, és neki ama gyilkosságért büntetlenséget és nagy jutalmat biztosítván, rábírta azon ígéretre, hogy a királyt élve vagy halva kezökbe szolgáltatja a rómaiaknak. Azonban sem a hivatalos alkudozás, sem a titkos ármány nem hozta meg a kívánt eredményt. Midőn Metellus azon követeléssel állt elő, hogy a király személyesen adja át magát neki fogolyként, ez az alkudozásokat félbe szakította; Bomilkart

108/7.

pedig, kinek összeköttetése az ellenséggel felfedeztetett, elfogatván, kivégeztette. Nem szándékunk a legaljasabb nemű diplomatiái ármányokat védelmezni, de annyi áll, hogy a rómaiaknak teljes okuk volt Jugurtha személyének kézrekerítésére törekedni. A háború azon pontra jutott, hol többé sem folytatni, sem abba hagyni nem lehetett. Minő volt a hangulat Numidiában, mutatja például azon felkelés, mely a rómaiak által megszállt városok legnagyobbikában, Vagában (vagy Vacca, ma Bedsa, a Medserda mellett) 646/7 telén kitört, melyben az összes római őrség, tiszték és közemberek egyiránt, a parancsnok Titus Turpilius Silanus kivételével, lemészároltattak, ki utóbb, jogosan-e vagy nem, azt nem tudjuk megmondani, a római haditörvénszék által az ellenséggel való cimboráskodás miatt halálra ítéltetvén, kivégeztetett. Metellus a várost, a második napon elpártolása után meglepte és a hadi jog teljes szigorának vetette oda áldozatul; de ha már a Bagradas-vidék könnyen hozzáférhető s aránylag simulékony népében ez volt a hangulat, mikép állhattak a dolgok az ország bensejében s a sivatag kóbor törzseinél? Jugurtha az afrikaiak bálványa volt, kik neki, a nemzet megváltójának és bosszúállójának, a kettős testvérgyilkosságot szívesen megbocsátották. Húsz évvel utóbb egy numidiai hadtestet, mely a rómaiak zászlaja alatt harcolt Itáliában, gyorsan vissza kellett küldeni Afrikába, csupán azért, mert az ellenség soraiban Jugurtha fia megjelent; s ebből megítélhetjük, mily nagy hatalommal kellett neki magának övéi felett bírnia. Mikép lehetett a harenak végét belátni oly vidékeken, hol a lakosság és a talaj sajátságai, egyesülten, az oly vezetőre nézve, kinek a nemzet rokonszenvét sikerült megnyernie, lehetővé tették a háborút apró csatározásokban a végtelenbe elnyujtani, sőt azt egyidőre abban is hagyni, s

alkalmas pillanatban ismét újult erővel lángra lobbantani? — Midőn Metellus 647-ben ismét sikra szállt, Jugurtha sehol helyt nem állt neki: majd itt, majd amott, messze távolban tűnt fel; s úgy látszott, hogy ép oly könnyű a sivatag oroslánait, mint lovasait legyőzni. A rómaiak megütköztek és győztek, de hogy mit nyertek a győzelemmel, azt bajos lett volna megmondani. A király a beláthatlan térségeken eltűnt. A mai tunisi beilek belsejében, a nagy sivatag közvetlen szélén, s a Medserda völgyétől egy tíz mértföldnyi pusztaság által elválasztva, melyen sem fa nem termett, sem forrás nem fakadt, forrással ellátott oázokban két megerősített hely feküdt, éjszak felé Thala (utóbb Thelepte, Hus el Cheme mellett), tovább dél felé Capsa (Kafsa); Jugurtha az elsőbe vonult vissza gyermekeivel, kincseivel és seregének színével, a jobb időket bevárandozó. Metellusnak volt bátorsága a sivatagon keresztül, hol a vizet tömlőkben kellett magával vinnie, utánna menni a királynak; Thalát elérte és negyven napos ostrom után el is foglalta; de nem csak hogy a római szökevények azon házzal együtt, melyben a város bevétele után önmagukat elégették, egyúttal a zsákmány legbecsesebb részét is megsemmisítették, hanem, ami még fontosabb vala, Jugurtha király, gyermekeivel és pénztárával együtt megmenekült. Numidia ugyan úgy szólván kezökben volt a rómaiaknak; de ahelyett, hogy céljokat ezzel elérték volna, úgylátszott, mintha a háború mind nagyobb és nagyobb térségeken harapódznék el. Délen a sivatag szabad gaetuliai törzsei kezdték meg Jugurtha felszólítására a nemzeti háborút a rómaiak ellen. Nyugaton Mauretánia királya, Bocchus, kinek barátságát a rómaiak azelőtt megvetették, most hajlandónak látszott vejevel szövetségben ellenök, nemcsak befogadta őt magához, hanem egyszersmind, saját

Sivatagi háború.

Mauretániai bonyodalmak.

nagyszámú lovas hadait Jugurtha csapataival egyesítve, Cirta vidékére nyomult, hol Metellus téli szállásán táborozott. Megindult az alkudozás, és világos volt, hogy Bocchus, Jugurtha személyében kezében tartotta a háború tulajdonképeni díját Róma számára. De hogy mi a szándéka, az-e hogy vejét drágán eladja a rómaiaknak, vagy hogy vele egyesülten megindítsa ellenök a nemzeti háborút, azt sem a rómaiak, sem Jugurtha s talán maga a király sem tudták; és ez nem is sietett semmikép, kétértelmű helyzetéből kilépni. Ezalatt Metellus elhagyta állomását, melyet egy népvégzés következtében kénytelen volt egykori alvezérének, a most már consul Máriusnak átadni, és a következő 648-iki hadjáratra ez vette át a főparancsnokságot. Márius, hivatalát bizonyos tekintetben egy forradalomnak köszönhatté. Bízva tett szolgálataiban és mellesleg a reá vonatkozó jóslatokban, elhatározta hogy jelöltül fog fellépni a consulságra. Ha az aristokratia a kitünő, korántsem ellenzéki érzületű embernek ép oly alkotmányyszerű, mint különben is teljesen igazolt törekvését támogatta volna, a dolog eredménye mindössze az lett volna, hogy a consuláris fastumok jegyzéke egy új nemzetség nevével szaporodott volna; ehelyett azonban az egész uralkodó kaszt szemtelen újítónak és forradalmárnak szidta a nem nemes embert, amiért a legfőbb községi méltóságra mert törekedni, ép úgy, amint egykor a patriciusok bántak a plebejus pályázóval, csak hogy az aristokratia most már formaszerinti jogokra nem hivatkozhatott; és Metellus csípős beszédekkel gúnyolta a vitéz tisztet — várjon Márius mindaddig, mondák, míg Metellus fia, egy szakálltalan gyermek, nem pályázhatik vele együtt — és csak az utolsó pillanatban bocsátotta el, kegyvesztetten, hogy Rómába mehessen, a 647. évre a consulságért pá-

Márius mint fővezér.

106.

107.

lyázni. Itt busásan visszafizette fővezérének a tőle szenvedett bántalmakat, a bámész tömeg előtt ép oly katonaiatlan mint szégyenletesen méltatlan módon kritizálva Metellus hadviselését, sőt nem átallotta a derék csöcseléknek, mely örökké az előkelő urak titkos, szerfelett hallatlan és minden kétségen felül álló összeesküvésein törte a fejét, azon ízetlen mesét tálalni fel, miszerint Metellus szándékosan nyújtja oly hosszúra a háborút, hogy minél tovább főparancsnok maradjon. Az utcai tömeg ezt teljesen fel is érte észszel; számosan, kik jó és rossz okokból a kormány-
nak ellenségei valának, nevezetesen a méltán elkeseredett kereskedő osztály kapott az alkalmon, hogy az aristokrátiát legérzékenyebb oldalán megtámadhassa; Márius nemcsak hogy óriási többséggel consullá választatott, hanem, míg egyébként Gaius Gracchus törvénye értelmében a consulo-
k illetékességi körét esetről esetre megszabni a senátus feladata volt, egyszersmind kivételkép, népvégzés által, az afrikai háborúban való főparancsnoksággal is felruházta-
tott. Ennek folytán 648-ban Metellus helyébe lépett; de azon elbizakodott ígéretet, hogy elődénél jobban fogja vinni a dolgot és Jugurthát kezén lábán megkötözve, csakhamar Rómába fogja küldeni, könnyebb volt tenni, mint teljesíteni. Márius verekedett a gaetuliakkal; meghódított egyes még el nem foglalt városokat; expeditiót intézett Capsa ellen, mely még több nehézséggel járt, mint a Thala elleni, a várost capituláció segélyével elfoglalta és a szerződés dacára minden benne talált felnőtt férfit leöletett — ami természetesen egyetlen eszköz volt a távolfekvő sivatagváros ismétli elpartolásának meggátlására; a Molochath folyó mellett, mely Numidia területét elválasztotta Mauretániától, megtámadott egy ott fekvő hegyi várat, melybe Jugurtha pénztárát helyezte el, és épen midőn már kétség-

106.
Sikeretlen
harcok.

beesve a siker felett az ostrommal fel akart hagyni, néhány merész falmászó merénylete segélyével szerencsésen bevette a legyőzhetetlen sziklafészket. Ha csupán az lett volna Marius feladata, hogy vakmerő portyázásokban hadait megeddze s a katonáknak zsákmányt szerezzen, vagy hogy Metellus sivatagi hadjáratát egy még messzebbre terjedő expeditióval elhomályosítsa, akkor e hadviseléssel meg lehetett volna elégedni; de a fő célt, melytől minden függött és melyet Metellus szilárd következetességgel szüntelenül szeme előtt tartott, Jugurtha kézrekerítését, Márius teljesen elhanyagolta. Capsai expeditiója ép oly céltalan vakmerőség volt, amily célszerű volt Metellus thalaji hadjárata; a Molochath mentén tett hadjárat pedig, mely Mauretánia területét, ha nem sértette is meg, de érintette, egyenesen célszerűtlen vala. Bocchus király, akitől függött a háborúnak Rómára nézve kedvező végét vetnie, vagy azt végtelenig elnyújtania, erre szerződést kötött Jugurthával, melyben ez birodalmának egy részét neki átengedte, ő pedig vejének hathatós támogatást ígért Róma ellen. A római sereg, a Molochath vizétől visszatértében egy este váratlanul a mauretániai és numidiai lovasság óriási tömegei által vétetett körül; a szakaszok kénytelenek voltak harcba bocsátkozni ott és úgy, ahol és amint épen álltak, anélkül hogy tulajdonképeni harcrendbe sorakozhattak s hogy a parancsnokság vezetése érvényesíthető lett volna, és örülhettek, hogy erősen megfogyott soraikat éjjelre egyelőre két egymástól nem messze fekvő dombon biztonságba helyezhették. A győzelemittas afrikaiak kezéből azonban a diadal eredményei példátlan hanyagságuk folytán kisiklottak; az éj folytán némikép ismét rendbeszedett római hadak által virradatkor mély álomban meglepették magokat és szerencsésen szétverettek. Erre a római hadse-

reg jobb rendben és óvatosabban folytatta visszavonulását; de útközben még egyszer megtámadtatott egyszerre négyfelől, és nagy veszélyben forgott mindaddig, mígnem Lucius Cornelius Sulla lovas ezredes először a vele szemben álló lovas csapatokat verte szét, s ezeknek üldözéséből gyorsan visszatérve Jugurthára és Bocchusra vetette magát, ott, ahol a római gyalogságot hátulról személyesen szorongatták. Ezzel ezen támadás is szerencsésen vissza volt verve; Márius seregét visszavezette Cirtába és itt téli szállásra ment (648. 9). Csudálatos, de természetesen megfogható is, hogy a rómaiak Bocchus király barátságát, melyet kezdetben megvetettek, utóbb legalább nem kerestek, most midőn ő háborút kezdett, buzgón igyekeztek kiérdekelni; amiben dolgukat megkönnyítette az, hogy Mauretánia részéről a háború forma szerint nem volt megizenne. Bocchus király szívesen visszatért előbbi kétértelmű helyzetébe; anélkül hogy Jugurthával kötött szerződését felbontaná, vagy őt magától elbocsátaná, a római hadvezérrel alkudozásba bocsátkozott egy Rómával kötendő szövetség feltételei felett. Midőn az egység megvolt, vagy legalább meglenni látszott, a király azt kérte Máriustól, hogy a szerződés megkötése és a királyi fogoly átvétele végett Lucius Sullát küldje hozzá, kit ismer és kedvel, részint még azon időből, midőn mint a senátus követe járt a mauretániai udvarnál, részint miután a Rómába küldött mauretániai követe, kiknek Sulla útközben szolgálatoakat tett, őt ajánlották. Márius kényelmetlen helyzetben volt. Ha megtagadja a kívánatot, alkalmasint ismét szakításra kerül a dolog; ha teljesíti, úgy legelőkelőbb és legvitézebb tisztjét egy több mint megbízhatatlan embernek adja kezébe, ki, mint az egész világ tudta, Róma és Jugurtha közt kétkulacsoskodott s ki majdnem azon színben tűnt fel, mintha

106/5.

Alkudozások
Bocchusszal.

terve az volna, hogy Jugurtha és Sulla személyeiben mindkét felé kezeseket szerezzen magának. De ohajtása, a háborút minél előbb befejezve láthatni, legyőzött Máriusban minden tekintet és Sulla készen nyilatkozott elvállalni a veszélyes megbízatást, melyet Márius tőle kívánt. Merészen útnak indult Bocehus király fia, Volux kíséretében, és elszánt bátorsága akkor sem ingadozott, midőn útmutatója őt Jugurtha táborának kellő közepén vezette keresztül. Kísérőinek kislelkű szökési ajánlatait visszautasította és a király fiával oldalán, bántatlanul haladt keresztül az ellenségen. Ugyanily elszántságot tanúsított a vakmerő tiszt a szultánnal való alkudozásaiban is, s őt végre rábírta, hogy komolyan határozza el magát egyre vagy másra. Jugurtha feláldoztatott. Saját ipja azon ürügy alatt, miszerint minden kívánsága teljesítettni fog, törbe csalta, hol kísérői levágattak, ő maga pedig elfogott. A nagy árulót ekként a hozzá legközelebb álló ember árulása vesztette el. Lucius Sulla a ravasz és nyughatatlan afrikait gyermekeivel együtt, láncra verten hozta meg a római főhadiszállásba; s ezzel a hét évig tartott háború véget ért. A győzelem közvetlenül Márius nevéhez tapadt; midőn a győző 650. január elsején Rómába bevonult, diadalszekere előtt királyi díszben és békókkal tagjain járdalt Jugurtha király két fiával; és az ő parancsára halt meg a sivatag fia néhány nappal utóbb a földalatti városi börtönben, a capitoli régi kútépületben, melyet az afrikai „jeges fürdőszobának“ nevezett, midőn küszöbét átlépte, hogy ott megfojtassék, vagy éhség és fagy által veszszen el. Tagadhatatlan volt azonban, hogy Máriusnak legcsekélyebb része volt a tulajdonképeni sikerben, hogy Numidiának meghódítása a sivatag széleig Metellus, Jugurtha elfogása pedig Sulla műve vala, s hogy a kettő közt Márius a

Jugurtha kiszolgáltatván, kivégeztetik.

nagyravágyó parvenüre nézve némileg compromittáló szerepet játszott. Márius nem jó szemmel nézte, midőn elődje a numidiai győző nevét felvette; haragosan felfortyant, midőn Bocchus király utóbb a Capitolon egy aranyképet ajánlott fel, mely Jugurthát ábrázolta, amint Sullának kezébe adatott; és Márius hadvezérkedését e két ember érdemei még az elfogulatlan ítélők szemében is szerfelett elhomályosították, mindenekfelett Sulla fényes sivatagi útja, mely bátorságának, lélekjelenlétének, éles eszének és az emberek felett bírt hatalmának maga a hadvezér, valamint az összes hadsereg előtt, elismerést s szerzett. E katonai versengések magokban véve keveset nyomtak volna a latban, ha a politikai pártok küzdelmeibe is bele nem nyúl-
tak volna; ha az oppositio Márius által a szenátori tábornokot ki nem szorítja helyéből, ha a kormánypárt Metellust és még inkább Sullát elkeserítő szándékossággal nem ünnepli mint a katonaság dicsőségeit és fölébe nem helyezi a névszerinti győzőnek, — e bujtogatások bal következményeire a belső történet előadásában még vissza fogunk térni. — Egyéb tekintetben a numidiai védenc-állam e felkelése elmúlt anélkül, hogy akár az általános politikai viszonyokban, akár csak az afrikai tartomány viszonyaiban is, észrevehető változást okozott volna. Numidia, eltérőleg az e korban követett politikától, nem alakított át római tartományná; nyilván azért, mert ez országot egy, határait a sivatag vad törzsei ellen fedező hadsereg nélkül megtartani nem lehetett, s mert Rómának semmi kedve sem volt Afrikában állandó sereget tartani. Beérte tehát azzal, hogy Numidia nyugati részét, valószínűleg a Molochath folyótól a Saldae (Bougie) kikötőig terjedő földet — a későbbi caesareai Mauretaniát (Algier tartomány) — Bocchus birodalmához csatolta; az ezzel megfogyott numidiai

Numidia újjá
szervezése.

108.

királyságot pedig Massinissa utolsó még életben levő törvényes unokájának, Jugurtha testben és szellemben gyöngé féltestvérének, Gaudának adományozta, ki Máriaus ösztönzésére, igényeivel már 646-ban fellépett a senátus előtt*). Egyúttal a belső afrikai gaetuliai törzsek szabad szövetségei gyanánt felvették a Rómával szerződésben álló független nemzetek sorába. — Az afrikai clientéla e szabályozásánál fontosabbak voltak a jugurthai háború vagy inkább felkelés politikai következményei, habár gyakran ezeknek is kelletlenül nagyobb súly tulajdonított. E hars ugyan a kormányzat minden baját leplezetlen meztelenségében állította a világ elé; most már nemcsak tudta mindenki, hanem úgy szólván törvényesen constatáltatt, hogy

Politikai eredmények.

*) Sallustius politikai genre-rajza a jugurthai háborúról, e korszak különben teljesen elhalványodott és elmosódott hagyományai-ban az egyetlen kép, mely színeinek élénkségét megtartotta, Jugurtha halálával végződik, híven compositió-modorához, költői, nem történetírói módon; s másutt sem találunk összefüggő jelentésre azon bánásmódról, melyben a numidiai birodalom részesült. Hogy Gauda lett Jugurtha utódja, arra mutat Sallustius (*c.* 65) és Dio (*fr.* 79, 4) és azt egy cartagénai felírás is bizonyítja (Orell. 630), mely őt királynak és II. Hiempsal atyjának nevezi. Hogy nyugaton az egyfelől Numidia, másfelől a római Afrika és Kyrene közt fennállott határviszonyok változatlanul megmaradtak, kitünik Caesarból (*b. c.* 2, 38, *b. Afr.* 43, 77) és a későbbi tartományi alkotmányból. Ellenben a dolog természetében rejlik és Sallustius is céloz rá (*c.* 97. 102. 111), hogy Bocchus birodalma jelentékenyen megnagyobbított; amivel kétségen felül összefügg az is, hogy Mauretánia, mely eredetileg Tingis (Marocco) vidékére szorítkozott, későbbi korban kiterjed Caesarea (Algier tartomány) és Sitifis (Constantine tartomány nyugati fele) területére is. Miután Mauretániát a rómaiak kétszer nagyobbították meg, először 649-ben Jugurtha kiadatása, azután 708-ban, a numidiai birodalom felosztása után, valószínű, hogy Caesarea tartomány az első, Sitifis a második alkalommal járult hozzá.

105. 46.

Róma uralkodó embereinél minden eladó volt, a békeszerződés úgy mint az intercessio joga, a tábor sánca és a katonák élete; s az afrikainak teljesen igaza volt, midőn Rómából elutaztakor azt mondta, hogy, ha csak elég pénze volna hozzá, fogadna hogy magát a várost is megveszi. De e kor összes belső és külső kormányzata ugyanazon ördögi nyomorúság bélyegét viselte magán. Ránk nézve azon véletlen, miszerint az afrikai háború jobb leírások által közelebb áll hozzánk, mint ugyane kornak egyéb politikai és katonai eseményei, a helyes távlatot némileg meghiusítja; a kortársak azonban ama leleplezések által csakis oly dolgoknak jutottak nyomába, melyeket már mindenki régóta tudott s melyeket minden rettentetlen hazafi régóta képes volt tényekkel bizonyítani. Az, hogy a restaurált senátusi kormányzat alávalóságát, melylyel csak képtelensége versenyezhetett, most néhány új még erősebb és még kevésbé megeáfolható tény is bizonyította, ennek dacára fontossá válhatott volna, ha létezett volna oly ellenzék és oly közvélemény, melylyel a kormány kénytelen lett volna megalkudni. De e háború a valóságban ép úgy bebizonyította az ellenzék teljes semmisségét, mint amennyire a kormányt pelengérre állította. Lehetetlen volt rosszabbul kormányozni, mint kormányozott a restauráció 637-től 645-ig, testület nem lehetett védtelenebb és vesztetebb helyzetben, mint volt a senátus 645-ben; ha lett volna Rómában valódi ellenzék, azaz oly párt, mely az alkotmánynak elvi módosítását kívánta s arra törekedett volna, annak most szükségkép legalább kísérletet kellett volna tennie a restaurált senátus megbuktatására. Ez nem következett be; a politikai kérdésből személyes kérdést csináltak, felcserélték a hadvezéreket, s néhány haszontalan és jelentéktelen embert számkivetésbe küldtek. Ezzel be

117—109.

109.

volt bizonyítva, hogy az úgy nevezett populáris párt mint ilyen, sem nem tud, sem nem akar kormányozni; hogy Rómában egyenesen csak két kormányforma lehetséges: a tyrannis és az olygarchia; hogy mindaddig, amíg véletlenül nem akad ember, ki ha nem is eléggé jelentékeny, de legalább eléggé ismert arra, hogy az állam fejévé feltolja magát, a leggonoszabb gazdálkodás is csak egyes oligarchákat dönthet veszélybe, nem magát az olygarchiát; hogy azonban, amint ily trónkövetelő fel talál lépni, könnyű feladat lesz rá nézve a szüette curulusi székeket megíngatni. E tekintetben jellemző volt Márius fellépése, épen azért, mert magában véve teljesen indokolatlan vala. Ha a polgárság Albinus megveretése után a curiát megostromolta volna, ez megfogható, hogy ne mondjuk, rendén lett volna; de azon fordulat után, melyet Metellus adott a numidiai háborúnak, rossz vezényletről, vagy épen az államot fenyegető veszélyről, legalább ez irányban, többé egyszerűen szó sem lehetett; s az első jöttment nagyra-vágó tisztnek mégis sikerült keresztülvinnie azt, amivel egykor az idősb Africanus fenyegette a kormányt, és magának, a kormány nyíltan kifejezett akarata ellenére, a legmagasabb rangú parancsnoki állomások egyikét megszerzeni. A közvélemény, mely az úgy nevezett populáris párt kezében semmi sem volt, ellenállhatlan fegyverré vált Róma leendő királyának kezében. Ezzel nem akarjuk azt állítani, mintha Máriusnak célja lett volna trónkövetelőül lépni fel, legkevésbbé már akkor, midőn a néptől az afrikai főparancsnokságot kérte; de akár bírt teljes öntudatával tettének, akár nem, az aristokratia restaurált uralmának szem melláthatólag lejártak napjai, amint a comitiumok gépezete elkezdett hadvezéreket gyártani, vagy, ami ezzel körülbelül egyre ment, amint bármely népszerű tiszt

képessé lett önmagát törvényes úton hadvezérré tenni. Egyetlen egy új elem lépett fel ez előleges válságokban ; s ez a katonai emberek s a katonai hatalom belevonása volt a politikai forradalomba. Valjon Márius fellépése közvetlen bevezetéséül fog-e szolgálni egy új kísérletnek, mely az olygarchia helyébe a tyrannist akarja trónra emelni, vagy valjon, mint egyes esete a kormány jogkörébe való beavatkozásnak, további következmények nélkül fog-e elmúlni, mint elmúlt sok más efféle dolog, azt még nem lehetett előre megmondani ; de az már előre látható volt, hogy, ha a második tyrannisnak e csirái kifejlődésre jutnak, abban nem államférfi, minő Gaius Gracchus volt, hanem katona fog az állam élére állani. Lehet, hogy a hadügy ezzel egyidejű újjászervezését — Márius volt az első, ki, Afrikába szánt seregének megalakításakor túl tette magát az addig követelt vagyoni qualifikáción és a légióba belépést mint önkénytesnek, megengedte a legszegényebb polgárnak is, ha különben használható ember volt — csak tisztán katonai tekintetéből vitte keresztül ; de azért nem-kevésbbé következménydús politikai esemény vala az, hogy a sereg nem állt többé mint hajdan azokból, kiknek sok, nem még, mint a legutóbbi időkben, azokból sem, kiknek valami vesztetni valójok volt, hanem oly emberek tömegévé kezdett válni, kiknek nem volt egyébök két karuknál és annál, amit hadvezéröktől kaptak. Az aristokratia 650-ben 104.
ép oly korlátlanul uralkodott, mint 620-ban ; de a közeledő 134.
válság jelei megszapordtak és a politikai láthatár szélén a korona mellett a kard is megjelent.

V. FEJEZET.

Az éjszak népei.

Viszonyok az
éjszakkal.

A hatodik század óta a római község ura volt azon három nagy félszigetnek, mely az éjszaki szárazföldből nyúlik a földközi tengerbe, legalább egészben véve; mert e határokon belől természetesen éjszaki és nyugati Spanyolországban, a liguriai appennini és alp-völgyekben, Makedonia és Thrákia hegységei közt az egészen vagy félig szabad népségek még folyton dacoltak a gyöngye római kormányal. Továbbá, a szárazföldi összeköttetés Spanyolország és Itália s Itália és Makedonia közt csak igen felületes módon volt megvalósítva, és a Pyrenaeken, az Alpokon s a Balkán hegyláncon túl fekvő területek, a Rhone, a Rajna és a Duna tágas partvidékei teljesen kívül feküdtek a rómaiak politikai látkörén. Itt elő kell adnunk, mit tettek a rómaiak, hogy birodalmukat ez irányban biztosítsák és kikerekítsék, s miként kezdtek egyúttal azon nagy néptömegek, melyek ama hatalmas hegyfal mögött szakadatlan hullámvásban voltak, az éjszaki hegyláncok kaguin kopogtatni és a görög-római világnak alkalmmilag ismét eszébe juttatni, hogy csalódik, ha azt hiszi, hogy a földnek nincs más ura rajta kívül.

Vegyük először is a nyugati Alpok és a Pyrenaek közt elterülő vidéket szemügyre. A rómaiak a földközi tenger partjának ezen részén már régóta uralkodtak védenc városuk Massalia által, mely a Rómától függő legrégebb, leghűbb és leghatalmasabb szövetséges községek egyike vala, melyeknek tengeri állomásai, nyugatra Agatha (Agde) és Rhode (Rosas), keletnek Tauroention (Ciotat), Olbia (Hyères?), Antipolis (Antibes) és Nikaea (Nizza) a parti hajózást úgy mint a szárazföldi utat a pyrenaektól az Alpokig biztosították, s melyeknek kereskedelmi és politikai összeköttetések messze benyúltak a beföldre. Az Alpok közé, Nizza és Antibes felett, a ligur oxybiusok és dekiáták ellen Róma 600-ban részint Massália kérésére, részint saját érdekében, intézett egy expeditiót; és heves és részben vesztességgel járó csatározások után a hegységvidék e részét arra kényszerítette, hogy ezentúl évenként állandó kezeseket küldjön és évi adót fizessen Massáliának. Nem valószínű, hogy ugyanez időtájt azon egész területen az Alpon túl, mely Massáliától függött, a massáliaiak mintájára ott virágzásnak induló bor- és olajtermelés az itáliai földbirtokosok és kereskedők érdekében betiltatott. *) Hasonló

Az Alpok és a Pyrenaek közti vidék.

Harcok a ligurokkal,

154.

a salassukkal.

*) Ha Cicero, midőn ezt Afrikanussal már 625-ben mondatja (*de rep.* 3, 9), nem követett el anachronismust, akkor csak a szövegben követett felfogás marad lehetséges. Éjszaki Itáliára és Liguriára ez intézkedés nem vonatkozik, amit már a genuaiak 637-iki bortermelése is bizonyít; ép oly kevéssé Massalia közvetlen környékére (Just. 43, 4. Poseidon. *fr.* 25 Müll.; Strabo 4, 179). A nagy olaj- és borkivitt Itáliából a Rhone vidékére a város hetedik századában, ismerjük.

129.

117.

148. alatt 611-ben a salassusok ellen. E mosódák, melyek nagy terjedelmök által az alantabb fekvő vidék lakosai elől a földjeiknek szükséges vizet elvonták, először a rómaiak közbenjárási kísérletét, utóbb fegyveres beavatkozásukat idézték elő; a háború, habár a rómaiak ezt is, mint e korszak minden más háborúját, vereséggel kezdték, végre a salassusok meghódoltatásával és az aranykerületnek a római kincstár javára való átengedésével végződött. Nehány évtizeddel utóbb (654) az itt meghódított területen Eporodia (Ivrea) gyarmat alapítottatott, leginkább kétségkívül azért, hogy az Alpok nyugati szorosán uralkodjék, mint uralkodott Aquileja a keletin. Komolyabb jellegűekké ez alpi háborúk csak akkor lettek, midőn Marcus Fulvius Flaccus, Gaius Gracchus hű frigyártása vette át e vidéken a főparancsnokságot, mint a 629. év consula. Ő lépett először a transalpin hódítások útjára. A sokszorosán megoszlott kelta nemzetben ez időtájt, miután a biturigok vidéke valódi hegemoniáját elvesztette s csak a tiszteletbeli elnökségnek bizonyos nemét tartotta meg, a Pyrenaektól a Rajnáig s a földközi tengertől a nyugatiig terjedő vidéken az arvernusok *) lettek a tényleg vezérlő megyévé, s eszerint nem látszik épen túlzottnak azon állítás, miszerint képesek voltak 180,000 embert síkra állítani. A haedusok (Autun körül) küzdtek velök, mint nem egyenrangú versenytársak a hegemoniáért; míg az éjszakkeleti Galliában a suessionok (Soissons körül) királyai egyesítették véduralmuk alatt a belgáknak egészen Britanniába átterjedő népszövetségét. E korbéli görög utazók nem győztek eleget beszélni az arvernusok királyának, Lueriusnak fényes udvartartásáról,

*) Auvergneben. Fővárosuk, Nemetum vagy Nemossus nem messze feküdt Clermonttól.

miként utazza be ragyogó clan-kiséretétől, a szíjra fűzött ebfalkát vezető vadászoktól és vándorló dalnokok seregétől körülvéve, ezüsttel pántolt kocsiján birodalma városait, tele kézzel szórva az aranyat a nép közé, mindenekfelett azonban a költő szívét örvendeztetve meg a ragyogó esővel — azon nyílt lakoma leírása, melyet egy 1500 kettős négyszög lépésnyi téren adott, s melyre minden arra vetődő hivatalos volt, élénken emlékeztet Camachos lakodalmi asztalára. És az e korból még nagy számban fennmaradt arvernus aranypénzek csakugyan arra mutatnak, hogy az arvernusok tartománya szertelen gazdagságra és aránylag magas fejlettségű civilizációra emelkedett. Flaccus támadása azonban közvetlenül nem az arvernusok, hanem az Alpok és a Rhone közti vidéken lakó kisebb törzsek ellen volt intézve, hol az eredetileg ligur lakosok később jött kelta rajokkal összevegyültek, és egy, a keltibériaihoz hasonlítható keltaligur népség keletkezett. Szerencsésen harcolt (629, 630) a salyusok vagy salluviusok ellen Aix vidékén és a Durance völgyében, és éjszaki szomszédaik, a vocontiusok ellen (Vaucluse és Drome depart.); utódja Gaius Sextius Calvinus (631, 632) hasonlóképen az allobrogok, egy hatalmas kelta clan ellen az Isere gazdag völgyében, mely a salyusok, országából elűzött királyának, Tutomotulusnak kérésére kerekedett fel, öt országa visszafoglalásában támogatni, Aix vidékén azonban megveretett. Miután azonban az allobrogok ennek dacára vonakodtak a salyusok királyát kiszolgáltatni, Calvinus utódja, Gnaeus Domitius Ahenobarbus benyomult saját területökre (632). A vezérlő kelta törzs mindedig tétlenül nézte az itáliai szomszédok terjeszkedését; az arvernusok királyának, Betuitusnak, az említett Luerius fiának, nem volt kedve ama fennálló laza védelmi viszony kedvéért, melyben a keleti

Háború az allobrogokkal és arvernusokkal.

125. 124.

123. 122.

122.

vidékek vele állhattak, veszélyes háborúba bocsátkozni. Midőn azonban a rómaiak az allobrogokat saját területökön készültek megtámadni, felajánlta közbenjárását, s miután ez visszautasított, összes haderejével segítségökre ment az allobrogoknak; mire viszont a haedusok a rómaiak pártjára álltak. Az arvernusok felkelésének hírére a rómaiak is

121. elküldték a 633. év consulát, Quintus Fabius Maximust, hogy Ahenobarbusszal egyesülten hárítsa el a fenyegető zivatart. Az allobrogok cantonának déli határán, ott, hol

121. az Isere a Rhoneba ömlik, vívatott 633. augusztus 8-ikán azon ütközet, mely a déli Gallia feletti uralom kérdését eldöntötte. Betuitus király, midőn a tőle függő clanok végtelen csapatait a Rhonen ütött hajóhídon keresztül maga előtt elvonulni és ellenökben a háromszorta csekélyebb számú rómaiakat csatarendbe állani látta, állítólag felkiáltott, hogy hisz ezek arra sincsenek elegenden, hogy a kelta sereg kutyái velök jóllakhassanak. De Maximus, a pydnai győzőnek unokája, ennek dacára határozott győzelmet vítt felettök, mely, miután a hajóhíd a menekülők nagy tömege alatt leszakadt, az arvernus sereg legnagyobb részének megsemmisülésével végződött. Az allobrogok, kiknek az arvernusok királya kijelentette, hogy tovább segélyökre nem lehet s maga is azt tanácsolta, hogy kössenek békét Maximusszal, meghódoltak a consul előtt, mire ez, ki ettől fogva az Allobrog melléknevet viselte, Itáliába visszament és az arvernus háborúnak már közel álló befejezését Ahenobarbusra bízta. Ez személyes elkeseredésből Betuitus király ellen, mint aki az arvernusokat arra bírta, hogy Maximusnak, nem pedig neki, adják meg magokat, hit-szegő módon kézrekerítette a király személyét s öt Rómába küldte, hol a senátus az adott szó megszegését ugyan rossz-szalta, de nemcsak az elárult királyt letartóztatta, hanem

meghagyta még azt is, hogy fiát, Congonnetiacust szintén küldjék Rómába. Ugy látszik ez okozta, hogy a már majdnem befejezett arvernus háború még egyszer kitört és Vindaliumnál (Avignon felett), ott hol a Sorgue ömlik a Rhonéba, másodszer is csatára került a dolog. Ez is úgy végződött, mint az első; ez alkalommal főkép az afrikai elefántok ugrasztották szét a kelták seregét. Erre az arvernusok elfogadták a békét s a kelta földön a nyugalom ismét helyreállt*). — E katonai műveletek eredménye egy új római tartománynak szervezése lett a tenger melléki Alpok s a Pirenaek között. Az Alpok és a Rhone közt lakó összes népségek függésbe jutottak a rómaiaktól, és a mennyiben Massaliának még nem fizettek adót, valószínűleg már most adófizetésre köteleztettek Rómának. A Rhone és a Pyreanaek közti vidéken az arvernusok ugyan megtartották szabadságukat és nem lettek Róma adófizetőivé, de közvetett vagy közvetlen területeknek legdélibb részét, a Cevennektől délnek a középtengerig terjedő földet és a Garonne felső mentét egészen Tolosáig (Toulouse) kénytelenek voltak átengedni a rómaiaknak. Miután e foglalások fő célját a Spanyolország és Itália közti szárazföldi összeköttetésnek létrehozatala képezte, a rómaiak, amint e tartományt meg-

Narbo tartomány.

*) A liviusi epitomator és Orosius a Vindalium melletti ütközetet ugyan előbbre teszik az Isere mellettinél; de az ellenkező következik Florusból és Straboból (4, 191) és ezt egyfelől az erősíti meg, hogy Maximus e csatát, Livius és Plinius (*h. n.* 7, 50) kivonata szerint mint consul vívta, másfelől főkép a capitoliumi fastumok, melyek szerint Maximus nem csak előbb tartott diadalmenetet Ahenobarbusnál, hanem egyszersmind az az allobrogok és az arvernus király, ez csupán az arvernusok legyőzése folytán. Világos, hogy az allobrogokkal és arvernusokkal vívt ütközetnek előbb kellett végbemennie annál, mely csupán az arvernusokkal vívatott.

szállták, siettek a parti út feltöltéséről gondoskodni. E célból az Alpoktól a Rhonéig terjedő partvidék $\frac{2}{10}$ — $\frac{3}{10}$ német mértföldnyi szélességben Massáliának adatott át, mely már különben is bírt a parton egy tengeri állomással, azon kötelezettség mellett, hogy az utat jó karban tartsa; ellenben a Rhonétól a Pyrenaekig a rómaiak magok építettek egy katonai utat, mely eszközlője, Ahenobarbus után, domitiusi útnak neveztetett el. Az útépítéssel, mint rendesen, karöltve járt új várak alapítása. A keleti részen a választás azon helyre esett, melyen Gaius Sextius a keltákat megverte s melyet a tájék bája és termékenysége, valamint számos hideg és meleg forrása tett ajánlatossá a településre; hol is egy római község keletkezett „Sextius fürdője“, Aquae Sextiae (Aix). A Rhonétól nyugat felé a rómaiak Narboban telepedtek le, egy ősrégi kelta városban az Atax (Aude) nevű hajózható folyó mellett, nem messze a tengertől, melyet már Hekataeos említ, és mely, mint élénk, a britanniai ónkereskedésben résztvevő kereskedőhely, már a rómaiak általi megszállatása előtt versenyzett Massáliával. Aquae nem kapott városi jogot, hanem állandó tábor maradt*); ellenben Narbó, bár leginkább szintén a kelták elleni előőrsül és őrhelyül alapított, mint „Mars városa“ római polgárgyarmattá, és rendes székhelyévé lett az új transalpin kelta tartomány, vagy mint még gyakrabban neveztetett, Narbo provincia helytartójának. — A Gracchus-féle párt, mely az Alpokon túl a területszerzéseket eszközölte, itt nyilvánvalóképp új és megmérhetetlen tért szándékozott

Római telep-
pek a Rhone
vidékén.

A rómaiak
előnyomulá-
sát a restau-
ráció meg-
akasztja.

*) Aquae nem lett gyarmattá, mint Livius (*ep.* 61) mondja, hanem kastélylá (Strabo 4, 180; Vellei. 1, 15; Madvig *opusc.* I. 304). Ugyanez áll Itálicáról és számos más helyről — így például Vindonissa jogilag sohasem volt egyéb kelta falunál, de egyúttal megerősített római tábor és igen tekintélyes helység volt.

nyitni telepítési tervei számára, mely ugyanazon előnyökkel bírt, mint Sicília s Afrika és könnyebben volt a bensülöttektől elfoglalható, mint a sicíliai és libyai szántóföldek az itáliai tökepezésektől. Gaius Gracchus bukása természetesen e téren és érezhetővé vált a foglalás és még inkább a városalapítás munkájának szűkebb korlátok közé szorításában, de ha a cél tökéletesen el nem éretett is, legalább nem is hiúsult meg teljesen. Az elfoglalt terület, és még inkább az újonnan alapított Narbo, melyet a senátus hiába igyekezett a karthágói gyarmat sorsára juttatni, mint befejezetlen, de Gracchus valamely jövedöbéli utódját a félben hagyott mű folytatására ösztönző kezdeményezés, fennmaradt. Nyilván valóképp a római kereskedőség védte meg a telepet az optimaták támadásai ellen, miután a gall-britanniai kereskedésben csak Narboban állhatta meg a versenyt Massáliával.

Az éjszaknyugatihoz hasonló feladatot kellett a rómaiaknak Itália északkeletén megoldaniok; s ezt szintén nem hanyagolták el egészen, de még tökéletlenebül teljesítették, mint amazt. Aquileia alapításával (571) az istriai félsziget a rómaiak birtokába jutott; Epirusban és Skodra urainak egykori területén részben már jóval előbb ők voltak az urak. De uralmuk sehol sem nyúlt be a beföldre és még a parton is alig hogy névleg uralkodtak az Istria és Epirus közti kietlen partvidéken, mely vadul egymásba fonódó, sem folyam-völgyek, sem parti síkok által meg nem szaggatva, pikkelyszerűleg egymás hátára tornyosuló hegykatalanaival és a part mentében elszórt sziklaszigetek láncolatával Itália és Görögország közt inkább válaszfalat, mintsem kapcsolatot képez. Itt Delminium város köré csoportosult a delmaták vagy dalmátok szövetsége, kiknek erkölcsi zordak valának mint hegyeik; mialatt a szomszéd népek már gazdag mivelődési fejlődésnek eredtek, Dalmátiában a

Az illyr tartományok.

183.

Dalmátok.

pénz még ismeretlen dolog volt s a szántóföld, melyen külön tulajdon még el nem ismertetett, nyolc évenként újonnan felosztatott az állandóan letelepedett emberek közt. Rablás a szárazon és a tengeren volt egyetlen hazai iparuk. E népségek régebben laza függő viszonyban álltak Skodra uraitól, és ennyiben szintén érintettek a rómaiaknak Teuta királyné és a pharosi Demetrios ellen intézett expedícióik által; Genthios király trónralépte alkalmával azonban felszabadították magokat, s ezáltal megmenekültek azon sorstól, mely a déli Illyriát a makedoniai birodalom bukásába belerántotta és maradandóan függővé tette Rómától. A rómaiak a nem csalogató külsejű tartományt szívesen magára hagyták. De a római illyreknek, nevezetesen a daorsiaknak, kik a dalmátoktól délnek a Narenta mentén laktak, és Issa (Lissa) sziget lakóinak panaszaik folytán, kiknek szárazföldi állomásaik, Tragyrion (Trau) és Epetion (Spalató mellett) sokat szenvedtek a benszülöttektől, a római kormány kénytelen volt követséget küldeni a dalmátokhoz, és miután ez azon válaszszal tért vissza, miszerint a dalmátok sem eddig nem törődtek a rómaiakkal sem ezután nem fognak velök törődni, 598-ban sereget küldeni ellenök Gaius Marcius Figulus consul vezetése alatt. Ez benyomult Dalmátiába, de ismét viasszaszorított a római területre. Csak utódja Publius Scipio Nasica bírta Delminium (Trignél a Cettina mellett) nagy és erős városát bevenni 599-ben, mire a szövetség meghajolt a végzet előtt s Rómát urának elismerte. A szegény és csak felületesen meghódított tartomány azonban nem bírt elég fontossággal arra nézve, hogy saját külön hivatal által igazgattassék, a rómaiak tehát, az innenső kelta tartománynyal egy igazgatás alá vetették Itáliából, amit már az epirusi fontosabb birtokokkal is tettek; ami, legalább szabályként fenn maradt

156.

Meghódol-
tásuk.

155.

akkor is, midőn 608-ban Makedónia tartomány szerveztett és annak éjszakkeleti határa Skodrától éjszak felé állapított meg*). — De épen Makedoniának ezen, Rómától közvetlenül függő tartománynyá való átalakítása nagyobb fontosságot adott Róma viszonyainak az éjszakkelet népeivel, miután azon kötelezettséget róttá a rómaiakra, hogy a mindenütt nyílt éjszaki és keleti határokat a szomszédos barbár törzsek ellen megvédjék; s kevéssel utóbb (621) az eddig az Attalidák birodalmához tartozott thrák Chersonesos (Gallipoli félszigete) megszerzése által, hasonló módon a rómaiakra szállt át a feladat: Lysimacheiát a thrákok ellen megvédeni, mire azelőtt Pergamon királyai voltak kötelezve. Azon kettős alapról kiindulva, melylyel a Po völgyében és a makedoniai tartományban bírtak, a rómaiak most komolyan előre nyomulhattak a Rajna és a Duna forrásainak vidéke felé, és az éjszaki hegységeket legalább annyiban, amennyiben a déli tartományok biztossága megkívánta, hatalmukba keríthették. Ez időtájt e vidékeken is a nagy kelta nép volt a nemzetek leghatalmasabbika, mely saját mondái szerint, a nyugati óceán melletti székhelyéből ugyanegy időben árasztotta el az Alpok fő hegláncától délnek a Po völgyét, éjszakra pedig a felső Rajna mentét és a Duna vidékét. Törzseik közül a felső Rajna mindkét partján a hatalmas, gazdag, és miután a rómaiakkal sehol közvetlenül nem érintkeztek, velök békében és szerződésben élő helvétiusok laktak, kik ekkor a genfi tótól a Majnaig terjedve, úgy látszik a mai Sveicot, s a sváb és frank földet bírták. Határosak voltak velök a boiusok, kiknek székhelye a mai Stájer- és Csehország lehetett**). Tölök

146.

A rómaiak Makedóniában és Thrákiában.

133.

A Rajna forrásainál és a Duna mentén lakó népek.

Helvétiusok.

Boiusok.

*) A Drin völgyében levő pirusták Makedónia tartományhoz tartoztak, de át-átcsaptak a szomszéd Illyricumba (Caesar b. G. 5, 1).

**), „A herkynusi erdő (azaz itt alkalmasint a zord Alp), a

délkeletre egy másik kelta törzset találunk, mely Stiriában és Karantánban a tauriskusok, utóbb a norikusok, Friaulban, Krajnában és Istriában pedig a karnusok neve alatt szerepel. Városuk, Noreia (nem messze St. Veittől, Klagenfurttól éjszakra) virágzó volt és messze földön ismertes a már ekkor e vidéken serényen művelt vasbányák által; de az itáliaiakat épen ez időtájt méginkább az ott felfedezett aranyrétegek csábították oda, mígnem a benszülöttek őket kizárták és az akkori kornak e Californiáját magoknak lefoglalták. Ezen, az Alpok két oldalán előre ömlő kelta rajok, szokásukhoz híven, csak a sík földet és a dombvidéket szállták meg; a tulajdonképeni Alpok vidékét, valamint az Etsch és az alsó Po területét nem foglalták el, és ezek megmaradtak az azelőtt rajtok lakó népség kezében, mely, anélkül, hogy nemzetisége tekintetében mindeddig sikerült volna némi biztosságra jutnunk, a raetusok neve alatt a

Raetusok,
Euganeusok,
Venetusok.

Rajna és a Majna közt a helvetiusok laknak, továbbad a boiusok“ — úgymond Tacitus (*Germ.* 28). Poseidonios (Srabonál 7, 293) is azt mondja, hogy a boiusok akkor, midőn a kimbereket visszaverték, a herkynusi erdőt lakták, vagyis a zord havastól a cseh erdőig terjedő hegyeket. Ha Caesar őket a „Raján túlra“ (b. G. 1, 5) teszi, ez még nem áll azzal ellenmondásban, mert miután kiindulási pontját itt a helvetiai viszonyok képezik, könnyen értheti a bodeni tótól éjszaketnek terjedő vidéket; amivel teljesen megegyezik az, hogy Strabo (7, 292) az egykori boius tartományról azt mondja, hogy a bodeni tóval határos, csak hogy, nem teljes szabadsággal, a bodeni tó partlakói gyanánt a vindelicusokat említi mellettök, kik pedig itt csak akkor telepedtek le, midőn a boiusok e vidéket már elhagyták. E fészkeikből a boiusokat a marcomannok és más német törzsek üzték el már Poseidon kora, tehát 650 előtt; egyes töredékeik Caesar korában Karantánban bolyongtak (Caesar b. G. 1, 5), és innen mentek a helvetiusokhoz és a nyugati Galliába, egy másik raj új székhelyre talált a Balaton tavának partján, hol 700 körül a géták által semmisített meg, a vidék azonban, az úgy nevezett „boius pusztaság“ a kelta népek e legtöbbet szenvedett törzsének nevét megtartotta.

100.

50.

keleti Sveic és Tirol hegységeiben, az euganeusok és venetusok neve alatt Padua és Velence vidékén tűnik szemünkbe olyformán, hogy e végső ponton a kelta nép két nagy áradata majdnem érintkezik egymással, és csak a benszülött népségnek keskeny szalagja választja el a Brescia körüli kelta cenomanokat a Friaulban lakó kelta karnusoktól. Az euganeusok és venetusok régóta békés alattvalói voltak Rómának; ellenben a tulajdonképeni alpi népségek nemcsak szabadok voltak, hanem hegyeiről még rendes portyázásokat is intéztek az Alpok és a Pó közti síkságra, és itt nem érték be a fosztogatással, hanem az elfoglalt helységekben kegyetlenül garázdálkodtak, és nem egyszer az összes férfi lakosságot egészen a pólyában levő gyermekekig leölték, — talán kézel fogható válaszul a rómaiaknak az Alpok völgyeiben tett razziáira. Mily veszélyesek voltak a raetusok e betörései, mutatja az, hogy egy alkalommal, 660 körül Comum tekintélyes községét tönkre tették. Ha akkor már ezen az Alpok közt és rajtok túl székelő kelta és nem kelta törzsek is sokfélekép össze tudtak másokkal vegyülni, e népeknek, mint könnyen felfogható, még sokkal inkább össze kellett vegyülniök az alsó Duna mentén, hol nem képeztek nagy hegységek természetes válaszfalakat a népek közt, mint nyugotibb folyamvidékén. Az eredetileg illyr népség, melynek végső tiszta maradványai ma, úgy látszik, az albániaiak, legalább a benföldön, minden ponton erősen összevegyült kelta elemekkel s a kelták fegyverzete és haremadora itt alkalmasint mindenütt el volt terjedve. A tauriskusokhoz közvetlenül a japydok csatlakoztak, kik a juliai Alpokon a mai Horvátországban laktak le egészen Fiuméig és Zengig, eredetileg kétségkívül illyr, de erősen keltákkal vegyütt törzs. Szomszédaik a partvidéken a már említett dalmátok voltak, kiknek zord hegyeik közé a kel-

94.

Illyr népségek.

Japydok.

ták, úgy látszik, be nem hatoltak; a benföldön azonban az alsó Száva mentén egészen a Moraváig, a mai Boszniában és Szerbiában a kelta skordiskusok, kik az egykor e vidéken leghatalmasabb triballusok népét leverték és már a Delphibe intézett kelta hadjáratokban fő szerepet játszottak, voltak ez időtájt a vezérlő nemzet, mely messzire elkalandozott Moesiába, Thrákiába és Makedoniába, s melynek vad vitézségéről és kegyetlen szokásairól a hír borzasztó dolgokat beszélt. Fő fegyverhelyök az erős Segestica vagy Siscia volt a Kulpának a Szávába ömlésénél. A mai Magyarország, Oláh- és Bolgárországok népei most még kívül estek a rómaiak látkörén; csak a thrákokkal érintkeztek Makedonia keleti határán, a rhodopei hegységekben. — Az ekkori rómainál erőteljesebb kormányra nézve sem lett volna könnyű feladat szervezett és kielégítő határvédelmet állítani fel e nagy és barbár tartományok ellenében; ami azonban a restauratio kormánya alatt e fontos irányban történt, az még a legszerényebb igényeket sem elégítheti ki. Az Alpok lakói elleni expedíciókban, úgy látszik, nem volt hiány; a rómaiak 636-ban diadalmenetet tartottak a stoenusok felett kik a Verona fölötti hegyekben fészkelhettek; 659-ben Lucius Crassus consul az Alpok völgyeit nagy távolságra mindenfelé felkutattatta s lakóikat leölette, és még sem tudott elég embert agyonverni arra nézve, hogy csak falusi diadalmenetet is tarthasson és szónoki hírnevét a győző dicsőségével párosíthassa. Miután azonban a rómaiak beérték az ily razziákkal, melyek a benszülőtteket csak elkeserítették, de ártalmatlanná nem tették, és, mint látszik, minden ily portyázás után hadaikat ismét visszavonták, a Pón túli tartomány állapotai lényegökben a régiek maradtak. A másik oldalon, Thrákiában, úgy látszik, keveset törődtek a szomszédokkal; s mindössze 651-ben említett-

Skordiskusok.

Határküzdel-
mek

az Alpokban,

118.

95.

Thrákiában.

103.

nek a thrákokkal, 657-ben a maedusokkal a Makedónia és Thrákia közti határhegységeken vítt csatározások. — Komolyabb harcoknak volt színhelye az illyr föld, hol a lakosság és az adriai tengeren járó hajósok folytonosan panaszkodtak a szomszéd nyugtalan dalmátok ellen. Makedóniának teljesen nyílt éjszaki határán pedig, mely egy rómainak jellemző megjegyzése szerint addig terjedt, ameddig a római kardok és kopják elértek, a szomszédokkal szakadatlanul folyt a harc. A rómaiak 619-ben hadjáratot intéztek az ardyaeusok vagy vardaeusok és a pleraeusok vagy paraliusok, egy dalmát népség ellen, mely a Narenta torkolatától éjszak felé lakott a partvidéken, s mely nem szűnt meg a tengeren és a szemben fekvő partokon garázdálkodni; a rómaiak parancsára a partot odahagyva, a benföldön, a mai Hercegovinában telepedtek le és művelni kezdték a földet, de a zord vidéken és szokatlan foglalkozásukban elnyomorodtak. Egyidejűleg ezzel Makedónia felől támadás intéztetett a skordiskusok ellen, kik a megtámadott partlakosokkal valószínűleg össze szűrték a levét. Kevéssel utóbb (625) Tuditanus consul, a jeles Decimus Brutusszal, a spanyolországi gallaekusok legyőzőjével egyesülten megalázta a japydokat, és miután eleinte megveretett, végre a római fegyvereket messzire bevitte Dalmátia belsejébe egészen a Kerka folyóig, 25 német mértfölddel lejjebb Aquileiánál; ettől fogva a japydok békés és Rómával barátságban élő nemzetként szerepelnek. A dalmátok tiz évvel utóbb (635) ennek dacára ismét felkeltek, és ismét a skordiskusokkal szövetségbe. Mialatt ezek ellen Lucius Cotta consul harcolt, és, ugy látszik, Segesticáig előrenyomult, a dalmátok ellen társa, Numidia legyőzőjének idősebb testvére, Lucius Metellus ment, ki ettől fogva Dalmátiaiának neveztetett, leverte őket és Salonában (Spa-

97.

Illyriában.

135.

129.

119.

lato) töltötte a telet, mely hely ezután a rómaiaknak fő fegyverhelyeként szerepel e vidéken. Nem valószínűtlen az sem, hogy ugyanezen korba esik a gabiniusi töltött út építése is, mely Salontól keleti irányban Andetriumba (München mellett) és innen tovább a benföldre vezetett. Inkább magán viselte a hódító háború jellegét a 639. év consulának, Marcus Aemilius Scaurusnak a tauriskusok*) ellen intézett expedíciója; ő volt az első római, ki a keleti Alpokat átlépte, ott ahol Triest és Laibach közt a legalacsonyabbak, és vendégszereteti kötésre lépett a tauriskusokkal, a mi a nem jelentéktelen kereskedelmi forgalmat biztosította, anélkül azonban, hogy a rómaiakat az Alpoktól éjszakkal lakó népek mozgalmába bele vonta volna, ami a formaszereinti meghódítás mellett nem lett volna elkerülhető. Az ugyanezen időtájt Makedonia felől a Duna felé intézett támadások kezdetben igen kedvezőtlen eredményre vezettek; a skordiskusok a szerb hegyek közt a 640. év consulát, Gaius Porcius Catot meglepék és mialatt ő nehányad magával szégyenletesen megmenekült, seregét teljesen semmivé tették; Marcus Didius praetor csak nagy nehezen bírta a római határokat megvédeni. Szerencsésében harcoltak utódai, Gaius Metellus Caprarius (641. 642) 113. 112. Marcus Livius Drusus (642. 643), az első római hadvezér, 112. 111. ki a Dunáig eljutott, és Marcus Minucius (644), ki a 110. Morava**) hosszában hordozta meg fegyvereit és a skordiskusokat oly alaposan megverte, hogy ettől fogva jelentéktelenségbe süllyednek és helyökben egy másik törzs, a

A rómaiak a keleti Alpokon túl.

és a Dunánál.

*) *Galli Karni* a nevek a triumphalis fastumokban, *Ligures Taurisci* (mert így kell írni a hagyományos *Ligures et Caurisci* helyett) Victornál.

**) Miután a Minucius által legyőzött népség Velleius és Eutropius szerint a skordiskusok voltak, Florusnak hibát kellett elkövetnie, midőn a Margos (Morava) helyett a Hebrost (Marica) említi.

dardanusoké (Szerbiában) kezdi a fő szerepet játszani a Makedonia éjszaki határától a Dunáig terjedő vidéken.

E győzelmeknek azonban egy oly következményök A kimberek. volt, melyet a győzők nem is sejtettek. Már jó idő óta barangolt egy „nyughatatlan nép“ azon terület éjszaki szélein, melyet a Duna mindkét partján a kelták laktak. Kimbereknek, azaz Chempho-knak, harcosoknak (kämpen), vagy mint ellenségeik fordították, Rablóknak nevezték magokat, mely elnevezés azonban, minden valószínűség szerint már felkerekedésök előtt nemzeti névvé lett. Éjszakaról jöttek és a kelták közül, amennyire tudásunk terjed, először a boiusokra akadtak, valószínűleg Csehországban. Harci vándorlásuk indokairól és irányáról az egykorúak nem jegyezték fel pontosabb adatokat*) és mi e hézagot még sejtelmekkel sem pótolhatjuk, miután a Csehországtól és a Majnától éjszaki és az alsó Rajnától kelet felé terjedő föld e korbéli viszonyai tökéletes homályba burkolvák előttünk. A leghatározottabb tények szólnak azonban amellett, hogy a kimberek, valamint a teutonoknak utóbb hozzájuk csatlakozó hasonnemű raja, tulajdonképen nem a kelta nemzethez tartoztak, melyhez a rómaiak kezdetben számították, hanem a némethez : két kis, egynevű törzsnek, minden valószínűség szerint az ősfészkekben hátramaradt népmaradványoknak megjelenése, és pedig a kimbereké a mai Dániában, a teutonoké az éjszakkéleti Németországban a keleti tenger közelében, hol már Nagy Sándor kortársa, Pytheas említi őket a borostyánkő kereskedésről szóltaiban;

*) Mert azon állítást, miszerint a kimbereket az kényszerítette volna tömeges kivándorlásra, hogy az éjszaki tenger partjain a vízárdat nagy területeket elszakított a szárazföldtől (Strabo 7, 293) mi ugyan nem tekintjük mesésnek, mint azok, kik feljegyezték; de mégsem dönthetjük el, ha valjon hagyományon vagy sejtelmén alapszik-e.

a kimberék és teutonoknak a germán népesaládfán az ingaevonok nevével való megjelölése, a chaukerek mellett; Caesar ítélete, ki először tanította meg a rómaiakat különbséget tenni a németek és a kelták között, s ki a kimbereket, kik közül még neki magának is többeket kellett látnia, a németekhez számítja; végre magok e népek nevei és a testalkatukról s egyéb tulajdonaikról szóló adatok, melyek ugyan illenek általában az éjszakiakra, leginkább azonban mégis a németekre. Másfelől megfogható, hogy egy ily raj, miután számos évtizedet vándorlásban töltött és a kelta földön és körülötte tett fegyveres kóborlásaiban szívesen fogadott minden hozzá csatlakozó bajtársat, temérdek kelta elemet foglalt magában; úgy hogy nem meglepő, ha kelta nevű embereket találunk a kimberék élén állva, vagy azt látjuk, hogy a rómaiak keltául beszélő kémeket használnak, hogy a náluk történeteket megtudják. Csudálatos egy vándorlás volt ez, melyhez hasonlót a rómaiak még nem láttak; nem lovasok rabló hadjárata, nem az idegen földre költöző fiatalság „szent tavasza“, egy egész nép kerekedett fel feleségestől, gyermekestől, magával víve minden tulajdonát, hogy messze téreken új hazát keressen. A szekér, mely az éjszak még végkép le nem telepedett nemzeteinél más szerepet játszott, mint a helleneknél és itáliaiaknál, s melyet minden kelta szintén magával vitt a táborba, itt mintegy házul szolgált neki, mert kifeszített bőrfedele alatt a házi eszközökön kívül jutott hely a feleségnek, gyermekeknek, sőt még a házi ebnek is. A déliek bámulva nézték e magas sugár alakokat setétszőke fürteikkel és világos kék szemeikkel, a természetes, tenyeres talpas asszonyokat, kik erő és nagyság dolgában csak kevéssel álltak a férfiak mögött, és a gyermekeket aggastyáni hajokkal, amint az itáliaiak az éjszak kenderfürtű gyermekeit csudálkozva elnevezték. Haremodoruk

lényegében egy volt az e korbéli keltákéval, kik már nem hajadon fővel és csupán karddal és törrel vívtak, mint egykor az itálieiak, hanem rézből készült, gyakran gazdagon ékített sisasokban és egy sajátságos hajító fegyverrel, a materisszal; emellett azonban a nagy pallos és a hosszú keskeny paizs megmaradt, sőt ezen kívül gyakran még páncélt is viseltek. Lovasságuk is volt, de e fegyvernemben a rómaiak felettök álltak. Harcrendjök mint azelőtt, egy durva, állítólag ugyanannyi sor mélységű, mint szélességű phalanx volt, melynek első sorában állók veszélyes ütközetekben gyakran ércöveiknél fogva kötéllal kötötték magokat egymáshoz. Erkölcseik nyersek valának. A húst gyakran nyersen nyelték le. Hadurok a legvitézebb s hacsak lehetséges vala, a leghosszabb ember volt. Nem ritkán a kelták s általjában a barbárok szokása szerint, az ellenséggel előre megegyeztek a harc napja és helye felett, és szokás volt az ütközet előtt egyes ellenfeleket párbajra hívni ki. A harc bevezetését az ellenség kigúnyolása képezte illetlen tagmozdulatok és irtóztató lárma segélyével, ilyenkor a férfiak ajkairól megzendült a harci ordítás, s a nők és gyermekek a kocsik bőrfödélét verve nevelték a zajt. A kimber vitézül harcolt, — hiszen a becsület mezején való halált az egyetlennek tekintette, mely méltó a szabad emberhez — de a győzelem után a legvadabb bestialitással kárpótolta magát, s gyakran már előre megígérte a harc isteneinek, hogy nekik áldozza fel mindazt, amit a győzelem a győzők kezébe juttat. Erre a megejtett hadi szereket összeházták, a lovakat leölték, a foglyokat felakasztották, vagy csak félretették, hogy áldozatul essenek az isteneknek. Papnők mutatták be az áldozatokat, mint Iphigenia a skythák földén, ősz asszonyok, mezítláb és fehér vászon leplekbe burkoltan; s a feláldozott hadi foglyok vagy gonosztevők

omló véreből mogjósolták a jövendőt. Mennyi tartozott e szokásokból az éjszaki barbárok általános erkölcei közé, mennyit kölesönöztek belőlök a keltáktól s mennyi volt a németek tulajdon sajátja, azt ma már bajos volna megmondani; csak azt tekinthetjük minden kétségen kívül tulajdon német szokásnak, hogy a sereget nem papok, hanem papnók kísérték és vezették. Így vonultak ismeretlen országokba a kimberek, óriási zagyva tömege a mindenféle népségeknél, mely egy csomó keleti tengermelléki német kivándorló köré csoportosult, melyet némileg lehetne azon kivándorlók tömegéhez hasonlítani, kik napjainkban ép így megrakodva s ép ily tarka vegyülékben s körülbelül ép így biztos cél nélkül szállnak a tengerre; nehézkes szekérvárukat azon ügyességgel szállítva át folyókon s hegyeken, mely a hosszas vándorélet gyümölcse, vészt hozva a civilizált nemzetekre, mint a tenger hulláma s a forgó szél, de egyúttal szeszélyesen és kiszámíthatatlanul, mint ez, hol gyorsan előrenyomulva, hol egyszerre megállapodva s oldalt vagy vissza fordulva. Úgy jöttek és csaptak le mint a villám, s eltűntek mint a villám, és azon élettelen korban, melyben megjelentek, fájdalom, nem akadt szemlélő, ki érdemesnek találta volna e csodálatos meteort pontosan leírni. Midőn utóbb sejteni kezdték azon láncolatot, melynek egyik szeme volt e hadjárat, a németek ezen első útja, melyen az antik civilisatio körével érintkezésbe jöttek, a közvetlen és élő hír felőlök már régóta elpendült.

A kimberek
vándorlása és
harcai.

A kimberek hazátlan népe, melyet eddig a Duna melléki kelták, nevezetesen a boiusok tartóztattak fel dél felé való előnyomulásában, most, a rómaiaknak a Duna melléki kelták ellen intézett támadásai következtében át bírt törni e korlátot, akár oly módon, hogy a dunai kelták kimber ellenségeiket segítségül hívták az előre nyomuló

légiók ellen, akár annak folytán, hogy ezek, a rómaiak támadása által gátoltatván, éjszaki határaikat nem bírták többé úgy megvédeni, mint azelőtt. A skordiskusok területén keresztül a tauriskusok földére nyomulván, 641-ben az Alpok krajnai szorosai felé közeledtek, melyeknek fedezése végett Gnaeus Papius Carbo consul az Aquileiától nem messze fekvő magaslatokon foglalt állást. Itt, az Alpokon innen, hetven évvel előbb kelta törzsek már megkísérették a letelepedést, de a rómaiak parancsára a már elfoglalt földet ellenállás nélkül ismét odahagyták; s a római névtől való rettegés a transalpin népeknél még most is bebizonyította hatalmát. A kimberek nem támadtak; sőt midőn Carbo rájuk parancsolt, hogy Róma barátainak, a tauriskusoknak földjéről pusztuljanak, amire pedig az ezekkel kötött szerződés Rómát korántsem kötelezte, engedelmeskedtek, és követték azon útmutatókat, kiket Carbo adott nekik, hogy vezessék át őket a határon. E kalauzoknak azonban utasításul volt adva, hogy a kimbereket törbe csalják, hol a consul reájuk várakozott. Ily módon, nem messze Noreiától, a mai Karantánban, harcra került a dolog, melyben az elárultak megverték az árulót és tetemes veszteséget okoztak neki; csak egy zivatar, mely a küzdőket egymástól elválasztotta, gátolta meg a római sereg teljes megsemmisülését. A kimberek erre rögtön megtámadhatták volna Itáliát; e helyett azonban nyugatnak fordultak. Inkább a helvetiusokkal és a sequanusokkal kötött szerződések útján, mintsem fegyveres erővel, utat törtek magoknak a Rajna bal partjára s a Jurán keresztül, és néhány évvel Carbo megverése után itt ismét közvetlen közelből fenyegették a római területet. A rajnai határt és az allobrogok első sorban

Carbo megveretik.

118.

Silanus megveretése.

109.

jelent meg a déli Galliában Marcus Junius Silanus vezérlete

alatt. A kimberek kérték, utalványozzon nekik földeket, melyeken békességben letelepedhessenek, — mely kérést azonban semmikép sem lehetett teljesíteni. A consul felelet helyett megtámadta őket, a kimberek teljesen megverték s még táborát is elfoglalták. Az új katonaszedés, mely e szerencsétlenség következtében fogamatba vétetett, már oly nagy nehézségekbe ütközött, hogy a senátus ez okból vitte keresztül azon, valószínűleg Gaius Gracchustól eredő törvények eltörlését, melyek a hadi szolgálat kötelezettségét idő dolgában korlátozták. A kimberek azonban, ahelyett, hogy győzelmöket kizsákmányolni igyekeztek volna, követeket küldtek a senátushoz Rómába és ismételten kérték a földutalványozást, időközben pedig, úgy látszik, a körülfekvő kelta kantonok meghódításával foglalkoztak. Ekként a németek a római tartományt s az új római hadsereget egyelőre békében hagyták; ellenben magán a kelta földön most egy új ellensége támadt Rómának. A helvétiusok, kiknek éjszakkéleti szomszédaikkal való szakadatlan harcaikban, sokat kellett szenvedniök, a kimberek példája által felingerelve szintén a nyugati Galliában akartak magoknak békésebb és termékenyebb hazát keresni, s talán már, midőn a kimber hadak tartományukon keresztül vonultak, e célra velök egyesültek; most a tougenusok (ismeretlen helyen) és a tigorinusok (a murteni tónál) fegyveres népe Divico vezetése alatt átkelt a Jurán*) és egészen a nitiobrogek földéig (Agen körül a Garonne mentén) hatolt. A Lucius

A helvétiusok
betörése déli
Galliába.

Longinus
megveretése.

*) Azon szokásos feltevés, mely szerint a tougenusok és tigorinusok a kimberekkel együtt törtek be Galliába, nem támogatható Straboval (7, 293) és rosszul egyezik meg a helvetiusok különálló fellépésével. A hagyomány e háborúról különben annyira hiányos, hogy összefüggő történeti elbeszélése, úgy mint a samnit háborúké, csak hozzávetőleges helyességre tarthat igényt.

Cassius Longinus consul vezérlete alatt álló római sereg, melyre itt akadtak, a helvetiusok által törbe csalatta magát, mely alkalommal maga a hadvezér, legátusával a consularis Gaius Pisoval és katonáinak legnagyobb részével együtt elesett; a táborba menekült katonaság ideiglenes főparancsnoka, Gaius Popillius pedig capitulált oly feltét alatt, hogy a római sereg a járom alatt elvonul, a magával hordott ingó vagyonnak felét kiadja és kezeseket állít az ellenségnek (647). Oly rosszul álltak itt a dolgok Rómára nézve, hogy saját provinciájok legfontosabb városainak egyike, Tolosa fellázadt ellenök és a római őrseget bilincsbe verte. — Miután azonban a kimberek még mindig másfelé találtak magoknak tenni valót s egyelőre a helvetiusok sem szorongatták tovább a római tartományt, az új római fővezérnek, Quintus Servilius Caepionak elég ideje volt Tolosa városát árulás segélyével ismét hatalmába keríteni, és a kelta Apollo régi és híres szentélyéből a benne felhalmozott teméntelen kincset kényelemmel elhordatni, — ami nagyon jót tett volna az állam megfogyatkozott pénztárának, ha az arannyal és ezüsttel megtelt hordók a Tolosából Massáliába vezető úton csekély fedezetöktől egy rablóbanda által el nem vétettek és nyomtalanul el nem tűntek volna; mely rabló támadás intézői állítólag maga a consul és törzskara voltak (648). A fő ellenséggel szemben a rómaiak ezalatt szigorúan védelmi állásban tartották magokat, és három erős sereggel őrizték a római provinciát, várva, mikor jut eszökbé a kimbereknek támadásukat megújítani. Ezek el is jöttek 649-ben Boiorix királyuk vezérlete alatt, ezúttal azon komoly szándékkal, hogy Itáliába betörjenek. Ellenökben a Rhone jobb partján Caepio proconsul, a bal parton Gnaeus Mallius Maximus consul, és alatta egy különálló hadtest élén legatusa, a consularis Marcus Aure-

107.

106.

Csatavesztés Arausio mellett.

105.

lius Scaurus parancsnokoltak. Először ez támadtatott meg: teljesen megveretett s maga is foglyul hurcoltatott az ellenség főhadiszállására, hol a kimber király, haragra gyúlva a fogoly rómainak büszke szavain, ki intette őt, hogy be ne merjen törni Itáliába, leszúrta. Maximus erre társának meghagyta hogy vezesse át seregét a Rhonén; ez kelletlenül engedelmeskedve végre megjelent a folyó bal partján Arausio (Orange) mellett, hol most a rómaiak összes hadereje szemben állt a kimberek seregével, és tekintélyes száma által állítólag annyira imponált neki, hogy a kimberek alkudozásra fogták a dolgot. A két vezér azonban szenvedélyes meghasonlásban élt egymással. Az alacsony származású és tehetségtelen Maximus, mint consul, jogilag fölötte állt büszkébb és előkelőbb származású, de nálánál nem különb proconsuli társának Caepionak; ez azonban vonakodott vele egy közös táborba szállani és közösen tanácskozni a végbeviendő hadműveletek felett, s ezután is fentartotta magának önálló parancsnokságát. A római senátus küldöttei hiába kísértették meg az ellenfeleket kibékíteni; a vezérek egy személyes találkozása, melyet a tiszteknek sikerült kierőszakolniok, szintén csak növelte köztök a szakadást. Caepio, látván hogy Maximus a kimberek küldötteivel tanácskozik, azt hitte, hogy ennek már sikerül a kimberek meghódoltatásának dicsőségét kizárólag a maga számára lefoglalnia és hadaival egymaga, nagy gyorsan rávetette magát az ellenségre. Annyira semmivé tétetett, hogy még tábora is az ellenség kezébe került (649. oct. 6.); és veszte maga után vont a második római seregnek nem kevésbé tökéletes megveretését is. Állítólag 80,000 római katona, a sereg óriási és nehézkes podgyászhadából pedig 40,000 ember esett el, és csak tíz menekült meg — s annyi áll, hogy mindkét seregből csak igen keveseknek

sikerült megmenekülniök, miután a rómaiak háttal a folyónak, bocsátkoztak a harcba. E csapás anyagi úgy mint erkölcsi tekintetben jóval meghaladta a cannaei vésznapot. Carbo, Silanus, Longinus megveretése nem tett mélyebb benyomást Itália népére. Megszokták már, hogy minden háború szerencsétlenül kezdődjék; a római fegyverek legyőzhetlensége annyira kicsinált dolog vala, hogy feleslegesnek látszott a meglehetősen számos kivételeket figyelembe venni. Az Arausio melletti ütközet azonban, azon ijesztő közelség, melyben a győztes kimber sereg állt az Alpok védtelen szorosaihoz, azon felkelés mely úgy az Alpokon túli római vidéken, mint a lusitániaiaknál, most újra és nagyobb mérvben kitört, valamint Itália védtelen helyzete, irtóztató ébredés voltak ez álomból. A negyedik század teljesen soha feledésbe nem ment kelta betöréseinek, az Allia melletti napnak és Róma égésének emléke ismét megújult; a galloktól való rémület a régi emlékezet és új félelem kettős hatalmával vett erőt Itálián; úgy látszott, mintha az egész nyugat észre kezdené venni, hogy Róma uralma ingadozni kezd. A gyászidő, úgy mint a cannaei nap után, egy senátusi végzés által rövidebbre szabatott*). Az új katonaszedés alkalmával az emberszükség nyomasztó mérvben jött napvilágra. Minden fegyverfogható itáliainak meg kellett esküdni, hogy Itáliát el nem hagyja; az itáliai kikötőkben horgonyozó hajók kapitányainak pedig megtagadták, hogy szolgálatköteles embert ne fogadjanak hajókra. Nem lehet megmondani, mi történt volna, ha a kimberek kettős győzelmök után az Alpok kapuin keresztül rögtön benyomulnak Itáliába. Ehelyett azonban egyelőre csak az arvernusok földjét árasztották el, kik váraik-

*) Kétségkívül ide tartozik Diodor töredéke. *Vat.* 122. 1.

ban nagy fáradsággal védték meg magokat ellenök, és innen, beleunva a várak ostromlásába, csakhamar odább álltak, nem Itáliába, hanem nyugatnak a Pyrenaek felé.

A római
ellenzék.

Ha a római politia megmerevedett organismusa még képes volt a maga erejéből jutni egy üdvös válságra, ennek most be kellett következnie, midőn a veszély elég nagy és közel volt arra nézve, hogy a polgárságban minden még meglévő erélyt és hazafiságot tette serkentsen és azon csudálatos szerencsés véletlenek egyike következtében, melyekben Róma története oly gazdag, még sem következett be oly gyorsan, hogy ez elemeknek idejük ne lett volna erejüket kifejtteni. De most is csupán azon jelenségek ismétlődtek, melyekkel négy évvel előbb, az afrikai vereségek után találkoztunk. És az afrikai s a galliai szerencsétlenségek csakugyan lényegileg egyneműek valának. Lehet, hogy azokban közvetlenül maga az összes olygarchia, ezekben inkább egyes hivatalnokok voltak a hibásak; de a közvéleménynek teljesen igaza volt, midőn mindkét csapásban mindenekfelett a kormány felbomlását látta, mely folytonos sülyedésében először az állam becsületét, most pedig már lételét is kockára tette. Ép oly kevésbé csalódtak első ízben a baj székhelye felett, mint most; de valamint akkor nem, úgy most sem bírták még csak meg sem kísértetni a bajt a maga helyén orvosolni. Belátta mindenki, hogy a rendszerben van a hiba; de ezuttal is beérték azzal, hogy egyes embereket vontak felelősségre, — azon egy különbséggel, hogy az olygarchia feje felett a második zivatar annál rombolóbb módon tört ki, amennyivel nagyobbak és vésteljesebbek voltak a 649-ben szenvedett csapások a 645-ikiéknél. A közönség azon ösztönszerűleg helyes meggyőződése, hogy az olygarchia ellen az egyedüli eszköz a tyrannis, ismét abban nyilatkozott, hogy készségesen ráadta magát bármely kísér-

Pörháború.

letre, melyet valamely hírnévvel bíró tiszt tett, hogy a kormánynak kezét megkösse és az olygarehiai kormányrendszert egy vagy más alakban a dictátorság segélyével megbuktassa. — Legelőször Quintus Caepio ellen irányult minden támadás; és joggal, amennyiben az Arausio melletti vereségnek fő oka az ő engedetlensége volt, nem is tekintve a tolosai zsákmány elsikkasztásának valószínűleg alapos, de be nem bizonyított vádját; azonban azon dühben, melylyel az ellenzék ellene fellépett, nagy része volt annak is, hogy ő mint consul meg merészelte kísértetni az esküdti állomásokat a tökepezesek kezéből kiragadni. Az ő kedvéért szegték meg először azon régi tiszteletreméltó elvet, mely szerint a hivatal szentsége még a legsilányabb hüvelyben is tiszteletben tartandó, és mialatt Róma népe a cannaei vésznap okozója elleni gáncsát mélyen és némán keblébe fojtotta, az Arausio melletti vereség okozóját egy népvégzés alkotmányellenes módon letette proconsuli hivatalából és, — ami azon válságok óta, melyekben a királyság bukott meg, elő nem fordult — vagyona az állami pénztár javára elkozztatott (649 ?); kevéssel utóbb ugyanő a polgárságnak egy második végzése által kitaszított a senátusból (650). De ez nem volt elég; a közvélemény még több áldozatot, és mindenek felett Caepio vérét kívánta. Egy csomó ellenzéki érzületű néptribún, élökön Lucius Appuleius Saturninus és Gaius Norbanus, 651-ben egy kivételes törvényszék kiküldetését indítványozták a Galliában elkövetett sikkasztás és hazaárulás elítélésére; dacára annak, hogy a vizsgálati fogás s a halálbüntetés politikai vétségekre nézve eltöröltett, Caepio elfogatott és ellenei nem titkolták, miszerint szándékuk a halálos ítéletet ellene kimondatni és végre is hajtani. A kormánypárt megkísérté az indítványt a tribuni intercessio segélyével megbuktatni, de a beavatkozó

105.

104.

tribúnok a gyűlésből erőszakkal elűzettek, és a szenvedélyes csoportosulásban a senátus fő emberei köhajításokkal megsértettek. A vizsgálatot nem lehetett meggátolni, és a pörrel való háború 651-ben megeredt úgy, mint hat évvel előbb; Caepio maga, társa a főparancsnokságban, Gnaeus Mallius Maximus és számos más tekintélyes ember elíteltetett, egy Caepióval baráti lábon álló néptribúnnak csak nagy fáradsággal sikerült a fő vádlottnak legalább életét saját polgári existenciájának feláldozásával, megmenteni*).

*) Caepio proconsul hivatalból való letételét, melylyel vagyónának elkobzása volt összekötve (Liv. ep. 67), a népgyűlés valószínűleg közvetlenül az Arausio melletti ütközet után (649. oct. 6.) mondta ki. Hogy e közt és a tulajdonképeni katastrofa közt jó időnek kellett elmúlnia, világosan mutatja azon 650-ben tett, Caepióra célzó javaslat, hogy a hivatalból való letétel a senátusban bírt hely elvesztését vonja maga után (Asconius in Cornel. 78). Licinianus töredékeiből (10. l.: *Cn. Manilius ob eandem causam quam et Cepio L. Saturnini rogatione e civitate est cito [?] eiectus*; ami által a Cicerónál [*de or.* 2, 28, 125] lévő célzás világossá lesz) most megtanuljuk, hogy e katastrofot egy, Lucius Appuleius Saturninus által indítványozott törvényt idézte elő. Ez nyilvánvalólag nem más, mint a római állam megcsorbított majestásáról szóló appuleiusi törvény (Cic. *de or.* 2, 25, 107. 49, 201), vagy, miként annak tartalmát már meghatároztuk, Saturninus azon indítványa, hogy küldessék ki egy rendkívüli bizottság a kimber zavarokban előfordult hazaárulások megvizsgálására. A tolosai kincs ügyében kiküldött vizsgáló bizottság (Cic. *de n. d.* 3. 30, 74) ugyanezen módon keletkezett az appuleiusi törvényből, mint az e helyett még megemlített különös törvényszékek más törvényekből, mint például az, mely egy botrányos bírói megvesztegetés ügyében küldetett ki, a muciusiból 613-ban, az, mely a Vestaszüzek viselt dolgai felett ítelt, a peducaeusiból 641-ben, s a jugurthai háború ügyében felállított, a maniliusiból 644-ben. Ez esetek összehasonlításából azt is megtanuljuk, hogy az efféle különös bizottságok, eltérőleg a rendesektől, testi és halálbüntetésekre is ítéltettek és ítélték is. Ha másfelől Gaius Norbanus néptribúnról mondatik, hogy a Caepio elleni

— A bosszú e rendszabályánál fontosabb volt a kérdés, miként kelljen az Alpokon túli veszélyes háborút folytatni

eljárást ő indította meg, s hogy emiatt utóbb felelősségre vonatott (Cic. *de or.* 2, 40, 167. 48, 199. 49, 200. *or. part.* 30, 105 s más h.), ez nem áll azzal ellentétben; mert az indítványt, mint rendesen, több néptribún tette (*ad Herenn.* 1, 14, 24. Cic. *de or.* 2, 47, 197), és miután Saturninus akkor, midőn az aristokratikus párt a megtorlásra gondolatott, már nem élt, kénytelen volt társához tartani magát. Ami Caepio e második és végleges elítéltetésének idejét illeti, azon forgalomban levő, de igen meggondolatlan feltevést, mely azt 659-re tehát az Arausio melletti ütközetnél tíz évvel későbbre teszi, már fentebb visszautasítottuk. Mindössze azon alapszik, hogy Crassus mint consul, tehát 659-ben beszélt Caepio mellett (Cic. *Brut.* 44, 162); de nyilván nem mint annak védő ügyvéde, hanem akkor, midőn Publius Sulpicius Rufus, Norbanust, Caepio elleni eljárása miatt 659-ben felelősségre vonta. Azelőtt e második vádat a 650. évre tették; amióta azonban tudjuk, hogy Saturninusnak egy indítványán alapult, csak a 651. év közt, melyben ez először (Plutarch *Mar.* 14. Oros. 5, 17. App. 1, 28. Diodor 608. 631. ll.), és a 654. közt ingadozhatunk, melyben másodsor volt néptribún. Teljes biztosságot nem nyújt itt semmi, de túlnyomó valószínűség szól az első évszám mellett, részint azért, mert ez év közelebb esik a galliai csapásokhoz, részint, mert a Saturninus második tribúnuságáról szóló meglehetősen részletes jelentés az atya Quintus Caepioról és az ellene intézett erőszakoskodásokról nem emlékezik. Hogy azon összegeket, melyek a tolosai zsákmány elszakasztása ügyében kelt ítéletek alapján az állampénztárnak megtérítettek, Saturninus, második tribúnusága korában, telepítési tervei számára vette igénybe (*de viris ill.* 73, 5 és Orelli *ind. legg.* 137. l.), az magában véve nem döntő, és különben is, tévesztés útján könnyen volt Saturninus első afrikai szántóföldtörvénye helyett második általános földtörvényére magyarázható. — Hogy utóbb, midőn Norbanus pörbe fogatott, ez épen azon törvény alapján történt, melynek létrehozatalában részes volt, az csak oly gúny volt, minőt e korban a római politikai pörökben már megszöktünk (Cic. *Brut.* 89, 305), és nem szabad azon netaláni hitre indítania, mintha az appuleiusi törvény már általános felségárulási törvény lett volna, mint a későbbi corneliusi.

95.

95.

95.

104.

Márius főve-
zér.

és kit kelljen benne a fő vezérlettel megbízni. Elfogulatlan eljárás mellett nem volt nehéz a kellő embert megtalálni. Róma ugyan e korban, a régibb időkhöz hasonlóan nem volt gazdag katonai nevezetességekben; de mégis voltak emberei, kik kitüntetéssel vezérkedtek, mint Quintus Maximus Galliában, Marcus Aemilius Scaurus és Marcus Minucius a dunai tartományokban, Quintus Metellus, Publius Rutilius Rufus, Gaius Marius, Afrikában; és most nem is egy Pyrrhos vagy Hannibal megverésétől, hanem arról volt szó, hogy a római fegyverek és római taktika gyakran kipróbált túlnyomóságának híre az éjszak barbárainál helyreállítassék, amihez nem hősre, hanem csak szigorú és jóra való katonára volt szükség. De ez éppen oly idő volt, melyben minden lehetségesebb vala egy közigazgatási kérdés elfogulatlan elintézésénél. A kormány, amint nem is lehetett másként, s amint már a jugurthai háború megmutatta, a közvéleményben már oly tökéletesen lejárt volt magát, hogy legkitünőbb hadvezéreinek diadalmi útjokról le kellett lépniök, amint valamely ismert tisztnek eszébe jutott őket a nép előtt lehordani, és általa magát, mint az ellenzék jelöltjét, állíttatni az ügyek élére. Nem volt csuda, hogy az, ami Metellus győzelmei után történt, most, Gnaeus Mallius és Quintus Caepio megveretése után fokozott mérvben ismétlődött. Dacára azon törvénynek, mely megtiltá a consulságnak egyszernél többször való viselését, ismét Gaius Marius lépett fel a legfőbb állami hivatal elnyerése végett, és nem csak hogy, mialatt még Afrikában az ott levő seregnek élén állt, consullá választatott és a gall háborúban való főparanesnoksággal felruházott, hanem egymásutáni öt éven át (650—654) évről évre meghagyatott a consulságban oly módon, mely kiszámított gúnyként tünt fel a nemesség kizárólagos szelleme ellen, melynek éppen ez ember ellené-

ben adta jelét teljes együgyűségében és rövidlátásában, de amely természetesen, a köztársaság évkönyveiben is hallatlan volt és Róma szabad alkotmányának szellemével csakugyan homlokegyenest ellenkezett. Az első demokrata hadvezér ezen alkotmányellenes fővezérsége örök időkre érezhető nyomokat hagyott maga után főképp a római hadügyben, melynek az afrikai háborúban megkezdett átalakítását polgárseregből zsoldos haddá, Marius a maga öt éves fő parancsnoksága alatt, melyet még inkább a szükség, mintsem alkotmaztatásának záradékai tettek korlátlanná, folytatta és befejezte.

Az új fővezér, Gaius Marius 650-ben jelent meg az Alpokon túl, egy csomó kipróbált tiszt kíséretében, kik közt Jugurtha merész kézrekerítője, Lucius Sulla csakhamar ismét kitüntette magát, és nagy számú itáliai és szövetséges hadakat hozva magával. Az ellenséget, mely ellen kiküldetett, egyelőre nem találta meg. Azon csudálatos emberek, kik Arausio mellett győztek, e közben, mint már említettük, a Rhonetól nyugatnak terjedő vidéket kifosztván, átlépték a Pyrenaeket, és e pillanatban épen Spanyolországban verekedtek az éjszaki part s a benföld vitéz népével; mintha csak a németek ez első alkalommal, amint a történelem szinpadára felléptek, be akarták volna bizonyítani, mennyire nem értenek ahoz, mikép kell valamely dolgot jól megfogni. Mariusnak ezáltal elegendő ideje maradt, egyfelől az elpártolt tectoságusokat ismét engedelmességre hajtani, az alattvaló gall és ligur vidékek megingott hűségét ismét megszilárdítani, s a római provincia határain innen és túl segélyt és segédhadakat szerezni azon szövetségesektől, kiket a kimberek ép úgy fenyegettek, mint Rómát: mint például Massáliától, az allobrogoktól a sequánusoktól; másfelől a rábízott seregben a fegyelmet szí-

Római védelem.
104.

103. gorú rendtartás és nagyok úgy mint kicsinyek iránt tanúsított részrehajlatlan igazságosság által helyreállítani, és a katonákat menetek és terjedelmes sáncmunkálatok, — nevezetesen egy Rhone-csatorna készítése által az Itáliából a sereg számára küldött szállítmányok könnyebb odább szállítására, mely csatorna utóbb átadatott Massáliának — a háború komolyabb fáradalmaira megedzeni. Ő is szigorúan védelmi állásban maradt és nem lépte át a római tartomány határait. Végre, úgy látszik, a 651. év folyamában, a kimber áradat, miután Spanyolországban a benszülött népek, nevezetesen a keltibériaiak vitéz ellenállásán megtört, ismét visszazúdult a Pyrenaeken át, és innen, úgy látszik az atlanti oceán partjain hatolt felfelé, hol a Pyrenaektól a Szajnáig minden meghódolt a borzasztó emberek előtt. Csak itt, a belgák vitéz szövetségének határán találtak ismét komoly ellentállásra; de éppen itt szaporodtak meg tetemes erővel, mialatt a vellocassusok földén (Rouen mellett) álltak. Nem csak a helvetiusok három megyéje, ezek közt a tigorinusok és tougenusok, kik előbb a Garonne mentén harcoltak a rómaiak ellen, csatlakoztak, úgy látszik ez időtájt, a kimberekhez, hanem hozzájuk járultak a törzsrokon teutonok is Teutobod királyuk alatt, kiket előtünk ismeretlen események vetettek a keleti tenger melletti hazájokból a Szajna partjaira*). De a belgák vitéz ellenállását ezen egyesült hadak sem bírták megtörni.

Kimberk,
teutonok és
helvetiusok
egyesülve.

*) Ezen előadás a földolgozokban az aránylag legmegbízhatóbb liviusi elbeszéléseken alapszik, melyet az Epitomában (hol olvassuk: *reversi in Galliam in Vellocassis se Teutonis couiunxerunt*) és Obsequensnél találunk, mellözve a csekélyebb értékű bizonyítékokat, melyek a teutonokat már előbb, részben, mint Appian (*Celt.* 13) már a noreiai ütközetben, a kimberek mellett szerepeltetik. Ezzel összekötve a Caesarnál (*b. G.* 1, 33. 2, 4, 29) található feljegyzések, miután

A vezetők tehát elhatározták, hogy ekként megszorított fegyveres népökkel a már több ízben szándékba vett betörést Itáliába teljes komolysággal végre hajtják. Hogy az eddig összerabolt zsákmányt ne kelljen magokkal hurcolniok, azt egy 6000 főnyi hadosztály fedezete alatt itt hátrahagyták, melyből mindenféle bolyongások után az aduatikusok népsége keletkezett a Sambre mentén. Azonban, akár az Alpok útain való élelmezés nehézségei folytán, akár más okoknál fogva, a tömegek ismét két hadra oszlottak, melyek egyikének, a kimbereknek és tigorinusoknak a Rajnán vissza s a keleti Alpoknak már 641-ben kifürkészett szorosain át, a másiknak, az újonnan érkezett teutonoknak, a tougonusoknak és az ambronok kimber hadának, mely magát már az Arausio melletti ütközetben kitüntette, a római Gallián és a nyugati szorosokon keresztül kellett Itáliába benyomulnia. E második osztály volt az, mely 652 nyarán, ismét gátolatlanul átkelt a Rhonén, és ennek balpartján majd három évnyi szünet után a rómaiakkal a harcot ismét megkezdte. Márius jól választott és élelmi szerekkel jól ellátott táborában várt reájok ott, hol az Isere a Rhonéba ömlik, mely állásában a mindkét, egyedül járható katonai utat, azt, mely a kis sz. Bernáton át s azt, mely a part hosszában vezet Itáliába, elzárta az ellenség előtt. A teutonok megtámadták a táborát, mely útjokat állta; egymásután három napon át dühöngött a barbárok viharja a római sáncok körül, de vad bátorságuk a rómaiak nagyobb ügyességén a várharcban és a hadvezér számító eszén megtörött. Erős veszteségek után a merész népség elhatározta, hogy felhagy az ostrommal és a tábor mellett tovább

Az Itáliába
betörés elha-
tároztatik.

113.

Teutonok a
gall tarto-
mányban.

102.

a kimbereknek a római tartományba és Itáliába tett hadjárata alatt csak a 652-iki expeditio érthető.

102.

nyomul Itália felé. Hat napig tartott, míg a római tábor előtt elvonultak, ami különben inkább podgyászhaduk nehézkességét, mintsem óriási számukat bizonyítja. A hadvezér elnézte ezt, anélkül hogy őket megtámadná; az megmagyarázható, hogy az ellenfelek gúnyos kiáltásai által, kik megkérdezték a rómaiakat, ha nem izennek-e valamit haza nejeiknek, nem vétette ki magát sodrából; de az, hogy az ellenség vakmerő eldefilrozását a római haderő összpontosított tömege előtt, nem használta fel a támadásra, mutatja, mily kevésbé bízott gyakorlatlan katonáiban. Midőn a menet elhaladt, ő is felszedte táborát és nyomon követte az ellenséget, szigorú harcrendben, éjjelre mindannyiszor gondosan elsáncolva magát. A teutonok, a parti út felé igyekezve, a Rhone mentén lefelé haladva, követve a rómaiak által, Aquae Sextiae vidékéig értek. A rómaiak könnyű ligur hadai itt, midőn vizet mentek meríteni, az ellenség utócsapatával, az ambronokkal összeütköztek; a viadal csakhamar általánossá lett; a rómaiak heves harc után győztek és a hátráló ellenséget egészen szekérváráig üzték. Ezen első szerencsés összeütközés bátorságot öntött a vezérbe úgy mint katonáiba; s harmadnapra utánna, Márius azon dombon, melynek tetején a római tábor állt, seregét csatarendbe állította a döntő ütközetre. A teutonok, kik már régóta türelmetlenül várták az alkalmat, hogy ellenfeleikkel megmérkőzhessenek, rögtön megrohanták a dombot s elkezdték az ütközetet. Kemény volt a csata és hosszas; délig a németek szilárdan álltak mint a fal; de a provencei nap szokatlan forrósága ellankasztá izmaikat és egy hátuk megett kerekedett vak lárma, hol egy csapat római tábori cselédség hatalmas süvöltéssel tört ki erdős rejtekéből, végre teljesen felbomlasztá megingatott soraikat. Az egész raj szétrobbantott,

Csata, Aquae
Sextiae mel-
lett.

és mint idegen földön könnyen elképzelhető, leöletett vagy fogságba esett; a foglyok közt volt Teutobod király, a halottak közt temérdek nő, kik tudván mi sors vár rájuk a rabszolgaságban, részint szekereiken ölették le magokat kétségbeesett önvédelem után, részint a fogságban önkezőkkel oltották ki életüket, miután hiába kérték, hogy az istenek és Vesta szent szüzeinek szolgálatára alkalmaztassanak (652 nyarán). — Gallia ekként megszabadult a németektől; és épen jókor, mert bajtársaik már átkeltek volt az Alpokon. A kimberek, a helvetiusokkal szövetkezve, minden nehézség nélkül jutottak el a Szajnától a Rajna forrásainak vidékéig, az Alpok láncán a Brenner szorosán átkeltek és innen az Eisack és az Etsch völgyein át leszálltak az itáliai lapályra. Quintus Lutatius Catulus consul volt itt megbízva a szorosok őrizetével; de nem ismervén jól a vidéket s tartván tőle, nehogy az ellenség megkerülje, nem mert magok az Alpok közé előrenyomulni, hanem Trienttől lefelé az Etsch balpartján foglalt állást és visszavonulási vonalát a jobb partra minden eshetőségre egy híd által biztosította magának, melyet az Etschen vert. Midőn azonban a kimberek tömör csapatokban törtek elő a hegyek közül, páni félelem szállta meg a római sereget, s a legionáriusok és a lovasok egyszerűen megfutottak, ezek egyenesen a fővárosba siettek, míg amazok a legközelebbi magaslatra vették magokat, mely némi biztosságot látszott nyújtani. Catulusnak csak nagy fáradsággal sikerült seregének legalább legnagyobb részét egy hadi csel segítségével ismét a folyóhoz csalnia s a hídon átvezetnie, mielőtt az ellenségnek, mely az Etsch felső mentén már úr volt és már fákat és gerendákat eregetett le a vízen a híd felé, sikerült volna ezt elrontania, s ezzel a sereg visszavonulási vonalát elvágna. Egy legiót azonban a hadvezér kénytelen

102.

A kimberek
Itáliában.

volt a tulsó parton hagyni, s a gyáva tribún, ki ezt vezette, már capitulálni készült, midőn az atinai születésű Gnaeus Petreius csapatvezető őt leszúrta, és az ellenség sorain át keresztülvágta magát az Etsch jobb partjára, hol a sereg zöme állt. Ezáltal a sereg s némileg a római fegyverek becsülete is meg volt mentve; de a szorosok megszállásának elmulasztása és az elhamarkodott visszavonulás már megtermették keserű gyümölseiket. Catulus kénytelen volt a Po jobb partjára vonulni vissza s a Po és az Alpok közt elterjedő egész síkságot a kimberek kezében hagyni, úgy hogy Aquileiával már csak tengeren lehetett közlekedni. Ez 652. nyarán történt, körülbelül akkor, midőn 102. *Aquae Sextiae* mellett a teutonok és rómaiak közt elhatározó ütközetre került a dolog. Ha a kimberek támadásukat félbenszakítás nélkül folytatják, Rómát igen szorongatott helyzetbe juttathatták volna; de ehelyett, régi szokásukhoz híven a telet pihenésre szánták, és pedig annál inkább, miután a tartomány gazdagsága, a meg nem szokott lakás falak közt és tetők alatt, a meleg fürdők s az új és gazdag ételek és italok, melyeket itt találtak, szerfelett csábítók voltak rájuk nézve. Ezúttal a rómaiak időt nyertek rá, hogy erejüket egyesítve szállhassanak ellenök síkra Itáliában. Arra, amit a demokrata generális különben alkalmassint megtett volna, hogy a kelta föld meghódításának eszméjét, amint azt Gaius Gracchus tervehette, ismét megkíséرتse megvalósítani, ekként nem volt idő; a győzelmes sereg az aixi csatateréről a Pohoz vezetett, és Márius rövid mulatás után a fővárosban, hol a diadalmenetet, melylyel megkinálták, visszautasította mindaddig, 101. míg a barbárokat végkép le nem verte, maga is megjelent az egyesített hadaknál. Ezeknek 50,000 embere 653 tavaszán, Márius consul és Catulus proconsul vezérlete alatt

ismét átkelt a Pón, és a kimberok felé nyomult, kik viszont, úgy látszik, a folyam mentében felfelé mentek, hogy a hatalmas folyón, forrásainál keljenek át. A két sereg Vercellaétól lefelé, nem messze onnan, hol a Sesia a Poba ömlik*), ugyanott találkozott egymással, hol Hannibál első csatáját vívta Itália földén. A kimberok ütközetet akartak és hazai szokásukhoz híven követeket küldtek a rómaiakhoz, kik ezekkel az ütközet helye és ideje felett megegyezzenek; Márius teljesíté kívánatukat, s a legközelebbi napot — 653. július 30-kát — és a raudiumi síkot jelölte ki nekik, egy tágas lapályt, melyen a rómaiaknak az ellenségénél különb lovassága teljesen szabadon s előnyösen mozoghatott. Itt ütöttek a rómaiak az ellenségre, mely várta őket és mégis meglepetett; mert a sűrű reggeli ködben a kelta lovasság az erősebb római lovassággal, anélkül hogy észrevette volna, kézviadalba keveredett, s általa visszavettedett a gyalogságra, mely éppen csatarendbe készült állani. A rómaiak csekély áldozattal tökéletes győzelmet arattak s a kimber sereget megsemmisítették. Örülhetett, a ki a csatatéren hullt el, mint a legtöbbben, köztük a vitéz Boiorix király; legalább szerencsésebbek voltak azoknál, kik utóbb kétségbeesetten önközöktől estek el, vagy éppen a római rabszolgaságánál találtak urokra, ki az

Csata a raudiumi síkon.

101.

*) Nem jól tettek, akik eltérve a hagyománytól e csata színterét Veronába tették át; mert feledik, hogy az Etsch melletti harcokat a döntő ütközetből egy egész tél és különféle hadmozdulatok választották el, és hogy Catulus, mint világosan meg van mondva (Plut. Mar. 24) egészen a Po jobb partjára hátrált. Azon állítások, miszerint a kimberok a Po mellett (Hier. *chron.*), vagy ott verettek meg, hol Stilicho később a gétákat verte meg, vagyis Cherasco mellett a Tanaro mentén, bár egyiránt pontatlanok, szintén inkább Vercallae, mintsem Verona vidékére utalnak.

éjszak egyes fiain állt boszút társainak vakmerőségeért, kik a szép délvidéket meg merték kívánni, mielőtt ennek ideje elérkezett. A tigorinusok, kik az Alpok hegyfokain hátramaradtak hogy utóbb kövessék a kimbereket, ezek vereségének hírére visszazéledtek hazájokba. Azon emberfuvatag, mely tizenhárom éven át a Dunától az Ebroig, a Szajnától a Póig hömpölyögve felrázta a népeket nyugalmukból, a hant alatt pihent vagy a rabszolgaság járma alatt nyögött; a kimberek hazátlan népe társaival együtt nem létezett többé. A holttestek felett Róma politikai pártjai tovább nyujtották nyomoruságos vizályaikat, nem törődve a világtörténet azon nagy fejezetével, melynek első lapja most tárult fel előttök, s anélkül hogy csak pillanatra is helyet bírtak volna adni magoktan azon nemes öntudatnak, hogy e napon Róma aristokratái úgy mint demokratái megtették kötelességöket. A két hadvezér közti versengés, kik nemcsak mint politikai ellenfelek, hanem a két múlt évi hadjáratnak egymástól annyira különböző kimenetele folytán még katonailag is feszült viszonyban álltak egymással, rögtön az ütközet után visszataszító alakban kitört. Catulus talán joggal állíthatta, hogy az általa vezényelt centrum döntötte el a csata sorsát, s hogy az ő emberei harmincegy, Máriuséi csak két harcjelet kerítették kézre, — sőt katonái Parma város küldötteit megjáratták a holttestek halmai közt, hogy megmutassák nekik, miszerint amíg Márius ezer, addig Catulus tízezer ember vert meg. Ennek dacára Márius szerepelt a kimberek tulajdonképeni legyőzőjeként, és joggal; nemcsak, miután a döntő napon magasabb rangjánál fogva ő viselte a főparancsnokságot s katonai képesség és tapasztalás dolgában kétségbevonhatatlanul messze fölötte állt társának, hanem mindenek felett azért, mert a Vercellae melletti győzelmet csak az első

A győzelem s
a pártok.

tette lehetővé, melyet Aquae Sextiaenél nyert. De ez időben nem annyira ezen tényleges okok, mint inkább politikai párttekintetek fűzték teljesen és kizárólag Márius nevéhez annak dicsőségét, hogy Rómát a kimberektől és teutonoktól megmentette. Catulus finom és okos ember volt, oly kellemes szónok, hogy szavainak jó hangzása már közel járt az ékesszóláshoz, türhető emlékirat-író s alkalmi poéta, s kitünő műismerő és műbíró; de semmikép sem volt a nép embere és diadala egyszersmind az aristokrátiáé lett volna. A közönséges parasztnak csatáiban pedig, kit a köznép emelt vállaira s ki a köznépet vezényelte a győzelemre, e csatákban nemcsak a kimberek és teutonok verettek meg, hanem megveretett a kormány is; és e győzelmek nyomában egészen más remények termettek, annál, hogy az Alpokon túl ismét zavartalanul lehet üzérkedni vagy azokon innen békében lehet mívelni a földet. Husz éve múlt, hogy a Gaius Gracchus véres holttestét a Tiberis hullámai magokkal ragadták; húsz év óta viselte ésátkozta el a nép a restaurált oligarchia uralmát; és még mindig nem akadt ember, ki Gracchusért boszút álljon és megkezdett művét folytassa. Sokan gyűlöltek és sokan reméltek, sokan az állam legiobb, sokan legrosszabb polgárai közül; s az volt a kérdés, valjon az arpinumi napszámos fiában végre megjelent-e azon ember, ki e bosszúvágynak s ez óhajtasoknak eleget tegyen? valjon csakugyan küszöbén állt-e Róma az új, második forradalomnak, melyet annyian vártak s annyian rettegtek?

VI. FEJEZET.

Márius forradalmi és Drusus reform-kísérlete.

Márius.
155.

Gaius Marius, egy szegény napszámos fia, 599-ben, az akkor arpinumi Cereatae nevű faluban született, mely utóbb Cereatae Marianae név alatt városi jogot kapott és még ma is „Márius házának“ (Casamare) neveztetik. Az eke szarvánál nevededett fel, oly szűk körülmények közt, melyek előtte még az arpinumi községi hivatalokba vezető utat is el látszottak zárni; korán megtanult szomjat és éhséget, a nap hevét s a tél fagyát eltűrni, és a kemény földön hálni, amit utóbb mint hadvezér is megtett. Amint kora megengedte, a seregbe lépett és a spanyol háborúk terhes iskolájában gyorsan felvitte a tisztségig; Scipio numantiai háborújában a huszonhárom éves ifjú magára vonta a szigorú hadvezér tekintetét úgy lovának és fegyvereinek tisztán tartása, mint vitézsége által a harcban és tisztességes magavisele által a táborban. Tiszteletreméltó sebhelyekkel, katonai kitüntetésekkel s azon élénk vágygyal lelkében tért vissza, hogy a dicsőségesen megkezdett pályán nevet vívjon ki magának; de az akkori viszonyok közt vagyon és összeköttetések nélkül

még a legérdemesebb ember sem juthatott a politikai hivatalokba, s csak ezeken keresztül lehetett a magasabb katonai állomásokat elnyerni. A fiatal tisztnek sikerült e kettőre szerencsés kereskedelmi speculatiók s egy leánynyal kötött házassága által szert tenni, ki a Juliusok ősrégi nemzetiségéből származott; ily módon nagy erőlködések és számos visszaütasíttatás után 639-ben végre felvitte a praetorságig, 115. melyben mint a túlsó Spanyolország helytartójának új alkalmá nyílt katonai képességeit bebizonyítani. Mikép nyerte el később 647-ben az aristokratia ellenére a consulságot és fejezte be mint proconsul az afrikai háborút (648. 107. 649); mikép sikerült ezután, az Arausio melletti gyásznapi után a németek elleni háború fővezérletére hivatván, consulságának 650-től 653-ig négyszer történt, a köztársaság 106. 105. évkönyveiben hallatlan megújíttatása után, az Alpokon túl a kimbereket, az Alpokon innen a teutonokat megvernie és semmivé tennie, — ezeket már elmondtuk. Katonai hivatalában vitéz és becsületes embernek mutatta magát, ki részrehajlatlanul osztotta az igazságot, ritka becsületes-séggel és önzetlenséggel bánt el a zsákmánynyal és semmikép nem volt megvesztegethető; ügyes szervezőnek, ki a római hadügy némileg megrozsdásodott gépezetét ismét használható állapotba helyezte; tehetséges hadvezérnek, ki a katonát féken és mégis jó kedvben tudta tartani és bajtársi lábon állva vele egyszersmind szeretetét is megnyerte, az ellenségnek pedig merészen a szeme közé nézett és a kedvező pillanatban mérközött meg vele. Katonai tehetség a szó fensőbb értelmében, amennyire mi megítélhetjük, nem volt; de azon igen tiszteletreméltó tulajdonok, melyekkel bírt, az akkori viszonyok közt teljesen elegendők valának arra nézve, hogy neki annak hírét megszerezzék, és erre támaszkodva, példátlanul tiszteletreméltó módon

lépett a consulárisok és triumphátorok sorába. De azért csak oly rosszul illett a fényes társaságba. Hangja nyers és erős, tekintete vad maradt, mintha még mindig libyaiakkal vagy kimberekkel állna szemben, nem pedig finom nevelésű, parfumeirozott collegáival. Hogy babonás volt, mint egy telivér zsoldos katona, hogy az első consulságáért való pályázásra nem képességeinek önérzete, hanem főképp egy etrusk bélvizsgáló jövendölései bírták reá, s hogy a teutonok elleni hadjáratban egy Martha nevű syriai nőpróféta segített jóslataival haditanácsán, az tulajdonképen nem ellenkezett az aristokratia szellemével; az effélékben a társadalom legfelső s legalsó rétegei, mint minden időben, úgy e korban is találkoztak egymással. De a politikai miveltség hiánya már megbocsáthatatlan bűne volt; dicséretes dolog volt ugyan, hogy a barbárokat meg tudta verni, de mit mondjon az ember az olyan consulhoz, ki annyira nem ismeri az alkotmányos etiquette szabályait, hogy triumphátori jelmezében jelent meg a senátusban! Különben is megérzett rajta a parasztság. Nemcsak — aristokratikus műkifejezés szerint — szegény, hanem, ami ennél még nagyobb bűn vala, kevéssel beérő ember volt és esküdt ellensége minden megvesztegetésnek és cselszövésnek. Mint igazi katona, nem volt válogató természetű és szeretett poharazni, kivált hajlottabb korában; de vendégségek adásához nem értett és rossz szakácsot tartott. Épen ily nagy baja volt az, hogy csak latinul beszélt s kénytelen volt a görög társalgást kikérni magának; hogy a görög színjátékokban unatkozott, ez még megjárta, aligha ő volt az egyetlen, kin ez megesett — de hogy ezt be is vallotta, az már nagy naivság vala. Ekként egész életén át az aristokraták közé vetődött paraszt maradt, társainak érzékeny csipős megjegyzései és még érzékenyebb részvéte által gyötretve,

amelynek úgy, mint ezeknek magoknak megvetésére még sem volt elég lelki ereje. Valamint a társadalmi téren kívül állt a társaságon, nem sokkal kevésbé kívül állt a pártokon a politikában. Azon rendszabályok, melyeket mint néptribún (635) keresztülvitt: jobb ellenőrzés a szavazó táblácskák beadásánál, az ebben előforduló gonosz csalások megszüntetésére, és a nép túlságos megajándékozására szóló indítványok meggátlása, nem viselik magokon egy pártnak sem, legkevésbé a demokratikusnak bélyegét, hanem csak azt mutatják, hogy gyűlölt minden beestelenséget és oktalanságot; s mikép is lehetett volna az ilyen ember, ki születésére nézve paraszt, hajlamainál fogva katona volt, természettől fogva forradalmár? Az aristokratia részéről tapasztalt ellenségeskedések ugyan később a kormány elneinek táborába üzték, és itt csakhamar felmagasztalva látta magát, egyelőre mint az ellenzék hadvezére, s utóbb talán még nagyobb dolgokra hivatva. De ez sokkal inkább a viszonyok kényszerítő hatalmának s annak következménye volt, hogy az ellenzéknek egyáltaljában szüksége volt vezérre, semmint saját törekvéseinek gyümölcse; és Afrikába indulása (647/8) óta alig is töltött csak futólag némi rövid időt a fővárosban. Csak a 653. év második felében tért vissza mint a teutonok és kimberek legyőzője, elhalasztott diadalmenetét most kétszeresen megüllni, mint határozottan első embere Rómának, de egyúttal mint kezdő a politikában. Kétségbevonhatatlanul kicsinált dolog vala nemcsak az, hogy Marius mentette meg Rómát, hanem az is, hogy ő az egyetlen ember, ki azt megmenthette; nevét hangoztatta minden ajak; az előkelők elismerték tett szolgálatait; a népnél oly népszerű volt, mint senki más sem előtte, sem utána, egyiránt népszerű erényei és hibái, nem-aristokratikus önzetlensége által nemkevésbé, mint parasz-

Márius politikai helyzete.

119.

107/6.

101.

tos nyersesége folytán; a tömeg harmadik Romulusnak és második Camillusnak nevezte, és mint az isteneknek, italáldozatokat mutatott be tiszteletére. Nem volt csuda, ha a parasztfiúnak feje néha megszedült ennyi fényesség láttára, ha Afrikából a kelta földre való menetét Dionysosnak világrészről világrészbe tett győzelmi útjához hasonlította és magának saját használatára Bachus kelyhei mintájára készítettett serleget — és pedig nem épen kicsinyet; ép annyi volt a remény mint a hála a népnek e szédelgő lelkesedésében, mely bizony nálánál hidegebb vérű és politikai tapasztalásokban érettebb eszű embert is megzavarhatott volna. Márius bámulói művét korántsem tekintették befejezettnek. A barbároknál súlyosabban nehezedett az országra nyomorult kormányrendszere; neki, Róma első emberének, a nép kedvencének, az ellenzék fejének volt hivatása Rómát másodsor megmenteni. Reá, a parasztra és katonára nézve a főváros politikai üzelmei ugyan ismeretlen és kényelmetlen dolog voltak; amily jó vezér, oly rossz szónok volt, és sokkal szilárdabb magatartást tanúsított az ellenség lándzsáival és kardjaival, mint a tapsoló vagy püsszegő tömeggel szemben; de hajlamai nem sokat nyomtak a latban. A reménynek kényszerítő hatalma van. Katonai és politikai helyzete olynemű volt, hogy ha diesteljes múltjával szakítani, pártjának sőt a nemzetnek várakozásait meghazudtolni, saját lelkiismereti kötelességeihez hűtlenné lenni nem akart, kénytelen volt gátat vetni a közügyek rossz kezelése elé és véget vetni a restauráció kormányának; és hacsak bírt azon benső tulajdonokkal, melyekre a nép fejének szüksége van, bátran ellehetett anélkül, ami benne a népvezérből hiányzott.

Az új hadi szervezet.

Borzasztó fegyver volt Márius kezében az újonnan szervezett hadsereg. Idáig ugyan nem egy dologban el kel-

lett már térni a serviusi alkotmány alapeszméjétől, mely szerint a katonaszedés csupán a vagyonos polgárokra terjedt ki és az egyes fegyvernemek közti különbség csupán a vagyoni osztályok szerint állapítottatott meg; a polgárseregbe való belépésre kötelező vagyoni minimum 11,000 assról (300 tallér) leszállítottatott 4000-re (115 tallér); a régibb hat vagyoni osztály helyébe, melyek a fegyvernemek közti különbségeket megállapították, három tétetett, midőn a lovagok ugyan a legvagyonosabbak, a könnyű fegyverzetűek pedig a legszegényebb katonakötelezettek soraiból állítottak ki, mint a serviusi szervezet szerint, a középrend azonban, a tulajdonképeni sorgyalogság a maga kebelében nem többé a vagyon, hanem a szolgálati évek száma szerint soroltatott a hastatusok, princepsok és triariusok hármasharcrendjébe. Továbbá, a hadi szolgálati kötelezettséget már régóta nagy mértékben kiterjesztették az itáliai szövetségesekre is, de úgy mint a római polgárságban, ezeknél is főkép a birtokos osztályok vállaira rótták. Mindazonáltal a római hadügy Máriusig a dolog lényegében a polgárkatonaság ezen ősrégi rendszerén alapult. Ez azonban nem felelt meg többé a megváltozott viszonyoknak. Egyfelől a társadalom jobb osztályai mindinkább visszavonultak a hadi szolgálattól, másfelől a római és itáliai középosztály száma egyáltalán megfogyott; ellenben rendelkezésre álltak egyfelől az Itálián kívüli szövetségesek és alattvalók tetemes harci erői, másfelől az itáliai proletárság, jól felhasználva, katonailag legalább igen használható elemet nyújtott. A polgárlovasság, melynek a jómódúak osztályából kellett volna alakulnia, a táborigi szolgálattól már Márius kora előtt tényleg eltűnt. Valóságos hadtestként utóljára a 614-iki spanyol hadjáratban említették, melyben gúnyolódó gögje és engedetlensége által a hadvezért kétségbe ejti, s midőn a

vezér és a lovasság közt kitört ama háború, melyet mind két fél egyenlő lelkiismeretlenséggel viselt. A jugurthai háborúban már csak mintegy nemesi testőr csapatként szerepel a hadvezér és idegen heregek számára; ezen innen egészen eltűnik. Hasonlóképen a legiók kiegészítése a kellő minősítvényyel bírók soraiból már rendes körülmények közt is nehéznek bizonyult, annyira, hogy oly erőfeszítések, minők az Arausio melletti ütközet után szükségessé váltak, a szolgálati kötelezettségre nézve fenálló szabályok megtartása mellett csakugyan anyagilag lehetetlenekké váltak volna. Másfelől az Itálián kívüli alattvalók, Thrákia nehéz lovasai, Afrika könnyű lovassága, a fűрге ligurok kitűnő könnyű gyalogsága, s a baleári parittyások, mind nagyobb számmal alkalmaztattak a római seregben, főképp pedig a lovasságnál s a könnyű gyalogságnál már Máriaus előtt is, és ezzel egyidejűleg, míg a kellő minősítvényyel bíró polgárújoncok száma mindinkább fogyott, a nem minősített szegényebb polgárok hivatlanul is tömegesen tódultak a hadseregbe, amint hogy a munkát nem kapó vagy kerülő polgári csőcselék nagy tömegénél s azon tekintélyes előnyöknél fogva, melyekkel a római hadi szolgálat járt, könnyűvé is kellett az önkénytesek toborzásának válnia. Az állam politikai és társadalmi átalakulásának tehát csak szükséges következménye volt, hogy Róma a hadügy mezején a polgárfelkelésről áttért a hadjutaléki és toborzási rendszerre, s a lovasságot s a könnyű hadakat leginkább az alattvalók hadjutalékaiból képezte, amint hogy a kimber hadjárat számára a hadjutalék kiállítása már egészen Bithyniáig kihirdettetett; a sorgyalogságra nézve pedig az addig fenálló hadkötelezettségi szervezetet ugyan el nem törölte, emellett azonban minden szabadon született polgárnak megengedte az önkénytes belépést a hadseregbe, amit Máriaus tett először 647-ben.

— Ehez járult a sorgyalogság kebelén belől fenálló különbségek elsimitása, ami hasonlókép Máriustól ered. Az arisztokratikus tagozás római rendszere addig a légiók keretén belől is uralkodott. A könnyű fegyverzetűek, hastatusok, princepsok és triariusok, vagy, mert így is mondhatjuk, az előörs, az első, második, és harmadik sor harcrendjének mindenike eddig saját külön qualificatióval bírt a vagyon és szolgálatiévekszerint, és nagyrészen különböző fegyverzettel is; mindeniknek megvolt a csatarendben a maga, egyszer mindenkorra meghatározott katonai rangja és tábori jelei. Mind e megkülönböztetések most egyszerre megszűntek. Aki egyszer mint legióbéli katona befogadtatott, semmi további minősítvényre nem szorult, hogy bármely osztályban szolgálhasson; a legénység beosztása felett a tisztek belátásuk szerint határoztak. A fegyverzetben minden különbség megszűnt, s ennek folytán az újoncok is kivétel nélkül egyformán gyakoroltattak be. Kétségkívül összefüggésben állnak ezzel azon sokszoros javítások is, melyek a fegyverzetben, a podgyász hordásában és más effélékben Máriustól származnak, és dicséretes tanúságául szolgálnak annak, mennyire ismerte ő a hadi mesterség gyakorlati részleteit s mennyire gondjukat viselte katonáinak; mindennek felett pedig azon új hadgyakorlati szabályzat, melyet Márius bajtársa Publius Rutilius Rusus (consul 649) készített az afrikai háborúban; melyre nézve jellemző, hogy az egyes emberek katonai kiképezését tetemesen fokozta és lényegében, a jövődöbéli gladiátoroknak az e korbéli vívó iskolákban szokásos kiképezésén alapult. A légio tagozása egészen átváltozott. A nehéz gyalogság harminc szakasza (*manipuli*) helyébe, melyek — egyenként két csapatból állva, melyek az első két sorban 60—60, a harmadikban pedig 30 embert számláltak, — eddig a taktikai egységet képezték, most

105.

tíz csapat (*cohors*) lépett, melyek mindenike saját harci jellel bírt és 6, gyakran csak öt, száz-száz főből álló szakaszból állt; oly módon, hogy, habár a könnyű gyalogság beszűntetése által a legió egyúttal 120 embert megtakarított, összes száma ettől fogva mégis 4200-ról 6000 emberre emeltetett. A három csatarendben való harcolás szokása fennmaradt, de míg eddig minden csatarend külön hadtestet képezett, ezentúl a hadvezér a rendelkezésére álló cohorsokat tetszéséhez képest oszthatta be a három harcvonalba. A katonai rangot tisztán a katonák és az osztályok sorszáma határozta meg. A legió egyes részeinek négy harci jele, a farkas a férfifejű bika, a ló és a vadkan, melyek eddig valószínűleg a lovasság és a nehéz gyalogság három csatarendje előtt vitettek, eltűntek; helyibök az új cohorsok apró zászlai és az ezüst sas lépett, melyet Márius tett az összes légió harci jelévé. Míg ekként a legió keretén belől az addigi polgári és aristocraticus tagozásnak minden nyoma elenyészett, és a legióbéli katonák közt ezentúl már csak tisztán katonai különbségek fordultak elő, más felől, a légiók mellett már néhány évtizeddel előbb véletlen alkalmakból egy kiváltságos hadosztály keletkezett: a hadvezér testőrserege. Ez a numantiai háborúra vezethető vissza, midőn Scipio Aemilianus, nem kapván, kívánságához képest, új hadakat a kormánytól, és a teljesen elvadult katonai csöcseléssel szemben kénytelen lévén gondot viselni saját személyének biztonságára, önkénytesekből egy 500 főnyi csapatot alakított, s ebbe utóbb a legkitünőbb katonákat jutalmúl felvette; e *cohors*, mely a barátok, vagy közönségesen a fő hadiszállás csapatának (*praetoriani*) neveztetett, a főhadiszálláson (*praetorium*) végezte szolgálatát, de a tábori szolgálat és a sáncmunka alól fel volt mentve, s nagyobb zsoldban és tekintélyben részesült. — E tökéletes forradalom a római

hadszervezetben mindenesetre, úgy látszik, nem politikai hanem katonai indokokból vette eredetét, s egyáltalán nem annyira egy embernek, legkevésbé egy számító nagyravágyó embernek műve volt, mint inkább tarthatatlanná vált intézményeknek a körülmények kényszerre által elkerülhetté tett átalakulása. Valószínű, hogy Márius, midőn a belföldi toborzási rendszert életbe léptette, épen úgy megmentette az államot katonai tekintetben a bukástól, amint sok századdal később Arbogast és Stilicho, a külföldi toborzási rendszer behozatalával lételét még egy darab idővel hosszabbra nyújtották. Mindazonáltal, habár még kifejletlenül, e változás egyúttal tökéletes politikai forradalmat rejtett méhében. A köztársasági alkotmány leginkább azon alapult, hogy a polgár egyúttal katona, a katona pedig mindenekfelett polgár volt; s egy katonai osztály keletkezésével véget kellett érnie. Erre kellett már az új hadgyakorlati szabályzatnak is vezetnie, a művívástól kölcsönzött gyakorlottságával; általa a hadi szolgálat mindinkább hadi mesterséggé vált. Még gyorsabban hatott a proletárságnak, habár csak korlátolt bevonása is a katonai szolgálatba, főkép összeköttetésben azon ősrégi szabályokkal, melyek a hadvezért csak igen szilárd köztársasági intézményekkel megférő, önkényes joggal ruházták fel katonáinak megjutalmazására, s a jeles és szerencsés katonának mintegy igényjogot adtak, melynek alapján a vezértől az ingó zsákmány egy részét, az államtól a meghódított föld egy darabját megkövetelhetette. Míg a besorozott polgár és paraszt a katonai szolgálatot csak tehernek tekintette, melyet a közjó érdekében viselnie kell, a harci nyereséget pedig csak csekély kárpótlásnak azon sokkal nagyobb veszteséért, melylyel ránézve a szolgálat járt, addig a toborzott proletár nemesak a jelenben kizárólag zsoldjára volt utalva,

A máriusi katonai reform politikai jelentősége.

hanem, miután sem rokkantak, de még szegények házára sem talált, mely egykor befogadja, a jövőre nézve azon kellett lennie, hogy minél tovább megmaradhasson zászlaja alatt, s hogy ezt ne kelljen másként elhagynia, mint úgy, hogy polgári existenciáját képes legyen biztosítani. Egyetlen hazája a tábor, egyetlen tudománya a háború, egyetlen reménye a fővezér volt, — és mindenki belátja, hogy ez mit jelentett. Midőn Márius a raudiumi síkon vitt ütközet után az itáliai szövetségesek két cohorsát, vitéz maguktartása miatt, a csatatéren tömegesen, alkotmányellenes módon a római polgárjoggal felruházta, utóbb azzal mentette magát, hogy a csata zajában a törvények szavát nem bírta megérteni. Ha egyszer a sereg és a hadvezér érdekei fontosabb kérdésekben alkotmányellenes vágyakban egyesülhettek, ki állhatott jól róla, hogy majd lesznek egészen más törvények is, melyeknek szava a fegyverek zajában szintén el fog pendülni? Megvolt az állandó hadsereg, a katonai rend és a testőrség: ezzel már a jövő monarchia alaposzlopai úgy a polgári, mint a katonai alkotmányban, fennálltak: már csak az uralkodó hiányzott. Midőn a tizenkét sas a Palatin dombja felett kóválygott, az a királyságnak szólt; az új sas, melyet Gaius Márius a légióknak adott, a császárok új birodalmának volt előhírnöke.

Kétséget sem szenved, hogy Márius magáévá tette azon fényes kilátásokat, melyeket katonai és politikai helyzete nyitott meg előtte. Nehéz, zavaros idők jártak. A béke megvolt, de senki sem tudott rajta örülni; nem úgy volt többé, mint egykor, az éjszak fiainak első Róma elleni támadásuk után, midőn a válság elmúltával a gyógyulás friss önérzetében a nemzet minden erői újjászülettek, és az, buja növekedésben gyorsan és bőven helyreütötte minden veszteségét. Mindenki érezte, hogy akárhányszor hártíják

is el kitünő hadvezérek a közvetlen romlást, az állam azért csak annál bizonyosabban tönkre megy a restaurált oligarchia kormánya alatt; de mindenki érezte azt is, hogy elmúlt már azon kor, melyben a polgárság hasonló körülmények közt tudott önmagán segíteni, és hogy a dolgok nem fognak jobbra fordulni, míg Gaius Gracchus helye be nem lesz töltve. Hogy mily mélyen érezte a tömeg azon ürt, melyet ama két nemes ifjú, kik a forradalom kapuit feltárták, maga után hagyott, bár természetesen azt is, mily gyermekes mohósággal kapott a kárpótlás minden árnyékán, mutatja Tiberius Gracchus ál-fia, ki habár a két Gracchus tulajdon nővére öt nyílt piacon csalónak nyilvánította, mégis pusztán bitorolt neve kedvéért a nép által 655-re tribúnná választatott. Ugyanez értelemben fogadta a tömeg Máriust is üdvkiáltásaival, és miért ne tette volna? Ha valakiben, úgy benne látszott emberére találni, benne, ki korának első hadvezére s legnépszerűbb embere volt, kit mindenki bátornak s becsületesnek ismert, és kit már a pártok üzelmeitől távol álló helyzete is az állam újjáteremtőjévé jelölt ki — miként ne tartotta volna őt a nép, miként ne ő önmagát az egyedül hivatottnak! A közvélemény a lehető leghatározottabban ellenzéki volt; amire nézve jellemző, hogy a legfelsőbb papi collegiumokban megüresedett állomásoknak nem többé magok a collégiümök, hanem a polgárság általi betöltése, melynek indítványát a kormány vallási aggodalmak felköltése által még 609-ben a comitiumokban meg bírta buktatni, 650-ben

99.

145. 104.

Gnaeus Domitius indítványára elfogadtatott, anélkül hogy a senátusnak bátorsága lett volna azt csak komolyan ellenézni is. Minden arra mutatott, hogy csak a vezér hiányzik még, ki az ellenzéknek szilárd központul szolgáljon és gyakorlati célt tüzzön elébe; s ezt most Máriusban meg-

találta. — Feladatának megoldására magában véve két út nyílt előtte: Márius megkísérthette az oligarchia megbuktatását vagy mint Imperátor, a hadsereg élén, vagy azon úton, melyet az alkotmány jelölt ki az alkotmány módosításai számára; amarra saját múltja, erre Gracchus példája uialta. Könnyen megmagyarázható, miért nem lépett az első útra, s miért nem gondolt talán annak lehetőségére sem. A senátus oly tehetetlen és fejét vesztett, oly gyűlölt és megvetett volt, vagy legalább annyira lenni látszott, miszerint Márius azt hitte, hogy ellenében aligha van más támaszra szüksége, mint óriási népszerűségére, ha pedig mégis volna, ezt a hadsereg feloszlatása dacára az elbocsátott, és jutalmazásra váró katonákban meg fogja találni. Valószínű, hogy Márius, tekintetbe véve Gracchus könnyű és látszólag majdnem teljes diadalát és azon, Gracchuséinál sokkal tetemesebb segédeszközöket, melyek rendelkezésére álltak, a négyszáz éves alkotmánynak megbuktatását, mely egy complicált hierarchiává szervezett államtest legkülönbébb szokásaival és érdekeivel bensőleg összeforrt, sokkal könnyebb feladatnak tartotta, mint volt valóban. De még annak is, aki mélyebben be tudott tekinteni a vállalat nehézségeibe, mint amennyire Márius valószínűleg képes volt, meg kellett fontolnia, hogy a hadsereg habár átmenő félben volt a polgárseregről a zsoldos hadra, ez átmeneti állapot tartama alatt mégis korántsem lehetett alkalmas vak eszközül szolgálni egy államcsíny végrehajtására, és hogy ha megkísértené az ellentálló elemeket katonai hatalommal tenni el láb alól, ezáltal az ellenfél ellenállási képességét valószínűleg csak fokozná. A szervezett fegyveres hatalmat a küzdelembe keverni első tekintetre szükségkép feleslegesnek, bővebb megfontolás után pedig veszélyesnek látszott; Róma nem is állt még a vál-

ságnak, csak kezdetén, és a létező ellentétek még távol voltak végső, legrövidebb és legegyszerűbb nyilatkozásuktól.

Márius tehát a fennálló rendhez híven diadalmenete után elbocsátotta seregét, és a Gaius Gracchus által kijelölt útra lépett, hogy az alkotmányos államhivatalok viselése útján tegye magát az állam fejévé. E szándékaival az úgynevezett néppártra vala utalva, és szövetségeseit e párt vezérei közt kellett keresnie, annál inkább, miután a győzedelmes tábornok teljesen híjával volt az utcai uralomhoz szükséges természeti adományoknak és tapasztalásoknak. Ekként a demokratikus párt, mely már régóta teljes semmisségbe süllyedt, egyszerre ismét politikai jelentőségre kapott. A Gaius Gracchustól Máriusig lefolyt időközben tetemesen elsilányodott. A szenatori kormányzattal való elégedetlenség ugyan most egy cseppel sem volt kisebb, mint akkor; de sok remény, melynek a Gracchusok leg-hűbb pártfeleiket köszönhették, azóta csalódásnak bizonyult, és időközben sokakban feltámadt annak sejtelme, miszerint a Gracchus-féle izgatás oly cél felé tör, hová az elégedetlenek igen nagy része semmikép sem volna hajlandó azt követni; és a húsz éves üzelmekben és bujtogatásokban tetemes része megkopott és elfogyott azon friss lelkesedésnek, azon sziklaszilárdságú hitnek, a törekvés azon erkölcsi tisztaságának is, melyek a forradalmak keletkezési korszakait jellemzik. De ha a democraticus párt most nem az volt többé, ami Gaius Gracchus alatt vala, a rákövetkezett kor vezetői most ép oly mélyen alatta álltak saját pártjuknak, amily magosan állt fölötte Gaius Gracchus. Ez a dolog természetében rejlett. Amíg nem akadt ismét ember, ki, mint Gaius Gracchus, az állam feletti uralomért ki merje kezét nyújtani, a vezetők csak hézagpótlók lehettek: vagy

politikai kezdők, kik fiataalkori ellenzéki dühöket kitombolták, azután, mint fenegyerekek és kedvenc szónokok igazolván magukat, több vagy kevesebb ügyességgel hozzáláttak a kormánypárt táborába való visszavonuláshoz ; vagy olyanok, kiknek vagyon és befolyás dolgában veszteni, becsület dolgában pedig rendszerint sem nyerni sem veszteni valójok nem volt, és kik személyes elkeseredésből, vagy csupán, mert kedvök telt a lármában, mesterséget csináltak a kormány bosszantásából és akadályozásából. Az első fajtából valók voltak például Gaius Memmius, és az ismert szónok Lucius Crassus, kik az ellenzék soraiban aratott szónoki babérait utóbb mint a kormány buzgó hívei értékesítették. A populáris párt legnevezetesebb vezérei e korban azonban a második osztályból kerültek ki: úgy a Cicero által római Hyperbolosnak nevezett Gaius Servilius Glaucia, egy igen alacsony származású és szemtelen piaci ékeszszólású semmiházi, ki azonban tudott hatni a népre s magát drastikus élcei által félelmissé tenni, mint tehetségesebb és jóra valóbb társa Lucius Appuleius Saturninus is, ki még ellenségeinek vallomása szerint is tüzes és megkapó szónok volt s legalább nem vezettette magát aljasan önző indokok által. Tőle mint quaestortól, a szokás szerint őt illető gabnakezelést a senátus egy végzés által elvonta, alkalmasint nem annyira hibás hivataloskodása, mint inkább amiatt, hogy az ekkor épen népszerű hivatalt inkább a kormánypárt egyik feje, Marcus Scaurus, mintsem egy ismeretlen, az uralkodó családok egyikéhez sem tartozó fiatal ember töltse be. E megbántás a törekvő és izgékony embert az oppositio táborába terelte; és mint néptribún 651-ben kamatostul vissza is fizette a szenvedett sérelmet. A botrányok ez időben nyomon követték egymást. Saturninus a nyílt piacon szóba hozta a Mithridates király követei

Glaucia.

Saturninus.

által Rómában elkövetett megvesztegetéseket, és ezen, a senátust a legérzékenyebb módon compromittáló leleplezések a merész tribúnnak majdnem életébe kerültek. Numidia legyőzője, Quintus Metellus ellen, midőn az 652-re a censorságért folyamodott, összecsőditette a népet s őt ostrom alá fogta a capitoliumon, mígnem a lovagok, nem minden vérontás nélkül, kiszabadították; Metellusnak mint censornak bosszúja, ki a szenátori lajstrom revideálása alkalmával Saturninust úgy mint Glauciát meggyalázó módon ki akarta lökni a szenátusból, csak Metellus társának lanyhaságán szenvedett hajótörést. Főkép Saturninus vitte keresztül a kormánypárt szenvedélyes ellenállása dacára ama kivételes törvényszék kiküldetését Caepio és társai ellen, valamint Máriusnak 652-re ismét consullá választatását, szintén a kormánypárt heves ellenzése dacára. Saturninus határozottan legerélyesebb ellensége volt a senátusnak és Gaius Gracchus óta a néppárt legtevékenyebb s legékesszólóbb vezére, de természetesen erőszakosabb és kíméletlenebb is minden elődeinél, ki minden percben kész volt az utcára appellálni és ellenfeleit okok helyett ütlegekkel cáfolni meg. Ilyenek voltak az úgynevezett populáris párt vezérei, kik most a diadalmas hadvezérrel szövetkeztek. És ez természetes vala; érdekeik és céljaik megfeleltek egymásnak és legalább Saturninus már Márius előbbi pályázásai alkalmával is határozottan és nagy sikerrel állt pártjára. Abban egyeztek meg, hogy a 654. évre Márius a hatodszori consulságért, Saturninus a másodszori tribúnságért, Glaucia pedig a praetorságért pályázzon, hogy e hivatalok birtokában a szándékolt forradalmat keresztülvihessék. A senátus a kevésbé veszélyes Glaucia megválasztatását nem ellenezte, de minden tőle telhetőt elkövetett, hogy Márius és Saturninus választását meggátolhassa, vagy legalább hogy

102.

102.

100.

az elsőnek Quintus Metellus személyében egy elszánt ellenfelet adhasson társul a consulságban. Mindkét párt mozgásba tett minden eszközt, megengedettek és meg nem engedettek egyiránt; de a senátusnak nem sikerült a veszélyes összeütközést csirájában elfojtani. Márius maga nem röstellte koldulni, sőt vásárolni sem a szavazatokat; sőt midőn a tribúnválasztás alkalmával a kormánypárt lajstromán álló kilenc ember neve már kikiáltatott és már a tizedik hely is egy ugyanazon színezetű, de tiszteletreméltó ember, Quintus Nunnius számára biztosítottnak látszott, ezt egy vad csorda, mely jobbára állítólag Márius elbocsátott katonáiból állt, megtámadta és agyonverte. Az összeesküdtek ekként, bár a legerőszakosabb úton, célt értek.

100. Márius 654-re consullá, Glaucia praetorrá, Saturninus néptribúnná választatott; a második consuli állomást nem Quintus Metellus, hanem a jelentéktelen Lucius Valerius Flaccus kapta; a szövetkezettek most hozzáláthattak szándékolt terveik megvalósításához és a 633-ban félbenszakadt mű befejezéséhez.
- 121.

Az appuleiusi törvények.

Idézzük vissza emlékezetünkbe, minő célok után törekedett és mily eszközöket használt Gaius Gracchus. Célja volt az oligarchiát be- úgy mint kifelé megtörni, tehát egyfelől a senátustól teljesen függővé lett hivatalnoki hatalmat eredeti souverain jogaiba visszahelyezni, és a tanácsgyűlést uralkodó hatalomból ismét tanácsadó hatósággá alakítani át, másfelől az állam azon aristokratikus tagozásának, mely azt uralkodó polgárságra, itáliai szövetségesekre és alattvalókra osztotta, véget vetni, ezen, nem oligarchiai kormányzattal össze nem férő ellentétek elsimítása által. Ez eszmét a három szövetkezett ember ismét felelevenítette azon telepítési törvényekben, melyeket Saturninus mint

103. 100. néptribún részint már előbb (651), részint most (654)

indítványozott. *) A karthágói terület félbenszakított felosztása már 651-ben főkép Márius katonái, és pedig nemcsak a polgárok, hanem, úgy látszik, az itáliai szövetségesek javára is ismét folytattatott, és e veteránok mindenikének 100 holdnyi telek, tehát körülbelül egy közönséges itáliai paraszttelek ötszöröse biztosított az afrikai tartományban. Most nemcsak a már rendelkezésre álló tartományi föld vétetett a legnagyobb mértékben igénybe a római-itáliai kivándorlók ellátására, hanem azon jogi fictio alapján, miszerint a rómaiak a kimberek legyőzése által az ezek által megszállva tartott egész területet jogilag megszerezték, még az Alpokon túl lakó független kelta törzsek minden földje is. A földosztás vezetésével, valamint az e célra netalán még szükségesnek mutatkozó további rendszabályok megtételével Gaius Márius bízott meg; a tolosai templomnak elsikkasztott, de a vétkes aristokraták által helyrepótolt vagy még ezentúl helyrepótolandó kínesei pedig az új földtulajdonosok felszerelésére fordíttatni határozottak. E törvény tehát nemcsak az Alpokon túli hódítások, és a transalpini s tengerentúli telepítés elejtett tervét, amint az Gaius Gracchus és Flaccus szándékaiban élt, melegítette fel ismét a legnagyobb terjedelemben, hanem, midőn a rómaiak mellett az itáliaiaknak is megengedte részt venni a kivándorlásban, és ennek dacára kétségkívül

108..

*) Nem lehet pontosan meghatározni, mi esik Saturninus első és mi második tribúnuságának évébe; annál kevésbé, miután ő mindkét alkalommal nyilvánvalóképp ugyanazon Gracchus-féle irányban haladt előre. A *de viris ill.* (73, 1) az afrikai szántóföldtörvényt határozottan 651-re teszi: és ez meg is felel a jugurthai háború kevésbé előbb bekövetkezett befejezésének. A második földtörvény minden kétségen felül a 654. évre esik. Csak hozzávetőlegesen tétetett a felségi törvény 651-re és a gabnatörvény 654-re.

108.

100.

108. 100.

szabályul állította fel, hogy az új községek egytől egyig polgárgyarmatokká szerveztessenek, megtette az első lépést az itálieiak azon, oly nehezen megvalósítható és maradóan mégis semmikép el nem utasítható kívánságának teljesítésére is, hogy a rómaiakkal egyenlőkké tétessenek. Ha azonban e törvény elfogadtatott, és Márius ezen óriási hódítási és földosztási tervek önálló megvalósításával megbizatott, akkor ő ama tervek megvalósulásáig, vagy inkább, azok határozatlanságánál és határtalanságánál fogva, élete fogytáig tényleg Róma egyedurává volt válandó; mely célra alkalmasint, valamint Gracchus a maga tribúnuságát, úgy Márius consulságát szándékozott évről évre megújítatni. Általjában, bár a körülmények az ifjabb Gracchust és Máriust politikai tekintetben különben egymásnak minden lényeges tekintetben teljesen megfelelő helyzetbe juttatták, mégis azon igen lényeges különbség volt a földosztó tribúnus a földosztó consul között, hogy amannak tisztán polgári, ennek ezenkívül még katonai állást is kellett elfoglalnia; mely különbségben ugyan részök volt azon személyes viszonyoknak is, melyek közt e két ember az állam élére állott, de mely azért korántsem volt kizárólag ezeknek következése. — Ekkép meg lévén határozva a cél, melyet Márius és társai magok elé tűztek, most már azon eszközökről kellett gondoskodni, melyekkel a kormánypártnak előre láthatólag makacs ellentállását meg lehessen törni. Gaius Gracchus a tökepénzesek rendjével s a proletársággal vívta csatáit. Utódai ugyan nem mulasztották el ezeket is megnyerni. A lovagoknak nemcsak meg hagyták törvényszékeiket, hanem esküdti hatalmukat is lényegesen öregbítették, egyfelől azáltal, hogy szigorúbb rendszabályokat készítettek az államhivatalnokok által a tartományokban elkövetett zsarolások elítélésével megbízott, a

kereskedőkre nézve fő fontosságú állandó bizottság számára, melyeket Glaucia, valószínűleg ez évben, vitt keresztül, másfelől azon külön törvényszék felállítása által, mely a galliai kimber mozgalmak alatt előfordult sikkasztások és más hivatalos vétségek elítélésére, Saturninus indítványára, kétségkívül már 651-ben alakíttatott meg. A fővárosi csöcselék épülésére pedig azon $6\frac{1}{3}$ assnyi potom ár, mely eddig a gabnakiosztás alkalmával egy római vékáért fizetendő volt, csupán $\frac{5}{6}$ ass-nyi recognitionális illetékre szállíttatott alá. Azonban, habár a szövetkezettek a lovagokkal és a fővárosi proletársággal való szövetkezést nem vetették meg, tulajdonképeni döntő hatalmuk mégis nem ezen elemekben, hanem leginkább Márius seregének haza bocsájtott katonáiban rejlett, kikről a telepítési törvények épen ez okból gondoskodtak oly pazar bőkezűséggel. Ebben is előtérbe lép e forradalmi kísérlet túlnyomóan katonai jellege, mely leginkább különbözteti meg azt az előbbitől. — Hozzáálltak tehát a munkához. A gabna- és telepítési törvényt könnyen megfoghatólag, a kormány határozottan ellenezte. A senátusban világos számokkal bebizonyították, hogy az első az állampénztárt okvetlenül tönkre juttatná; de Saturninus ezzel nem törődött. A kormány tribúni intercessiót eszközölt mindkét törvény ellen, de Saturninus folytattatta a szavazást. A szavazást vezető hivatalnokoknak hírül hozták, hogy mennykőcsapást vettek észre, mely jel által az istenek régi hit szerint a népgyűlés hazabocsátását rendelik el; és Saturninus azt felelte a küldötteknek, hogy a senátusnak jobb lesz nyugton maradnia, különben a mennydörgést könnyen nyomon követhetné a jégeső. Végre Quintus Caepio városi quaestor, valószínűleg a három év előtt elítélt hadvezér*) fia, és mint apja, szenvedélyes

103.

Erőszakoskodások a szavazásnál.

*) Erre mutat minden jel. Az idősebb Quintus Caepio 648-ban

106.

ellensége a populáris pártnak, a szavazó gyűlést egy csomó elszánt ember segélyével szétverte. Márius izmos katonái azonban, kik e szavazásra tömegesen tódultak Rómába, gyorsan összeszedve magokat, a városi csapatokat ismét szétugraszották, és ekként sikerült a visszahódított szavazóhelyen az appuleiusi törvények feletti szavazást befejeztetni. A botrány nagy volt; midőn azonban feltétezt a kérdés, valjon kész-e a senátus eleget tenni a törvény ama záradékának, mely elrendelte, hogy a létrejövele utáni öt nap alatt a tanács minden tagja esküdjék meg a törvény hű megtartására, ellenkező esetben elvesztvén tanácsnoki állását, valamennyi senátor letette az esküt, az egy Quintus Metellus kivételével, ki inkább elhagyta hazáját. Márius és Saturninus szívesen látták, amint az ellenpárt legjobb hadvezére s legkülönb embere önkénytes számkivetésbe menendő, hazáját odahagyta.

A forradalmi
párt bukása.

A cél elértnék látszott; de az élesebb látásúak szemében a vállalatnak már most bukottként kellett feltűnnie. Ennek főoka azon ügyetlen szövetségben állt, melyre egy politikailag tehetségtelen hadvezér lépett egy tehetséges, de kíméletlenül indulatos utcai demagoggal, kit inkább a pillanat szenvedélye, mintsem államférfiúi célok vezéreltek. Ameddig még csak tervekről volt szó, kitünően összefértek volna; midőn azonban a kivitelre került a dolog, csakhamar kitűnt, hogy az ünnepelt hadvezér a politikában egy nagy zérus, hogy dicsvágya a paraszt nagyravágyásában áll, ki szeretné a nemes embert címek dolgában utólérni s hacsak

103. 100. 149. volt consul, az ifjabb 651. vagy 654-ben quaestor, amaz tehát 605
180. 127. körül vagy előtt, ez 624 vagy 627 körül született; hogy amaz férfi
90. ifjabb Caepio 664-ben esett el, s az idősebb, ki életét száműzetésben,
Smyrnában fejezte be, őt könnyen túlélhette.

lehet, elhagyni, de nem az államférfi becsvágya, ki kormányozni akar, mert arra képességet érez magában; hogy az oly vállalatnak, mely az ő politikai egyéniségére volt alapítva, még különben kedvező viszonyok közt is szükségkép rajta magán kell hajótörést szenvednie. — Sem elleneit megnyerni, sem saját pártját féken tartani nem bírta. Az oppositio ellene és társai ellen már magában véve is elég tekintélyes vala; mert nemcsak a kormánypárt vett benne részt tömegesen, hanem a polgárság nagy része is, mely az itáliaiakkal szemben féltékenyen örködött saját külön jogai felett; azon mód azonban, melyen a dolgok most tovább folytak, még az összes vagyonos osztályt is átte-relte a kormány táborába. Saturninus és Glaucia kezdet óta a proletárság urai és szolgálói voltak, és mint ilyenek épen nem álltak jó lábon a pénzaristokrátiával, melynek ugyan nem volt kifogása az ellen, ha a csöcselék segélyével a senátust egyszer másszor sarokba szoríthatta, de melynek az utcai zenebona és a túlságos erőszakoskodások nem voltak ingyére. Saturninus fegyveres csöcseléke már első tribúnusága korában verekedett a lovagokkal; azon heves ellenzés, melyre 654-iki tribúnná választatása talált, világosan mutatja, mily csekély volt pártja. Márius feladata lett volna, hogy e társak veszélyes támogatásával csak keveset éljen, és mindenkit meggyőzzön arról, hogy ezeknek hivatása nem uralkodni, hanem őt, az uralkodót szolgálni. Miután ennek épen ellenkezőjét cselekedte s az egész dolog oly színben tűnt fel, mintha nem egy értelmes és erős úrnak, hanem magának a csöcseléknek kormányra juttatásáról volna szó, a közös veszéllyel szemben az anyagi érdekek emberei, halálra ijedve a sivár jövőtől, ismét szorososan a senátushoz csatlakoztak. Míg Gaius Gracchus, jól tudva, hogy magával a proletársággal egy

Az összes
aristokratia
oppositiója.

Meghasonlás
Márius és a
demagogok
közt.

kormányt megbuktatni nem lehet, mindenekelőtt azon volt, hogy a birtokos osztályokat a maga részére vonja, ezen követői azon kezdték, hogy az aristokratiát a bourgeoisie-val kibékítették. — De az ellenfelek kibékülésénél még gyorsabban hozta meg a vállalat bukását azon egyenetlenség, mely megindítói közt Máriusnak több mint kétértelmű fellépése következtében szükségkép kitört. Mialatt társai a döntő indítványokat megtették és katonái azokat kivívták, Márius teljesen szenvedőlegesen viselte magát, mintha a vezérnek, midőn döntő támadásra kerül a dolog, nem kellene saját személyét a politika terén ép úgy a latba vetnie, mint a haremzön. De még ez sem volt elég; Márius azon szellemektől, melyeket maga idézett fel, megijedt és kerek oldott. Midőn társai oly eszközökhöz nyúltak, melyeket becsületes ember nem helyeselhetett, melyek nélkül azonban, tagadhatatlan volt, hogy az óhajtott célt elérni nem lehetett, Márius a politiko-morális confusionáriusok módjára megkisérté magát tisztára mosni minden bűnben való részvétel vádja alól, de annak gyümölcseit egyúttal hasznára fordítani. Birunk egy kis elbeszélést, mely szerint a tábornok egy alkalommal házának két különböző szobájában titkos értekezleteket tartott, és pedig az egyikben Saturninusszal és híveivel, a másikban az oligarchia küldötteivel, amazokkal senátus elleni erőszakos felkelésről, ezekkel a lázzadás elfojtásáról tanácskozáván, és hogy egy bizonyos ürügy alatt, mely teljesen megfelel a helyzet gyötrelmes voltának, járt kelt a két értekezellet között, — mely kis történet kétségkívül koholmány, de kétségkívül ép oly találó, mint bármily jó ötlete Aristophanesnek. Márius kétértelmű helyzete nyilvánossá lett az eskü kérdésében, midőn is kezdetben kedvet mutatott arra, hogy az appuleiusi törvények által követelt esküt a keresztülvitelök alkalmával elő-

fordult formahibák miatt, maga is megtagadja, utóbb pedig azt azon fentartással tette le, amennyiben a törvények valóban jogérvényesek; mely fenntartás erőtlenné tette magát az esküt, s melyet természetesen utána minden senátor szintén felvett esküvésébe, úgy hogy az eskütétel ezen módja a törvények érvényét nemcsak nem biztosította, hanem inkább egyenesen kérdésessé tette. — Az ünnepektől vezér e példátlanul botor fellépése csakhamar megtermette gyümölcseit. Saturninus és Glaucia nem azért vállalkoztak a forradalom keresztülvitelére, s nem azért szereztek meg Máriusnak az állam feletti uralmat, hogy általa megtagadtassák és feláldoztassák magokat; Glaucia, a tréfás népembere, míg eddig Máriust, vidám ékesszólásának legfrissebb virágaival halmozta el, most oly koszorúkat készített számára, melyek bizony nem voltak rózsákból és violákból fonva. Tökéletes szakításra került a dolog s ezzel mindkét fél veszve volt; mert sem Márius nem állt eléggé szilárdan arra, hogy az önmaga által kérdésessé tett telepítési törvényt egymaga fenntarthassa, sem Saturninus és Glaucia nem voltak képesek a Márius számára megkezdett munkát saját szakállukra folytatni. A két demagog azonban már annyira kitette magát, hogy többé nem hátrálhatott, s csak aköz volt választásuk, hogy vagy a szokásos módon letegyék hivatalukat s ezáltal megkötött kézzel szolgáltassák ki önmagokat elkeseredett ellenfeleiknek, vagy hogy magok nyúljanak a kormánypálca után, melynek természetesen érezték, hogy súlyát el nem bírják. Ez utóbbira határozták el magokat; Saturninus 655-re ismét a néptribúnuságra akart jelöltül fellépni, Glaucia, habár praetor volt és csak két évvel utóbb lett volna consullá választható, e hivatalra szándékozott pályázni. A tribúnválasztás csakugyan teljesen az ő kivánságuk szerint ment végbe, és Márius,

Saturninus
elszigetelve.

kísérlete, ki az ál Tibérius Gracchust a tribúnságra való pályázásban meg akarta gátolni, csak arra szolgált, hogy az ünnepeket férfiúnak megmutassa, mennyit ért már most népszerűsége; a tömeg feltörte azon börtön ajtaját, melyben Gracchus fogva volt, őt diadalmenetben meghordozta az utcákon és nagy többséggel tribúnjává választotta. A fontosabb consul választást Saturninus és Glaucia azon eszköz segélyével igyekeztek kezökbe keríteni, mely a múlt évben oly alkalmasnak bizonyult alkalmatlan vetélytársak láb alól való eltételére; a kormánypárt ellenjelöltjét Gaius Memmiust, ugyanazt, ki tizenegy év előtt az ellenzéket vezette ellene, egy csöcselék csapat megtámadta és bunkós botjaival agyonverte. De a kormánypárt csak egy ilyenemű csatányos esetre várt, hogy erőszakhoz nyúljon. A senátus a consult, Gaius Máriust felszólította, hogy avatkozzék be, és ez csakugyan ráadta fejét, hogy azon karddal, melyet a demokratiától kapott s ennek védelmére ígért viselni, most a conservatív pártot szolgálja. A fiatal legénység sebtében beszólíttatott, a középületekből vett fegyverekkel felszereltetett és katonailag rendeztetett; maga a senátus fegyveresen jelent meg a piacon, élén ősz elnökével Marcus Scaurusszal. Utcai láрма dalgában az ellenpárt ugyan erősebb vala, de ily támadásra nem volt elkészülve; most védenie kellett magát úgy, ahogy bírta. Feltörték a börtönök kapuit, szabadokká nyilvánították és fegyverre szólították a rabszolgákat; Saturninust — legalább ezt állítják — királylyá vagy hadvezérré kiáltották ki; és azon napon, melyen az új néptribúnok hivatalukba lépendők voltak, 654. dec. 10-kén a nagy piacon ütközetre került a dolog, az elsőre mely Róma fennállása óta a város falain belől vívatott. Az eredmény egy pillanatig sem volt kétséges. A populárisok megverettek és felszorították a capitolumra, hol az ellenfél elzárta előlük

Saturninus
megtámadta-
tik

100.
és legyőzetik.

a vizet s őket ezáltal kényszerítette megadásra. Márius, ki ez alkalommal mint főparancsnok szerepelt, szerette volna egykori szövetségesének és most foglyának életét megmenteni; Saturninus hangosan odakiáltotta a népnek, hogy mindazt, amit indítványozott, a consullal egyetértőleg cselekedte; még Máriusnál haszontalanabb embernek is meg kellett irtóznia azon becstelen szereptől, melyet ő e napon játszott. De Márius már régóta nem volt többé ura a helyzetnek. Az előkelő fiatalság minden parancsolat nélkül felmászott a piacon álló tanácsház fedelére, melybe a foglyok ideiglenesen bezárattak, leszedte róla a cserepeket s őket ezekkel megkövezte. Így halt meg Saturninus és vele együtt a nevezetesebb foglyok legnagyobb része. Glaucia búvóhelyében felfedeztetvén, szintén megöletett. Jog és ítélet nélkül halt meg e napon a római népnek négy hivatalnoka, egy praetor, egy quaestor, két néptribún, és egy csomó más ismert, és részben jó családbéli férfiú. Dacára azon súlyos és véres kihágásoknak, melyeket a vezetők elkövettek, mégis megérdemelték a részvétet: elhulltak, mint az előőr, melyet a sereg zöme cserben hagy és arra kényszerít, hogy kétségbeesett küzdelemben céltalanul vesszen el.

Soha a kormánypárt még teljesebb diadalt nem aratott, soha az ellenzék még keményebb vereséget nem szenvedett, mint e december tizedikén. Az még a legkevesebb volt, hogy megmenekült néhány alkalmatlan zajongótól, mert ezek helyét bármely percben elfoglalhatták más hasonszőrű legények; fontosabb volt az, hogy az egyetlen ember ki e korban képes lett volna veszélyessé válni a kormányra nézve, önmagát nyilvánosan és tökéletesen semmivé tette; a legfontosabb pedig az, hogy az opositio két eleme, a töképezesek osztálya és a proletárság teljes meghasonlásban kelt ki a küzdelemből. Ez ugyan nem a kormány műve

A kormány
túlhatalmas
állása.

volt; amit Gaius Gracchus ügyes keze összeforrasztott, azt részben a körülmények hatalma, részben és mindenekfelett azon tehetség nélküli embernek esetlen paraszt marka, ki nyomába lépett, ismét felbontotta; de a végeredményre nézve mindegy volt, ha a kormány önma-
 gának vagy a szerenesének köszönhette-e diadalát. Szánan-
 dóbb helyzetet képzelni is alig lehet, mint minőt az aquaei
 és vercellaei hős ez események után elfoglalt, s mely annál
 nyomorultabb volt, mert lehetetlen vala össze nem hason-
 lítani azon ragyogással, mely ugyanezen embert még csak
 néhány hónappal előbb is, körülvette. A hivatalok betöltése
 alkalmával a győzedelmes hadvezér ezentúl sem az aris-
 tokratia sem a demokratia részén nem jutott eszébe senki-
 nek; azon ember, ki hatszor viselte a consulságot, nem
 merhetett 656-ra még a censorságért sem pályázni. Elment
 keletre, egy tett fogadalmának eleget tenni, mint mondá,
 a valóságban pedig azért, nehogy jelen kelljen lennie halá-
 los ellenségének Quintus Metellusnak diadalmas visszatéré-
 sén: és el hagyták menni. Majd visszatért ismét és házát
 megnyitotta, de termei üresen álltak. Váltig remélte, hogy
 lesz ismét harc és háború, melyben az állam ismét rá fog
 szorulni tapasztalt karjára, azt hitte, hogy a keleten, hol a
 rómaiaknak kétségkívül elég okuk lett volna az erélyes
 beavatkozásra, alkalmat fog magának csinálni egy új hábo-
 rúra. De e reménye sem teljeseedett, mint nem teljeseedett
 egy más vágya sem; a béke meg nem zavartatott. És emel-
 lett a kitüntetések utáni szomj, miután már egyszer feltá-
 madt benne, minden új csalódás után mind mélyebben és
 mélyebben belevette magát lelkébe; babonás hitében egy
 régi jóslatot dédelgetett képzeletében, mely hét consulsággal
 biztatta, és setét gondolatokba merülten töprengett afelett,
 miként fog a jóslat teljesedésbe mehetni s miként lesz

Márius politi-
 kailag meg-
 semmisítve.

98.

módja magát megbosszulni, mialatt önmagán kívül mindenki jelentéktelen s ártalmatlan embernek tekintette. — E veszélyes ember elenyészésénél még következménydúsabb volt azon mély elkeseredés az úgynevezett populárisok ellen, melyet Saturninus felkelése hagyott hátra az anyagi érdekek embereiben. A lovagtörvényszékek tekintetekre nem hajtó szigorral ítéltek el mindenkit, ki az ellenzék elvéhez szítónak vallotta magát; így Sextus Titius nem annyira szántófldtörvénye, mint inkább amiatt ítéltetett el, hogy Saturninus arcképét tartotta házában; így Gaius Appuleius Decianus azért, mert mint néptribún a Saturninus elleni eljárást törvénytelennek nevezte. Az aristokratia most még a populárisok által rajta régen elkövetett sérelmekért is a siker kilátásával követelt elégtételt a lovagok törvényszékeitől. Gaius Norbanus, amiért nyolc évvel előbb Saturninussal egyesülten a consuláris Quintus Caepiot nyomorba döntötte, most (659) saját törvénye alapján felségárulással vádoltatott, és az esküdtek sokáig ingadoztak — nem afelett, ha vétkes-e vagy sem, hanem afelett, hogy ki érdemli meg inkább gyűlöletet, a vádlott szövetségese-e vagy ellensége, Saturninus-e vagy Caepio, míg nem végre mégis felmentésére határozták el magokat. Habár a kormányt magában véve nem becsülték többre mint azelőtt, mégis mindazok, kiknek volt valami veszteni valójuk, most egészen más szemmel nézték a fennálló kormányt, miután habár csak egy pillanatra, a tulajdonképeni csöcselékuralom szélén látták magokat; mindenki tudta, hogy nyomorult és megrontja az államot, de a proletárok még nyomorultabb és az államra nézve még veszélyesebb uralmától való szorongó félelem némi viszonylagos becseset adott neki. Az áradat most úgy megfordult, hogy a tömeg széttépett egy néptribúnt, ki Quintus Metellus visszatérését késlel-

A lovagpárt.

105. 98—99. tetni merészelte, és hogy a demokraták a gyilkosokkal és méregkeverőkkel való cimboráskodásban kezdték üdvöket keresni, amint például a gyűlölt Metellust méreg által rázták le nyakukról; vagy épen az állam ellenségeivel való szövetségében, aminthogy egyesek közölök már Mithridates udvarába menekültek, ki csendben készült a Róma elleni háborúra. A külviszonyok is kedvezően alakultak a kormányra nézve. A kimber háborútól a szövetségesek harcáig a római fegyvereknek csak kevés dolguk akadt, de azt mindenütt becsülettel végezték el. Komoly harcoknak színhe-lye csak Spanyolország volt, hol a Rómára nézve oly súlyos utolsó évek alatt a lusitániaiak (649 s köv.) és keltibériaiak szokatlan hévvel keltek fel Róma ellen; itt 656-tól 661-ig az éjszaki tartományban Titus Didius consul, a déliben pedig Publius Crassus consul bátran és szerencsésen harcolva nem csak visszaállították ismét a római fegyverek túlsúlyát, hanem az ellentálló városokat egyúttal lerombolták, s a megerősített hegyi városok lakosságát, ahol szükségesnek látszott, átköltöztették a síkra. Hogy a római kormány ez időtájt gondjait az egy nemzedéken át elhanyagolt keletre is kiterjesztette, és oly erélylyel lépett fel ismét Kyrenén, Syriában, Kis-Ázsiában, mely jó idő óta hallatlan vala, alább fogjuk elbeszélni. A restauratio kormánya a forradalom kezdete óta még sohasem állt ily szilárdan, s nem volt oly népszerű, mint most. A tribúnok törvényeit consuli törvények, a haladás rendszabályait a szabadság korlátozásai váltották fel. Saturninus törvényeinek megsemmisítése magától értetődött; Márius tengeren túli gyarmatai egy törpe teleppé olvadtak le Corsica pusztá szigetén. Midőn Sextus Titius néptribún, Alkibiadesnek e torzképe, ki jobban értett a tánchoz és laptajátékhhoz mint a politikához, és kinek legnagyobb tudománya abban állt,

hogy éjjel az utcán az istenek képmásait összetörte, az appuleiusi földtörvényt 655-ben ismét szőnyegre hozta és keresztül vitte, a senátus az új törvényt vallási ürügy alatt megsemmisíthette, anélkül hogy valaki csak meg is kísértette volna érette a sorompóba lépni; indítványozóját, mint már említettük, a lovagok törvényszéke büntette meg. Egy évvel utóbb (656) egy, mindkét consul által indítványozott törvény azon tizenhét napnyi időközt, mely valamely törvényjavaslat indítványozását megszavaztatásától elválasztotta, puszta szokásból törvényesen kötelező erejűvé tette, és megtiltotta több különemű rendelkezésnek összefoglalását egy indítványba; ami a törvényhozási kezdeményezés oktan kiterjesztését legalább némileg korlátozta és a kormányt új törvények általi nyílt meglepetés ellen biztosította. Mind világosabban kitűnt, hogy a gracchusi alkotmány, mely megteremtőjének bukását túlélte, most, amióta a penzaristokratia nem járt többé karöltve a tömeggel, alapjaiban meg van ingatva. Valamint az aristokratia ketté szakadása képezte ez alkotmány alapját, azonképen most úgy látszott, hogy az ellenzékben történt szakadás fogja azt megbuktatni. Ha valaha; úgy most érkezett meg a pilanát, melyben a 633-iki restauráció tökéletlen művét be lehetett fejezni, hogy a tyrannus után alkotmánya is kitöröltessék az élők sorából és az uralkodó oligarchia ismét visszahelyeztessék a politikai hatalom kizáró birtokába.

Minden az esküdti állomások visszaszerzésétől függött. A tartományok kormányzata, a senátusi kormányrendszer e fő alapja, annyira függővé lett az esküdtszékektől, nevezetesen a zsarolások elítélésére felállított bizottságtól, hogy már úgy látszott, mintha a helytartók a tartományokat nem többé a senátus, hanem a tőkepénzesek és kereskedők javára igazgatnák. Amily készségesen járt a pénz-

Összeütközés
 a senátus és a
 lovagok közt
 a tartományi
 kormányzat-
 ban.

99.

98.

121.

aristokratia a kormány kezére, midőn a demokraták elleni rendszabályokról volt szó, oly kérlelhetlenül sujtott minden kísérletet mely őt korlátozni akarta azon jól megszerzett jogában, hogy a tartományokban szabadon gazdálkodhassék. Most tétettek ez irányban egyes kísérletek; az uralkodó aristokratiában ismét feltámadt az önérzet, és épen legkülönb emberei kötelességöknek tartották a tartományokban uralkodó irtóztató gazdálkodás ellen, legalább önmagok nevében fellépni. Legelszántabban Quintus Mucius Scaevola tette ezt, fő pontifex, mint apja Publius, consul 659-ben, korának első jogásza és legkitünőbb embereinek egyike.

95. Mint praetori helytartó (656 körül) Ázsiában, a leggazdagabb és a legrútabb bánásmódban részesült tartományban, komoly és elijesztő példát nyújtott egyesülten idősb barátjával, a mint tisztt, jogász és történetíró kitünő consularis Publius Rutilius Rufusszal. Különbséget nem téve itáliaiak és tartománybeliek, előkelők és alacsony származásuak közt, elfogadott minden panaszt, és nemesak a római kereskedőket és állami bérlőket kényszerítette rá, hogy bebizonyított kártételekért teljes pénzbeli kárpótlást nyujtsanak, hanem midőn ezeknek legtekintélyesebb és legkiméletlenebb ügynökei közül néhányra főbenjáró bűnök elkövetése rábizonyíttatott, ezeket, nem hajtva semmi megvesztegetési ajánlatra, érdemök szerint keresztre feszíttette.

98. A senátus helyeselte eljárását, sőt ettől fogva az Ázsia helytartóinak adott utasításba beletette, hogy Scaevola kormányzati elveit kövessék; a lovagok azonban, habár magát az előkelő és hatalmas államférfit megtámadni nem merték, legalább társait s végre (662 körül) ezek legtekintélyesebbikét, Scaevola legátusát, Publius Rufust is törvényszék elé idézték, kit családi összeköttetések nem, csak érdemei és elismert becsületessége védelmeztek. Azon vád,

92.

miszerint Rufus zsarolásokat követett volna el Ázsiában, ugyan már magában semmivé lett egyfelől saját nevetségessége, más felől annak, ki emelte, egy bizonyos Apiciusnak elvetemedettsége folytán; de a lovagok még sem szalasztották el a kedvező alkalmat a consuláris megalázására, s miután ez, megvetve az álékesszólás eszközeit, a gyászruhát és a könnyhullatást, röviden, egyszerűen és a tárgytól el nem térve védelmezte magát, és a souverain tökepénzektől büszkén megtagadta a kívánt hódolatot, őt csakugyan elítélték és mérsékelt vagyonát a koholt kárpótlási igények kielégítésére elkobozták. Az elítélt azon tartományba ment melyet állítólag ő maga fosztott ki, a provincia valamennyi községe által üdvözlő küldöttségekkel fogadtatott, és itt, élete végeig ünnepeltetve és szeretve élt, az irodalomnak szentelve hátralévő napjait. És e szégyenletes eset az igazságtalan ítéletek közt ugyan a legkiáltóbb volt, de nem az egyetlen. De az igazságszolgáltatással való ilyenén visszaéléseknél, melyek feddhetlen életű, de új nemességű embereken követettek el, talán még inkább elkeserítette a senátori pártot az, hogy a lovagok előtt már legtisztább nemesi származás sem volt képes a becsületen netalán levő foltokat elfedni. Alig távozott Rufus Itáliából, midőn az aristokratia legtekintélyesebb embere, ki húsz év óta a senátus elnöke volt, a hetven éves Marcus Scaurus zsarolások miatt a törvényszék elé állíttatott; ami aristokratikus fogalmak szerint szentségtörés volt, még akkor is, ha Scaurus csakugyan vétkes vala. Haszontalan emberek keresetet csináltak magoknak a vádló tisztéből, és sem a feddhetetlen élet, sem a rang, sem a kor nem biztosított többé senkit a legveszélyesebb és leggazabb támadások ellen. A zsarolási bizottság a tartománylakosok védbástyája helyett azok leggonoszabb ostarává lett; a nyilvános tolvajnak semmi baja sem lett, ha

csak tolvajtársait nem gátolta tevékenységökben és a zsarolt összegekből részt juttatott az esküdteknek is; míg ha valaki csak meg is kísértette a jogot és igazságot kívánó tartománylakosok méltányos követelésének teljesítését, már ezért elítéltetett. Úgy látszott, mintha a római kormány ép oly függő viszonyba jutott volna az ellenőrző törvényszéktől, minőben egykor a karthágói bírói testület tartotta az ottani tanácsot. Gaius Gracchus sejtelemmel teljes szavai, miszerint esküdtszéki törvénye tör, melylyel az előkelő világ önmagát fogja szétmarcangolni, irtóztató módon teljesezésbe mentek.

Livius Drusus.

A lovagtörvényszékek elleni támadás nem volt többé elkerülhető. Akiknek a kormánypárton még volt érzékek az iránt, hogy a kormányzás nemcsak jogokkal, hanem kötelességekkel is jár, sőt mindazoknak, akik még csak nemesebb és büszkébb becsvágyat is éreztek magokban, fel kellett lázadniok e lesújtó és megbecstelenítő politikai ellenőrzés ellen, mely a becsületes igazgatást már előre lehetetlenné tette s Rutilius Rufus botrányos elítéltetése felszólításnak látszott a támadás rögtöni megkezdésére és Marcus Livius Drusus, ki 663-ban néptribún volt, a felszólítást egyenesen magához intézettnek tekintette. Hason nevű apjának fia, kinek harminc év előtt legnagyobb része volt Gaius Gracchus megbuktatásában, s ki utóbb a skordiskusok meghódítása által mint tiszt is nevet szerzett magának, Drusus, úgy mint apja, szintén szigorúan conservatív érzületű volt, és e hitvallomásának már Saturnius felkelésében tényleges tanúságát adta. A legmagasabb nemesség köréhez tartozott és óriási vagyon ura volt; nézeteiben is telivér aristokrata, erélyes, büszke ember, ki nem tartotta magához méltónak viselt hivatalainak kitüntető jeleit magára aggatni, de halálos ágyán kimondta, hogy nem egy hamar lesz ismét Rómának

hozzá fogható polgára; oly ember, kinek egész életén át vezéreszméje volt és maradt azon szép mondás, mely szerint a nemesség kötelez. Lelkének teljes komoly szenvedélyével gyűlölte az előkelő csöcselék léhaságát és megvesztegethetőségét; megbízható és erkölceiben szigorú ember létére, az apró emberek, kik előtt háza és erszénye mindig nyitva állt, inkább tisztelettel, mintsem tulajdonképeni szeretettel viseltettek iránta, és jellemének személyes méltósága fiatalsága dacára súlyossá tette szavát úgy a senátusban, mint a piacon. Nem is állt egyedül. Marcus Scaurusnak, midőn zsarolás miatt pörbe fogatott, önvédelme alkalmával volt bátorsága Drusust nyíltan felszólítani, hogy vágjon bele az esküdtszéki rendszer reformjába; ő és a híres szónok Lucius Crassus voltak a senátusban indítványainak legbuzgóbb védői és talán részök is volt keletkezésökben. Az uralkodó aristokratia tömege azonban korántsem úgy gondolkozott, mint Drusus, Scaurus és Crassus. A töképenzesek pártja határozott hívekkel bírt a senátusban is, kik közül főképen az ez idő szerinti consul Lucius Marcius Philippus, ki, mint előbb a demokratia ügyét, úgy most a lovagrendét buzgalommal és eszélyesen támogatta, s a vakmerő és kiméletlen Quintus Caepio tűntek ki leginkább, kit főképen a Drusus és Scaurus elleni személyes ellenségeskedés terelt ezúttal az ellenzék táborába. E határozott ellenfeleknél azonban veszélyesebb volt az aristokratia gyáva és rothadt tömege, melynek ugyan inkább inyére lett volna, ha egymaga fosztogathatja a provinciákat, de végre is nem sok kifogása volt az ellen, hogy zsákmányában osztoznia kelljen a lovagokkal, és ahelyett hogy az elbizakodott töképenzesek elleni küzdelem komoly és veszélyes esélyeinek magát kitenné, olcsóbbnak és kényelmesebbnek találta azt, hogy jó szavak, alkalmilag egy térdhajtás, vagy akár egy-

egy csomó pénzen tőlök büntetlenséget vásároljon. Csak az eredmény mutathatta meg, mennyire lehetséges a reformátoroknak e tömeget, mely nélkül az adott viszonyok közt lehetetlen volt célt érni, magokkal ragadniok.

A mérsékelt
aristokratia
reform kísér-
lete.

Drusus indítványt készített, mely szerint az esküdti állomások a lovaglajstromba beírt polgároktól elvétetvén, visszaadassanak a senátusnak, mely egyúttal 300 új tag felvétele által képessé tétessék megszaporodott teendőinek teljesítésére; azon esküdtek elítélésére pedig, kik meghagyták magokat vesztegetni, vagy ezentúl követnék el e bűnt, egy külön bünyfenyítő bizottság állíttassék fel. Ezzel el volt érve a legközelebbi út, mely abban állt, hogy a tőkepénzesek politikai külön jogaiktól megfosztassanak és elkövetett visszaéléseikért felelősségre vonassanak. Drusus indítványai és tervei azonban korántsem állapodtak meg ennél; javaslatai nem alkalmi rendszabályokat, hanem egy egész átható és átgondolt reformtervet foglaltak magokban. Ezen kívül indítványozta, hogy a gabonakiosztás nagyobb mérvben eszközöltessék, és az ebből eredő költségtöbblet azáltal fedeztessék, hogy az ezüst denárok mellett arányos számban állandóan boesáttassanak ki ezüsttel borított rézdenárok is, továbbá, hogy az Itáliában még létező összes felosztatlan szántóföldek, tehát főkép a campániai uradalom, és Siciliának legjobb része polgárgyarmatosok letelepítésére fordíttassék; végre az itáliai szövetségesekkel szemben határozottan lekötelezte magát, hogy a római polgárjogot nekik megszerzi. Így tehát most aristokrata részen az uralom ugyanazon támaszaival s ugyanazon reformeszmékkal találkozunk, melyeken Gaius Gracchus alkotmánya alapult, — sajátságos és mégis könnyen megmagyarázható találkozása a körülményeknek. Az teljesen rendjén volt, hogy valamint a tyrannis az oligarchia ellen, úgy ez a pénzaris-

tokratia ellen a zsoldjába fogadott és bizonyos értelemben szervezett proletárságra támaszkodott; ha a kormány azelőtt a proletárságnak államköltségen való eltartását mint kikerülhetlen rosszat elfogadta, Drusus szándéka volt most azt, legalább pillanatra, felhasználni a pénzaristokratia ellen. Az is rendjén volt, hogy az aristokratia jobb része, valamint egykor beléegyezett Tibérius Gracchus szántóföld-törvényébe, azonképen most is készségesen magáévá tette azon reform-rendszabályokat, melyek, anélkül hogy az állam feletti uraság kérdését érintenék, csak az állam régi bajait igyekeztek orvosolni. A kivándorlás és a telepítés kérdésében ugyan nem mehetett annyira mint a demokratia, miután az oligarchia uralmának főtámaszát a tartományokban üzött szabad gazdálkodás képezte, ama maradandó katonai parancsnokság pedig veszélyeztette; s azon tervek, melyek a provinciákat egyenlökké akarták tenni Itáliával s az Alpokon túl szerettek volna hódítani, nem értek össze a conservatív elvekkel. Azonban a latin, sőt még a campaniai uradalmakat, valamint Siciliát is a kormány könnyen feláldozhatta, hogy velök az itáliai parasztság sorsán könynyítsen, s a kormányt ennek dacára ezentúl is megtarthassa; amihez még az járult, hogy jövődöbéli izgatónak útját nem lehetett alaposabban bevágni, mint az által, ha minden bármikép rendelkezésre álló földet az aristokratia maga oszt fel a nép közt, s ha jövődöbéli demagogok, Drusus saját kifejezése szerint nem találnak egyéb felosztani valót az utca saránál s a hajnal pírjánál. Hasonlóképen meglehetősen mindegy volt a kormányra akár egy monarcha, akár bizonyos elzárt számú uralkodó családok kormányára nézve, ha valjon az egész vagy csak a fél Itália tartozik-e a római polgári kötelekbe; s ez okból a reform embereinek mindkét oldalról szükségképen találkozniok kellett azon gondolatban,

hogy a polgárjog célszerű és ideje korán történt kiterjesztése által elejét vegyék azon veszélynek, mely az államot érné, ha a fregellaei felkelés nagyobb mérvben ismétlődnék, és mellesleg hogy ezáltal a nagyszámú és befolyásos itáliaiakban szövetségeseket keressenek terveik számára. Amilyen ellentétben álltak a két nagy politikai párt szándékai és nézetei az állam feletti uralom kérdésében egymással, oly sokszorosan találkoztak mindkét tábor legjobb emberei az eszközök választásában és a reformok irányában; és valamint Scipio Aemilianust ép úgy lehet Tibérius Gracchus ellenfelei, mint reformtörekvéseinek előmozdítói közé számítani, azonképen Drusus is nem kevésbé volt követője és tanítványa, mint ellenfele Gaiusnak. A két előkelő származású és emelkedett lelkű reformátor jobban hasonlított egymáshoz, mint első pillanatra látszott, és egyéniségüket tekintve is méltók voltak arra, hogy az elfogult pártélet zavaros köde fölött, hazafiúi törekvéseik lényegében tisztább és emelkedettebb felfogás mezején találkozzanak egymással.

A liviusi törvények tárgyalása.

A Drusus által fogalmazott törvények keresztülviteléről volt szó, melyek közül egyébiránt az indítványozó, úgy mint egykor Gaius Gracchus, azon veszélyes javaslatot, mely az itáliai szövetségeseket a római polgárjoggal felruháztatni kívánta, egyelőre visszatartotta, és csak az esküdtekről, a szántóföldekről és a gabnakiosztásról szólókat terjesztette elő. A tőkepezések pártja igen szenvedélyes ellenállást fejtett ki, és az aristokratia legnagyobb részének határozatlansága és a comitiumok léhasága folytán ki is eszközölte volna az esküdtszéki törvény elvettetését, ha az egymagában bocsáttatott volna szavazás alá. Drusus ez okból összes indítványait egybe foglalta össze, és miután ekkép mindazon polgárok, kiket a gabona- és földkiosztás személyesen érdekelt, kénytelenek voltak egy-

úttal az esküdtszéki törvényre is ráadni szavazatukat, ezek és az itáliaiak segélyével, kik az uradalmi birtokaikban fenyegetett nagy földbirtokosok, nevezetesen az etruskok és umbriaiak kivételével szilárdan Drusushoz ragaszkodtak, sikerült a törvényt megszavaztatnia, — ámbár csak úgy, hogy előbb Philippus consult, ki nem szűnt meg azt ellemezni, elfogatta és a bakó által börtönbe dobatta. A nép jóltevőjeként ünnepelte a tribúnt s őt a színházban, felállva és tapsolva fogadta; de a szavazás nem annyira eldöntötte, mint inkább más tέρre vitte át a harcot, miután az ellenpárt Drusus indítványát, a 656-iki törvénnyel jogilag ellenkezőnek s ennél fogva semmisnek nyilvánította. A tribún fő ellensége, Philippus consul felszólítja a senátust, hogy a liviusi törvényt mint formájára nézve törvénytelen, ez alapon semmisítse meg; de a senátus többsége, afeletti örömeiben, hogy a lovagtörvényszékektől megszabadult, indítványát elvetette. A consul erre a nyílt piacon kijelentette, hogy ily senátussal lehetetlen kormányozni, hogy tehát ő más államtanácsot fog keresni magának: úgy látszott, mintha államesínyre készülne. A senátus, melyet ennek folytán Drusus hítt. össze, viharos vitatkozás után rosszaló és bizalmatlansági szavazatot adott a consulnak; de titokban a többség nagy részében dolgozni kezdett a forradalomtól való félelem, melylyel úgy Philippus mint a tőkepénzesek nagy része fenyegetődni látszott. Ehez még más körülmények is járultak. Drusus elvtársai közül a legtevékenyebbek és legtekintélyesebbek egyike, a szónok Lucius Crassus néhány nappal a senátusnak ezen ülése után rögtön meghalt (663. september). Azon összeköttetésnek, melyben Drusus az itáliaiakkal állt, s melyről kezdetben csak néhány legbizalmasabb emberét értesítette, mindinkább híre ment; és midőn ellenfelei emiatt dühösen

98.

91.

rákiáltották a hazaárulót, a kormánypárt számos, talán legtöbb tagja növelte a lármát. Drusus figyelmeztette Philippus consult, hogy az albai hegyen tartandó szövetségi ünnepen vigyázzon magára, mert az itáliaiak orgyilkosokat küldenek rá, de e nemeslelkűsége is csak növelte compromissióját, mert bizonyította, mily mélyen be van bonyolódva az itáliaiak közt forrongó összeesküvésekbe. Philippus mind szenvedélyesebben sürgette a liviusi törvény megsemmisítését, s a többség mind lanyhábbá lett annak védelmében. A senátus félnék és határozatlan tagjainak nagy tömege csakhamar az előbbi állapotokra való visszatérésben látta az egyedüli menekvést, és a törvény formahiány miatt megsemmisített. Drusus, szokásához híven mérsékelve magát, mindössze arra emlékeztette a senátust, hogy ezáltal önmaga állítja vissza a gyűlölt lovagtörvényszékeket, és nem élt azon jogával, melynél fogva a megsemmisítő végzést intercessiója segélyével érvénytelené tehetné volna. A senátusnak a tökepenzesek elleni támadása ekként tökéletesen vissza volt verve s az arisztokratia akarva nem akarva ismét behajtotta fejét az eddigi járomba. A magas pénzvilág azonban nem érte be a győzelemmel. Drusus, midőn egy estve házának küszöbén az öt szokás szerint haza kísérő tömegtől épen búcsút venni készült, egyszerre atyjának szobra előtt összerogyott; orgyilkos keze érte és pedig oly biztosan, hogy néhány óra múlva kiadta lelkét. A tettes az est homályában eltűnt, anélkül hogy bárki is felismerhette volna, és a törvényszék nem indított vizsgálatot ez ügyben; de erre nem is volt szükség, mindenki látta benne ama tört, melylyel az arisztokratia önmagát marcangolta össze. Ugyanazon erőszakos és irtóztató halál, mely a demokratikus reformátor életét kioltotta, jutott osztályrészül az arisztokratia Gracchusának

Megsemmisítet-
tetésök.

Drusus meg-
gyilkoltatása.

is. Sokat mondó és szomorú tanulság rejlett ebben. A reform hajótörést szenvedett az aristokráciának vagy ellentállásán, vagy gyöngeségén, még akkor is, midőn saját soraiból eredt a kísérlet keresztül vitelére. Drusus összes erejét és életét arra áldozta, hogy a kereskedőség uralmát megbuktassa, a kivándorlást szervezze s a fenyegető polgárháborúnak elejét vegye; és még megérte azon időt, melyben a kalmárok korlátlanabbul uralkodtak mint bármikor azelőtt, látta minden reform-eszméinek bukását, és azon öntudattal adta ki lelkét, hogy váratlan halála jeladás lesz a legirtóztatóbb polgárháborúra, mely Itália szép földét valaha vérrel áztatta.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

